KNJIŽEVNA IZDANJA
DRUŠTVA HRVATSKIH SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA

DR. MILAN OGRIZOVIĆ

HRVATSKI PRIPOVJEDAČI

KNJIGA PRVA

ČETVRTO IZDANJE PRIREDIO I PROŠIRIO
DR. IVAN ESIH

CIJENA 40 DINARA

U ZAGREBU 1926.
IZDAJE »DRUŠTVO HRVATSKIH SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA«

KNJIŽEVNA IZDANJA
DRUŠTVA HRVATSKIH SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA.

KNJIGA PRVA.

HRVATSKI PRIPOVJEDAČI

IVO ANDRIĆ, MILAN BEGOVIĆ, IVANA BRLIĆ-MAŽURANIĆ, VIKTOR CAR-EMIN, MILUTIN CIHLAR-NEHAJEV, KSAVER ŠANDOR GJALSKI, FRANJO HORVAT-KIŠ, JANKO JURKOVIĆ, VILIM KORAJAC, JOSIP KOSOR, ANTE KOVAČIĆ, JOSIP KOZARAC, MIROSLAV KRLEŽA, EVGENIJ KUMIČIĆ, JANKO LESKOVAR, BRANKO MAŠIĆ, ANTUN GUSTAV MATOŠ, FRAN MAŽURANIĆ, VLADIMIR NAZOR, VJENCESLAV NOVAK, MILAN OGRIZOVIĆ, AUGUST ŠENOA, DINKO ŠIMUNOVIĆ, JOSIP EUGEN TOMIĆ I ĐURO VILOVIĆ.

ČETVRTO IZDANJE.

OGRIZOVIĆEVI

HRVATSKI PRIPOVJEDAČI

ČETVRTO IZDANJE.

PRIREDIO I SA 14 PRIPOVJEDAČA POPUNIO

DR. IVAN ESIH

ZAGREB 1926.

TISAK »TIPOGRAFIJE« D. D., ZAGREB.

PREDGOVOR.

Upravo s knjigom »Hrvatski pripovjedači« od dra. Milana Ogrizovića otvorilo je Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora g. 1907. svoja književna izdanja. Od te godine raspačana su već tri izdanja, tako da je društvo moralo pristupiti uređenju i četvrtog izdanja pomenutog popularnog i potrebitog srednjoškolskog pomoćnog priručnika.

Dok su prva tri izdanja izašla potpuno nepromijenjeno, ovo je četvrto izdanje preuređeno i prošireno novim hrvatskim pripovjedačima. Osim onih 11 pisaca, koji su bili zastupani u prva tri Ogrizovićeva izdanja, ulaze u ovo izdanje 14 novih: Ivo Andrić, Milan Begović, Ivana Brlić-Mažuranić, Viktor Car-Emin, Milutin Cihlar-Nehajev, Franjo Horvat-Kiš, Josip Kosor, Miroslav Krleža, Branko Mašić, Antun Gustav Matoš, Vladimir Nazor, Milan Ogrizović, Dinko Šimunović i Đuro Vilović. Da ne budu prikazi sami, uzeti su i u ovom izdanju najkarakterističnije stvari pojedinih pripovjedača. Taj je izbor bio težak, jer se nije mogao provesti strogo estetski kriterij, budući da to nije dopuštao opseg knjige. Valja napose istaći, da su u ovoj knjizi zastupani tako odlični hrvatski pripovjedači, od kojih bi svaki pojedini zaslužio, da se o njem izda posebna hrestomatija u opsegu ove knjige. Samo tada bi se mogli potpuno prikazati srednjoškolskoj omladini.

Uz ovu knjigu »Hrvatski pripovjedači« kani društvo izdati drugu novu pod istim naslovom, u koju bi ušlo novih dvadeset hrvatskih pripovjedača. Osim toga će društvo izdati »Srpske« i »Slovenske pripovjedače«, a bude li odziva i pripovjedače bratskih nam slavenskih naroda.

Društvo je i ovaj put uvjereno, kako je to dr. M. Ogrizović u predgovoru prvom izdanju napisao, da će naći ljubavi, kako je s ljubavlju i počelo: ljubavi za lijepu knjigu i za mladost hrvatsku.

Z a g r e b, koncem 1925.

I.

IVO ANDRIĆ.

1. Ž i v o t o p i s.

Ivo Andrić rodio se godine 1891. u Sarajevu, gdje je svršio pučku i srednju školu. Studirao je na filozofijskim fakultetima u Zagrebu, Beču i Krakowu. Rat ga je zatekao na liječenju u Splitu, gdje je kao izrazit nacionalista bio uhapšen. S većinom narodne inteligencije iz Splita i Dalmacije prošao je tamnice: splitsku, šibeničku i mariborsku. Kasnije je bio interniran najprije u Ovčarevu (kraj Travnika), a onda u Zenici (u Bosni). Svršetkom 1917. dođe u Zagreb i radi oko »Književnog juga« (1918.—1919.). Kasnije se posveti diplomaciji, te postade činovnikom našeg poslanstva u Grazu, Rimu i dr. Sada živi u Beogradu kao činovnik ministarstva vanjskih poslova.

2. K n j i ž e v n i r a d.

Još prije rata suradjivao je Ivo Andrić većinom u omladinskim listovima: u Zori (Prag) Vihoru (Zagreb) i dr. Nekoje su mu pjesme (njih 6) objelodanjene u knjizi »M l a d a h r v a t s k a l i r i k a« (Savremeni hrvatski pisci br. 32.) koju je uredio i s predgovorom popratio Ljubo Wiesner. Svoje lirske meditacije sabrao je u knjizi »E x p o n t o« (Zagreb 1918.). Knjizi je napisao predgovor Niko Bartulović i nazvao je »Razgovori s dušom«. Knjiga »Ex ponto« nikla je u ekstazi samoće, koju je Andrić osjetio u svojoj ćeliji. Tu knjigu sačinjavaju razgovori s dušom — razgovori čista srca, vedra praštanja, djetinjeg kliktanja — bez trunka zlobe i sebičnosti. »Ex ponto« je ujedno iskrena ispovijed grešnika, koji se nije nikada činio ni boljim ni gorim od ostalih, ispovijed, u kojoj su izneseni najintimniji doživljaji i najsuptilnija duševna stanja, teret i gorčina patnje.

Temeljna nota ovog djela je duboka melankolija svojstvena našoj duši, koju je dr. V. Dvorniković obradio u posebnoj brošuri »Psihologija jugoslavenske melankolije«. Andrić nije dao u svom djelu nikakav opis svog tamnovanja, već je iskreno prosto iznio unutarnje slike, niz časovitih raspoloženja, fragmente sjećanja, koji se miješahu s dojmovima sadašnjosti.

»P u t A l i j e G j e r z e l e z a« (Beograd 1920., 2. izd. 1922.) najsnažnija je Andrićeva pripovijest, u kojoj su došle do izražaja sve njegove pripovjedalačke odlike: ljepota stila, čistoća jezika i dinamika prikazivanja. O divskoj fizičkoj snazi Alije Gjerzeleza (turski Kraljević Marko) kolaju u Bosni, naročito u njezinom muslimanskom dijelu, brojne anegdote. A. Gjerzelez — tako se po Bosni priča — mogao je baciti golem kamen

s jednoga brda na drugo. »Put Gjerzelez Alije« upravo su tri (Gjerzelez u hanu, Gjerzelez na putu, Gjerzelez u Sarajevu) zaobljene crtice iz pustolovnog života ovog turskog junaka i kavgadžije. Alija je zdepast i nizak Turčin, hoda sporo i raskoračeno kao čovjek, koji nije navikao, da hodi pješice. Gjerzelez Alija je neke vrsti Don Quixota, koji uvijek žudi za drugom Dulcinejom. Tako se u prvoj crtici bori Gjerzelez Alija s Fočakom radi lijepe Venecijanke. Prikaz te borbe donosimo u ovoj knjizi. U drugom dijelu nalazimo Gjerzeleza, gdje se oduševi za vitku ciganku Zemku, ali mu i ona umakne. U Sarajevu mu opet neka Katinka zavrti mozgom, tako da je u tili čas izgubio svaki račun o vremenu i o istinskim odnosima u stvarnosti. Ali i Katinke nestane netragom, Gjergjelez Alija sa svom svojom snagom i slavom ne može da predje preko vijugavog i tajnog puta, koji vodi do žene. Svuda je izvrgnut ruglu.

G. 1921. izda Andrić knjigu »N e m i r i«, pjesme u prozi, koju je kritika laskavo primila.

Srpska književna zadruga izdala je 9 Andrićevih pripovijedaka u svojim izdanjima za 1924. godinu (kolo XXVII. br. 179.) pod naslovom »P r i p o v i j e t k e«.

To su pripovijetke, koje obradjuju sujete o Turcima i o našoj raji pod njihovim gospodstvom. One sačinjavaju jedan dio Andrićeva rada, započetog pripovijetkom »Put Alije Gjerzeleza«.

U pripovijesti »M u s t a f a M a d ž a r« opisuje Andrić tragičnu sudbinu glasovitog turskog junaka Mustafe Madžara.

Mustafa Madžar, rodom iz Doboja, proslavio se kao velik junak u banjolučkom boju proti Austrijancima, a i kod ušća Orljave u Slavoniji proti Madžarima. Poslije tih pobjeda nije mogao nikako da spava, već bi budan gledao strašne stvari. Kad je došao natrag iz boja vršio je grozna nedjela. U Sutjeskoj je uhvatio dva fratra i mrcvario ih, dok nisu izdahnuli. Ubije i bega iz Čatića. U Sarajevu je digao veliku bunu, a neki Ciganin sastavi ga sa zemljom, udarivši ga u sljepočicu gvožđem.

U noveli »Z a l o g o r o v a n j a« prikazuje raspojasan život turske vojske prije polaska u boj. Turska vojska se sakupljala u rat na Srbe kod Višegrada. U Višegradu bijaše kadija, poznat kao velik škrtac. Za malo dana stigne i paša. Nedisciplinirani turski vojnici nisu imali nikakva posla, pa su krali i uzimali, do čega su došli. Kadija skoro da nije umro, kad je sve to vidio. U kadije je bila neka bjegunica, kći jednog Turčina iz Trebinja. Paša mu obeća, da će je on poslati ocu i tu zadaću povjeri Mula Jusufu, ali je ovaj ubije. Svima odahne, a napose kadiji, kad se svršilo to logorovanje zulumčara.

Novela »U M u s a f i r h a n i« crpe svoj sujet iz života bosanskih franjevaca (zvanih ujaka) i njihova humanog odnosa prema nekrstu. Fratri su imali posebnu sobu, u kojoj su dočekivali Turke i tu su zvali Musafirhana. Takovom jednom musafirhanom upravljao je fra Marko, koji se u svom životu razlikovao od drugih fratara. Bio je pobožan na svoj način. Jednoć mu donesoše bolesna Turčina. On ga je lijepo njegovao i htio je, da ga pokrsti, ali mu ne uspije. Kad su ga mrtva nosili iz musafirhane ražali se fra Marku, jer je zavolio Turčina kao brata svoga, pa mu je bilo stalo i do njegove duše.

Snaga Andrićeva pripovjedalačkog talenta afirmirala se i u noveli »R z a v s k i b r e g o v i.« Rzavski bregovi živjeli su posve jednolično na okupu. Najveći je bio Goleš, a najmanji brijeg Bikovac. Između ova dva nalazili se drugi bregovi kao Banpolje, Glogovo i t. d. Život bregova se promijenio, otkad su Austrijanci došli. Na Bikovcu su načinili tenis, a na Banpolju strelište. Austrijanci su počeli zemlju rediti, sastavili su katastar, krčili i uređivali putove, a počeli su kopati i prorov kroz Glogovo. Proveli su željeznicu. Narod se ekonomski pridigne i obogati. U to bukne rat. Austrijanci su progonili Srbe, što su žešće mogli. Mnogi ugledni i pošteni Srbi postaše njihovom žrtvom. Rzavski bregovi još stoje i gledaju svijet, koji je ostao iza rata. Vlada veselje nad sadanjim položajem, ali misli neprestano blude u prošlost i traže svoju djecu, majke i očeve. I na bregovima, koje je autor uspjelo personificirao, brišu se tragovi tuđincu.

Tko je živio u pokrajinskom kojem gradu, taj zna kakovu uzbunu unese u nj dolazak cirkusa. U noveli »Ć o r k a n i Š v a b i c a« prikazan je plastički rđav utjecaj cirkusa na moral malograđana. I muško i žensko, i staro i mlado govori samo o »komendiji.« Mirniji ljudi se također propiše i počeše noću izostajati. Prvi poče Ćorkan da luduje za igračicom. Ćorkan je hamal (trhonoša), koji je uvijek na svatovima igrao. Predstojnik je bio odredio, da komedija čim prije ode, jer otkad je ona tu, ljudi su postali gori. Ćorkan zajedno sa svojim drugovima dođe u kasnu noć do cirkusa i zahtijevaše od direktora, da pusti igračicu igrati. Direktor ode po redarstvo i ono pohvata sve narušitelje noćnog mira, a Ćorkanu batinama izagna svu ljubav prema igračici. I Ćorkan postade opet onaj isti Ćorkan, prolazeći i poigravajući veselo kroz čaršiju.

U pripovijesti »D a n u R i m u« opisan je ispad jednog našeg čovjeka u rimskoj restauraciji. Nikola Kriletić, već omamljen vinom, nije htio izaći iz gostionice. Vlasnik ga morade izbaciti napolje. U »N o ć i u A l h a m b r i« ocrtana je halabučna pijanka naših ljudi u velikoj dvorani Alhambre u Bukareštu. Novelu »U Z i n d a n u« donosimo u ovoj knjizi u cijelosti, dok iz novele »L j u b a v u k a s a b i« donosimo uvod. U posljednjoj noveli prikazana je ljubav kapetana Ledenika — katolika i bosanske djevojke Rifke — židovke. Ocrtane su plastički intrige bosanskih abderićana protiv ove ljubavi. Rifka svršava u valovima Drine.

Osim ovih radova objelodanio je Andrić još neke pripovijesti u »S. K. G l a s n i k u«, »J u g o s l a v e n s k o j N j i v i« i sarajevskoj »P r o s v j e t i«. Piše i literarno-historijske članke (»Njegoš u Italiji« beogr. »Politika« od 20. rujna 1925. i dr.).

3. K a r a k t e r i s t i k a.

Ivo Andrić je pravi naš rasni tip i baštinik najjačih osebina našeg naroda, koje imaju svoju osnovicu u bosanskom podrijetlu pjesnikovu. On je prvi bosanski književnik, koji je naslijedio sve naslage kulture, koje su se u Bosni nagomilale kroz vjekove: bogomilske, istočne, sevdalinske i novije katoličke. Svi elementi kultura i one Rima, Bizanta, Meke i Mede, koje se unakrštavaju u Bosni, utjecali su i na Ivu Andrića.

U Andrića je istančano psihološko oko za sva vanjska i unutrašnja zbivanja svojih zemljaka, te veliko poznavanje bosanskih narodnih običaja.

U ZINDANU[1].

Jednog četvrtka iza podne, dođoše sejmeni[2] po gvardijána, da ide s njima u Travnik. Ali gvardijan je bio otišao u Sutjesku na skupštinu definitora; fra Petar Jaranović, koji je inače najstariji, leži bolestan; ne osta nego da fra Marko ide u Travnik. On je upravo počeo s radnicima da pobija neko kolje u potoku. Nećkao se da ide, ali su sejmeni bili nestrpljivi a fra Petar je, onako bolestan, vikao na njega, da se sprema i da ide, dok sejmeni nisu učinili štete manastiru.

Fratri su naslućivali zašto ih zovu u Travnik. Vezir koji je pred tri mjeseca došao opozvan je, a da mu nije imenovan zamjenik. Umjesto vezira je ostao ćehaja[3] mu Fazlo. I sad on hoće da iskoristi ovo vrijeme i da od svih manastira pokupi džulus,[4] porez koji su inače plaćali samo vezirima.

Fra Petar leži na dušeku, preznaja se i teško diše, a fra Marko sjedi pored njega. Između njih čekmedže[5] sa novcem. Izbrojaše 2400 groša svega. Sad vijećahu i prepiru se: fra Petar mu savjetuje, da ponese barem 1500 groša, a fra Marko neće više od 500.

— Šta misliš ti, bolan? Nije se s Fazlom šaliti.

— Ne dam baliji[6] . . .

— Ama, ko te pita daš li ti; i glavu će ti uzeti.

— Nek uzme; ja više od hiljade ne nosim.

I opet se ču lupa i vika iz dvorišta. To sejmeni biju nadžakom[7] u praznu kacu i viču da se ide.

Konačno fra Marko popusti i pristade, da se novac prepolovi. Uze 1200 groša ode u svoju sobu, opasa se ćemerom,[8] presvuče čakšire i prebaci habit preko sebe pa se vrati da se oprosti sa fra Petrom.

Ječeći i zakašljavajući se, svjetovao ga je fra Petar, da odvoji odmah osam groša za sejmene, svakom po dva, da se putem vlada

[1] zindan = tamnica. [2] sejmen = vojnik iz vezirove pratnje. [3] ćehaja = zamjenik vezirov. [4] džulus = porez na bogoštovne čine. [5] čekmedže = sanduk. [6] balija = prostak; uvredljiv naziv za Turke. [7] nadžak = oružje nalik na sjekiru. [8] ćemer = pojas sa kesama za novac.

mudro, da pred Fazlom bude ponizan i tih, da mu obeća cio džulus, ali da ga moli da ih sačeka samo koji dan još.

— Blagoslovi! fra Marko se sagne i poljubiše se u oba obraza.

Ispade u dvorište. Dovikujući neke naredbe u kuhinju, ogleda da mu nisu izbili dugu na kaci pa uzjaha i pođe sa sejmenima.

Putovali su dobro. U subotu u jutro osvanuše u Travniku, a u podne ga izvedoše pred ćehaju.

Zna se da je fra Marko predao Fazli 1200 groša i da je Fazlo tražio još dva puta toliko, ali šta mu je fra Marko odgovorio i zašto je ćehaja tako planuo, to fra Marko nikad nikom nije htio da kaže, a Fazlu niko nije smio da pita. Tek, poslije nego su izmijenili nekoliko riječi, ćehaja džipi sa šiljteta,[9] dreknu što ga grlo nosi i poče da bije fra Marka čibukom, rukama i nogama, naizmjence.

Fazlo je bio neobično krupan i snažan i ako žut kao dunja u podbulom licu. Strese se soba i škripnuše podnice pod njima. Pisar koji je sjedio podvinjenih nogu u dnu sobe, sagnu se od straha pred udarcima i izgledao je malen kao igračka između raskrečenih nogu Fazlinih i pored ogromnog fratra koji je bježao po sobi vitlajući habitom oko sebe.

Na ćehajinu viku upadoše momci iz predsoblja, bilo ih je šestorica, i dokopaše fra Marka. Fazlo je grcao od ljutine.

— U zindan!

I dok su momci odvodili fra Marka Fazlo se, onako zapjenušen, još jednom zaleti i udari ga nogom u krsta, da se fratar, koliko god je težak, zaljulja kao plast. Momci su poskakivali oko njega.

— Vodu pod krmka! Vodu! vikao je Fazlo za njima.

Četvorica su pridržavala fra Marka, kome je vrat nabrekao i lice pomodrilo od silne krvi, koja mu je navirala u glavu; pred očima mu je sve titralo u crvenim iskrama.

Provedoše ga kroz stražnje dvorište, maleno i zeleno od vlage. Uskim hodnikom prođoše pored jedne prostrane sobe u kojoj se kroz rastvorena vrata vidio začađen odžak[10] i neraspremljena posteljina i iz koje izađe tamničar Vejsil, zvani Vojvoda, riđ i mršav Turčin, zasukanih nogavica i ogromnim nanulama[11] na bosim nogama. Zakrenuše desno i uđoše u jedno još uže i mračnije dvorište, koje je bilo sitno pokaldrmisano, a kaldrma je bila kosa i svedena sa obje strane prema sredini u oluk obrastao mahovinom.

[9] šiljte = nizak i širok jastuk na kom se sjedi. [10] odžak = peć, u kojoj se kava kuha. [11] nanula = drvena obuća.

U protivnom zidu su bila dvoja vrata. Jedna velika, pokovana gvožđem, i druga manja i drvena, očito probijena kasnije. Vejsil otvori mala vrata i fra Marko se morade dobro sagnuti i ukositi dok uđe. Sejmeni su mu pomagali pesnicama. Kad ostade sam, on poče da se smiruje i pribira. Ćelija je bila vrlo malena i zaudarala oštro vlagom. Zid u pročelju prema vratima je bio vas žut i vlažan; pri vrhu su bile dvije rupe, kao da su ćerpiči izvađeni. Pod je bio od iste onake sitne kaldrme kao što je u dvorištu. Začudi se da nema ni ležišta, ni slame, ni kakava suda. Pređe nekoliko puta ćeliju — bila su četiri njegova koraka dužine — i tek onda opazi da zid desno od vrata ne dopire do tavanice. Ovo je, očito, nekad bila jedna ćelija pa je docnije pregrađena u dvije. Pregrada je bila od same čatme[12] (pri dnu je bila opala ilovača i vidjelo se pruće od kog je pletena) i nije bila dozidana do vrha nego je završena na dobar pedalj prije tavana.

(Gotovo kod svake turske građevine ima uvijek, manje ili više, takvih doziđivanja i pregradaka, građenih da se zadovolji neka časovita, prva i najnužnija potreba, bez obzira na logiku materijala, ljepotu ili trajnost građevine.)

Tako je razgledao i premjerao ćeliju dok ne poče da osjeća umor u nogama i bol od udaraca u krstima i bokovima. Oklijevao je jedan čas, a onda se ipak spusti na kaldrmu, pored zida.

Još mu je šumilo u ušima i maglilo se pred očima, ali je opažao sve oko sebe i jasno čuo kako u susjednoj ćeliji neko diše. Osjeća pod sobom oštru kaldrmu i vlagu, i krv kako kuca u ubojima. Navuče kapu na desnu stranu i prisloni obraz uza zid. Taj zid na koji se može nasloniti glava i na kom se hvata njegov dah, dođe mu kao nešto dobro i blagodatno. U toj misli zaspa.

Spavao je kratko, kad poče da ga budi neki glas. Ali mu nešto teško i ledeno me da da se digne ni da otvori oči. Teško dolazi sebi. Onaj glas ne prestaje da doziva. Sad čuje: to viče onaj iz druge ćelije.

— Vejsile, Vejsile! E nemoj me više velikog ti Boga!

Čuje nanule po kaldrmi i Vejsilov glas.

— Pa nije tebi pušteno nego onom do tebe.

— Ama kako nije, jadan, evo curkom ide. E nemoj me turske ti vjere!

Tada fra Marko s naporom diže glavu i vidje da je mokar i da niza zid curkom teče voda, ražljeva se po ćeliji i sporo otiče kroz

[12] čatma = pleter u zgradi.

rupe pored vrata. Skoči i poče da se stresa i poskakuje, ali nigdje nije bilo suva mjesta. Pokušava da stoji samo na jednoj nozi ali se brzo zamara i sve jače počinje da drhti. Čuje se kako Vejsil grdi momke i šalje ih da oluke bolje namjeste, »da samo fratru teče«, i kako momci negdje u visini nešto kucaju, stružu i premještaju.

Voda počinje jače da curi niza zid. Glasovi se opet stišavaju. Smrkava se. Fra Marko, izbezumljen, raširenih očiju, stoji naslonjen uza suvi zid i diže čas jednu čas drugu nogu iz vode koja biva sve tamnija i u tišini sve jače romoni. Obuzima ga svega drhat. Svaki čas počinje neku molitvu ali se opet prekida i samo se bez prestanka krsti. Tada se javi susjed iz ćelije.

— Koji ste od fratara tamo?

— Fra Marko Krneta, vikar iz Kreševa.

— Slušaj fra Marko! Imaš li ti koju paru pri sebi da pokučiš ovom Turčinu? Jer bogami ćeš noćas poginuti od studeni, a evo od tebe i meni prolazi voda kroz pleter.

Sad pita fra Marko njega, ko je on. Zenički proto Melentijević. I njega je Fazlo zatvorio radi novca i pod njega su prvi dan vodu podlili, ali je on imao u pamukliji[13] ušivena dva dukata i dao ih oba Vejsilu i tako se oslobodio bar vode. Sad čeka da mu općinari pošalju 1500 groša, koliko Fazlo traži.

Fra Marko nema više od šest groša kod sebe. Dogovaraju se dugo. Onda proto opet doziva Vejsila. Predlažu mu: da zaustavi vodu i u fra Markovoj ćeliji a u isto vrijeme da pošalje momka u Dolac do fra Mije Grgića, paroha, koji će dati dva dukata za fra. Marka. Vejsil se najpre vajka, kako on ne može slati nikog, kako će ga momci prokazati, kako je Fazlo ljut kao ris. Pogodiše se, da fra Marko pored ta dva dukata da i onih šest groša, za momke. Vejsil odmah izvede fra Marka u onu veliku sobu i dade mu turski kalem[14] i neku žutu artiju, da napiše fra Miji pismo. Ruke su mu bile ozeble i drhtao je pa je jedva nastavljao slovo za slovom dok je pisao:

»Evo me Fazlo metnuo u zindan. I vodu su podlili pod mene.

Mitte statim per hunc Turcam duos aureos, ut adminus istam aquam perniciosissimam intromittere desinant. Orate pro me et benedicite.[15]

I izbavljajte me kod Fazle, jer pogiboh.

Fra Marko, vikar.«

[13] pamuklija = odjeća postavljena pamukom. [14] kalem = trska pisaljka od trske. [15] Pošalji odmah po ovom Turčinu dva dukata, da bar ovu strahovitu vodu zaustave. Molite za mene, i blagoslovite.

Jedan momak, ciganin, otrča u Dolac. Fra Marko se sišao uz odžak; iz obuće i sa habita mu se cijedila voda.

Još se nije bilo potpuno smračilo, kad se vrati momak iz Doca i donese u jednoj krpi zavezana dva dukata, bez ikakva pisma i poruke. Vejsil darova momka, oproba dukate na noktu od palca i naredi da se voda zaustavi. Malo po tom uvedoše fra Marka ponovo u zindan.

Još se čulo kako kaplju rijetke i nejednake kapi sa zida, ali na podu nije više bilo vode. Fra Marko gotovo radosno prohoda po ćeliji u kojoj je bio već potpun mrak.

Čim zamuknu lupa Vejsilovih nanula, javi se prota.

— Dade li, fra Marko?

— Dadoh.

— Hajde de, ja da živi ostanemo.

Počeše razgovor. Proto se žalio kako ga boli svaka kost od kaldrme i vlage, kako je kod kuće ostavio bolesnu kćer i sina koji se trebao ove nedjelje, to kao sutra, vjenčati, da bi mogao da se zapopi.

I tako u pričanju, oni vidješe da se poznaju još od lanjske godine. — Lane je sarajevski vladika tužio fratre radi nekog bira. Rasprava je bila pred ovim istim Fazlom koji je i tada zamjenjivao vezira. Carske fermane su imale obje stranke, Fazlu su potplatili jedni i drugi, ali su fratri doveli mnogo katoličkog svijeta pred konak, pa su ljudi molili a žene plakale, dok se Fazli sve ne dosadi i on presudi, s kadijom i imamom zajèdno, da vladika nema ništa da traži ni od fratara ni od katolika u opće. Kod te parnice su fratre zastupali fojnički i kreševski gvardijan (s njim je bio i fra Marko) a vladika je došao glavom, praćen od jednog mladog popa iz Sarajeva i zeničkog prote.

— Ama, ti si onaj krupni fratar što bijaše s gvardijanima lane, kad se parničismo pred ćehajom!

— Ja sam, kaže fra Marko i sjeća se dobro visokog, mršavog prote sa sijedom bradom i zelenim očima.

Nastade ćutanje u kom se čula kap negdje u mraku. Tada se javi proto malo promijenjenim glasom:

— E baš vi nas predobiste lane.

— Šta ćeš, de? Niko ne da svoga, proto.

— A boga ti, koliko dadoste Fazli za onakav ilam?

— Ja nisam davo pa ne znam; džaba[16] nije sudio ni vama.

[16] džaba = besplatno, uzalud.

I opet nastade ćutanje još duže i neprijatnije. Čulo se kako obojica hodaju ubrzano, svaki po svojoj ćeliji.

Odjednom se fra Marku učini kao da je proto nešto rekao. Zastade i osluhnu: izgledalo je kao da prigušeno kašlje, ali što je dulje slušao sve mu se čudniji činio taj kašalj, dok se iz druge ćelije jasno ne razleže starački smijeh. Fra Marko se ljutnu, isprsi i zausti nešto da rekne, ali je smijeh bivao sve življi i glasniji.

— Oh, o, o, fra Marko.

— Šta je, šta se smiješ? pitao fra Marko nabusito.

Proto je jedva izgovarao pojedine riječi kroza smijeh.

— Smijem se ... kako nas je Fazlo opet lijepo sastavio ... oh, oh, hoo ... Eto vas, kaže, u zindanu pa se prepirite: ko će bir po Bosni kupiti. I još vodu podlio pod nas. Oh, oh, hoo!

I fra Marku se dade na smijeh.

— Vala nas je pokiselio k'o u turšiju.

— Da se vidi, čija je vjera tvrđa.

— Ha, ha, ha, haa ...

— Ho, ho, ho, hoo.

Naslonjeni na pregradu od čatme jedan prema drugom, grohotom su se smijali pop i fratar i zaboravljajući načas mračan i mokar zindan, nisu ni opažali, kako se vlaga po kaldrmi pretvara u poledicu.

PUT ALIJE GJERZELEZA.

Utakmica između Gjerzeleza i Fočaka.

Dva dana terevenči Gjerzelez s društvom i doziva Venecijanku i uzdiše i priča svima svoju ljubav, mucavo, nejasno i smiješno; ljudi ga tapšu po ramenu, lažu da mu je poručila ovo ili ono, a on se odmah diže da ide gore po nju, dok ga Fočak koji je potpuno zavladao njim, ne zaustavi i posadi, svjetujući ga i magarčeći da se vas han[1] trese od smijeha.

Trećeg dana, nekako o užini, porječkaše se Fočak i Gjerzelez, bezrazložno, kao ljudi u piću i besposlici. Fočak se šeretski uozbiljio.

— A kao zašto da ne bi ona mogla i moja biti?

— Jok, jok, džanum![2] dere se Gjerzelez, a lice mu sja od zanosa što mu je neko osporava i što može da se za nju bori.

— Bogme, ko prije djevojci onog i djevojka, uvjerava jedan sa strane.

[1] han = svratište. [2] džanum = srce.

— Krila da imam, krila da imam, more! — vrišti Gjerzelez Fočaku, unoseći se i kazujući više rukama nego riječima.

— A vi potecite; metnućemo jabuku na košiju,[3] pa ko prije jabuci onoga je djevojka, svjetuje ih posve ozbiljno jedan Mostarac, udešavajući tako dogovorenu komediju.

Gjerzelez odmah đipi na noge, omahnu oko sebe spreman da se bije, da trči ili baca kamena, ne znajući više šta radi ni zašto radi i sav presrećan da je došao čas kad će snaga da progovori.

Iziđoše na ravan, pred han. Na direk od ljuljačke objesiše o koncu uvelu, crvenu jabuku, zategoše konac ispred dvojice trkača i iskupiše se svi, podgurkujući jedan drugog i neprikriveno se smijući. Jedni se užurbali oko trkača, a drugi gledaju iz daljega. Fočak zasukuje rukave i nagoni u smijeh sve oko sebe, a Gjerzelez se raskopčao i glavu povezao čevrmom[4] pa došo još zdepastiji i manji. Jedni se klade za Gjerzeleza, drugi za Fočaka. Mostarac dade znak; konac puče, a oba trkača jurnuše.

Leti Gjerzelez kao krilat, a Fočak se nakon dva-tri koraka zaustavio i tapće nogama na mjestu, kao kad varamo djecu da trčimo tobože za njima. Gjerzelez trči ko da zemlju ne dira, Fočak tapše rukama, a gledaoci se savijaju od smijeha. Pljesak, vriska i smijeh.

— Ha, Gjerzeleze!

— Aćkosum, magarče!

— Ha, poteci, Gjerzeleze, sokole!

— Aferim,[5] kenjčino!

Odmiče Gjerzelez i biva sve kraći, kao da mu noge ulaze u tijelo. Poduzela ga bijesna snaga, čini mu zadovoljstvo ovaj napor, meka ledina i svježa struja zraka. Čini mu se kao da osjeća sa sobom neprestano topot svoga protivnika i to ga podstrekava i goni. Kad bi kod direka maši se rukom za jabuku, ali alčaci[6] objesili jabuku hotimice visoko, pa je ne dohvati prvi put nego se morade zaskočiti i onda je otrže s koncem zajedno.

Među gledaocima urnebes. Jedni taru suze, a drugi polegli po travi pa se samo valjaju od smijeha. Debeli beg iz Posavine se drži rukama za trbuh i odhukuje. I suhi, službeni Dizdar-aga stao pa se smije krezubim ustima.

Gjerzelez je stajao časak onako s jabukom u ruci, a onda se okrenu, viđe da nema Fočaka i odmjeri ih, kao da ih iz daljine bolje

[3] košija = trka. [4] čevrma = rubac. [5] aferim = bravo! [6] alčak = vragoljan.

vidi. Nisu mu mogli razabrati izraz lica, ali taj pogled je bio opasan. U jedan čas kao da svi osjetiše da su pretjerali. Daljina i odstojanje su mu vraćali sve što je izgubio u društvu s njima. Sad kad je bio tri stotine koraka daleko od njih i valjao se prema njima, mrk i težak, kao da ih naglo osvijesti taj razmak; i najbezbrižnije među njima ispuni strah. Više nije bilo sumnje da je srdit i da nešto smišlja. Prvi iščeze Mostarac, a zatim jedan po jedan stadoše otpadati u svoje sobe. Neki zađoše za han i izgubiše se u lješkovoj šumi.

Dok se Gjerzelez primakao ne osta na ledini ni žive duše. U travi se bijelila jedna marama, ostavljena u hitnji i strahu. Ta praznina ga do kraja ražljuti.

Onako raspojasan i zadihan on je razroko, još uvijek u nedoumici, gledao u kapiju, gdje su se izgubili.

LJUBAV U KASABI[1].

(Uvod).

Kasaba leži u kotlini. Rzavski bregovi, olujačke stijene i liještanska kosa zatvaraju je visokim, gotovo pravilnim krugom čiji prečnik nije veći od pô sata hoda. Na pjeskovitu i vodoplavnu ušću, među dvije gorske rijeke nestalna toka, koje prijete i haraju poplavom po dva put na godinu, tako stisnuta vijencem bregova da joj se posljednje kućice oslanjaju o njihove izdanke, ljeti bijena sušama a zimi usovima, u proljeće neočekivanim mrazovima.

Da nije velikog kamenog mosta koji je najvažnija tačka na putu za Istok, nikad ne bi na tom mjestu i u takim prilikama nastala varoš. Zato u toj Kasabi koju je stvorila nužda i želja za sticanjem, a ne povoljni uslovi i prirodan razvoj, nije bio nikom lak život. Otkad postoji, u njoj nije nikad bilo mirna posjeda sigurna mjesta ni cijele vesele godine. Sticalo se jest, ali bogatstvo se tu nije nikad pokazivalo ni mirno uživalo, nego se je moralo, jednom stečeno, kriti, svaki dan ponovno osvajati i služilo je više kao jamstvo za nemirne i oskudne godine koje mogu uvijek naići.

Zatvoren vidik, mršava zemlja, divlja klima, česte pohare i ratovi, davali su već djeci kasabalijski izgled, borben i manijački. Kad bi mladić dorastao, oženio se, stekao djecu i — navršio dvadesetpetu godinu, on je već bio oboružan za život u Kasabi i završen kao tip: mrk, pognut, žilav, oštra žmirkava pogleda, poslovan, po-

[1] kasaba = varošica.

najviše ćutljiv i zabrinut. Ostarivši tako rano, on poslije živi još desetak godina i više a da se gotovo i ne mijenja. Tek što prosijedi i pogne se jače.

Za veselje ne znaju. Zajažena životna radost se javlja kao silovita strast i ispad, pojedinački ili skupni. Ono što težak život i nemilosrdna borba još ostave u njima od čovjeka smiruju u vjerskoj ceremoniji ili ustaljenim i prostim formama familijarne privrženosti i trgovačke časti. U vanrednim slučajevima pokazuju neočekivanu solidarnost, smjelost, blagodarnost i veličinu.

Tako se rađaju, udaju, žene, stiču, žive dugo, teško, gluvo.

EX PONTO.

Pozdrav proljeću.

Da si zdravo proljeće — tajno, ljekovito; tvoji vjetrići miluju moju ranu. Ja ne znam da li ću te preživjeti i na koliko, ali slava onom koji mi te dao doživjeti!

Gle, ja, bolestan samac, otvaram široko svoj prozor da blješti na suncu, kao mala zastava jedne duše koja se raduje.

Šta znači crna misao čovjekova na sunčevu traku?

Hoj! Hoj! Vjetre, nado moja martovska!

Ništa živ čovjek ne može izgubiti što mu jedno proljeće ne bi moglo povratiti, niti može biti čovjek trajno nesrećan, dok Bog daje da se duša liječi zaboravom i zemlja obnavlja proljećem.

Da si zdravo proljeće — nevidljivo, svemoćno: što zagrijevaš duše i bregove da voda slatko grgolji potocima i radost nas zalijeva svijetlim valom; što se javljaš vjetrom i slutnjama u suton i svu noć tuguješ pod jablanima, dok gore zvijezde i spavaju tupoglavi građani, a sa svanućem otvaraš rosne oči široko i puštaš bez broja svoje ševe — vesele note — put neba!

Da si zdravo, proljeće, u šumu mutnih, vratolomnih potoka, u kratkovjekom cvatu, u nadi čovjekovoj, u ljepljivim pupovima rakita, — ave, besmrtno proljeće, pozdravlja te jedan koji umire.

II.

MILAN BEGOVIĆ.

1. Životopis.

Milan Begović se rodio dne 19. siječnja 1876. u Vrlici u Dalmaciji. Studirao je skupa s Vl. Nazorom realku u Splitu, koju je svršio 1894. god. Realni je studij dopunio g. 1897. gimnazijskom maturom u Zagrebu. Iste je godine napustio zagrebačko sveučilište, na kojem je kao izvanredni slušač studirao prirodne nauke, te otputovao u Beč, gdje se posvetio studiju romanske filologije. Godine 1898. proboravi nekoliko mjeseci u Firenzi. Svršivši filozofiju, postade 1899. suplent na splitskoj realci.

Godine 1903. položi profesorski ispit u Beču: romanistiku kod profesora Mayer—Lübke-a, a slavistiku kod najmarkantnije hrvatsko-evropske ličnosti Vatroslava Jagića. Poslije toga dodje u Split, gdje ostade sve do 1908. g., kad iz zdravstvenih razloga dobije dopust, koji provede u Beču, Münchenu, Salzburgu i Štajerskoj.

U to se doba upoznade Begović u Topolščici s barunom Bergerom, redateljem hamburškog »Deutsches Schauspielhaus«. Njegovim zagovorom dobije Begović trogodišnji dopust. Otputuje s Bergerom u Hamburg, gdje postane dramaturg i režiser. U Hamburgu je Begović napisao mnoge kazališne stručne članke.

Za vrijeme rata bio je u Beču časnik kod provijanture, a nakon sloma primljen je u našu vojsku i ostaje sve do početka 1920. god. u Beču kao član tamošnje vojničke misije SHS. Od srpnja iste godine namješten je kao profesor glumačke škole u Zagrebu, gdje i danas djeluje. Paralelno s tim bio je urednik beletrističkih časopisa »Kritike« i »Savremenika« Čitavo vrijeme u Zagrebu Begović je kazališni kritičar (najprije u dnevniku »Novosti« zatim u »Večeri«). Uz to je stalni suradnik »Obzora«, u kojem objelodanjuje književne kritike i zanimive putopise iz Italije.

2. Književni rad.

a) Lirika.

Begović je veoma rano počeo pjesnikovati; još kad je bio u realci izdao mu je »Vijenac« (g. 1892.) pjesmu »Hrist«. G. 1896. izda zbirku pjesama pod naslovom »Pjesme«.

2

Drugo mu pjesničko djelo »Knjiga Boccadoro« (1900. g. pod pseudonimom Xeres de la Maraja) označuje epohu, u kojoj se razvila borba između mladih i starih. Borba je okrunjena uspjehom mladih. U isto su doba izašle i Nazorove »Slavenske legende«, koje su također snažno djelovale.

God. 1901. izda Begović »Hrvatsku pjesmu« povodom proslave 400-godišnjice hrvatske književnosti.

Poslije »Knjige Boccadoro« napisao je Begović veliki i uspjeli pjesnički ciklus soneta »Život za cara« (1904.), u kojem opjevava fragmente iz rusko-japanskog rata. Dok je prva njegova knjiga himnom ljubavi, dotle taj ciklus slavi ideju slobode. U obim knjigama Begović je dotjeran majstor forme. »Život za cara« preveden je na poljski i njemački, te djelomično i na češki. God. 1912. izdalo je društvo hrvatskih književnika u Zagrebu Begovićevu liriku od 1896. do 1911. pod naslovom »Vrelo«.

b) drame.

Već kao mlad čovjek dade se Begović na stvaranje drama. Begovićevi dramatski pokušaji jesu »Na moru« (Prosvjeta 1896.) i »Fernando i Korisanda« (Nada 1897.).

Aktovka »Blago i slatko umiranje« (pod pseudonimom Xeres de la Maraja, Nada 1901.), te »Myrrha« (Prag 1902.) obična su vježbanja i scenski početnički pokušaji mladog moderniste.

Već »Lijepa kneginja« (kalendar »Svačić« 1903.) pokazuje Begovićev dramski talenat. Drama mu »Za tudju sreću« (3. čina 1903.) igrana je na pokusnoj pozornici u Splitu. U ovoj se drami udaljuje Begović od aristokratizma, egoizma, »l'art pour l'art«-a, glorificiranja ljepote u »Knjizi Boccadoro«, te se priklanja analizi savjesti, moralne odgovornosti, spojene s tendencijom, da riješi socijalno pitanje. Radnik Gabriel odriče se tvorničareve kćerke Olge, koja ga voli, i ženi se s unesrećenom Rezikom, prema kojoj ima obaveze. »Za tudju sreću« je jedna od prvih socijalnih drama u hrvatskoj i srpskoj književnosti.

G. 1903. izda Begović kabinetnu igru »Menuet« u stihovima.

Na zagrebačku mu pozornicu prodre aktovka »Venus Victrix (1905. god. u »Srpskom Književnom Glasniku«, posebno štampana u Splitu 1906, u njemačkom prevodu Ottona Hausera u Leipzigu 1906.).

G. 1905. izadje Begovićeva igra u 5 činova »Gospođa Walewska« (u »Savremeniku« 1906, igrana u Zagrebu sedam puta). Po uzoru Sardouove »Madame sans Gêne«, Bertonove »Lijepe Marseillanke i dr. obradio je Begović dramatski XV. poglavlje Massonove knjige »Napoléon et les femmes«. (Napoleon i žene.).

Kao što je bio velik Begovićev skok od drame »Za tudju sreću« k »Venus Victrix«, takav je bio i novi skok od »Gospođe Walevske« do drame »Stane Bjučića« (3 čina, »Savremnik« IV. 1909.). Ova drama donosi naturalistički opis ambijenta krčme i tupog malogradjanskog života.

Već s »Menuetom« i s »Venus Victrix« pokazao je Begović, da je pravo njegovo polje rada u drami: laka, elegantna burleska, dramatska kaprisa, puna mussetovskog duha, gracije i slobode. Već groteskom »Slatka opasnost« (Split g. 1906.) vraća se Begović tom genré-u.

Najljepše su od Begovićevih aktovki »Biskupova sinovica« (napisana u Hamburgu 1910., izašla u »Srpsko-hrvatskom almanaku 1911, njemački u Merker 1912.), »Čičak« (»Savremenik« 1912.), »Pred ispitom zrelosti« (»Savremenik« 1913.), te »Cvjetna cesta« (1920.). Ove četiri aktovke prikazivane su u zagrebačkom kazalištu. K ovima je dodao »Menuet«, »Venus Victrix, »Slatka opasnost« te ih izdao pod naslovom »Male komedije« (Zagreb 1921. »Pozorišna biblioteka« knjiga 1.).

»Svadbeni let« (Zagreb 1922.) svjedoči, da je Begović na raskršću između realizma i simbolizma. Drama nosi kozmopolitski karakter. S dramom »Božji čovjek« (Zagreb 1924.) Begović je doživio velik uspjeh.

Zdenko Vernić u svom članku »Novi Begović« (»Comoedia« Zagreb od 1. prosinca 1924.) istakao je, da je Begović, taj »tenerorum lusor amorum« hrvatske književnosti došao u novu fazu svog stvaranja. Begoviću je dotada bio »eros« u svim svojim oblicima najglavniji movens života i stvaranja. U »Božjem čovjeku« segnuo je Begović za sižeom iz rodnog kraja, puna herojskih uspomena, a duh mu je osjetio, da je »ad maiora natus«.

Drama mu je tri časa svetiteljske službe s jutrenjom i večernjom »Božjeg Čovjeka« je na njemački preveo unuk Petra Preradovića, Petar Preradović, te će biti prikazivan i na jednom od bečkih kazališta.

»Božji Čovjek« će se početkom 1926. g. davati u Pragu i u Brnu iste večeri.

Najnovija Begovićeva drama »Pustolov pred vratima« primljena je također u repertoar narodnog kazališta u Zagrebu, te će se prikazivati povodom autorove 50-godišnjice rođenja i 25-godišnjice književnog rada.

c) Novele i roman »Dunja u kovčegu«.

Od novelističkih radova izdao je Begović »Umjetnikovi zapisci« (»Nada« 1906.), »Uz kamin« (»Vijenac« 1907.), »Otmeni udesi« (»Bosanska vila« 1908.), »Sjeverova kći« (»Savremenik« 1910.). Posljednja mu je novela najljepša, stoga je i donosimo u ovoj knjizi. Njezin je njemački prevod objelodanio autor u časopisu »Hamburger Fremdenblatt« (1911.).

God. 1912. donosi mu »Srpski Književni Glasnik« novelu »Nerotkinja« (koju je autor preveo na njemački i objelodanio u časopisu »Hamburger Theateralmanach« pod naslovom »Unfruchtbar«.). Zagrebačke »Narodne Novine« objelodaniše mu iste godine novelu »Marija«, g. 1919. novelu »Eto tako«. U božićnom broju »Novosti« izadje mu novela »Prokleti praznici«.

G. 1921. izdade Begović roman »Dunja u kovčegu« (Zagreb, Kugli). Taj je roman g. 1924. na češki preveo Jan Janoušek. Predgovor je djelu napisao dr. Jerzy Pogonowski.

»Dunja u kovčegu« upravo je diskretna Begovićeva autobiografija. Domaća je kritika (Ante Kovač) nazvala ovaj roman andante doloroso nakon opakog ratnog allegro furioso.

Dušan, glavni junak romana vraća se nakon svršenih studija u svoj grad. Premda je zaručen u Beču s lijepom pjevačicom, upusti se u flirt s mladom Rodjenom, koja odmah plane silnom ljubavi prema Dušanu. Dušan ne zna, što će učiniti, tek na savjet svoje dobre i mudre majke vrati se k svojoj obvezi pjevačici Kristini.

Rodjena podnosi velike duševne patnje, ali na pritisak rodbine udaje se za Mirka Samardžića, koji s Rodjenom ne dolazi nikako do sreće, jer ona nema duše, nema volje za životom. Život ih oboje ubija. Rodjena rodi Mirku dijete.

Nakon nekoliko godina vraća se Dušan kući, jer mu majka umire. Scena majčine smrti opisana je prekrasnom ibsenovskom umjetničkom snagom. Pri povratku susreće se Dušan s Rodjenom, koja polazi s njim ostavivši bolesno dijete. Nekoliko sati sreće plati skupo: prije nego se povrati, umre joj dijete. Mirko dozna, gdje je bila. Rodjena mu prizna naričući kraj djeteta. Mirko pobjegne od kuće... Djelo je preveo na poljski H. Batowski i naskoro će izaći potporom poljsko-jugoslavenske lige u Lavovu.

d) Prevodilački rad.

Uz veoma obilno originalno stvaranje Begović je mnogo i prevodio, najvećma s njemačkog, talijanskog i francuskog.

S njemačkog je preveo Hoffmannsthalovu »Elektru«, Grillparzerovo »Zlatno runo«, Schillerovu »Messinsku zaručnicu«, Goetheovog »Goetza«, Wedekindovu »Lulu«, Bahrovu »Djecu«, Hardtovog »Luđaka Tantrisa«, Ewersovu »Alraunu«, Zweigov »Dom na moru«.

S talijanskog je preveo d' Annunzievog (Figlia di Jorio), Goldonia (Locandiera), Festonija (Duchessina), Pirandella i dr., a s francuskog Maeterlincka (»Pelleas et Mellisande«), Portoricha (»Le Passé)«), Bataila (»La femme nue«), Ibsenove »Sablasti«), Wildeovog »Bumburu« i dr.

Prevodio je fragmente iz Dantea, Carduccija, Heinea i dr.

Begović je pisao eseje i kritike o Montaignu, Pucciniu, Vidoviću, Meštroviću, Čipiku, Domjaniću, Nazoru, Preradoviću (unuku), Cesarcu i dr.

O Begoviću su pisali kraće ili dulje prikaze Poljaci (dr. J. Pogonowski, Jan Magiera, Tadeusz St. Grabowski), Česi (Hadek, Černy, Arne Novak, Janoušek), Madžari (Geza Battlay), Nijemci (Hauser, W. Vukelić) i napokon Talijani (Urbanaz, Scrittori jugoslavi).

3. Karakteristika.

Milan Begović je markantna pojava u našem kulturnom životu. Kroz zadnjih dvedesetipet godina neprekidno sretamo njegovo ime na stranicama naših revija, u podlistcima naših novina, na repertoarima naših kazališta. Za vrijeme »moderne« Begović je istaknut liričar uz Nazora, Domjanića i Vidrića. Malo poslije posvećuje se dramatici, da danas poslije dva decenija zauzme vidno mjesto medju jugoslavenskim dramatičarima. Istodobno piše novele, poznati roman »Dunju u kovčegu«, kritike o kazalištu, recenzije o našim i stranim literarnim djelima, putopise s puta po Italiji, prevodi kazališna djela iz francuskog, njemačkog i talijanskog, uredjuje reviju »Kritiku«, »Savremenik«, dopisuje u inozemne stručne časopise o našoj književnosti i kazalištu i t. d.

Od artiste Begovića, kakav je bio u početku svog pjesnikovanja, postaje salonski causeur i duhoviti opservator mondenoga društva. Kasnije pod utjecajem realizma opisuje malovaroški život svoga kraja, i u »Dunji u kovčegu« oživljava svoju mladost i uspomene iz prošlosti. Pretposljednja drama Begovićeva »Božji čovjek« posvećena je sveopćoj ljubavi ljudi među sobom, dok se napokon posljednja »Pustolov pred vratima« dotiče problema smrti i sreće čovječje služeći se pri crtanju ljudi i njihovih borbi najnovijim rezultatima psihoanalitičke nauke. »Kad stane srce — počinje sreća« — veli Begović u ovom svom djelu. U ovim je riječima sinteza njegova gledanja na svijet i život. U pogledu stila spada Begović među rijetke naše pisce. Napose tehnička strana njegovih dramatskih radova odaje poznavaoca pozornice i publike.

U inozemstvu je Begoviću najvećma pronio glas Poljak dr. Jerzy Pogonowski, koji ga smatra uz Ivu Vojnovića i Vladimira Nazora najvećim jugoslavenskim pjesnikom.

Milan Begović i nadalje stvara tako, da će hrvatsku književnu njivu obogatiti novim djelima. Sada namjerava da dramatizira pogibiju hrvatskog mučenika Matije Gupca i da napiše jedan roman iz splitskog života koncem prošlog stoljeća.

SJEVEROVA KĆI.

(Priča.)

U svojoj ogromnoj palači od leda življaše od vajkada kralj Sjever. I imao je kćer jedinicu, blijedo i tanano djevojče alabastrove puti, sivomodrih očiju i lepršave, maglenaste kose. Življaše ona dakako sretne dane uz sijedoga oca. Svaka radost i svaki užitak, što mogaše izmisliti iskusni kralj, razveseljavaše bijelu mladost njegove jedinice. Palača njegova bijaše potpun san rad svoga čara i svoje ljepote: duge i velike bijele dvorane prozirnih duvarâ, olaštenih podova, okićene srebrnim mosurima i arabesknim smrznutim kristalima. Ledeni uzdah Sjeverov punio je prostore te palače i milovao voštano lice njegove kćeri i šumio joj kroz dušu svoju hladnu pjesmu. A oko njezinih mliječno-rumenih usnica titrao je lagan i tanak smijeh, sitan kô zvjezdane mrvice slane na čupkastom čeocu mahovine. Bogato je kralj udovoljavao taštini svoje kćerke. Njezina odjela, tkana od najglasovitijih tkalaca, krojena od najvrsnijih krojačkih majstora, opšivena od najvaljanijih krznarâ, punila su razom duboke škrinje, koje mirisahu zadahom najrjeđih lišaja i mahovine, što rastu pod vječnim snijegom Sjeverova kraljevstva. Njezine košulje salivene od mjesečeva svijetla i obrubljene od rajske nevinosti, a njezine čarape spletene od najmekšeg golubova perja i čiste nježnosti. A onda njezino dragocijenje: velika biserova zrna, koja su trideset go-

dina tražili po dubinama morskim kraljevi ronioci; neki svijetli kamenovi, kroz koje se vide čudesni svijetovi a za koje se veli, da su to bile oči jedne zalutale tice iz dalekih, dalekih zemalja; pa onda nekakve srebrne kovče i velika jedna grontulja krupnih babušaka i još par sjajnih, zavinutih grivni. Napose pak proziran, nerastopiv mosur, oko kog su se kupile njezine kose, za tim široki, lazurni obοci, koji su visjeli s njezina vedroga i mliječnoga uha, a napokon srebrna čelenka na čelu, na sred koje se žarila nekakva purpurna kap u boji, koje niko u Sjeverovom kraljevstvu ne pozna. Za tu kap vele, da su je našli u srcu one tice, koja je nekoć zalutala iz dalekih, dalekih zemalja. Još je pozvao kralj i najboljeg baštovana, da udesi kćeri njegovoj vrt i on posadi u njemu svakovrsno sjeverno rastinje od lišaja do runolista, napravi ribnjak u kome se praćkaju brkati tuljani i razumno gledaju svojim velikim čovječjim očima u taj mrzli svijet.

Bijaše dakle sve to puno lijepo i bijaše tu dosta sreće za malo i hladno srce Sjeverove kćeri. Al i ako malo i hladno, to ipak srce ostaje samo s r c e, a ono je već tako sadjelano, da neprestano više želi i za novim čezne.

*

* *

Kralj Sjever bijaše napredna i poduzetna duha i on nije zatvorio sa visokim snijažnim zidinama međe svoga kraljevstva nego je vrlo rado primao i dočikao čeljad i robu iz susjednih zemalja. Najbliži i najvjerniji njegov komšija bijaše kralj Jug. Naravno prilike i nezgode ne dozvoliše da se ova dva stara susjeda ikada vide i zagrle, ali što oni ne mogoše izvesti nadali su se, da će to izvesti njihova djeca. Kralj Jug imao je također jedinca i ljubio ga i pazio neizrecivo. I on je svome sinu podigao veliku i krasnu palaču, na kojoj su radile najvještije najmarske ruke iz Jugová kraljevstva punih petnaest godina, imajući pod sobom tri stotine majstora i dvaput toliko argata. Bijaše ta palača udjelana od crvenog mramora i tvrdog granita, uvezana zlatnim pasovima i ključima. Sjajni ebanovi podovi, pokriveni dubokim, istočnim sazima, duvari od palisandra, okićeni slikama i grotesknim rezbarijama, svodovi od hrastovine, sa kojih su visjeli storučni svijećnjaci. Visoki balkoni, na kojima je svaki dan slavilo sunce svoje orgije i prosipalo na pregršti žar kroz kraljevske odaje i kroz široku dušu mladoga kraljevića. A u taj čas iz njegovih crnih očiju sijevao je puni i topli život, a laštile se njegove modro-ocalne duge vlasi, a rumenilo se žarko i brončano lice. Bijaše on sav umotan u purpuran plašt, što se je raskošno crvenio, kao ona kap na čelenki Sjeverove kćerke. Snažnom rukom, na kojoj iskočiše od krvi nadute žile, držaše zlatan mač, a sav je balčak krvario rubinima, koji su se žarili kô kraljevićeve jake i muškaračke usne. Al nije kraljević imao samo to bogatstvo. U njegovim dubokim kovčezima, koji su mirisali dunjom i belzuinom ležaše naslagano pusto odjelo od kadifne postave i istočnog sukna; njegove rubače bijahu sašite od kašmirskog platna i vezene od teheranskih vezilja u perzijskoj srmi i ispahanskim žicama; njegove čizme dokoljenke, od crvene ili žute kože, sa zlatnim mamuzama i srebrnim potkovama. Kalpaci okićeni širokim i raznobojnim perjem, iščupanim iz zlatnih krila utve nevidjene, pričvršćenim pucetima od sedefa. Marame sa čipkama, a duhankese s biserjem. Pa njegovo prstenje, kao da je sunce splelo svoje zrake oko njegovih prstiju — a sve to bliješti i igra i vara ti oči sad ovom, sad onom bojom. Al sve to još nije ništa. Spremio je kralj Jug svome sinu na dnu jednog kovčega dragocijenu krunu, koju će mu postaviti na glavu onda, kad bude dovodio sebi drugaricu, a zemlji svojoj kraljicu. I te krune još niko nije vidio. Deset zlatara u Golkondi radilo je na njoj trideset godina. U najčišćem zlatu samim dragim kamenjem urezaše oni u tu krunu pjesmu očeve ljubavi. Kaže se, kao što su lijepi ti rijetki dragulji, da su tako lijepe riječi u pjesmi očeve ljubavi. Pa šta se sve ne veli o tom kamenju! Na kruni je jedan krizoberilj, zelen, al kad ga sunce takne crveni se u duši svojoj: kažu, da ga kraljevi vojskovodje izbiše iz mozga divljega zmaja, koji je živio u dalekom nekom predjelu Jugova kraljevstva i hranio se mladošću biranih djevojaka. Na kruni su dva topaca, crvena kô prerezano srce; kažu, da su ih kraljevi robovi izvadili iz očiju strašne zmije, koju jednom nađoše u kraljevoj postelji. Redaju se okolo krune mliječni opali, pa su tu zafiri, modri kao nebo, što pokriva zemlju kralja Juga, tu su strastveni smaragdi, lapislazuli, krizoliti — a na vrh krune sjaje velika jabuka od ametista, za koju vele, da i nije pravi dragi kamen nô sunčana suza, pala na zemlju, a ne zna se rad koje svemirske boli.

*

* *

Bijaše to jednog ljetnog dana. Velika se vrućina priklonila na široko Jugovo kraljevstvo: sunce je žestoko palilo i duboko tištalo svojim divljim poljupcima podatnu zemlju. Od teške omare iznemogle životinje i bilje. Kraljević je digao svoje vrance i hrtove i robove i pošao u lov na golemu i strašnu zvjerad, što je harala pitome pre-

djele Jugova kraljevstva. I bijaše on vrstan lovac: vješta njegova ruka i bistro oko odavna već nakitiše sjajnim trofejima kraljevske odaje — sve draškava, prugasto šarena krzna, koja su vapila za vedrom alabastarskom puti kakve nevidjene ljepote. Loveći dakle toga dana kraljević u pješčanoj oazi, medju datuljama i kaktusima, vrebao je u lisnatoj zasjedi na vijugavo i ljuto pantersko zvjerinje, koje kričaše bijesno, otkrivajući plameni jezik i nesite zube. I domili k njemu pogubna ljutica i ugrize ga za stegno. Robovi i sluge prenesoše ranjenika u palaču, kojom je jecao mutni vapaj, staroga kralja Juga i gubio se kroz bezbrojne i puste dvorane, dapače kroz gradske sokake i čitavim kraljevstvom, pa sve do mora, što je bučilo i šumilo svojim dubinama. Kraljević je ležao u besvijesnoj vrućici, drhtao i kričao, njegova se uda protezala i savijala u grčevima, a oči su mu iskočile, kao da je kogod ulio u nje soka iz bunike. Sa svih strana dodjoše vidari i vračari, otvoriše knjige starodrevne i učahu melem kraljevićevoj boli. Pogranični vladari, susjedi Jugovi, poslaše najrjeđe lijekove: iscijediše trave, izažeše korijenje i samlješe drago kamenje i zrnje biserovo. Al sve uzalud. Mladićevo je čelo gorjelo, a oči sijevale zmijskim pogledom. Svak je već mislio: umrijet će! Svjetina se sakupljala pred palačom i klicala nadu i želju ozdravljenja, a žene kukale i lamale ruke od žalosti. Glas o toj nesreći doprô je daleko, pa se je za nju čulo i na dvoru kralja Sjevera. Tamo nisu znali za ljuto zmijsko zvjerinje, ni za ujed otrovnicâ. Ni najstariji ljudi ne mogahu se domisliti, kako bi se izliječio nesretni kraljević. Kralj Sjever bio bi poslao i krvi svoje, da je znao, da će tim pomoći jedincu svoga okrunjenoga komšije. I tolika je bila sućut na Sjeverovu dvoru, da je on u drugim i hladnim noćima pričao svojoj kćeri, kako žali tu tešku nevolju i kako mu je još teže, što joj pomoći ne zna. I u ovom pričanju često je spominjao kako u Jugovu kraljevstvu neprestano sjaje sunce, a nema lijepoga, hladnoga, djevičanskoga snijega.

— Pa kako tamo ljudi žive? — Pitala je mlada kraljevna.

— Žive od sunca! —

— Za to i trpe tako strašne boli, jer nemaju snijega. Ta ja uvijek kad oćutim kakvu bolesnu želju u srcu, uzmem grudu snijega, položim ga na grudi, pa mi tako dobro biva. Pa čuješ, oče: daj, pošaljimo bolesnom kraljeviću malo snijega — možda ozdravi! —

I bio je već osmi dan nesreće. Nada nije doticala ni do večera: dogorjela kô svijeća. Kad bi o podne, a ono banuše nekakvi bijeli kiridžije, krznom pokriveni, i gone pred sobom neko čudnovato blago, natovareno velikim škrinjama. Izadjoše preda nje Jugovi dvorani, primiše darove i jedno pismo sa sedam pečata od kralja Sjevera bratu i prijatelju Jugu. Kad kralj Jug raskinu pečat, pročita mu njegov umni ćata ove riječi:

»Brate i prijatelju! Bolovi tvoga djeteta ražalostiše mene i moju zemlju i još više nam je žao, što čusmo da si sve lijekove i meleme izbirô, a korisna nisi našao. Mi ovamo nemamo nikakvih lijekova i liječimo sve boli naših srdaca našim lijepim, bijelim i studenim snijegom. Znajući, da u tvojoj zemlji nema toga dara, napunih kovčege i poslah ti ih. S onim što nadješ u njima pokri vrelo srce tvoga jedinca; može biti da se njegova krv utiša i duša umiri. A taj snijeg što ti šaljem, najčišći je i najbjelji, pa ne taknu ga niko, osim tananih ruku moje kćeri. Pozdrav i najhladnije želje šalje ti tvoj brat i prijatelj — Sjever. —«

I unesoše sluge škrinje u odaje kraljevića. Kad ih otvoriše to zasja u njima bjeloća djevičanskoga snijega, koji, taknut toplim zrakom, poče da se krabi. Al brzo priskočiše vidari i ljekari, zlatnim lopaticama uzeše snijeg i pokriše s njime kraljevićevo srce. Učiniše to nekoliko puta — i kad prosuše zadnju hrpu, svratiše se lijepe oči kraljevićeve u svoje očnice, grčevi popustiše, srce se umiri — a posmijeh života opet zaigra njegovim licem.

*

* *

Poklič veselja lebdio je nad Jugovom zemljom: od brdine do brdine od uvale do uvale gubila se jeka zadovoljstva. Iz svojih podruma prosuo je kralj Jug čitavu rijeku krvavoga vina, da harno napoji svoje podanike. Iz svojih staja pustio je čopore snažne i obijesne ždrijebadi, nek je pohvata vesela momčad njegove zemlje, pa nek se poigra. Bijaše to kraljevska hvala za njihovu ljubav. Pram četirima medjama kraljevstva raštrkaše se njegovi poslanici sa bogatim darovima susjednim vladarima, koji se njega onako prijazno sjetiše u nevolji. Osobito pak k Sjeverovoj zemlji idjahu karavane blaga bogato nakrcane svakim darom: voćem i svilom i platnom i predjama i zlatom i dragim kamenjem. Pedeset gončina pratilo je karavane, a vodj njihov nosio je ovo pismo:

»— Prijatelju i brate! Čistoća tvoga nenatrunjenoga snijega ozdravi mog jedinca i samo tebi hvala, što on danas živ i zdrav sjedi uz moje očinsko koljeno. Darovi, koje ti šaljem, ne mogu nikako, da naplate ono što si ti za me učinio, al će se za to potruditi ljubav moja, da se podigne do veličine tvoje bratske dobrote. Izmedju kovčega ima jedan, sav išaran i nakićen. Njega namjenjuje moj sin tvojoj

kćeri. U njemu joj šalje onoga, česa nikakav tvoj podanik vidio ni imao nije — šalje joj ono, od česa svi mi amo živimo: malo s u n c a. Možda će to razveseliti njezino hladno i bijelo lice. Najtopliji pozdrav šalje ti prijatelj i brat — Jug.« —

I kad vodj pred kraljevnom otvori kovčege, njezine se oči utopiše u ono obilje tudjega svijeta. Krik pohote otkinu se sa njezine dosad ukočene duše. I jedva je čekala, da se otvori onaj išarani i nakićeni kovčeg, onaj u kome ima sunca. I podiže se pokrivalo, a u kovčegovoj polutami zabliješti niz krvavih rubina . . . crvenih, žarkih, plamenih. To je ona boja, koje ona nije nikada zapravo vidjela, neg samo kap — kap te boje u njezinoj čelenki. A to bijaše sto kapi, tisuću — čitavo more. More sunca! Jaki valovi crvenila dizahu se sa onog niza i prosipahu se po njezinom licu, a bijela, snježna kraljevna postade rumena i prekrasna . . . ljepša nô ikad prije. A vani pred prozirnom palačom kralja Sjevera čudjaše se svijet tom izvanrednom sjaju i toj neznanoj boji, koju donesoše oni zagasiti ljudi iz daleke zemlje. Pa kad je bilo pri večeri, za bogatom kraljevskom sofrom, pričao je vodj o svojoj zemlji. Pričao je o toplom i požarnom suncu, o modrome nebu, o širokolistom bilju. Govorio je o suncokretu, o maku i tulipanu. Iz njegovih riječi dizaše se miris svakovrsnih ruža i arom raznolikih mirodija. U njegovom govoru šuškaše brokat i svilena povjesma pjevahu slavulji i kanarci, a opajaše dah mirisnoga vina. Sjeverova kći mirno je slušala riječi stranog čovjeka i nije ništa jela i nije ništa pila — ta tako joj se oporo pričinjaše tuljanovo meso i trpko sobovo mlijeko. Ali kad vodj pripovijedaše o kraljeviću, kad reče, da su njegove usne crvene kô onaj niz krvavih rubina, da su njegove oči dva sunčana grumena, a njegova duša sunčev uzdah — tad se ona vrlo snuždi, njezina tanka misao zabludi daleko, daleko, izvan granica očeva kraljevstva — zabludi kao lastavica, koja hrli u toplije krajeve, pod zaštitu velikoga sunčanoga boga.

*

* *

Prošlo je neko vrijeme. Već su otišli zagasiti Jugovi ljudi i svak je na njih zaboravio. Blijeda Sjeverova kći zatvarala se u svoju komoru i gledala onaj niz krvavih kamenova iz tudjine i premetala ih iz šake u šaku i prinosila ih na svoje hladne usnice, pomišljajući, da su to usta neznanoga kraljevića, za čije je srce ona nekoć svojom rukom pobirala snijeg na čistom doksatu svoje palače. Žarki i plameni snovi prolažahu kroz njezinu dušu. U nekoj neodredjenoj daljini promatraše ona nekakav novi i zamamljivi svijet, sav utopljen u onu

novu boju, kojoj ona ni imena ne zna. A kroz taj žarki svijet bliješte rubinove usnice, sunčane oči i brončano čelo. Na tu pomisao caklilo se je njezino snježno, kristalno biće, kao kad se pahulji snijega približuje rasplamsata zublja.

Kralj je Sjever zabrinuto promatrao svoju jedinicu i tražio, da je razveseli i da je rastrese. Al sve je bilo uzalud: nisu nju više veselile ni snjegovite haljine ni plaštovi od srebrne filigrane ni dragocjeni mahovinski sokovi . . . ništa, ništa osim njezine želje, njezine veličajne želje, da svoje pamučno čelo nasloni na usnice, koje su slične onom kamenju iz daleke zemlje. Pa kad ju jednom zabrinuti otac zapita, šta je mori, uze ona najljepši od onih rubina i stavi ga na svoje srce. Ono crvenilo prodre njezinom nutrinom i Sjever mogaše vrlo dobro čitati, šta je u srcu njegove jedinice. Zalud su mudraci svjetovali zaljubljenoga oca, da ne sluša nesmotrenih želja svoga djeteta: on nije mogao odoljeti, nô odluči, da će kraljevna, u bogatoj pratnji, pohoditi njegova brata i prijatelja Juga. Bio je uvjeren, da će kralj Jug paziti na kraljevnu, kao da je ona njegovo dijete. Vjerovao je on nepokolebivo u Jugovu ljubav. Sam nije mogao da prati svoje mezimče, al će za to njegov uzdah slijediti nju dolje, dolje, na dalekom putu.

Kad se pročulo na dvoru kralja Juga, da dolazi Sjeverova kći, započeše burne pripreme za veliki doček. Tri dana gostit će Jug krasno Sjeverovo dijete, a ta tri dana moraju biti tri krika raskošnoga veselja. Mladi kraljević, kad je za to doznao, ciknuo je od pomame, ta ćutio je on neprestano, od dana svoga ozdravljenja, ledeni pokrov, koji je tištao njegovo srce.

*

* *

Vijugala se je duga, bijela pratnja Sjeverove kćeri prodoljem i uvalama Jugova kraljevstva. Na bijelom, pitomom medvjedu, okružena najvjernijim robovima, ide Sjeverova kći, odjevena u bijelu, caklenastu haljinu, opšivenu hermelinskim krznom, polivenu skupocijenim lišajevim uljem. Čarape su njezine od čiste nježnosti i golubova perja, blijedo-maglene kose omotane i srebren mosur, azurnomliječni oboci u ušima, a oko vrata niz krvavih rubina, donešenih iz daleke zemlje, od kojih se nekakva prozirna rumen hvata njezinog blijedog lica. Nad usnama se savijaju dvije linije, koje se kraj očiju spajaju u lagani posmijeh zadovoljstva. I čudjaše se ona tom novom svijetu, kojim je prolazila. Velike šume, a u njima pjevaju tice, široka polja sa žitom i voćem, modro nebo, mirisni zrak, a najpače divno

cvijeće od sto vrsta i od sto mirisa. I dragovoljno bi se ona kod svakog zaustavila i mirisala ga, da nije neukrotive želje, što ju goni dalje. A obnoć je još ljepše. Na čistoj vedrini trepte zvijezde, kô nekakve daleke oči, žubore potoci, riče i zavija zvjerinje, a svjećnice lepršaju oko nje i u travi, da bi se ona vrlo rado kod svake zaustavila i svaku promatrala, kad bi joj bilo moguće obuzdati želju, što ju goni dalje.

I jednom baš je svanjivalo. Krasna južnjačka zora. Nebo je bilo uprav onakvo, kakova ga je ona nekada gledala u svojoj fantaziji, u svom kraju, kad je čeznula za ovim svijetom. A u daljini vidilo se nešto tamna, što se je približavalo, povećavalo i postajalo svjetlije. Bijaše to ogromna pratnja Jugova sina, koji eto izlazi pred svoju odličnu gostinju. Napokon se počelo i razaznavati šta je to. Na jasnom rubu odrazivahu se konture konja i kamila i čeljadi, a medju njima o prvim sunčanim zrakama bliještilo je oružje, kovče i pusat na konjima. Sjeverova kći gledala je samo u to mjesto, a nije opazila kako se je veliko sunce, kao upaljen disk, diglo visoko. Njezino oko slijedilo je samo njezinu želju. I ona, u svoj toj orgiji sunca i rumenila, izgledaše blijeda i prozirna poput asfodela. I Kraljević se skoro približio. Eno — ona ga vidi, prepoznaje ga. Jaši na vatrenu konju, visok, jak, rumen. Oči njegove pune su života i snage, na vjetru, na uzdasima kralja Juga, lepršа njegova modro-ocalna kosa, o ramenu mu visi purpurni plašt, iz otvorene kašmirske rubače vide se njegova zagasito-rumena prsa. Na nogama mu crvene čižme sa zlatnim mamuzama, o pasu mač s balčakom posutim draguljima, o desnom boku marama s čipkama i duhankesom s biserjem. Na glavi nosi svoju krunu, koju do toga dana nije vidio niko i koju je u Golkondi kovalo i kitilo desetero zlatara. I blješti ta kruna, blješti od sjaja dragulja i ljubavnih riječi, koje je na njenom podanku dao urezati dobri kralj Jug. Kraljevićeva je pratnja takodjer bogato i raskošno nakićena — al blijeda Sjeverova kći sve te raskoši i sve te pompe ne vidi. Njezin se je pogled savio o one krvave kraljevićeve usne, koje gore kao pomama. Eto, to su te usne, za kojima je ona toliko čeznula, to je, gdje će njezina duša položiti svoj uzdah. I neka ugodna toplota prohuji kroz njezino kristalno tijelo. Bijaše joj kô inju na igličastom granju jele, pod kojom prozebli čobani naložiše vatru.

I siašiše oboje i pođoše jedno drugome u susret. On krjepko i žarko, ona lagano i podatno. Dubok i vruć zagrljaj kraljevićev omota njezino tijelo, koje se za čas rastopi kao pahulja snijega na toplom čovječjem dlanu. U ruci kraljevića ostade samo niz orošelih rubina.

Kad se je za to čulo u Sjeverovu kraljevstvu, grozan jauk zavitla čitavim predjelom, i još ne prestaje. To kralj Sjever, nevoljni otac, huji drevnim prašumama svojim i lomi prastare omorike i čupa stoljetne jele. Na granici svoga kraljevstva podigô je visoke planine, pokrio ih snijegom, a prolomio ih gudurama i ždrijelima, kroz koje se provlači u Jugovu zemlju i srdit nabacuje se zviždukom i vijavicom. Jug ga dočeka na svojoj međi i nerijetko se uhvati u koštac sa svojim nekadanjim prijateljem, a sada očajnim susjedom.

III.

IVANA BRLIĆ-MAŽURANIĆ.

1. Životopis.

Ivana Brlić Mažuranić rodila se g. 1874. u Ogulinu. Kako proizlazi iz njene autobiografije, crpla je ona svoju naobrazbu, svoje nagnuće k duševnom radu kao i sve osebine koje karakterišu njen književni rad — lih iz živih i jakih upliva svog roditeljskog i djedovskog doma. Zato naobrazba njezina (kako sama kaže) nema ni onih mana, koje proizlaze iz duge i sistematske obuke; opaža se to u književnom radu njenom kao prednost (svježina mašte, neskučenost i pitoresknost, kojom iznosi svoje zamišljaje itd.), ali ujedno kao mana, jer je po svoj prilici baš time njezin rad ograničen na polje mašte. — Uz oca Vladimira Mažuranića, sina hrvatskog bana pučanina Ivana, pisca važnog historičko-juridičkog rječnika »Prinosi«, te uz majku Henrietu rođ. Bernath, ženu osobita duha i živahnosti, rasla je mala Ivana u domu, u kojem je vladao vanredno živ interes za sve grane duševnog života. — U domu pako djeda svoga Ivana Mažuranića, pjesnika Čengić-Age, bana pučanina, morala je njezina živahna i prijemljiva duša upijati sve one dojmove, koji su nedvojbeno strujali u okolini pjesnika. Kako iz gore spomenute autobiografije razabiremo, bio je taj upliv odlučan po razvitak djeteta. U osamnajstoj godini udala se Ivana Mažuranić za dra. Vatroslava Brlića, sina Andrije Torkvata, a unuka Ignjata Alojzija Brlića. Time je prešla i opet u dom u kojem je nekoliko generacija duševnih radnika ostavilo svoju značajku. Birana i velika knjižnica, zbirke starih rukopisa i listova, zbirke slika, itd. u tom starom domu, očito su djelovale na daljnji razvoj njene mlade i poletne duše. Nova pako postojbina, Slavonija, sa svojom lijepom, čistom i umiljatom ikavštinom, te starim akcentom (u okolici Broda na Savi) morala je djelovati na njeno predisponirano uho, te se tako mogao razviti onaj slikoviti, narodni, a ipak umjetnički dotjerani jezik, koji čini jednu od glavnih odlika njena književnog rada. Ivana Brlić-Mažuranić živi sada u Brodu na Savi.

2. Književni rad i sadržaj mu.

Prva tiskana djela Ivane Brlić-Mažuranić (»Valjani i Nevaljani« g. 1903. i »Škola i Praznici« g. 1905.) nemaju ni po sadržaju, a niti po slogu veće književne vrijednosti. To su »pjesmice i priče za dječake«. Kao da su te bodre i radosne pjesmice napisane na komadićke papira, da njima dokona mlada majka zabavi jednog popodneva svoju dječicu. Pjesme su u ostalom bolje i neposrednije nego li pripovjetke.

G. 1912. izašla je mala zbirčica od ciglih 12 pjesama pod naslovom »Slike«. Knjižica imade kao predgovor mali umjetnički »credo« autora — u svemu nekoliko značajnih redaka. Ta je knjižica prošla gotovo neopažena, premda je po toplini i bujnosti, kojom su pojedine »Slike« iznesene, te po vanredno snažnom koloritu njihovom, jasno, da u tim pjesmama imademo tražiti esencu pjesničkog dara autorova. Kao biser ove zbirčice ističe se »Led na rijeci«, gdje autor gotovo slikarskim kistom te vrlo snažnim crtama iznosi pred nas prizor, kad se s proljeća na moćnoj rijeci led lomi. Pjesma ova, kao i gotovo sve ostale u ovoj zbirčici, imade nedvojbeno dublji smisao, te možemo, po onoj ideji, koja se provlači kroz sve radove autorice, nagađati da prikazuje prolom leda na rijeci Slavjanstva i uskrsnuće slavenske priče, personificirane u Rusalkama. Kako se vidi, ta je knjižica glasnik, koji nam navješta »Priče iz davnine«. Slaba popularnost te zbirke leži i u tom, što je jezik u svojoj biranosti i ljepoti odviše težak, mjestimice uslijed arhaizama skoro bizaran i nerazumljiv. Dragutin Domjanić sudi u svom oduljem prikazu o toj zbirci medju ostalim ovako: »... Veličanstvena je prva slika (u »Dvije slike«), koja prikazuje prevoz duša »s ovoga svijeta na onaj« i »Nikolu, mironosnog vojvodu« kao slavenskog Harona na Dnjepru širokom.... Primjerom umjetničke slike može služiti »Led na rijeci«... Mjestimice snažno, mjestimice nježno, a u svemu umjetnički prekrasno. A kako je krasna pjesma »Svetovid«! Tu se vidi umjetnik, koji poznaje u dušu narodnu pjesmu, ali je ne kopira. — Čitajte i vidjet ćete! Gledat ćete slike daleke i drage, bez mnogo fraza. Tako eto:

> ... slovinska polja tiha
> K suncu drevni dižu pjev!« —

Ipak treba primjetiti, da u tim pjesmama autor (hotice ili nehotice?) mnogo griješi o štokavski akcenat, a na nekim mjestima, u svojoj velikoj slobodi, i o versifikaciju.

G. 1913. slijede »Čudnovate zgode šegrta Hlapića«. Ovo djelce, pomno pročitano, otkriva veće pretenzije nego da bude naprosto romantična pripovjedačica o zgodama malog šegrta. Englezi imadu Petra Pana, Švedi malog Nilsa Holgersona, Nijemci svoga Konrada Hazelbauma. U tim djelima stvoreni su tipovi dječačića dotične rase. Mi imademo našeg Hlapića, bodrog, snažnog i radosnog siromaška, koji se bijegom uklanja krivici što mu se nanosi i koji sa humorom i neustrašivošću prolazi kroz neprilike svog putovanja. Time se on razlikuje od većine gore pomenutih tipova iz strane literature. On nije »nevaljanac«, kojega život mora da opameti, on je vedri glasnik pravednosti i ispravnog shvaćanja života. — Pod konac pripovjetke zapliće se autor u odviše romantične zapletaje, pa

time donekle krnji onu »klasičnost« koju A. G. Matoš, u svom prikazu, ističe kao osebinu tog djelca.

Tri godine kasnije Ivana Brlić-Mažuranić prokrčila je svojom zbirkom pripovijedaka pod naslovom »P r i č e i z d a v n i n e« (Matica hrvatska 1916, ilustrirano od Petra Orlića i II. izd. 1920.) hrvatskoj književnosti put do svjetske slave.

Već sam natpis knjige, tog standard-worka odlične hrvatske književnice kazuje, da je gradja priča uzeta iz one duboke prošlosti, kada su različna slavenska plemena, dakle i Hrvati, davno prije seobe naroda živjela svoj patriarhalni život svezan istovjetnošcu svoga prajezika, poganske vjere, načina zadružnog života i drugih običaja. Tim je autorica i vanjskom kompozicijom dala svojim pričama pogledom na neodredjenost prostora i vremena onaj mitski čar, koji čitaču kao kakav tajanstven šum donosi pred oči lica i oživljuje duhove u starim legendama i fabulama o staroslavenskim dobrim i zlim bogovima, božićima, vilama i vješticama, pa u drugu ruku knjeginjama, županima i banovima, junacima itd. Te su priče nada sve zgodne, da djeluju pravilno i pedagoški na razvijanje mašte.

Svaka od šest priča iznosi na svijetlo pobjedu i prvenstvo religiozno-etičkih motiva svojih junaka. Sve su priče upravo nenatkriljive s obzirom na skladnu koncepciju i savršeno krasnu umjetničku obradbu. Osim svega toga priče nam pružaju jednostavnost, bogatstvo i ljepotu hrvatskog jezika.

S pravom je rekao Julije Kempf u ocjeni »Priča iz davnine«, da je Brlić-Mažuranićka darovala hrvatskoj književnosti (a putem engleskog prevoda evo već i svjetskoj) šest nizova bisera bijela, kome ne će nikada u hrvatskoj lijepoj knjizi ponestati sjaja.

»S t r i b o r o v a š u m a« uz onu »K a k o j e P o t j e h t r a ž i o i s t i n u« i uz »R e g o č a« najljepša je priča iz davnine, »Striborovu šumu« donosimo u cijelosti u ovoj knjizi, dok potonje dvije u iscrpljivijem sadržaju.

U knjizi su osim ove tri priče još: »R i b a r P a l u n k o i n j e g o v a ž e n a«, »S u n c e d j e v e r i N e v a N e v i č i c a« i napokon »B r a t a c J a g l e n a c i s e s t r i c a R u t v i c a.

»K a k o j e P o t j e h t r a ž i o i s t i n u«* ingeniozna je priča, koja će proći sve jezike civiliziranog svijeta.

U davno doba živio je u gori starac Vjest sa svoja tri unuka, Ljutišom, Marunom i Potjehom. Jednoga jutra posla ih starac u šumu. Kako još ne bijaše sunce izašlo, stadoše braća dozivati Svarožića. Najednom se Svarožić pokaza kao krasan mladić, ogrnut zlatnom kabanicom. On ih ogrne plaštem i pokaza im ljepote svijeta, ali im reče, da ne ostavljaju djeda, dok mu ne vrate ljubav za ljubav. To je sve slušao Bjesomar, koji je mrzio Vjesta, jer ga je gušio dim iz Vjestova svetoga ognja. Zato pošalje svakom unuku po jednoga bijesa, pa kad su od čuda zaboravili, što je rekao Svarožić, poslušaše Ljutiša i Marun bjesove i rekoše djedu, da im je suđeno, jednome veliko bogatstvo, a drugome silna moć.

* Tumač imena: 1. Bjesomar: Tako nazivahu stari Slaveni u nekim krajevima vladara zlih i opakih sila. 2. Svarožić: Sunčanu svijetlost zamišljali su naši predji u obliku prekrasna mladića Svarožića.

Potjeh nije slušao bijesa i kaza djedu, da je zaboravio istinu. Kad su braća počela raditi onako, kako im šaputahu bjesovi, ostavi Potjeh tužna djeda i ode, da se dosjeti istini. No čitavu mu godinu to nije pošlo za rukom, jer je Bjesomar za njim poslao bijesa, koji ga je neprestano uznemirivao i nije mu dao misliti. Međutim postadoše braća tako opaka, da su odlučili ubiti djeda. Zapalili su jedne noći kolibu i u njoj djeda. Te je noći mislio Potjeh na djeda i dugo se mučio u snu. U zoru javi mu se Svarožić i reče mu istinu. Potjeh htjede tada brzo do djeda, ali nesrećom padne u zdenac. Bijes se najprije tome radovao, ali mu ipak bude žao, jer mu je bilo dobro uz Potjeha, pa stane kukati. Slučajno su prolazila onuda braća, a njihovi bjesovi odoše, da pomognu svome tužnom drugu. Kad su ih ostavili bjesovi, ražali im se, te odoše i spasiše djeda. Starac odmah zapita za Potjeha, pa kad su kazali, da se utopio, htjede djed, da ga traži. Tako su došli na neki greben ,odakle su ugledali na oblaku stakleno brdo, a na njemu Svarožićev zlatan dvor. Na stepenicama sjedio je Potjeh, jer se ogriješio o djeda, pa ga ne puste unutra. Kad to vidje starac, pođe na oblak i oni se nađoše u zagrljaju. Svarožić ih tada odvede u svoje dvore. Braća življahu dugo odgojivši čestito koljeno. Jedino se ljutio Bjesomar, kako su mu momci izmakli na njegovu sramotu.

Priča »R e g o č«* refleksivnog je sadržaja i naišla je na lijepo priznanje u slavenskom svijetu.

Jedne noći ugledaše vile na livadi konje, te pođoše da malo pojašu. Osobito se to svidjelo maloj vili Kosjenki, te ona uštipne svoga vranca, a on poleti u daleki svijet. Dugo su putovali i vidjeli svašta lijepa. Napokon dođoše u jednu golemu ravnicu, gdje se nalazio studeni Legen grad. Vila pođe u grad i nađe tamo silna čovjeka Regoča, koji broji kamenje Legen grada. Vila ga nagovori, da pođe s njom u svijet. On je imao glavu veliku kao badanj, pa Kosjenka baci jedan biser iz svoje vrećice, te se načini košarica za nju, koju Regoč objesi o uho. Ona htjede putovati pod zemljom. Regoč načini nogom rupu i oni propadoše. Kad je vila ugledala pod zemljom svakovrsno blago, htjede se poigrati. U tom igranju gotovo je platila životom, jer se srušio neki golemi stup i nju zatrpao. Kad ju je Regoč spasio, pošli su mirno dalje, dok nisu došli do šume kraj dva sela. Sela bijahu neprijateljska, samo su se čobani i čobanice voljeli i skupa bili. Regoč probije zemlju baš kraj njih, pa dok se je Kosjenka igrala i darivala čobane, pričao Ljiljo Regoču, kako će seljaci pustiti rijeku Zlovodu iz korita, da se osvete. Tako će se svi potopiti. To je i bilo. Potopila se oba sela, samo su ostali čobani, svezavši se na brdašcu s Kosjenkinom koprenom. Silni Regoč je napokon zaustavio vodu svojim leđima, a da spasi djeci domove, načinio je rupu i voda je otišla pod zemlju. Kad su još djeca ugledala šukundjeda i šukunbabu, bila su sretna, jer će ih oni naučiti obrađivati polja. Kosjenka je ostala kod njih u krasnoj kuli, a Regoč pobježe pod zemlju natrag u svoj mirni Legen grad.

* Treba istaći, da je ova priča odjevena u simboličko ruho: Regoč = ruski narod; dva sela = Hrvatska i Srbija; voda zlovoda = germanstvo; Kosjenka: slavenska ideja. — Tumač imena: Legengrad = drevni čudesni grad po hrvatskoj narodnoj pjesmi i predaji. — Regoč je vilenik silno jak i golem, kojeg pominje dubrovački pisac Đorđić u svom »Marunku«.

Malo imade hrvatskih književnih djela, koja su prevedena na engleski jezik i time postala pristupačna najvećem dijelu kulturnog svijeta.

Zanimivo je, a u nas se malo znade, da je Hrvat Franjo Biondić, diplomata rođen u Hvaru napisao i izdao g. 1637. na talijanskom jeziku »Povijest gradjanskih ratova izmedju kuća York i Lancaster«. To je djelo preveo Harry Carey grof Moumonth na engleski i izdao u Londonu g. 1724.

Od tog doba, pa sve do 1918. nije poznato, da bi ikoje djelo hrvatskog pisca ili pjesnika prevedeno bilo na engleski. Istom god. 1918. izlazi najdragocjeniji biser hrvatske poezije, herojski ep bana pučanina Ivana Mažuranića »Smrt Smail age Čengića« u engleskom prevodu.

Iza toga prevedena su na engleski djela naših autora Ive Vojnovića, Josipa Kosora i Dinka Šimunovića.

Ove godine izašlo je u Londonu na engleskom jeziku djelo unuke bana Mažuranića gdje Ivane Brlić-Mažuranićke »Priče iz davnine«. Knjiga nosi naslov »Croatian Tales Long Ago«. Prevod je priredila odlična engleska književnica gdja Fanny S. Copeland, izvrsna poznavateljica naših prilika, našeg jezika i naše književnosti. »Priče iz davnine« doživjele su dva hrvatska izdanja. Oprema engleskog izdanja služi na čast našoj slikarskoj umjetnosti, jer je knjiga urešena sa 10 prekrasno koloriranih i 14 crnih slika mladog hrvatskog slikara Vladimira Kirina, poznatog slikara mapa Splita, Trogira, Šibenika i Zagreba.

U zadnje se doba vode pripreme za novo hrvatsko izdanje ovih priča sa slikama Vl. Kirina.

Ujedno će izaći uskoro i drugo englesko izdanje, jer je prvo već rasprodano.

Koliko je dosada poznato, progovorilo je o djelu »Priče iz davnine« oko 40 engleskih listova. Svi listovi uvelike hvale sastav priča i njihove etičke motive, te obilno folklorističko blago, koje odiše duhom prave hrvatske zemlje. »Scotsman Weekly« (Škotski tjednik) piše, da motivi, umjetnička forma i stil nose hrvatski biljeg Slavenstva, dok je predmet tih priča od općeg čovječanskog interesa.

I ova engleska knjiga dobro će doći i našoj srednjoškolskoj omladini, koja uči engleski, jer ima prilike, da usporedjuje hrvatski original »Priče iz davnine« sa engleskim kongenijalnim prevodom »Croatian Tales«.

Iza odulje stanke javlja se I. B. M. tek g. 1922. s »Knjigom Omladini«. U toj knjizi sabrane crtice i pjesme iz različitih razdoblja književnog rada autora, a podijeljene su na tri dijela. Prvi dio odnosi se na ideal patriotski, drugi na ideal etički, a treći na estetski. Ta razdioba stoji u vezi s uvodom, koji zaprema gotovo trećinu knjige, te koji je upravo poziv omladini, da se povrati k trim idealima patriotizmu, dobroti i ljepoti. Taj je uvod najznačajniji dio knjige, te ako i nije lako složiti se u svemu sa apsolutnim sudom autora, to se mora istaknuti, da je svojom toplinom, živahnošću i etičkom vrijednošću ovaj poziv vrijedan i rijedak glas vapijućega u današnjoj pustinji. Iz sadržaja knjige treba istaknuti »Nostalgiju« (tragedija seoske djevojčice u gradu), u kojoj autor uzima stil posve različan od svog običajnog, s osobitim načinom »verve«. Isto tako pogadja autor u »Ni u koga«(o malom bosanskom bjeguncu) vanredne tonove ljubavi i samilosti. Uza sve to ova knjižica daje blijed i nesavršen dojam — a što

osobito zadivljuje, ostavlja dojam težak i pesimističan. Kao da je i autor sam to osjetio, pa na posljednjoj strani donosi pjesmu »Ne, moj život nije raka« — pjesmu prodahnutu vedrom filozofijom i pouzdanjem, koje siže do onkraj groba — i u toj lijepoj pjesmi opet prepoznajemo autora »Priča«.

O Ivani Brlić—Mažuranić, koja je hrvatsko književno ime dostojno reprezentirala pred anglosaskom, po Masaryku najsnažnijom kulturom, nije napisana posebna studija, kakovu je ona zaslužila.

Od markantnijih kritika i prikaza spominjemo one od Julija Kempfa (Glasnik Žup. požeške« od 24. III. 1917)., A. B. Šimića (»Obzor« 25. II. 1917.), Domjanića i Matoša (u »Njivi«), dra Bučara (u »Obzoru«), Donadinija (u »Kokotu«) drа Bulića (u »Hrvatskoj Riječi« Split) i Napoleona Špuna-Strižića (»Jutarnji list« od 12./VII .1925.) i dr. Nepovoljnih ocjena nije uopće bilo.

3. Karakteristika.

Po malenom broju svojih djela mogla bi se I. Brlić-Mažuranić ubrojiti u književne diletante. No ona je svojim »Pričama« zauzela u literaturi takovo mjesto, da stoji u prvim redovima naših pripovjedača. Najveća vrijednost njezinih radova leži u dubokim etičkim temeljima, na kojima njena slikovita mašta izgradjuje svoje djelo u lakom i bogatom stilu. Značajna crta, koja se provlači kroz njezine radove, te koja nam se ukazuje kao glavni pokretač njena rada, jest velika ljubav k domovini i Slavjanstvu. O tome u svojoj autobiografiji piše : »Prvi svijesni osjećaj, koji je u roditeljskoj kući u meni nastao bila je ljubav za hrvatsku domovinu i za onaj široki zanosni pojam Slavjanstva, kojemu je ova ljubav jezgra. Ovo je ne samo prvi osjećaj, nego je to u neku ruku prvotna, tada jedini bitisajuća tvar u mojoj duši, i tek poslije su se na tom temelju razvijali ostali osjećaji moji...«

Tuj nam se daje ključ, kojim možemo protumačiti osobitu dinamiku »Priča iz davnine« One su nastale iz nutarnje potrebe, da autor jednom izdigne na vidjelo taj moćni i veliki osjećaj ljubavi.

Što se tiče gore spomenute etičke crte u radovima I. Brlić-Mažuranićke, i opet autobiografija donosi zanimljivu stranicu, koja nam otkriva pravi izvor filozofskog i etičkog elementa u njenom radu... »Za stolom bilo je uvijek deset do dvadeset osoba. Stolu je predsjedao djed (Ivan Mažuranić) sam, razgovore je rukovodio on, a njegova tjelesno i duševno tako moćna pojava vršila je na moje biće neopisiv upliv — upliv kojega sam vrlo rano počela svijesno osjećati. Vanredno strogi patriarhalni duh isključivao je svako zbliženje nas, mnogovrsne unučadi, sa djedom. Ipak sam za ovo 4 godine (od svoje 12—16 godine) što sam pribivala njegovom stolu, razvila, pod dojmom njegove velike pojave, sve svoje biće, kakovo je sada. Svaka njegova riječ, svaka rasprava (u rasprave se rado upuštao i nije dao da predmet padne, dok ne bi iscrpljen bio) bila je uzvišena umom a još uzvišenija u onoj čistoći i strogosti etičkih nazora, kojom kano, da je taj silni starac prožimao svu okolinu svoju, sav dom svoj, sve koljeno svoje. — Kad sam poslije u svom razvoju došla do toga, da sa razumijevanjem čitam evanđelje, našla sam u mojoj duši tlo uzorano, pripravno, plodno i žedno, da se po svojim silama povede za zahtjevima evanđelja i nigdje me nije visina tih zahtjeva iznenadila«.

Samo pjesnici i djeca sežu s povjerenjem u svoje sile za tako visokim ciljevima. I. Brlić-Mažuranićka osjeća tu kongenijalnost i zato se ona u svojim radovima, koji većinom sadržaju duboku tendenciju, ipak obraća većinom na djecu. Engleski kritičar nazvao je Brlić-Mažuranićku hrvatskim Hansom Andersenom. Time je strani kritičar u dvije riječi dao karakteristiku i ocjenu njena rada.

ŠUMA STRIBOROVA.

I.

Zašao neki momak u šumu Striborovu, a nije znao, da je ono šuma začarana i da se u njoj svakojaka čuda zbivaju. Zbivala se u njoj čuda dobra, ali i naopaka — svakome po zasluzi.

Morala je pak ta šuma ostati začarana, doklegod u nju ne stupi onaj, kojemu je milija njegova nevolja nego sva sreća ovoga svijeta.

Nasjekao dakle onaj momak drva i sjeo na panj da počine, jer bijaše lijep zimski dan. Ali iz panja iziđe pred njega zmija i stade se umiljavati oko njega. Ono pak ne bijaše prava zmija, nego bijaše ljudska duša, radi grijeha i zlobe ukleta, a mogao je osloboditi samo onaj, koji bi se s njom vjenčao. Blijeskala se se zmija kao srebro na suncu i gledala momku upravo u oči.

— Lijepe li gujice, Bože moj! Gotovo da bih je i kući ponio, — progovori momak od šale.

— Eto budalaste glave, koja će me osloboditi na svoju nesreću, — pomisli grješna duša u guji, požuri se i pretvori se odmah od guje u ljepotu djevojku, te stade pred momka. Rukavci joj bijeli i vezeni kao krila lepirova, a sitne nožice ko u banice. Ali kako bijaše zlobno pomislila, onako joj ostade u ustima gujin jezik.

— Evo me! Vodi me kući i vjenčaj se sa mnom! — reče guja-djevojka momku.

Sad da je ono bio siguran i dosjetljiv momak, pak da je brže mahnuo ušicom od sjekire na nju i da je viknuo: »Nisam baš ja mislio, da se sa šumskim čudom vjenčam«, postala bi djevojka opet gujom, utekla bi u panj i nikomu ništa.

Ali ono je bio neki dobričina, plašljiv i stidljiv momčić, pak ga bilo stid, da joj ne ispuni želje, kad se već radi njega pretvorila. A baš mu se i svidjela, jer je bila ljepolika, a on, neuputan, nije mogao znati, što joj je ostalo u ustima.

Uze on djevojku za ruku i povede je kući. A živio je taj momak sa svojom starom majkom i pazio majku kao ikonu.

— Evo majko, snahe, — reče momak, kad stigoše on i djevojka kući.

— Hvala Bogu, sinko, — odvrati majka i pogleda ljepotu djevojku. Ali je majka bila stara i mudra i odmah spozna, što imade snaha u ustima.

Ode snaha da se preobuče, a mati reče sinu:

— Lijepu si mladu izabrao, samo pazi, sine, nije li ono guja!

Sin se malo ne skamenio od čuda: otkud njegova mati znade, da je ono bila guja? Razljuti se u srcu i pomisli: »Moja majka mora da je vještica.« I odmah zamrzi na majku.

Počelo njih troje živjeti zajedno, ali ono zlo i naopako. Snaha jezičljiva, nazlobna, pożdrljiva i goropadna.

Bila je tamo litica visoka do oblaka, a snaha zapovjedi jednog dana starici, neka joj donese snijega sa vrha litice, da se umije.

— Nema puta na onu visinu, — reče starica.

— Uzmi kozu, neka te vodi. Kuda ona gore, tuda ti naglavce dolje, — reče snaha.

Tamo bio i sin, pa se nasmijao na te riječi, samo da ugodi svojoj ženi.

To se tako ražalilo majci, da odmah pođe na liticu po snijeg, jer joj nije bilo žao života. Idući putem htjela se pomoliti Bogu za pomoć, ali se predomisli govoreći: »Opazio bi Bog, da mi sin ne valja.«

No Bog joj ipak osta na pomoći, i ona sretno donese snasi snijega s litice ispod oblaka.

Drugog dana zapovjedi snaha baki:

— Idi tamo na jezero zamrznuto. Usred jezera ima rupa. Uhvati mi na rupi šarana za ručak.

— Provalit će se led poda mnom, propast ću u jezero, — odvrati baka.

— Radovat će se šaran, propadneš li s njime, — reče snaha.

I opet se sin nasmijao, a baka se tako ražalostila, da odmah ode na jezero. Pucketa led pod bakom, plače ona, da joj se one suze po licu mrznu. Ali još ne će da se Bogu moli, taji pred Bogom, da joj je sin grješan.

— I bolje da poginem, — misli baka i ide po ledu.

Ali još nije došlo vrijeme, da baka umre. Zato preletje nad njom galeb, noseći ribu. Omakne se riba galebu i padne upravo pred baku. Baka uze ribu i donese srećno snasi.

Trećeg dana sjela baka uz ognjište i uze sinovu košulju, da je okrpa. Kad to vidje snaha, poletje do nje, istrže joj košulju iz ruku i viknu:

— Ostavi to, sljepice stara, nisu to tvoji poslovi.

I ne dade majci da okrpa sinovu košulju.

Sad se starici posve rastuži srce, te ona ode pred kuću, sjedne na onoj cičoj zimi na klupu i pomoli se Bogu:

— Bože moj, pomozi mi!

U to vidje ona, kako k njoj ide neko ubogo djevojče, na njemu samo izderana rubina, a rame pomodrilo od studeni, jer joj se rukav iskinuo. Ali se svejedno djevojče nasmijava, jer je umilne ćudi. Pod pazuhom joj svežanj triješća.

— Hoćete li, bako, kupiti luči? — pita djevojče.

— Nemam novaca, kćerce, nego ako hoćeš da ti okrpam taj rukavčić, — reče tužna baka, koja je još držala u rukama iglu i konac za sinovu košulju.

Baka okrpa djevojčici rukav, a djevojka joj dade svežanj luči, zahvali joj milo i ode dalje, radosna što joj rame ne zebe.

II.

U veče reče snaha baki:

— Mi ćemo poći u goste kumi, a ti da si ugrijala vode, dok se vratim.

Bila snaha poždrljiva i uvijek gledala, gdje da se ugosti.

Kad oni odoše, osta baka sama, pa uze onog triješća, što joj ga prodalo djevojče, i potpali oganj na ognjištu, a onda ode u komoru po drva.

Dok je ona u komori tražila drva, začuje kako u kuhinji nešto pucka, nešto kucka: kuc! kuc!

— Tko je božji? — upita baka iz komore.

— Domaći! Domaći[1] — ozovu se iz kuhinje neki sitni glasovi, kao da žvrgolje vrepci pod strehom.

Dalo se baki na čudo, što je ovo ovako u noći, i ona uđe u kuhinju. Kad ona tamo, ali ono se na ognjištu istom rasplamsale luči, a oko plamena zaigrali kolo »Domaći«, sve sami mužići od jedva po lakta. Na njima kožusi kapice i opančići crveni kao plamenovi, kosa i brada sive kao pepeo, a oči žarke kao živi ugljen.

1. Domaći (»domovije«) u Rusa. U svih slavenskih naroda nazivlju se tako mali kućni dusi koji dolaze na ognjište, pak više puta mnogo kvara učine, a katkada znadu i dobro učiniti.

Izlazi njih sve više i više iz plamena, svaka luč po jednog daje. Kako izlaze, tako se smiju i vrište, prebacuju se po ognjištu, cikću od veselja i hvataju se u kolo.

Pa zaigra kolo: po ognjištu, po pepelu, pod policu, na stolicu, po ćupu, na klupu! Igraj! igraj! brzo! brže! Cikću, vrište, guraju se i krevelje. Sol prosuše, kvas proliše, brašno rastepoše — sve od velike radosti. Vatra na ognjištu plamsa i sjaji, pucka i grije; a baka gleda i gleda. Nije joj žao ni soli ni kvasca, nego se raduje veselju, što joj ga Bog šalje na utjehu.

Čini se baki, da se pomladila — nasmije se kao grlica, poskoči kao curica, hvata se u kolo sa Domaćima pa zaigra. Ali joj ipak ostalo još čemera u srcu, a to bijaše tako teško, te kolo odmah stade.

— Božja braćo, — reče onda baka Domaćima, — biste li vi meni znali pomoći, da ugledam jezik svoje snahe, pa kad kažem momu sinu, što sam na svoje oči vidjela, možda se opameti?!

Baka stane pripovijedati Domaćima sve, kako je bilo. Domaći posjedali uokolo po rubu ognjišta, nožice ovjesili niz ognjište, nanizali se kao čičak do čička i slušaju baku, pa sve klimaju glavama od čuda. Kako klimaju glavama, onako im se žare crvene kapice: mislio bi tko, ono sama vatra na ognjištu plaminja.

Kad je baka svršila pripovijedanje, viknu jedan od Domaćih, po imenu Malik Tintilinić:[2]

— Ja ću ti pomoći! Idem u sunčanu zemlju i donijet ću ti svračjih jaja. Podmetnut ćemo ih pod kokoš, pa kad se izlegu svračići, prevarit će se snaha: polakomit će se kao svaka šumska guja za svračićima i isplazit će jezik.

Svi Domaći ciknuše od radosti, što se Malik Tintilinić tako dobro dosjetio. Još oni najbolje vrište, ali ide snaha iz gostiju i nosi sebi kolač.

Nasrne snaha ljutito na vrata, da vidi tko to u kuhinji vrišti. Ali kad ona raskrili vrata, a ono: top! — prasne plamen, skočiše se Domaći, topnuše svi u jedan mah nožicama o ognjište, ponesoše se nad plamen, poletješe pod krov — kvrcnuše daščice na krovu i nestade Domaćih.

Samo Malik Tintilinić ne uteče, nego se sakrije u pepelu.

Kako je plamen iznenada prsnuo u vis, a vrata udarila o vratnicu, onako se uplašila snaha i od straha sjela na zemlju kao vreća.

2. Malik Tintilinić. Stari narodni naziv za jednoga od najživljih »Domaćih«.

Rastepe joj se kolač u rukama, raspadnu joj se kose i češljevi, bulji oči i viče od jeda:

— Što je ovo bilo, nesrećo stara?

— Vjetar podigao plamen, kad si otvorila vrata, — reče baka i mudro se drži.

— A što je ono u pepelu? — opet će snaha, jer je iz pepela virila crvena peta od opančića Malika Tintilinića.

— Ono je žeravica, — odvraća baka.

Ali snaha ne vjeruje, nego ustane onako raspletena i ide da vidi iz bližega što je na ognjištu. Prikučila se licem do pepela, ali se Malik Tintilinić hitro baci nožicom i kvrcne petom snahu po nosu. Viče snaha, kao da se u moru topi, sva je garava po licu, a pepeo joj posipao raščupane kose.

— Što je ovo, nesrećo stara? — pišti snaha.

— Poprskao te kesten iz žeravice, — odvraća baka, a Malik Tintilinić u pepelu puca od smijeha.

Kad je snaha otišla da se umije, pokaže baka Maliku Tintiliniću, gdje je u komori snaha nasadila kokoš, da bude malih pilića za Božić. Još iste noći donese Malik svračijih jaja i podmetne ih pod kokoš umjesto kokošjih.

III.

Zapovjedila snaha baki, da dobro pazi na kokoš, pa kad se izlegu pilići, neka joj javi. Pozvat će snaha čitavo selo, da vidi, kako ona ima pilića na Božić, kad ih nitko nema.

Došlo vrijeme, izlegli se svračići. Javi baka snasi, da su pilići izašli, a snaha pozove selo. Došle kume i susjede, malo i veliko, a bio tamo i sin bakin. Snaha zapovjedi baki, da donese gnijezdo u trijem.

Donese baka gnijezdo, podigoše kokoš, a ono u gnijezdu nešto zakriješti: iskočiše goli svračići, pa skok! skok! po trijemu.

Kad je snaha-guja opazila ovako iznenada svračiće, prevari se, polakomi se u njoj zmijina ćud, poletje snaha po trijemu za svračićima i isplazi za njima svoj tanki i šiljasti jezik kao u šumi.

Vrisnuše i prekrstiše se kume i susjede, te povedoše svoju djecu kući, jer upoznaše, da je ono zaista šumska guja.

Majka pak radosno pođe do sina govoreći:

— Otpremi je, sine, otkud si je doveo, sad si na svoje oči vidio, koga u kući hraniš. — I mati htjede da ogrli sinka.

Ali sin je bio baš posve budalast čovjek, pa se još više usprkosio i suprot sela i suprot majke i suprot istih svojih očiju. Ne će da sudi ženi-guji, nego još vikne na majku:

— Otkud tebi svračići u to doba, vještice stara? Nosi mi se iz kuće!

E, sad je mati vidjela, da pomoći nema. Zacvili kao ljuta godina i samo umoli, da je bar ne tjera iz kuće, dok je dan, da ne vidi selo, kakvog je sina othranila.

Sin privoli, da mati ostane do večera još u kući.

Kad došla večer, uze baka u torbu nešto kruha i nešto onih luči, što joj ih je dalo ubogo djevojče. A onda ode kukajući iz kuće sinove.

Čim je mati prešla preko praga, utrne se vatra na ognjištu i pade raspelo sa stijene. Ostadoše sin i snaha u mračnoj izbi — i sada sin osjeti, kako je počinio veliku grjehotu na majci, i pokaje se jako. Ali ne smije da ženi o tom govori, jer je plašljiv, nego joj kaže :

— Hajdemo za materom, da vidimo, kako će poginuti od studeni.

Skoči veselo zlorada snaha, nađe im kožuhe, obukoše se i odoše iz daleka za staricom.

A baka žalosna ide po snijegu, u po noći, preko polja. Kad je došla na jedno veliko strnište, uhvati je takova studen, da nije mogla dalje. Zato izvadi iz torbe one luči, razgrne snijeg i potpali vatru, da se malo ugrije.

Jedva se luči rasplamsale, ali ono čudo! Eto iz njih izlaze Domaći, upravo kao da je na kućnom ognjištu!

Iskakuju iz vatre sve uokolo u snijeg, a za njima iskre frcaju na sve strane u tamnu noć.

Milo je baki, gotovo bi proplakala od milinja, što ju ne ostaviše samu na putu. A oni se kupe oko nje, smiju se i zvižde.

— Božja braćo, — reče baka, — nije meni do radosti, nego mi hajde pomozite u nesreći.

Pripovijeda baka Domaćima, kako se budalasti sin još više pozlobio na nju, otkad se i on i selo uvjerili, da je u snahe zaista gujin jezik.

— Izagnao me, a vi pomozite, ako znate.

Malo šute Domaći, malo tepu snijeg s opančića i ne znadu baki savjeta.

Ali onda Malik Tintilinić reče:

— Hajdemo do Stribora, starješine našega. On svačemu savjeta znade.

I odmah se Malik popne na glogov grm, zviznu u prste, a ono iz mraka preko strništa dokasa k njima jelen i dvanaest vjeverica.

Posadiše baku na jelena, a Domaći posjedaše na vjeverice i pođoše put šume Stiborove.

Jašu oni kroz noć — na jelenu rogovi i paroščići, a na svakom paroščiću zvjezdica. Sjaji se jelen i kazuje put, a za njim juri dvanaest vjeverica, a u svake vjeverice dva oka kao dva draga kamena. Jure oni i žure, a za njima iz daleka trči snaha i sin, sve im nestaje sape.

Tako stigoše do šume Stiborove, i ponese jelen baku kroz šumu.

Spozna snaha sve u mraku, da je ono šuma Stiborova, gdje je ona već jednom radi grijeha ukleta bila, ali od velike zlobe ne može se ni sjetiti svojih novih grijeha, ni pobojati se za njih, nego se još više raduje govoreći: »Propast će neuka baka u ovoj šumi sred tolikih čarolija« — i poletje još brže za jelenom.

Donese dakle jelen baku pred Stibora. Stibor pak bijaše šumski starješina. Sjedio je sred šume, u dubu tako velikom, da je u njem bilo sedam zlatnih dvorova i osmo selo, srebrnom ogradicom ograđeno. Pred najljepšim dvorom sjedi Stibor na stolici, u crvenoj kabanici.

— Pomozi baki, propala je od snahe-guje, — rekoše Domaći Striboru, kad mu se bjehu poklonili i oni i baka. Pripovjede oni sve kako je bilo. A snaha i sin došuljali se do duba, pak kroz crvotoč gledaju i slušaju, što će biti.

Kad su domaći svršili svoju pripovijest, reče Stribor baki:

— Ne boj se, starice! Ostavi snahu, neka živi u zlobi, dok je zloba ne dovede opet onamo, otkuda se prerano oslobodila. A tebi ću lako pomoći. Gledaj tamo ono selo, srebrom ograđeno.

Pogleda baka, a ono njezino rodno selo, u kojemu je mladovala a u selu proštenje i veselje. Zvona zvone, gusle gude, zastave se viju, a pjesme podcikuju.

— Uniđi kroz ogradicu, pljesni rukama i pomladit ćeš se odmah. Ostat ćeš u selu svome, da mladuješ i da se raduješ, kao pred pedeset godina! — reče Stibor.

Razveseli se baka kao nikada, poletje odmah do ogradice, uhvatila se već rukom za srebrna vratašca, ali se uto još nečega sjetila, pa upita Stribora:

— A što će biti od mog sina?

— Ne budali, bako! — odvrati Stribor, — otkud bi ti za svog sina znala? On će ostati u ovom vremenu, a ti ćeš se vratiti u mladost svoju! Ni znati ne ćeš za kakvog sina!

Kad je baka ovo čula, zamisli se teško. A onda se polako vrati od ogradice, dođe natrag pred Stribora, nakloni se duboko i reče:

— Hvala ti, dobri gospodaru, na svemu dobru, što mi ga daješ. Ali ja volim ostati u svojoj nesreći, a znati da imam sina, negoli da mi dadeš sve blago i sve dobro ovoga svijeta, a da moram zaboraviti sina.

Kad je baka ovo izrekla, strahovito jeknu cijela dubrava, prestadoše čari u šumi Striborovoj, jer je baki bila draža njezina nevolja, nego sva sreća ovog svijeta.

Zanjiše se čitava šuma, provali se zemlja, propade u zemlju ogromni dub sa dvorovima i sa selom srebrom ograđenim, nestade Stribora i Domaćih, — ciknu snaha iza duba, pretvori se u guju — uteče u rupu — a majka i sin nađoše se nasred šume sami, jedno uz drugo.

Pade sin pred majku na koljena, ljubi joj skute i rukave, a onda je podiže na svoje ruke i nosi kući, kuda sretno do zore stigoše.

Moli sin Boga i majku, da mu oproste. Bog mu oprosti, a majka mu nije ni zamjerila bila.

Momak se poslije vjenčao s onim ubogim i milim djevojčetom, što im bijaše dovela Domaće u kuću. — Još i sad sretno žive svi zajedno, pa im Malik Tintilinić u zimnje večeri rado na ognjište dohodi.

IV.

VIKTOR CAR-EMIN.

1. Životopis.

»Volim svoju Istru i sve naše ljude. More obožavam...«

Rodio se na dan Sviju Svetih g. 1870. u Kraju, izmedju Lovrana i Berseča, rodišta pokojnog Evgenija Kumičića. U rodnom je mjestu svršio pučku školu. Nakon svršene preparandije primi se učiteljske službe, koje se — prisiljen političkim prilikama — morade g. 1900. odreći. Preseli se u Opatiju, gdje je bio suurednik »Narodnog lista« sve do 1904. g. Sve do rata bio je tajnik društva »Ćirila i Metoda«. God. 1909. poče izdavati časopis »Mladi Hrvat«, koji je na početku rata obustavila vlast.

Poslije prevrata morade se skloniti s istarskog tla u Bakar. Kasnije se povrati u Opatiju, gdje se i danas bavi narodnim poslom.

2. Književni rad.

a) novele i romani.

Car-Eminova prva crtica »Bijednici« izišla je god. 1888. u tršćanskoj »Našoj Slozi«. U istom listu i pod istim pseudonimom (Vlatko Krajanin) izlazio je god. 1889. i 1890. opis autorova puta u Egipat.

Paralelno s tim štampa u nekim novinama i stihove. Na nagovor svog književnog prijatelja Rikarda Katalinić-Jeretova prestade pjevati »pjesme« i dade se na pisanje proze.

S Jeretovom piše pod zajedničkim imenom Jeretov-Emin kraće crtice u »Vijencu« počevši od 1896.

Od 1897. pa do 1903. izdao je u »Vijencu« ove veće pripovjesti: »Očalin« (1898.), »Pod stare dane« (1900.), »Kontesa Nina« 1902.) i dr.

U sarajevskoj »Nadi« objelodanio je »Ivan Ivanićeva ljubav« (1898.), »Neznatni ljudi« (1900.), »U sjeni Smrti« (1902.).

U »Savremeniku« izlazi mu novela »Pod valom života« (1902.), roman »Nove borbe« (1908.), zatim pripovijesti »Mutni vidici« (1910), »Starci« (1914.), »Zvonareva kći« (1915.), »Juranova prijetnja« (1916.).

Matica Hrvatska izdala mu pripovijest »Pusto ognjište« (1900.), roman »Usahlo vrelo« (1904.), »Iza plime« (1913.) i napokon »Pod sumnjom« (roman iz tridesetih godina, 1918.).

Društvo hrvatskih književnika izdalo je Car-Eminovu zbirku novela »Starci« (1917.), u kojoj se nalaze slijedeće novele: Starci, Budakova želja, Zvonareva kći, Drugo svijetlo, Mutni vidici, Juranova prijetnja.

Bit će otprilike trideset godina, veli autor u svojoj autobiografiji, što se trsim ,da po svojoj dužnosti pomažem u političkom, a osobito u kulturnom nastojanju moga kraja. Sve to ne bi smjelo da ima posla s književnošću, ali s mojom je »literaturom« u dosta tijesnoj vezi. Ja sam na priliku davno prije rata osjećao, da mi ovo moje istarsko tlo pod nogama gori, pa su me ti daleki vulkanski simptomi u neku ruku najviše i zanimali. Opatija sa svojim bujnim, šarenim, raskošnim i razbludnim životom pružala mi se pred očima kao pravi rudnik za gradnju novela i romana. Ali ta strana — bolje nastranost — života nije me osobito privlačila. Prijatelj, kome sam to pred više vremena povjerio, kazao mi, neka ne žalim odviše — onakve stvari, da je već opisao Marcel Prevost kud i kamo bolje negoli bih ja to učinio. I tako sam ostao kod mojih kapetana i mornara, kod različnih kriza, što su za moga vijeka zadesile naše more i našu zemlju. I tako su nastale moje dulje i kraće pripovijesti (»Pusto ognjište«, »Usahlo vrelo«, »Nove borbe«, »Iza plime«, »Neznatni ljudi«, »Kontesa Nina«, »U mraku« itd.) Kod Matice Hrvatske nalazi se moj najnoviji roman »Pod sumnjom«.

Viktor Car-Emin većinom priča o nagonskoj ljubavi našeg širokog, od svakog zapuštenog seljaka prema svojoj zemlji i svom kraju, u kom se rodio, u kom živi i u kom će umrijeti (Budakova želja); ili o tom, kako se i polusumanuti naši ljudi bune protiv stranaca, koji hoće, da nas izbace, o nevoljama našeg mladog ženskog pokoljenja (učiteljica), koje sa donkihotskim idealizmom ulazi u t. zv. »ozbiljni život« i ondje zbog svojih »razvodnjenih seljačkih nerava« posrće, pada, diže se i bori (Mutni vidici.)

Donosimo markantnu Car-Eminovu novelu »Budakova želja«, u kojoj je u početku dao kratku, ali vrlo lijepu sliku mora.

U noveli Juranova prijetnja ocrtan je Juran, gluhonijemi dječak bez roditelja. Nitko nije mario za Jurana, a mnogi su ga ismjehivali. Imao je malo zemljište, i to kupi neki židov i sagradi kuću. Time je oteo posljednje, što je Juran imao. Ovaj to nije mogao prežaliti i jednoć naumi da zapali kuću. Uhvate ga pri tome i odvuku u zatvor.

»Drugo svijetlo« je sličica iz svjetskog rata, u kojem pogine i jedinac sin, koji je roditeljima bio sva nada i potpora u starosti. Oni su jedva čekali, da se rat svrši, pa da im sin dođe što prije kući. Da bi mogao i on u ratu poginuti, o tome nisu nikad ni pomišljali. Ali im brzojav donese tu groznu vijest.

Car-Eminova pripovijest »Pusto ognjište« historija je o propasti kapetana jedne jedrenjače u doba, kada nastade utakmica parobroda.

Roman »Usahlo vrelo« nosi takodjer simbolički žig. U jednoj jami, »usahlom vrelu«, ima blago, što će se otkriti tek, nađu li se dva srca, koja su spremna, da doprinesu ono, što im je najmilije. More je zbog bankrota jedrenjača »usahlo vrelo«.

U romanu »Iza plime« prikazuje autor gospodarsko propadanje svojih zemljaka na kopnu i prodavanje zemljišta za gradnju vila u Opatiji.

Zadnji roman »P o d s u m n j o m«, smješten je u doba zanosnih ilirskih dana, te sadrži mnogo lijepih stranica s romantičko-sentimentalnim akordom.

Car-Emin zapaža izvanredno bistrim okom naš položaj, primjećuje naše probleme i crta naše današnje prilike i duše.

O njegovom su pripovjedačkom radu pisali: Hranilović (Vijenac 1901.), Marjanović (Vijenac 1903.), Krnic (Nar. Novine 1904.), Ogrizović (Savremenik 1914.), Kašanin (Savremenik 1918.), Čremošnik (Ljubljanski Zvon, 1919.) i dr.

b. d r a m e.

Iz svog rodnog kraja crpao je Car-Emin materijal i za svoje tri drame. Igrokaz »Z i m s k o s u n c e« (4. čina 1903.) politički je agitacioni komad. Od Talijana Kamila postaje osviještena hrvatska korenika. Renegate i Talijane prikazuje u veoma rđavu svijetlu. Car-Eminovo djelo nosi odgojnu i nacionalnu tendenciju. U njem je autor iznio patnju hrvatskog naroda od latinskih »kulturträgera« u Istri. U djelu naročito udara u oči kontrast: prema brodaru Andriniću i njegovu sinu, koji se vraćaju k narodu, stoji okorjeli izdajica i renegat hrvatskog naroda Kuzmić. Ali isprika u ustima Kuzmićevim, da su krive društvene prilike, što je on takav, daje ovomu propagandističkom komadu izvjesnu socijalnu notu. A zdravi optimizam — u simbolu zimskog sunca — katarzu patnje puka.

I drugi Car-Eminov igrokaz »Z l a t n a b o l e s t« komedija u 3 čina (objelodanjena u »Savremeniku« I. 1906. Str. 453.) uzima građu iz istarskog života i prikazuje tragikomediju lakomosti za novcem u selu Lovinj, gdje se seljaci ne mogu dočekati stranaca, da im prodaju svoje zemljište za velike novce u svrhu izgradnje ljetnikovaca. Ta tragična činjenica eksploatacije hrvatskog življa od stranog kapitala ublažena je jednom komičnom fabulom: mnogo cijenjeni strani trgovac je neprepoznati i pred mnogo godina odbačeni član porodice.

Slična je karaktera i drama »M r t v a s t r a ž a« od Mladena Jelušića, prikazivana prvi put u hrvatskom kazalištu u Zagrebu dne 11. XI. 1923. O toj drami mladog hrvatskog književnika Mladena Jelušića iznio je J. Ivakić na dan premijere iscrpljiv prikaz u zagrebačkom časopisu »Teater«.

»M r t v a S t r a ž a« drama je u tri čina, koja se prislanja u red svih onih dramskih djela, koja su s naročitom tendencijom prikazivala naše prilike bilo u tragičnoj, bilo u komičnoj formi, hoteći biti i odraz savremenog života i ukazati put, kojim valja krenuti. Kod Hrvata je tako radio Kumičić i Derenčin u oblasti drame, kod Srba Sterija Popović, kod Slovenaca Jurčič i Krsnik.

Mladen Jelušić ide njihovim tragom. Ne smije se on i ne ruga satirički, ne će »ridendo castigare mores« kao Derenčin i Sterija: on ne može, on plače zajedno sa svojim junacima, sa svojim istarskim narodom, kojega je zadesila teška sudbina, da je otrgnut od rodjene braće svoje.

U drami »Mrtva Straža« iznio je Mladen Jelušić sliku života i patnje našeg naroda u Istri. U drami je simbolizirana patnica Istra. Stara generacija (Slavić) — fizički je slaba nije za velike podvige ni za velika djela. Inteligencija (Niko) je pesimistična, gleda samo, kako će »prijeko« — ovamo u slobodnu Jugoslaviju. Jedina je nada omladina (Frane). Ali i ona je tako ispaćena i zaokupljena tragedijom svoga kraja, te ne može da se snađe.

Mladen Jelušić hoće, da ovim svojim djelom probudi u nama samilost, pažnju i brigu za našu braću u Istri, hoće da nikad ne zaboravimo, da su oni na mrtvoj straži.

3. K a r a k t e r i s t i k a.

Viktor Car-Emin nema u svojim pripovijetkama one plastičnosti, koju imaju zagorske novele Babića-Gjalskog; on ne poznaje one duboko psihološke analize i lirske jačine, koja toliko odlikuje Borisava Stankovića; on ne poznaje u izlaganju nježnost i finoću jednog Ivana Cankara ili Veljka Petrovića. Ali on ima razumijevanja za priproste duše i opisuje ih na jedan doista umjetnički način; trudi se, da izbjegne »opća mjesta« i svakidanje teme i teži, da prikaže neke bitne odlike naših »problema«. Zato ma da njegov rad ne znači jednu visoku umjetnost u evropskom smislu te riječi, on skromno i postojano krči putove, kojima će jednoć poći naša novela.

Car je otpočeo kao romantik i pesimista. U patriotskoj borbi protiv potalijančivanja Istre došao je do slave i popularnosti — do plime (»Zimsko sunce«). Onda kao da se postidio one svijetle i lijepe naivnosti, prvog i pravog svog stvaralačkog kvasa, udario je u realističke i pesimističke žice. Dao se na sujete sa socijalnom tendencijom, upravo na gospodarske probleme, gdje je realizam i potrebit, a pesimizam dolazi sam po sebi. Ako su dolaskom parobroda izgubile vrijednost brodice (»Usahlo vrelo«), tad prestaje i njihova davna romantika, a kako je s tim zadan udarac mnogim starosjedilačkim porodicama, ne može se o tom pisati optimistički. To nisu više borbe nego sigurna propadanja: gotova, nesmiljena fakta.

U najnovijem djelu »Iza plime« svijet je upravo agraran. Zemlja! Zemlja, koja se prodaje — tudjincima za njihove vile. Oni starosjedioci, koji su s mora protjerani na kopno, sad će izgubiti i kopno. To jest prodat će ga, ali »mrtvi kapitali« dolaze u ruke drugomu — »Tedesku« i »Ungerezu«. Ni ovdje nema više borbe; i ovdje propadanje bez otpora, hladno, nemilo.

Ovako beznadno završuje Car, koji je od simfoničkog pjesnika Istre postao recitativnim piscem Opatije i sve većma kozmopolitske joj okolice. Ti su dogodjaji na nj porazno djelovali.

Propagandistički Car-Eminovi igrokazi sa hrvatskog zapada potvrđuju ponovno obrambeni i politički karakter naše drame.

BUDAKOVA ŽELJA.

Šuti krajina sva uokolo. Rano je jutro. Zemlja se još nekako stidljivo otima prvom milovanju sunca na istoku, dok se morem, tihim i beskrajnim, rumeni crven plamen, ispod kojega će domalo, čim sunce još mrvu odskoči, poteći sjajna rijeka zlata, sedefa i smaragda.

Vijugavom, bijelom cestom, što vodi obalom južno od Savudrije, lagano i bez šuma, ide seljak, Jure Budak. Čovjek sredovječan, ali temeljan i jakostan, premda mu to nije vidjeti na licu, ublijedjelu, ispitu i dugo neobrijanu.

Budak je izmoren i neispavan: izmoren od duga puta, što ga je u ove posljednje dane prevalio oblijećući razna mjesta i gradiće po Istri; neispavan — jer ga izvjesna misao već duže vremena drži kao u kliještima i ne da mu ni danju ni obnoć zatvoriti oka.

Tako je njemu već od onoga dana kada je doznao, da će Budakov vrt na dražbu.

Budakov vrt!

Eno ga tamo niže — ukraj samoga mora. Na suncu mu se bijeli ograda, a zeleni loza, maslina i čempres.

Budaku se iz ranog djetinjstva otimale oči za onim vrtom, i kao da su pomalo upile u sebe svu onu blagu boju uljika, te su valjda od toga i same postale onako maslinaste. Možda je ovu boju primio od oca, jer je i on, njegov otac, pa i djed mu — svi, svi njegovi predji gledali su rado i čeznutljivo u onaj maslinasti, pitomi vrt.

Iz tamne davnine, iz koljena na koljeno, išao je dalek glas, da je onaj vrt bio negda njihov. Bit će, jer ga svijet staroga, domaćega korijena zove i danas: Budakovim vrtom. Kako ga izgubiše, to ne bi nitko znao reći. Valjda silom: u doba, kad su s one strane mora došli stari gospodari — Benečani, bilo je jačemu prosto činiti sve, što je samo htio. Bit će, da je nekako tako i Budakov vrt dospio u vlast moguće gospode, a onda, iz roda u rod, u ruke današnjeg vlasnika — šior Marka Porozinia.

Ali je i preko gospode prešlo vrijeme noseći sa sobom svoj oštri zub. Još malo, pa će im pregristi i posljednju žilu — a zemlja će ostati. Eno je, kako se na sucu blista, tvrda i vječna!

Marko Porozini posljednji je izdanak starih gospodara. Već je duboko ogrezao u godine, a s njima u nevolju i — kao mnogi njegova soja — u gori jad: nenamirljiv dug. Sada žive ondje, negdje u gradu....

Budak i nehotice okrene glavu prema Trstu, koji se ne vidi, ali mu se položaj naslućuje po dugim pramenovima crnog i bijelog dima. Ondje se, eno, sklonio stari gospodar; ostavio, izdao zemlju — a i ona njega. Prije ga je hranila, ali sada je otvrdnula, omrtvila i ne da ništa. A dugovi do grla — još malo i stari će se gospodin ugušiti u njima. Već mu razniješe dvije »stancije«, sad je red na trećoj s Budakovim vrtom. Stari je gospodin odredio, da se i tu zemlju dade onome, tko bolje plati. Danas će se na mjestu održati dražba . . .

Kad je Budak saznao da je drevni vrt na prodaju, u prvi čas mu je došlo, da poludi. Jednim ga je mahom poklopila i radost i zebnja: radost, što se zemlja izbavlja iz dosadašnje vlasti a zebnja od straha da mu je drugi ne odnese.

To mu se, evo, od nekoliko dana upilo u mozak, ugnijezdilo u krv, u čitavo njegovo biće, i naposljetku zbilo u pitanje, koje mu ne da zaspati:

Kako će ona draga zemlja iznova u njegove ruke?

Što je imao gotovine, prebrojio je, što i koliko vrijednih stvari, pokupio i preprodao, a onda ukrstario Istrom tražeći pomoći za otkup onog parčeta djedovine svoje.

Što je skucao, to je jutros pohranio u njedra, i evo ga sada na putu slomljena i neispavana, ali u nekom čudnom raspoloženju, koje od trenučanog, duševnog spokojstva, prelazi u ganuće i ushićenje već prema osjećaju, što ga u njemu budi blizina one obećane zemlje.

Htio bi, da je već na onom mjestu, da je već sve svršeno, a zemlja njegova. Želja, da što prije dođe onamo, biva sve jača, steže mu mišice, živce, pali krv, skuplja snagu, dulji korake.

Već je na mjestu: uz ogradu. Još nema nikoga; i rasklimana, drvena vrata još su zatvorena. Do ulaza dovaljao se odnekuda — Bog zna u koje doba — krupan kamen. Budak se spusti na nj.

U vrtu su pjevale ptice, nad glavom mu je šumorilo lišće — inače je na daleko polegla samoća, koja se s onim pjevanjem ptica i šumorenjem lišća pretapala u neka čudna i tajanstvena vidjenja....

Budak se nalakti na koljenima i podnimivši se na obje ruke uzdahnu duboko i šumno — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — —

Došla su dvojica iz suda: jedan mlađi, u građanskom, besprikornom odijelu, obrijan, ošišan, s naočarima, trom u pogledu i u riječi; drugi stariji, u isplavljeloj bluzi, nekakav niži činovnik, ali samosvijestan, očiju bodljikavih, nemirnih, brkova štetinastih, neuređenih, progrušanih.

Bio čas, kad se Budak uzradovao pomislivši da će biti sâm na megdanu. Ali se prevario, jer se čas zatim pokaza na ulazu nekakav ovisok, mršav gospodin, a u kratku razmaku za njim još dva tri nepoznata čovjeka. I iza ograde iskrsla bi pokadšto kakva glava, popostala časkom, pa iščezla.

Budak stajaše po strani. Ispod oka gledaše na one ljude, s kojima će se domalo da ogleda.

Međutim u borbu uđe od njih samo jedan: onaj visoki i mršavi. Budak ga bolje posmotri: nešto nepopustljivo, srčano, ali mirno počivalo mu na licu.

Taj mir djelovao je razdražljivo na nj, a kad bi protivnik samo malo podigao oči i pogledao ga ovlaš — Budak bi od toga na dnu srca poćutio studen.

Uzduh bijaše svjež i lak, pun projletnih mirisa. Budak ga stade udisati, ali ga u prsima stezalo, i usne mu se grozničavo stiskale. Pogled mu pane na bližnju maslinu: napola se osušila i sagnula k zemlji, kao da plače. Nehotice obori oči i vidjevši sebe kraj one gospode onako jadna, nevoljna, zaprašena, otrcana, oćuti se neiskazano nemoćnim i neznatnim, šta više, dođe mu, da klekne pred njih, da ih zamoli, neka mu se smiluju . . .

Ali u to započe nadmetanje i prvi se javi onaj visoki i mršavi. Glas mu je zvečio mrzovoljasto i ravnodušno, ali je u tom — da li istinskom ili hinjenom nemaru — bilo toliko preziranja i izazovnog ponizivanja, da se Budak u čas kao preobrazio, stao čvršće na noge, desnu upravo ispružio — kao da će se sad nà ponijeti s onim neznanim čeljadetom.

Oglasio se i on, ali ne ponizno ni bojazljivo, već oštro, gotovo žestoko.

Drugi nastavi još sveđer mirno, a Budak nasrće sve oštrije. Onome se na licu ne bi trgla ni jedna bora, dok je Budaku kao pomamna igrala donja vilica.

Stalo ih »nadbijanje«. Budak po fijorin, a onaj po deset i više. Budak strepi, izbečuje oči, drugi miruje, a kad progovori, kao da se to njega i ne tiče.

U Budaka igra svaki živac — sa strahom nadomeće, da ne prevrši, i neprestano broji, koliko mu još preostaje. Još malo — i eno ga na kraju. Uzvrpoljio se, kopa nogama, kao da bi ih htio zatući u zemlju, da ga odanle nitko više ne makne.

Još može da nadbije s jednim fijorinom — i onda — kraj! Ali njegove se nutarnje muke još ne vide. Nitko ne zna, kakav led mu u taj mah probija žile. Vidjeti je, istina, kako mu se lice sve većma izobličuje, krivi, nagrđuje, ali onaj dugonja odbija to na bijesnu tvrdoglavost, koja je seljaka obuzela, i na njegovu jarosnu odluku, da zemlja pošto po to ostane njemu.

Jasnije je to izbilo malo za tim, kad je Budak izbacio onaj posljednji fijorin. Kad je progovorio, pod neuređenom mu bradom zaigrala jabučica kao da će iskočiti iz grla, a noge mu klecnule, kao da

ih je netko odsjekao do koljena. Osjeća, da je čas odlučan, stoga još jednom pribere svu svoju snagu, uspravi se kao klisura i svu svoju volju, nepopustljivost i neumoljivu nepokolebivost uli u svoje maslinaste, krvlju zalivene oči, u izraz lica, u cijelo svoje uzbuđeno grozničavo tijelo, koje kanda grmi prema suncu: — Sve ću dati, i krv ću istočiti za nju — sve — — sve — —

Nasta tišina. Da je pitati Budaka, rekao bi, da je trajala vijek. Sjeća se kao u magli, da je vidio onoga, gdje je omjerio okom zemlju s jedne do na drugu stranu — ostao neko vrijeme spuštene glave kao da razmišlja, pa najednom sažeo ramenima, pozdravio i otišao. Otišli i drugi, a na mjestu ostao sâm Budak s onima od suda.

. . . A domalo otišli i oni.

Kako su s njime uglavili, ne bi znao objasniti. Zna, da im je izbrojio pare, dotakao se pera, a oni onda otišli dobacivši mu:

— Tvoja je!

— Moja! — kliktaše on ushićeno ostavši sam, a ona ga dva sloga golicala u grlu, u srcu, u mozgu.

Odjednom se poćuti lagan kao pero, i kao mamen zaleti se do na kraj vrta, pa uokolo, unakrst — na sve strane. U neke zastade kraj one napola uvele masline, ovije joj rukom najnižu granu govoreći kao da je grli:

— Pričekaj, oživjet ćeš ti — —

Onda poskoči k povaljenom čokotu, obujmi ga rukom, pa kao da mu je brat, uze mu milo tepati:

— Podignut ću ja tebe!

Onako bi bio zagrlio čitav svijet. Val neizrecive dobrote zapljuska mu srce i on nastavi misliti, kako će u jeseni prva čaša iz Budakova vrta biti za prijatelje, a prve kapi ulja za podzimak za duše umrlih starijih, da im se davna želja smiri . . .

Sretan je Budak. Ozgo mu se smiješi nebo, zemlja pliva u valovima sunca, a more se topi u zlato, sedef i smaragd.

V.

MILUTIN CIHLAR-NEHAJEV.

1. Životopis.

Rodio se u Senju dne 25. studenog 1880. od oca Čeha i majke iz razgranjene primorske obitelji Polića. Pučku školu i gimnaziju do VI. razreda polazio je u Senju, gimnazijske nauke svršio je u Zagrebu. U bečkom sveučilištu studirao je kemiju; godine 1903. promoviran je u Beču na čast doktora filozofije. God. 1904. bio je suplent u zadarskoj hrvatskoj gimnaziji; god. 1905. uredjuje »Obzor«, u kojem je proveo reformu, da list, prvi na slavenskom jugu, izlazi dva puta dnevno; g. 1906. služio je radi krize u Ugarskoj u vojništvu kao doknadni pričuvnik; g. 1907. uredjivao je u Trstu »Balkan«. Od veljače 1909. službovao je kao asistent na zemaljskom agrikulturno-kemičkom zavodu u Križevcima. Od 1911. boravi u Zagrebu kao publicista. Sada je urednik »Jutarnjeg Lista«, njegov kazališni glazbeni i umjetnički kritičar. Ove je godine izabran za predsjednika Društva hrvatskih književnika.

2. Književni rad.

a.) drame.

Prva mu je štampana radnja izišla u »Smilju« g. 1889. (pjesmica »Siroče«). Kao gimnazijalac javljao se u djačkom litografiranom listu »Nada« (g. 1895. pripovijest »Nemoć«). U zagrebačkoj donjogradskoj gimnaziji uredjivao je taj list zajedno s V. Jelovšekom, današnjim urednikom »Liječničkog vjesnika«. Srednjoškolska »Nada« poče izlaziti štampom kao »Nova Nada«; u njoj je Cihlar (uredjujući je s Milanom Marjanovićem i Andrijom Milčinovićem) pisao osobito kritičke prikaze (o kazalištu) i beletristiku (dramu »Prelom«). U to je doba bio kazališni kritičar sarajevske »Nade«. Kazališnu je kritiku pisao i u Obzoru. Na pozornicu ga je god. 1898. uveo Stjepan Miletić aktovkom »Prelom« (objelodanjena u studentskom zborniku »Nova Nada« 1898.). U aktovci je mnogo deklamacije, a radnja joj je ova: mladi grof Karlo nakon materijalne propasti svog oca imao bi poći k svomu stricu, filistru. To mu ne dopušta ponos i vodi ga u svijet.

U aktovci »Svjećica« (objelodanjena u »Nadi« 1898., a igrana 1899.) lica su bez energije. Kristina se uda skršena srca — uzrok je književnik Lujo — za dobra trgovca. Novi sastanak s Lujom uvjerava nas, da ona nema snage, da počne novi život. Lujo gleda plamen svijeće, koja dogorijeva.

Cihlarov »Život« (drama u dva čina, 1907. god.) prikazuje nam tipove dvaju muževa slabića, koji jedan drugom savjetuju samoubistvo. I u ovoj su drami izneseni ljudi, koji trpe u životu. U Cihlarovim dramama uvijek je hamletovska ili oblomovska, impotentna figura čovjeka, komad Nehajeva samoga.

Očajno nepouzdanje u ljudsku snagu vije i iz aktovke u dvije scene: »Spasitelj« (1916.). Prva scena: smrt djeteta, poslije liječnikova odlaska, koji ulijeva ocu nadu. Druga scena: u ordinaciji liječnika, kojemu otac prigovara, zašto se on, koji zna, da ne može spasiti, postavio izmedju njega i Boga.

A liječnik, koji je već u dvadesetoj godini parao lješine, ne pozna mira i života i veli:

»Prije 1000 godina bio sam svećenik i ti si me molio, da dodjem k tebi i da ti položim ruku na glavu. Zatim sam bio amulet, koji si stavljao na vrat. Sada, kad si manje religiozan, učinio si me liječnikom i tražiš od mene isto ono, što si tražio, otkada ljudi žive. Ja nisam ni tvoj spasitelj, već liječnik, kojeg znaš — ja sam ti uistinu ona stara i vječna ljudska nada, koja uvijek uzdiže i koja — jer je irealna — uvijek vara«.

U »Spasitelju« su glatki dialozi i duboke misli.

Sada sprema Cihlar dramu »Juda od Iskariota«.

b.) roman »Bijeg« i novele.

Cihlar se s uspjehom ogledao u romanu i u noveli. Kad mu je roman »Bijeg« (D. H. K. 1. izd. 1909. drugo izdanje 1917.) ugledao svijetlo, bio je to pravi literarni dogadjaj.

Ovo je djelo diskretna autobiografija — sam život proživljen krvlju i suzama. Cihlar prikazuje sukob mladog inteligenta (sebe) s filistroznom svojom okolicom.

Roman u kojem se nalazi nekoliko poglavlja (opis bure, profesorska sjednica, sijelo u siromašnog profesora itd.), koje odaju velik Cihlarov pripovjedački talenat, donosimo u opširnijem sadržaju. Gjuro Andrijašević, sin kapetanove udovice, bio je nadaren mladić. Kad su mu kazivali, da vrlo dobro piše, napane ga već u gimnaziji želja za književničkom slavom. Poslije mature zaljubi se u neku djevojku. Kad je ta idealna ljubav prešla jednoga dana svoje granice, to ga je tako dirnulo, da je pao u groznicu ne trpeći nikoga do sebe. Kasnije pođe u Beč na nauke. Kako ni u književnom radu ne nađe utjehe, baci se na pokvaren život ne radeći ništa. Sjedio je cijele noći uz alkohol, pravio dugove, dospio

u najgore gostionice. Tri godine se nije vraćao kući. Napokon pođe prijatelju Toši na imanje, malo se oporavi, te pođe na studije u Zagreb. Stane se opet baviti književnim radom i glazbom, pa kad je odbacio svoju plahost i pošao u društva, upoznade se s obitelju činovnika Hrabara. Ubrzo se razvi ljubav izmedju njega i Hrabarove kćerke Vere. Veri se osobito svidjelo, kako lijepo Gjuro razlaže svoje misli, pa je njeno srce ubrzo osjetilo simpatiju i ljubav. Gjuro podje opet u Beč, da uči filozofiju, a Vera ga je čekala pune četiri godine. Njihove duše još su se više zbližile dopisivanjem, no Verina majka već je ponešto zlo gledala, što to tako dugo traje, a Gjuro ne postaje ništa. Međutim mu je još umro stric Toma, ne ostavivši mu ništa. Ostane dugo u prijatelja Toše ne usuđivajući se k Hrabarovima. Kad su Verini roditelji vidjeli, da od Gjure neće ništa biti, zabrane dopisivanje. Kad su oboje na to morali pristati, nađe Gjuro opet utjehu u alkoholu, pa otiđe do majke, dok nije dobio u Senju mjesto suplenta na gimnaziji. Baci se s voljom na posao, no kad su došli različni prigovori, zalijeni se. Drugovi mu se nijesu mlili, pa ih se klonio. Jedino mu se milio neki Poljak Lukačevski, no doskora je upoznao njegovu podmuklost. Tako je bio pust ovaj život, a osobito je patio, kad je bilo jugo. Kako da dođe njegova Vera u taj život pun bijede? Njegovim drugovima ponestajalo je uvijek novaca, žene su im bile bijedne, a djece puno, tješili su se većinom alkoholom i kartanjem. Doskora ponestalo je i njemu novaca, pa je pao u dugove. Gjuro nije ništa učio za profesorski ispit, već je došao prilikom jedne zabave u đačko društvo, iz čeg se rodila po Gjuru nemila afera. To ga inspirira, te napiše o tom komediju uzevši sebe i ostala poznata lica za junake. Djelo nije doživjelo uspjeha na zagrebačkoj pozornici, pa su ga Senjani sad tek prezirno gledali. Jedino je zalazio još u kuću direktora tvornice, ali i tu se brzo raskrsti.

Kad su Hrabarovi čuli za raskalašeni Gjurin život povukoše zaruke, a Veru udadoše za drugoga.

Gjuro se podade s Jaganom i nekim Miloševićem posve alkoholu. Ni za šta ga nije bilo briga. Pili su po cijele noći, pa kad su se pijani skoro utopili, javi mu ravnatelj, da će izgubiti službu. Tako je i bilo. Gjuro je padao u sve veću bijedu, cijele noći sjedio u krčmi, dakako na vjeru, jer nije imao čim da plati. Družio se s najvećim propalicama, dok nije postao gotovo bolestan. Mučile su ga kojekakove halucinacije, i počeo je bježati od ljudi, vino je činilo jedinu zaborav. Senj je ostavio otišavši u neko drugo malo mjesto. Tamo ga zahvati već tako bolest živaca i duše, da je počinio samoubistvo bacivši se u more.

God. 1919. izda Cihlaru Matica Hrvatska zbirku novela, koje su ranije bile štampane po različitim časopisima. Zbirka nosi naslov po prvoj noveli »V e l i k i g r a d«. U njoj su sadržane osim »Velikog grada« slijedeće novele: »Z e l e n o m o r e«, »D o k t o r o v a n o ć«, »G o d i v a«, »A r k a n đ e l o v o c a r s t v o«, »I z n e z n a n o g k r a j a«.

U noveli »V e l i k i g r a d« opisuje Nehajev vječnog studenta Frana Mirkovića. Došao je u Beč, da studira medicinu. Svidio mu se velegrad, a ponajviše slobodni život u njem. On se potpuno predao tome životu i zanemario svoje studije. U Beču je ljenčario punih 11 godina. Majka ga je uzaludno opominjala, da se okani toga života. On ugrezne u velegradski nemoral i svrši pod tramvajem.

Noveli »Z e l e n o m o r e« sadržaj je slijedeći:

Hektoru Grančariću umro je otac i on dođe kući. Otac mu je bio velik trgovački poduzetnik, ali je propao. Svoje dane je Hektor sprovodio vrlo jednolično. U Beču je postao doktorom medicine. Tamo se upoznao s Ruskinjom Klarom Borisovom. Putovali su zajedno i na putu se vjenčao. Sad nije znao, čega bi se prihvatio. Bio je bez ikakve energije. Morao bi Klaru k sebi pozvati. Baš je gledao kako zeleno more nosi jednu dušicu i pomisli, da je to on. Pustio je da ga more života nosi...

U noveli »G o d i v a« donosi Cihlar neke reminiscencije na svog prijatelja, koji mu ispripovjedi historijat svog nesretnog braka.

U »A r k a n đ e l o v u c a r s t v u« ocrtan je plastički laudator temporis acti, tip čovjeka staroga kova, koji je živio sam i umro sam, jer novo doba i nova generacija nije shvatila njegovo veliko oduševljenje i zalaganje za prošla vremena.

»I z n e z n a n o g k r a j a« novela je iz svjetskog rata. K svojoj obitelji vraća se nakon nekoliko godina dugo iščekivani »pater familias«. Vraća se potpuno iznuren, ostario i izmučen od rada, da spasi sebe i svoju djecu od gladi. Rat je skršio tu porodicu i oduzeo im svaku životnu radost.

C. Z n a n s t v e n i r a d.

Uz navedeni beletristički rad napisao je Cihlar za doktorat kemije s t r u č n u r a d n j u »Über den synthetischen Isopropylacetaldehyd und seine Kondensationsprodukte«. Ta je rasprava objelodanjena u izvještajima bečke akademije znanosti g. 1903. Uz obilnu kazališnu kroniku i brojne kritike napisao je Cihlar »S t u d i j u o H a m l e t u«. (Jug 1917.).

Osim toga je Cihlar prevodio s njemačkog, talijanskog i francuskog (Taine).

3. K a r a k t e r i s t i k a.

Po svom književnom stvaranju Cihlar je mnogostruk. Ogledao se s uspjehom na svim područjima književnosti. Svim djelima glavno je lice sam autor, književnik, umjetnik, aristokrata duha, razdražen na glupu abderićansku okolicu. Cihlar je nazvan Hamletom usred modernog pokreta mladih. U Cihlaru je upravo kao u Hamleta princip analize doveden do tragičnosti. Pri čitanju njegova »Bijega« bez ikakve vesele note mnogi će čitatelj s Hamletom uskliknuti: »O kako mi bljutav, prazan i besmislen izgleda čovječji život«.

Cihlar je nesretan i nervozan individualista. On je prema tome najjači predstavnik jaza izmedju artiste i profanog svijeta, te je i motto njegova stvaralačkog rada onaj Horacijev stih:

»Odi profanum vulgus et arceo«.

GODIVA.

I.

Riječki me je jutarnji vlak donio u svijetlo. Već od goleti na Plasama pozdravljalo me je more — slalo mi svježi svoj dah, sa zrakom bistrim i ohladnim, unatoč juna; plohe, živahne i jake, što ih u gušćoj atmosferi ne bi ni dohvatilo prosto oko, redale se daleko u dubljini pod vijaduktima i prosjecima, — sve do tamo, gdje je frankopanska kula i pećina sv. Marka ili još dalje do Omišlja, do Cresa i do šiljka Istre. Meni, koji sam dolazio iz ravnice i sa sjevera, sve se pričinjalo gotovo prebujnim, prešarenim — i nebo, kraj Učke sasvim mliječno s oblacima najlakšega perja, i vršci krčkih bregova, ružičasti i netvrdi, i kućice, oštre u punoći bijele boje, kao debelo naslagane pod udarom jutarnjeg sunca.

A i ljudi su tamo drugačiji. Kad sam sjedio pred kavanom na trgu Adamićevu, sunce je upravo počelo da pije laki pokrov pločnika, netom poštrcanog vodom. Parobrodi iskrcavali su primorski svijet, buka s mora produžavala se u poslenoj žurbi ljudi, što su sa živahnim gestama prolazili mimo mene. U čas bilo mi je jasno, da to sunce, to nebo, taj zrak, ta priroda, smjela i mlada, još sva kao rosna i nerascvala u prve sate zore, sama traži, da se ljudi i drugačije kreću i drugačije odijevaju i u svem povode za njom. Gotovo fantastički široke, bijele odjeće muškaraca, dokazujući volju, da ne pokvariš okvira ljetne ljepote, i toalete ženskinja, za ulicu prebogate a opet ležerne i prilagodjene jutru, pa brbljava i žurna poslužba kelnera, vika prodavača novina, šum luke — sve se to spajalo u sliku života punog, tekućeg i veselog, kao da u toj uri nitko ne zna tuge. Tramvaj, koji ulici velegradskoj daje biljeg, ovdje gotovo samo smeta vrevu ulice, čini se prepolagan, preobičan, baš kao i ono par konja s umornim i spuštenim glavama, što jedini od živih stvorova, misliš, ne nose biljeg jutra.

Udisao sam široko taj zrak i taj život; bilo mi je, kao da sam mlađi, voljkiji, poduzetniji, kao da će se sad na uhvatiti nekog natjecanja, sporta, što li — neke zabave, koja više ne priliči mojim godinama. I igrati se ko dijete i ciktati bih bio mogao i reći svakomu svoje veselje; — a jer sam ipak mogao samo da sjedim pred kavanom i čekam, dok me parobrod ne poveze u Primorje, ja sam bar s očima poskakivao uz taj hitni, vrzavi svijet — i svaka sitnica (onaj pas, što maše repom uz svoju gospodaricu, pridošlu iz Opatije sa štapićem i lornjonom; onaj stari gospodin, što s familijarnim povikom

sjeda na svoje mjesto u kavani; onaj služnik, što čisti cipele primorskom pridošlici i pri tom dovikuje šalu vodonoši; onaj pomorski oficir, što nadzire tovarenje svoje prtljage pred portirskom ložom hotela) — sve to miješanje, svi ti fićuci i za naša uha prebučni razgovori, sve te kretnje, malo prejake i nekako kinematografske — meni se sve to prividjelo novim, ljepšim, glasnim od radosti. Ma da se ja svojim kratkim zaletom u Primorje nisam htio riješiti nikakovih briga — već je ovo prvo jutro na Rijeci počelo bivati za me nekom kupelju preporoda. Zavidio sam i istoj onoj u crni prosti latak zavitoj Primorki, što je imala sa sobom čitav tovar košara: — sretni mora da su ljudi, što žive pod južnim nebom! Ili bar, sreća se njihova jasnije vidi.

I tu sam, u gomili, što se je na »Riva Szapary« istresala iz obalnog parobrodića, zapazio čovjeka, koji je na prvi pogled bio iznimka. Nije bilo na mjestu ni samo odijelo njegovo, pretamno za ovo ljeto sunca i pjesme: ni tvrd šešir, ovdje sasvim neobičan, — pa ni hod, nervozan, al ipak ne žuran. Kasnije sam promišljao o našem susretu i zaključio, da me je uprav neki telepatski osjećaj prisilio baš toga čovjeka pratiti u njegovu hodu. I zbilja sam pažljivo promatrao, kako je ustavio služnika, sa sasvim lijenim gestama davao mu neke papire i pokazivao štapom kavanu, gdje sam sjedio. Kad je dolazio bliže, meni se zatim učinilo, da je možda upravo mene pokazao — a na par koraka udaljenosti vidio sam, da ga poznam. Sjećao sam se odavna tog uskog, nezdravog lica sa očima surim i oštrim, sa tamno-plavim brkom i jakom nosnom kosti. Jest, to je doista on, moj drug još iz gimnazije. U tren proletjelo mi kroz mozak nekoliko naglih, nepovezanih slika: — naš rastanak iza prve godine sveučilišta, kad je negdašnje blisko drugovanje iz gimnazije ohladnjelo pod dojmom različnih društvenih prilika (on bogat, a ja sam se jedva probijao) — i kasniji časoviti sastanak na kolodvoru u Zidanom Mostu, tri ili četiri časa između tršćanskog i zagrebačkog vlaka. Taj put mi je prikazao jednu damu, svoju ženu. Živjeli su u Zagrebu — i tu sam ih viđao još koji put u kazališnom mezzaninu, u kolima, jednom na ledu ili na teniskoj utakmici. Kao uspomena nejasna i ne sasvim sigurna ostalo mi je još u pameti, da ih je prije pet ili šest godina nestalo iz Zagreba — preselili su se, što li. Da, čuo sam bio onda govorkati o tom, da je žena razlog odlasku — ili ženina bolest. Nisam se ničega sjećao točno — i možda baš zato me uhvatio nemir, kad sam vidio, da ide prema meni. On me očito nije još bio ni opazio ni prepoznao, pak sam instinktivno nastojao, da se tobože nebrižno

okrenem — tko zna, hoće li mu biti ugodno, što me susreće? Pa i sam taj dosadni mir, što ga je kano vukao sa sobom na ledjima ovaj u tamno obučeni čovjek, bio mi je nepriličan, već na deset koraka.

Ali bilo je prekasno. Na njegovu licu pojavio se neki tromi smiješak oči mu se zasjajile — i ravno je prilazio k meni...

II.

— Gle ti tu?! Davno se već nismo vidjeli.

I sa gestom habituéa odmah je sjeo do mene.

Prvi časovi razgovora prošli su u informacijama o povodu moga dolaska na Rijeku.

— I baš nikakve svrhe nemaš? Samo da ševrdaš? To je izvrsno.

U svakoj njegovoj riječi bila je neka jednomjerna ironija, nezadovoljstvo, što li. Kao da mi zavidja, što sam tako veseo. Polaganost i mir zaustavljali su svako njegovo gibanje; način, kako je pio kavu, gucajući i na čitave minute ostavljajući šalicu, — kako je uzeo novine i tek preletio tri debelo štampana naslova, — kako je napokon sasvim lijenim, raspuklim glasom davao upute služniku, koji se bio vratio sa prvog poslanja: — čitav je taj čovjek bio ono, čim mi se pričinio u prvi hip — iznimka. I nisam se ufao, da ga pitam o njem.

Sâm je počeo.

— A ja sam ti ovdje. Ljudi su tu divni. Primorje ti je čudan kraj. Znaš, da u Bakru kod suda nema kaznenog registra. Nikad domaći još nije počinio zločinstvo. Dobri su ovdje ljudi.

Nisam pravo razumio, zašto mi to kaže. Zar je uopće bilo kakve veze izmedju dobrote drugih ljudi i tromih, sasvim mehaničkih riječi ovoga čovjeka, koji je taj sud o dobroti izricao, kao da priča iz knjige? Promatrao sam ga, dok govori — nije ni gledao u me, kao da se je preko svih ljudi i sve te živahne ulice zagledao nekamo iza zidova suprotne kuće ili još dalje.

Opazio je, da ga još ni sad ne ispitujem. Osjetio sam, da u tom vidi znak odviše velike diskrecije, koja gdjekad vrijedja jače od radoznalosti.

— Zar ti nisi čuo, da ja ovdje stalno živim?

Ispričavao sam se poslom (»pa ti si već davno iz Zagreba«) i ne znam čim još radi toga, što zbilja nisam znao. Ali njega kao da nisu zanimali moji razlozi. Prekinuo me, nastavljajući svoju izreku:

— Živim tu već četiri godine. Da sam bio oženjen, ti valjda znaš — jest, i u Štajnbriku smo se onda sastali; sjećam se. Moja je žena umrla (to je rekao vrlo brzo) i sad sam sâm. Već četiri ljeta. Odabrao sam ovaj kraj.

Nisu me nimalo razveselile njegove informacije. Što ga je, bijesa, nanijelo danas amo! Jer po jeziku, kojim je govorio, ćutio sam da bi mi htio nešto više reći, — ili bar izazvati koje pitanje. Zar je taj čovjek tako osamljen ovdje, te mu je dobro došla prilika govoriti sa mnom, pa makar o smrti ženinoj? I onda — što ću da rečem, hoću li ga požaliti, ne ću li ga uvrijediti svojim zanimanjem?

Nije mi bio drag naš susret. Ali on na očigled više nije mnogo mario za dojam, koji će na me proizvesti njegove riječi — i opet me je sasvim mehanički, sasvim jednakim tonom upitao, da li ostajem na Rijeci ili ću kud dalje. Odlanulo mi je — o tom se je dalo razgovarati.

— Ja ti sad namjeravam, da se malo sprođem čitavim Primorjem sve do Senja. Danas mislim u Bakar odanle barkom u Kraljevicu, pak dalje.

— Kada ćeš u Bakar?

— Sada, za pol ure, upravo čekam parobrod.

— To je dobro. I ja idem u Bakar. Skupa ćemo. Da, moraš znati, ja stanujem u Bakru. Još imam da kupim nešto; naći ćemo se na parobrodu. Bit će mi drago, da te pogostim u svojoj kući.

Tu je njegov glas postao za jednu nijansu življi. A nekako je i spretnije ustao, dajući mi ruku. Ali kad je odlazio niz Corso, bio je opet jednako polagan i precrn izmedju brzih i svijetlo odjevenih muškaraca.

III.

Ostavši sam, ja dugo nisam mogao da svratim pogleda sa strane, kud je nestalo njegove čudne i nesavremene prikaze. Dojam toga čovjeka, kojega nisam bio vidio već godine i godine, eto je jači od svega onog uzbudjenog raspoloženja mojega prvog jutra pod primorskim nebom. Kao da me je zahvatila njegova blizina, pospana i puna neke zagonetne misaonosti, stao sam pušiti cigaretu, nastojeći s mukom, da sredam svoje misli o njem.

Znao sam: Gabrića je k meni privuklo nešto jače, nego što je slučaj neočekivana susreta. Još jednom da progledamo situaciju: ja sjedim zadovoljan ko dijete, i uživam u svježini života, simpatizujem sa svakim čovjekom, koji prođe mimo mene, i proživljujem jedan od onakvih dana, kad je sva filozofija riješena nebrigom. I tu on dolazi, i još iz daleka ja ga vidim, njega, koji poput nespretne i suvišne

mrlje u binoklu kvari pogled. Taj čas, što ga opazih, ja sam već pod vlašću našeg susreta — isprva nesvijesno osjećam, da će doći k meni, a po tom već i raspoznajem u njem davnoga druga. Poznavao sam već prije iz iskustva fenomen psihe, po kojem ljudi iz daljine, pak i preko sasvim drugog, tuđeg i nepoznatog, samo sličnog lica mogu biti upozoreni, da jedan k drugomu prihodi. Na ulici zbivalo bi mi se i prije, te mi se učinilo, da na sto koraka »prepoznajem« nekoga — ali taj isti čovjek nije bio moj znanac, nego bi on onaj pravi, išao i došao kojih deset koraka kasnije. Nije me dakle iznenadilo, što sam još na udaljenost, gdje se ne može opaziti lice, ovim otajnim migom duše bio upozoren na Gabrića.

Ali — zašto je on, makar nesvijesno, tražio mene? I šta je tako silno bilo u njem, da sam iz svega svoga zanosa, poslije tek nekoliko njegovih dosadnih izreka, koje kraj toga nijesu imale ništa čudnovato ni tajinstveno — svoje oči, koje su plesale od čovjeka do čovjeka ulicom, već morao ustaviti na onom jedinom mjestu, kud je otišao — on? Kakav je to glup slučaj, te on — meni sad tako neprilićan — stanuje uprav u Bakru, otkud sam namislio da započnem svoje vrludanje po Primorju!

Pa onda — Bakar! Poznavao sam dobro taj grad, star i tužan, tu sredinu između Kopra i Novoga, taj naš hrvatski mrtvi Bruges, gdje sunce zalazi rano poslije podne. Što ga je nosilo tamo, da odabere dom u mjestu bez širokog pogleda na pučinu — onog pogleda, kojim nas gornjake toliko mami more! Prizvao sam sebi u pamet vijugaste ulice gornjeg Bakra, u kom još stoje kuće sa balaturama prošlih vijekova, — a i sam je pločnik slabo dirnut nogom mlađeg vremena. Znao sam jutra bakarska, u dragi, zatvorenoj sa svih strana, sa suncem, što se nekako tromo uzdiže preko Hreljina i Gavranića, — i predvečerja, teška, sa zrakom negibanim, sa bojama prerane noći i bez pogleda na krvavu kruglju, što zapada nad Učkom. Što je on, čovjek bogat i sigurno društven, tražio u tom pravom zakloništu svjetskom, u mjestu, kao stvorenom za ljude, što ih je umirio i umirovio život? Otkud njemu, muškarcu i još mužu, shvaćanje one posebne ljepote zamrloga grada, ljepote sumora, sustalosti, stareži, starosti, jeseni?

Tamo on dakle živi. Ide li kuda? Rastrese li se negdje drugdje zimi, za bura, koje kroz tjedne vitlaju sa dna zrak u kotlini morskoj između naslaganih stuba zapuštenih vinograda? Što radi on ondje, dan na dan — uvijek?

I ja, zašto baš ja moram da ga potražim tamo, da uhodim pute jednoga života, koji mi je do pred pola sata bio stran?

Bilo mi je, kao da u tom cijelom susretu zbilja ima nešto teško i važno. Pitao sam sâm sebe: što li se ima to dogoditi? Zove li me on k sebi zbilja zato, jer ga je nagnala, ja ne znam koja, unutrašnja potreba? — Pa čemu da se izlažem tom neočekivanom doživljaju — čemu da kvarim sam sebi već prvi dan na Jugu Bog zna kakovim neugodnim otkrićima o dogadjajima čovjeka, koji me posljednjih deset godina nimalo nije zanimao. Ne bi li bilo bolje ustati — i sjesti ravno na parobrod opatijski, tamo zaboraviti na nemili susret i Gabrića pustiti, prepustiti njegovom Bakru, njegovoj sumornosti i dosadi?

Ali nisam mogao da odlučim. Što sam duže razmišljao o tom nenadanom problemu, (i kako me je taj nespretni čovjek samo prisilio da više ne uživam, nego da mislim!) više sam se približavao k njemu, Gabriću.

IV.

S takovim sam ga osjećajima čekao na parobrodiću, koji nas je za čas imao odvesti u njegovo obitavalište. Novost lučkih poslova — vezanje konopa, piskuti motornih čamaca, kotrljanje ugljena i sve ostalo, čim čovjeka suhe zemlje iznenadi primorski život — na čas je zatomilo misli o Gabriću. Možda je i to razlog, te ga nisam dočekao sasvim neprijazno.

Ali ne, nije to bio razlog. On, Gabrić, postao je drugačiji. Prešavši dasku, što parobrod spaja s rivom, prometnuo se novim čovjekom. Vidio sam, svi ga poznaju i štuju. Žene iz puka pozdravljale su ga bez sustezanja, gotovo u zboru, s pjevucavim »dobrojutro, gospodine!« kapetan mu stisnuo familijarno ruku; — u prvom razredu (tako se zove uzani prostor, nešto čišći od ostalog broda) gotovo je svatko bio njegov znanac. Kao pravi stanovnik riječke okolice, koji u »grad« dolazi svaki čas na skok, bio je Gabrić vas natrpan škatuljama i zamotima dnevne luksusne robe: voće i »pašte« (slatkiši), pohvali mi se, glavna su sastojina njegova trha.

— Ovo ti je za moju djecu. To jest, ja nemam djece — ali ima mnogo djece, što su moja po tom, jer me čekaju, kada ću i s čim ću iz Rijeke.

Nasmjehnuo se, — i taj ga osmijeh nije više ostavljao. Spremno je meni, došljaku, tumačio sve moguće sitnice, od kojih se slaže ogro-

man dojam luke — a kasnije, na otvorenom moru, uz uobičajenu crnu kavu, koju mu je bez pitanja donio kamarijer, upozoravao me je na ljepotu okolice.

— Vidiš ovdje (pokazao mi je hrid pod Kostrenom, u najjačem žaru) hoću da do godine sagradim kućicu. Jer ja sam ti velik ribar. A odavde je bliže do omišaljskih brakova. Brak, to su ti mjesta, gdje riba stanuje u množini. Jer more ti nije jednako napučeno, kano ni zemlja.

Tako me je zabavljao sve do Bakra. U meni je sasvim nestalo srdžbe na nj — i kad smo u jedanaest sati stupili na kamen bakarske luke, ja sam sve manje mislio na neprilično st našeg prvog susreta.

Jest, — on je ovdje bio drugačiji. Na svakom uglu dočekala ga djeca njima je bio pravi drug i prijatelj. Zanimao se je za najsitnije njihove doživljaje — i na dva tri zakreta pokazao mi djevojčicu, koja mu je »najmilija«.

— Samo ćeš vidjeti, kako me djeca vole.

U svojoj kući, od kamena, i dosta neudobnoj, kraj same tunere, pogotovo se razvedrio. Dan bijaše sunčan — vrućina mi je grizla kožu. Ja tražeći svaki komadić sjene, a on — već sasvim privikao na ovaj tropski žar (u crnom šeširu!) — išli smo, razgovarajući kao pravi rado dočekani gost sa veselim gostoprimom. Poput svakog čovjeka, koji nije rođen uz more, a zavolio je Primorje i primorske ljude, Gabrić mi je na dugo i široko tumačio, kako se lovi riba i kako je on sam vješt i vjetru i valu; svaki bi se čas i malo naivno pohvastao svojim doživljajima pomorca. Sa par starih pučana ustavio bi se na časak razgovora, sileći se, da pogodi mekoću njihova izgovora.

Svi su ga oni voljeli i jako voljeli. Kao da je i sam bio član one velike mornarsko-ribarske familije, koja mora da se pruža po svoj obali našoj, susrećući se drugačije nego ostali ljudi, propitkivao se Gabrić o vremenu, o zvjezdama i povrazima. I kuća mu je takva bila — sva puna ribarskih sprema, malih mreža, olovnatih nekih čunjića i konjske strune. Vrata nisu zatvorena — sa ceste se ravno ulazi u popločani hodnik, koji sav miriše morem. Sobice, niske i potpuno tamne, jer su kapci sasvim zatvoreni, da ne propuste sunca, činile su dojam slučajnog boravišta — tako je jednostavno pokućstvo bilo u njima tako sve natrpano a nebrižno.

— Kuću sam čitavu, sa svim, što je u njoj, kupio od pokojnog noštroma R. Tako su ovdje stanovali pred pedeset godina, pak i ja stanujem. Za ribara dosta!

Gabrić mi pokaže vrt iza kuće, pun cvijeća zadušljivih, jakih mirisa, — i »gospodarstvo«; kozu koja daje mlijeko, kokošku s mladima, psa i tri mačke, legitimne čuvarice primorskog ognjišta. Razgovor naš svrnuo se na primorska pitanja, na parobrode i ribarske udruge, pa i na same lokalne stvari i voljko dočekasmo objed, prekinuti više puta dolaskom djece, koja su došla prodavati slučajno ulovljenog mrkača ili donosila kakvu kuhinjsku potreboću.

— Imam ti tu dva stalna mornara. Da, ti još nisi vidio moga kajića, krasna je barka — iz Marsilje. Imam i kuter. Poslije podne ćemo se izvesti nekud, — samo dok obavijestim moje ljude.

Jedna sitnica gotovo mu je pokvarila dobru volju. Dječačić, što je odnekuda doletio, da draži mačke, grubo odgurnuo curicu, koja ga je pretekla. Dijete padne — a Gabrić se tako rasrdi, da sam u čudu promatrao njegov najednom brzi hod i odlučne kretnje. Uzrujao se, kao da se radi o zločinu.

— Lopov jedan! Zar je mora odmah tući zato!

I sav bijesan htio je da ga kazni. Dječak se preplašio i samog glasa, i sakrio.

— Takvi su svi! Muškarac! Mogao ju je unesrećiti — kako ju je samo srušio!

Podragao je djevojčicu, dignuo na ruke i umirio. A kad je ona prestala plakati, vratila se vedrina i na njegovo lice.

Od tada je u jednakom razgovoru prošao i objed; a poslije silio me, da legnem.

— Treba spavati, najmanje do četiri. Ti ne bi podnio žege.

U polutamnoj sobi, iza objeda od samih nepoznatih jela, zalivenog izvrsnim »domaćim«, nisam se više ni sjetio jutrošnje svoje odvratnosti. I kad smo popodne išli obalom, razgledavajući Gabrićeve barke bilo mi je sasvim čudno, što mi je kazao profesor X. slučajno nas susrevši.

— Kako ti s ovim tu? (Profesor me je povukao na stranu i stao govoriti tiše.) Otkud poznaš našega čudaka? Pomisli — živi ovdje već četiri godine, a razgovara samo s ribarima i kapetanima. Ja ga još i ne poznam. On ti je malo — (tu je načinio poznatu gestu povrh čela).

»Ljudi ne shvaćaju Gabrića — mislio sam. Mora da je dobar, kad ga vole djeca.«

Tako smo sjeli u barku i odvezli se put Bakarca, otkuda ćemo nas dva pješke preko Dola u Kraljevicu.

VI.

KSAVER ŠANDOR-GJALSKI.

1. Životopis.

Pravo je naime ime Gjalskomu Babić, jer mu se otac zvao Tito pl. Babić, a bio je vlastelin i odvjetnik, odličan Ilirac, u Zagorju (u mjestu Gredicama blizu Zaboka); kasnije (g. 1861.) postao je podžupanom varaždinskim, a onda predsjednikom, varaždinskoga kr. sudbenog stola te napokon u dubokoj starosti od 80 godina (g. 1892.) umro u Gredicama. U Gredicama se rodio i Gjalski g. 1854., i to: dne 26. listopada. Roditeljska — starohrvatska vlasteoska kuća — pa seoski život i krasna ona priroda pitomih zagorskih brežuljaka ostavila je u Gjalskom kao djetetu i kasnije kao mladiću dubokih tragova. Isto su tako djelovali na mladića i sami roditelji: otac, oduševljeni pristaša Gaja i ilirizma, pa mati Jelena, umna i obrazovana gospođa, po kojoj je Gjalski bio u rodu s Ilircem Mirkom Šandorom Gjalskim kao i sa slavnim pjesnikom hrvatske himne Antunom Mihanovićem. Prvu je obuku primao privatno na domu, gdje je uzato mogao upoznati mnoge naše odlične ljude, što su se sastajali u gostoljubivoj kući oca njegova i tako u sanjarskoj mu duši stvarali prve zametke kasnijih belestrističkih radnja njegovih. Godine 1861., kad je bio povraćen ustav i županije, preselio se s roditeljima u Varaždin, gdje se g. 1863. upisao u gimnaziju; prvi mu je učitelj bio Mirko Divković. Gjalski je kao đak vrlo mnogo čitao francuske i njemačke romane, putopise, historiju i t. d. Kad se g. 1868. osnovalo đačko društvo »Vijenac«, Gjalski je u njem vrlo često držao predavanja. Zanimala ga je sociologija, socijalizam i osobito politika; u to je doba počeo pisati i roman »Sin budućnosti«, koji je ostao doduše nedovršen, ali je u njemu bar preturio Gjalski prvu svoju krizu, to jest mladenačku nedozrelost, tako da je poslije mogao istupiti kao zreo i potpun pisac. — Godine 1871. svršivši ispit zrelosti dođe u pravnu akademiju u Zagrebu, gdje je nakon dvije godine načino prvi državni ispit, a onda otišao na dvije godine u Beč. U Zagrebu je nanovo učio francuski čitajući mnoge pisce romana i noveliste (najviše Balzaca) pa i sam napisao prvu realističnu novelu »Tinku«, no i s njom nije izišao u javnost, već joj je građu upotrijebio kasnije u romanu »U noći«. U Beču mu omili »kralj novele« — Turgenjev, koji ga je navrnuo na to, da se i sam povuče u svoje »plemićko gnijezdo«, i da piše stvari oko sebe. No nešto nauci, a nešto burniji život politički nije mu dao, da se još odluči za beletristiku. Godine 1878. svrši posljednji ispit i stupi u javnu službu, k upravi, što je kasnije držao pogreškom. »Niti moj samostalni duh« — piše on u spomenutoj autobiografiji — »niti moj nepopustljivi značaj niti moj od oca naslijeđeni ponos i gospodski osjećaj niti moja iskrena uvijek otvorena ćud niti svojstvo, da nikad nijesam htio ni mogao pritajiti uvjerenja svoje misli, a niti moja velika sućut za bijednike i protivnost svakoj krivici nijesu u sebi nosile uvjeta, da budem u Hrvatskoj ono, što se zove sretan činovnik«. I zbilja nije imao sreće u činovničkoj karijeri; otišao je i u mir kao pristav Babić, pošto je služio u Koprivnici, Osijeku, Virovitici, Pakracu, Sisku, Sušaku i konačno u Zagrebu. U Virovitici se oženio s učiteljicom gđicom Vilmom Gönnerovom. U posljednje je vrijeme mnogo putovao: u Švajcarsku, Pariz, Prag, Dalmaciju, Italiju, Rim, Napulj, Beograd, Sofiju i t. d. U godini 1906. Gjalski je narodnim zastupnikom u hrvatskom i ugarskom saboru. Od toga doba psiao je Gjalski i političke članke, od kojih su »Aforizmi k našoj politici« pobudili mnogo interesa.

Gjalski je živio i radio u trima različnim sferama i prilikama. Izašao iz vlastelinskih krugova živio je dugi niz godina kano činovnik medju činovnicima, radio je na književnom polju medju književnicima i s književnicima. U ovom je životu imao prilike, da upozna čovjeka u svim mogućim situacijama i sa svim mogućim težnjama, željama i pohlepama. Medju političarima se osjećao najgore.

Na izborima 1910. god. nije izabran, jer je promijenio kotar, ali god. 1913. bude izabran u gradu Varaždinu. Tada je u hrvatskoj delegaciji bio prvi potpredsjednik, a kako je B. Mažuranić umro, on je cijelu periodu i predsjedao delegaciji.

God. 1917. bi Gjalski imenovan velikim županom županije zagrebačke i grada Karlovca. Početkom 1919. bi Gjalski izabran u privremeno narodno predstavništvo u Beogradu, a u ožujku iste godine kao veliki župan stavljen u trajno stanje mira.

Gjalski boravi sada u Gredicama i kako veli u svojim autobiografijskim zapiscima služi pravednosti, istini i ljepoti.

2. Književni rad.

Prva mu je književna radnja izišla u »Vijencu« mjeseca veljače g. 1884. Bila je to crtica »Illustrissimus Battorych«, što ju je Gjalski napisao već godine 1878. izabravši pseudonim svoga djeda po majci i predavši taj svoj prvijenac na pošti u Barču, samo da sačuva svoj anonimitet.

»Illustrissimus Battorych« izišao je poslije s drugim još crticama i novelama u knjizi »Pod starim krovovima« (Matica Hrvatska g.

1887.), gdje je Gjalski stupio kao pjesnik plemenitaškoga Zagorja iz doba prije preporoda. »Kad sam uzeo pero u ruke, da pišem Stare krovove, bila mi je želja, da predstavim i originalnost naše stare hrvatske kurije i opet da naslikam onu nježnu poeziju, što lebdi nad dragim zagorskim krajem, također pak da prikažem hrvatsku dušu. Tendenciji rodoljubnoj nijesam se uklanjao niti joj se uklanjam«. I zaista, tko je ma bar neko vrijeme proboravio u zagorskim dvorcima, razumjet će i cijenit će Gjalskoga u ovim radovima njegovim, koji su pobudili veliku pažnju; neki su pače držali, da ima izvjesnih modela lica u Gjalskoga, ne videći, da su to tipovi nikli u mašti piščevoj, a izazvani tek milieuom; sam Gjalski za njih kaže: »A ipak bile su to kreacije mojih sanja — moje fantazije«. Uz »Krovove« se prislanjaju crte »Izvarmeđinskih dana« (Matica Hrvatska g. 1893.), gdje se osobito ističu tipovi: perillustris Cintek, pa ekscelencija Boris. Ovamo idu rane pripovijesti Gjalskoga »Maričon« (Vijenac g. 1884. i u posebnoj knjizi), gdje propada djevojka zbog nestašice materinskoga uzgoja, pa »U novom dvoru« (Vijenac g. 1885.), gdje šiba našu aristokraciju. Gjalski je naime u svojim prikazima plemića i kmeta pravedan; on s jednakom ljubavlju opisuje plemenštinu ili mlitavost plemića, kao opet i surovost ili lijepe strane kmetova. — Zagorje je još Gjalski iznio u »Diljem doma« (Matica Hrvatska, g. 1899.), a pravu je upravo himnu zavičaju svojemu spjevao u prekrasnoj pripovijesti »Na rođenoj grudi« (Matica Hrvatska, g. 1891.), gdje je sav njegov rodoljubni idealizam probio u idiličkim slikama, koje nijesu romantične, već realističke, a odlikuju se blagošću i pitomošću s jedva zamjetljivom primjesom melankolije. »Želio sam naslikati i ljepotu ladanjskoga doma i iskazati tendenciju, da se ne jagmimo za službom državnom« — veli sam. — Iz varmeđinskih dana dospijeva Gjalski u doba ilirskoga preporoda i piše prvi svoj veliki historijski roman »Osvit« (Matica Hrvatska, g. 1892.), koji svojom koncepcijom i bujnošću nadmašuje sve dotadanje »zagorske« pripovijesti Gjalskoga; to su »slike iz tridesetih godina« donesene s ljubavlju i patriotskom romantikom, a ipak u pojedinostima, naročito u fabuli, koja se zapliće oko Ivana Kotromanića, realističke«. — Bachovsko doba, upravo »tragika naših prilika posljednjih četrdeset godina«, oslikano je u »Tri pripovijesti bez naslova« (Matica Hrvatska, g. 1888.); tu su tri razdoblja političke borbe u Hrvatskoj i žrtve te borbe — prikazane s onom humanitarnošću i samilošću, kakovu je za stradaoce pokazao Gjalski u »Bijednim pričama« (Matica Hrvatska, g. 1889.) ili na pr. u crtici »Na veliki petak« (Vijenac, g. 1898.). Kao altruist i kao crtač bijede ostao je Gjalski vazda na visini umjetnosti. — Doba pak osamdesetih godina, dakle svoje suvremeno doba, ocrtao je Gjalski u velikom romanu »U noći« (Vijenac, g. 1886. i posebna knjiga g. 1887.), koji na mjestima prelazi u satiru ondašnjih prilika političkih, naročito među sveučilišnim đaštvom. Djelo je tendenciozno i ponešto stranačarsko, a osniva se na doživljenim opažanjima.

Ovo bi bila u neku ruku patriotska, to jest zavičajna i političko-socijalna djela Gjalskoga, koja prikazuju okoliš njegov u različnim epohama i u različnim slikama. No ima i druga vrsta djela njegovih, koja nijesu toliko čuvstvena koliko misaona i koja su više subjektivne prirode; u njima Gjalski filozofira unoseći u umjetničkom ruhu svoje nazore o svijetu, životu, istini, sreći i t. d. On ih piše izmjenice s onim prvima, rodoljubnima. (Isporedi Ivanova: »Ksaver Šandor Gjalski, portrait«. (Mladost, g. 1898.). To je u prvom redu roman »Janko Borislavić« (u Vijencu, g. 1887.). Borislavić je sin stare hrvatske plemićke porodice, koji na sveučilištu uči sve znanosti (pravne, filozofske i medicinske), ne bi li igdje našao rješenje zagonetaka o postanju čovječjem, o njegovoj svrsi i t. d. Taj hrvatski Faust povrativši se iza smrti bratove kući na imanje nalazi svoju Grethen — djevojku Doru, koju zavoli, ali ne može s njom biti sretan, jer ga muči Schopenhauerovska misao, da je ta ljubav uopće samo sredstvo prirode za razvoj ljudstva; on je ostavlja unesrećenu — ona se međutim poslije udala, — luta po svijetu, dok najposlije ne sudi sam sebi. — Slična je karaktera roman »Radmilović« (Vijenac, g. 1894. i posebna knjiga g. 1895.), samo što je tu glavni junak književnik, hrvatski književnik, kojemu je tragika u tom, što ne nalazi razumijevanja u publike, — dakle je to i opet jedan idealist, koji nalazi nesklad i razočaranja u zbiljskom životu. Katastrofa njegova podsjeća na Kovačićevu, dok je Radmilović inače sa svojom vjerom u ideale, a pesimizmom zbog različnih nedaća i nekim višim shvaćanjem nad svojom okolinom — sam Gjalski. Uz uspjele tipove iz savremenoga društva povlači se tim romanom jednostavna ljubavna fabula: Radmilović ljubi otmjenu i lijepu gospođicu Olgu, no kad ga ona odbije, skreće se malo pomalo srcem siromašnoj, ali dobroj i umnoj Stanki, koja ga je već otprije ljubila; zbog političkoga uvjerenja Radmilovićeva teško živu u braku, pa kad Radmilović ne može uspjeti prođom svoga romana, poludi i umre. — Ovamo se prislanja vrlo lijepo izrađena pripovijest »Mors«, »Vijenac, g. 1897.), kojoj je sadržaj jednostavan, ali se svojom filozofijom približuje onim radnjama, gdje Gjalski postaje mistik. Mlad, lijep čovjek za malenkost neku dospije u dvoboj, gdje bude ranjen; već bi se bio i izliječio, kadli nastupi otrovanje krvi, i njega odvedu u bolnicu, gdje ga dvori mlada, ali šušičava milosrdnica. Između njih nastaje idealna ljubav, koja se svršuje smrću oboga. U cijelom se romanu riše ljepota života i onaj ukorijenjeni u čovjeku nagon za životom.

I tako bismo došli do mističkih ili telepatijskih novela Gjalskoga. To je najprije »San doktora Mišića« (u Vijencu, g. 1890. i u knjizi »Iz varmeđinskih dana«), gdje mladi liječnik, od prirode nervozan i melankoličan, spoznaje u jednom mrtvacu djevojku, koju je u snu vidio, pače ona je poginula u jednoj tučnjavi upravo onako, kako je on o njoj i sanjao; to ga tako porazi, da se u naglosti poreže nožem za seciranje i tako otruje krv. — U »Notturnu« javlja se čovjeku pokojna mlada žena njegova; on je vidi, razgovara se s njom, i ona mu tumači svoje javljanje, dok je najposlije nestane, a on poludi. Sličnoga su sadržaja novele »Pelud«, »Kobne slutnje« i t. d., što su sve, kao i »Notturno« izišle Matičinim troškom (g. 1894.) u knjizi »Male pripovijesti«: u toj knjizi ima više manjih crtica s natpisom »Iz moje bilježnice«, od kojih kao najkarakterističniju donosimo u ovoj knjizi crticu »Gaj«, koja nije mistična, nego je rodoljubna reminiscencija u duhu »Osvita«.

Još treba da posebno spomenemo roman »Đurđicu Agićevu« (u Vijencu, g. 1886. i u Matici Hrvatskoj, g. 1903.), koja se kao i Šenoina

»Branka« bavi sudbinom i životom učiteljice, što mora da mnogo strada od jezičina seoskih; taj okoliš seoski prikazan je realistički, dok je konac prešao u romantiku. Đurđica je idealna figura kao Vjera u »Rođenoj grudi« ili Stanka u »Radmiloviću«. U »Legendi kuće br. 15.« bavi se s potištenom klasom činovničkom, u lijepoj crtici »Pred Venerom Kapitolinskom« (Mladost, g. 1898.) oživljuje događaj iz starinskoga svijeta umjetničkoga, a u pripovijesti »Životopis jedne ekscelencije« (Vijenac, g. 1898.) iznosi političku satiru činovničke karijere u nas.

Mimoilazeći neke druge omanje novele i crtice, koje se po svom karakteru mogu pribrojiti kojoj od spomenutih skupina (kao na pr. »Žuta kuća« u Nadi g. 1900. pa »Irinina udaja« i »Djevojački jadi« (u Vijencu g. 1904.), valja se još zaustaviti kod posljednjega piščeva romana, a to je »Za materinsku riječ«, slike iz četrdesetosme godine (izdano potporom »Društva hrvatskih književnika« g. 1906.). Tu se Gjalski vratio onomu zanosu iz mlađih dana, kad je pisao »Osvit«, pa je iznio niz slika iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života iz onoga doba, kad se oslobađalo kmetstvo i spremala se vojna na Madžare. Te slike, u kojima dolaze sama poznata historička lica (kao Gaj, Jelačić, Kukuljević i t. d.), nižu se oko izmišljena lica — Pavla Kotromanića, koji je rođeni brat onomu Kotromaniću iz »Osvita«, pa je Gjalski tim htio pokazati i onako srodnost obaju djela. Katastrofa je Pavlova nagla: kad bi morao da vodi četu protiv pobunjenog Beča, uskrati vojnu poslušnost i pada od taneta, kao buntovnik. Roman »Za materinsku riječ« zaostaje ipak za »Osvitom«, premda je i on zanimljiv kao kulturno-historijska slika onoga doba.

Tako je Gjalski počevši s rodoljubnim zavičajnim (zagorskim) i općim hrvatskim (historijskim) i socijalnim temama zašao u probleme filozofske i mističke, da se opet vrati k historiji. Svio je tako lijep vijenac, koji ga resi kao prvoga od dosadašnjih živih pripovjedača hrvatskih. God. 1923. izdala je »Matica Hrvatska« kao svoje redovno izdanje za 1921 Gjalskovu knjigu pripovijedaka pod naslovom »Ljubav lajtnanta Milića« i druge pripovijetke. U ovoj se knjizi nalazi 7 novela i pri kraju rukovet autobiografijskih zapisaka. Evo kratkog sadržaja tih novela:

Prvoj noveli »Ljubav lajtnanta Milića« sadržaj je slijedeći: Milić se zaljubi u kćer upravitelja imanja grofa Erdödya. Dugo je morao čekati, da je vjenča, jer je bila premlada. Ali toga ne dočeka. Otac joj bude smaknut kao buntovnik, a ona od žalosti umre na dan, kad se je imala vjenčati. I Milić umre na taj dan vjeran do groba svojoj ljubavi.

U »Susretu« opisuje Gjalski strahote i tragediju jedne porodice za vrijeme rata. Muž i otac te obitelji došao iz rata slijep i naskoro umro. Sin jedinac poginuo u bitci. Djeda su im objesili. Majku odvedoše u zatvor, jer je plakala. U pripovijesti De Avarorum Rebus Gestis libri XII. tuguje autor za historijskom knjigom pod gornjim naslovom koju je kao veliku vrijednost kupio u Parizu i koju su mu oduzeli carinari. »Lirska pjesma« naziv je ljubavi, kako je nazivaše Kosančić, glavni junak ove pripovijesti. U »Večeri« je opisan Kosović, koji već u poodmaklim godinama dođe na kostimiranu zabavu i jednoj mladoj djevojčici ispriča veselu i zabavnu priču. U pripovijesti »Doživljaji Late Poljanovića« ocrtana je snažno ličnost oca i sina mu Late, koji su bili zaslužni za oslobođenje Srba, Hrvata i Slovenaca ispod Austro-Ugarske. »Zlatna medalja« je upravo obrana Hrvata od jedne aktuelne insinuacije.

»Dolazak Hrvata«, historijska je novela, što ju je Matica Hrvatska« izdala 1924. god. kao svoje redovno izdanje za 1922. godinu. Djelo je posvetio autor slavi tisućgodišnjice krunisanja kralja Tomislava, a sadržaj mu je ovaj: Bizantski car Heraklije pošalje poslanstvo kralju Samu, koji je oslobodio Slavene ispod jarma avarskoga. To poslanstvo imalo je za zadaću, da Samo pomogne caru, da carstvo potpuno oslobodi od avarskih navala. Samo primi s velikom gostoljubivošću poslanstvo i pošalje ga na sjever petorici braće i dvjema sestrama, da njih zamole za pomoć. Kad su Hrvati, te Tuga i Vuga čuli, da će zato dobiti Dalmaciju, odmah obećaše svoju pomoć.Spreme se na put i putovali su preko mnogih gora, polja, rijeka, dok dođoše k cilju. Na putu se zaustave kod Slovenaca. Tom su prilikom prisustvovali ustoličenju kneza na Gospsvetskom polju. Hrvati potukoše Avare ametice i zadiviše sve svojim velikim junaštvom. Nastaniše svu zemlju od Save i Drave do mora. Novu zemlju nazvaše Crvena Hrvatska za razliku od Bijele prijašnje Hrvatske. Ivan Ravenski pokrsti Hrvate, Borislav, sin Hrvata dobije kneževsku krunu pod vrhovništvom Bizanta. Petorica braće, Tuga i Buga utrli su put hrvatskome kraljevstvu, koje se evo tisuću godina održalo.

Najnovije je djelo Gjalskoga roman ili velika pripovijest »Pronevjereni ideali«. Djelo je izlazilo 1925. g. u podlistku zagrebačkog dnevnika »Hrvata«, a sadrži prolog, dogodjaje pripovijesti i epilog. U prologu je opisan starohrvatski vlastelinski dom, Kosovčak-Šabac u Zagorju, koji svjedoči o davnoj evropskoj kulturi u hrvatskim stranama. Prolog crta kratku povijest vlastelinstva obitelji Banović, koja povijest dokazuje, kako je u toj obitelji vladao pravi kult ideje narodnog ujedinjenja na slavenskom jugu, za koju je ideju ta porodica pridonijela velike žrtve i prepatila velike muke.

Sama pripovijest počinje sa historijskim danom 29. listopada 1918. sjednicom hrvatskog sabora, kojoj je Branimir Banović prisustvovao kao narodni zastupnik. On je silno sretan i uznesen, što doživljuje, da je ispunjen ideal čitavog njegovog života.

Sin Branimira Banovića, Ivan, vrati se kući iz bolnice neke američke misije iz Soluna. Nakon svršenih visoko-školskih studija podje Ivan u Beograd s namjerom, da se tamo dulje nastani. Ali se tamo ne mogne snaći radi nekih teških i kobnih doživljaja, te se vrati u Zagreb, gdje se dade na proučavanje javnih prilika.

U romanu se provlači ljubav Ivana prema Milevi, i ljubav Ivanova bratića Krešimira, koji je u ratu izgubio vid, prema nekoj bogatoj i mladoj Američanki iz Bostona.

U epilogu se crta u viziji pedesetgodišnjica ujedinjenja: dne 29. listopada 1968.

Neka su djela Gjalskoga prevedena na njemački, ruski, češki, poljski, švedski, talijanski i madžarski jezik. Najveći je uspjeh doživjela u inozemstvu »Legenda iz dvorišta kbr. 15«. Ta novela sadrži i božićnu pripovijest, koja se nalazi u hrvatskoj čitanci za II. razred.

Za svoj književni rad doživio je Gjalski velika priznanja, napose po slavenskom svijetu. Tako on veli u svojoj autobiografiji (Ljubav lajtnanta Milića: »Rukovet autobiografskih zapisaka«, Matice Hrvatske 1923. Str. 213):

Radi moga literarnoga rada počastilo me je slavjansko blagotvoriteljno društvo za Bugarsku u Sofiji počasnim članstvom godine 1905.; iste godine izabrala me je srpska kr. akademija u Beogradu, odjeljenje za umjetnost, svojim članom dopisnikom, zatim me je »Matica Slovenska« u Ljubljani imenovala začasnim članom, malo poslije »Srpska Matica« u Novom Sadu i napokon — tandem aliquando — »Matica Hrvatska« u Zagrebu. Kad je Jugoslavenska Akademija u Zagrebu kreirala odjeljenje za umjetnost, izabrala me je začasnim članom, a još godine 1903. prilikom krunisanja odlikovalo me je Njegovo Veličanstvo, kralj srpski Petar I. Karađorđević, veliki naš kralj ujedinitelj, ordenom sv. Save III. stepena; godine pak 1914. prilikom podignuća spomenika Dositijeva dalo mi je Njegovo Veličanstvo II. stepen toga ordena«.

3. Karakteristika.

Od svih hrvatskih pripovjedača ovamo poslije Šenoe do najveće se slave vinuo Ksaver Šandor Gjalski stupivši pred hrvatsku javnost već u zrelo doba (u 30. godini). Gjalski je reprezentant realističkoga prikazivanja u nas pa prema tomu zastupnik novoga pravca prema prijašnjemu romanticizmu, koji je najljepše cvao za Šenoe. Ipak nema jaza između starije romantike i njegova načina pričanja. Štoviše: idealizam, koji se očituje gotovo u svim radnjama Gjalskoga, pa kult historizma spaja ga sa Šenoom, koji također u nekim pojedinostima svojih romana, pa na pr. u svojoj socijalnoj noveli »Branka«, ima i realističkih boja, tek što Šenoin realizam nije do u tančine proveden, dok je Gjalski stvarao upravo realističke tipove. Osim toga Gjalski je u nekim svojim kasnijim novelama naginjao misticizmu. On je tradicije domaće književnosti i dojmove »rođene grude« spajao sa savremenim studijem stranih književnosti i tako postao modernim — a opet uvijek našim — piscem. Sam kaže u svojoj autobiografiji u Mladosti (g. 1898.) ovo: »Dakako nijesam bio, kao što i danas nijesam prijatelj nikakvih t. zv. literarnih škola. Ja sam se klanjao Turgenjevu, Daudetu, Zoli, Balzacu, Flaubertu, ali nikad nijesam izgubio smisla za ljepote, što se nalaze u romantičnim piscima. Napokon romanticizam otac je realizmu, koji opet može mirne duše pod svoje okrilje uzeti i misticizam i simbolizam. Nijesam prijatelj određenih škola u umjetnosti, jer po mome je mišljenju umjetnost — tek nastavak prirode«. Uvijek je ostao Gjalski umjetnik i kao idealist, realist, filozof i mistik —, uvijek je ostao rodoljub s osobito razvijenim i istančanim ukusom za ljepotu, bilo to u kultu historizma ili altruizma ili u kultu same umjetnosti.

O Gjalskomu se pisalo veoma mnogo. U »Mladosti« (1898.) objelodanio je dr .Milivoj Dežman-Ivanov studiju o Gjalskom; u sarajevskoj »Nadi« (1903). pisao je o njem dr. Ljudevit Dvorniković. Povodom autorove 70-godišnjice rodjenja pisali su o Gjalskom mnogi hrvatski časopisi i dnevnici. Vl. Lunaček napisao je tim povodom veliki esej u božićnom broju »Obzora« 1924. god.

GAJ.

Stajah na uzvišenu mjestu pred dalmatinskim paviljonom i oči moje s nasladom srkahu dražesnu, gotovo bajnu sliku izložbene večeri. Dolje se talasalo nedogledno ljudstvo u vječnoj povorci i veseli razgovori, mladi glasovi, slatko smijanje nosilo se večernjim zrakom do mene i dopiraše k meni noćni šum srebropjenih trakova vodometa sa slatkim šaptom i žuborom slapa poda mnom — pa mi je bilo, kao da slušam i ćutim gibanje i micanje snažnih sila nekoga mlada života. A bajno svijetlo s električkih sunaca zalijevaše cijelu krasnu sliku čarnim svojim zrakama, pa ja gledah i divna lišca i nježne strukove djevičanske, gledah kršnu momčad sa svih strana rođene zemlje, gledah krasni perivoj s divnom cvijetovima i zelenim sagovima — gledah dražesne paviljone, a duša moja potrese se od milinja, ponosa i blaženstva, što sve ovo mogu hrvatskim nazvati. pa usta bezprekidno moradoše da šapću: Oj hrvatska majko moja! Uto tamo podalje s balkona kolaškog dvora zamnije pjesma — pjesma davna — pjesma sveta, pa svetački uznesen narod s gromovitom silom pjevaše: Lijepa naša domovino! Burni pljesak i zanosni usklici izbiju iz tisuća i tisuća duša, valovlje toga zanosa raznese se diljem cijeloga izložišta, kao što se šire i jure talasi na moru, a s protivne strane zazveči glazba, pa doplove do mene akordi opet stare ilirske melodije: Još Hrvatska ni propala!

Mene obliju suze i od tronuća zaklopim oči, pa dok plovljahu do mene zvuci pjesme i davorije, — pred duhom mojim digne se slika onoga doba, kad su se ove pjesme radjale, kad je ovaj večerašnji zanos svoj prvi zametak primio. I sveudilj zamnijevaju zvuci, jednako lahore oko mene davni akordi, a iz nejasnih se crta slaže u duši mojoj cijela jedna slika. Eto:

U dugoj palači stare dobro mi poznate lađevačke kurije kod magnifikusa kr. savjetnika i prisjednika banskoga stola Tomice Bankovića sabralo se mnogobrojno društvo na dan Sv. Kristine, da slavi godovno domaće gospođe. Polutamna dvorana sve odjekuje od veselih glasova, od obijesne šale i beskrajna smijeha, a od kucanja pokala zamnijeva gotovo čitava zvonjava. No od tih svih mnogobrojnih riječi i jakih glasova ne čuje se ni jedna hrvatska riječ, ore se samo latinske peroracije starijih ljudi, njemački razgovori gospođa i gospođica i madžarski govori mlade gospode. Tek jedno jedincato lice šuti, i od nje ne čuješ tuđe riječi. Ali to je starica — majka starca domaćina, koja je svoju mladost vjekovala još prije »jozefinskoga« doba, te osim nešto latinske molitve i po

koju francusku salonsku frazu samo je znala govoriti hrvatski. Tako je morala i u izabranom ovom društvu — u vlastitom domu — jednako šutjeti. Pod konac objeda ustane najstariji sin Stefan, jurat na državnom saboru u Požunu, pa zamoli dopuštenje, da pročita svoje pjesme, spjevane u čast današnjoj slavi i u čast svojoj obitelji. Bio je on neobično darovit i uman mladić, a njegova vruća i zanosna duša nosila je u svemu biljeg Bogom odabrana pravoga pjesnika. Društvo s aklamacijom pozdravi njegov prijedlog. I on poče čitati. Prva je pjesma bila krasna latinska oda, pa kad ju je dovršio, zahtijevahu starci, da je ponovi. Druga je bila vatrena madžarska rapsodija, u kojoj se slavila slava Arpadova i viteštvo madžarskoga naroda.

Od zanosa mlada ga gospoda podignu na leđa i stara plemenitaška kurija potresla se od žarkih usklika »eljena«. Trebalo je nekoliko časova, dok se zanos slegao, pa je Stefan mogao nastaviti svoje čitanje trećom svojom pjesmom — njemačkom romantičkom elegijom, u kojoj je dao oduška ljubavi k svojoj majci, sestrama i staroj babi. Gospođama se od ganuća s lijepih riječi pjesme orose oči suzama, i majka, sestre, pače i strane gospođe — burno iscjelivaše mladića. Samo starica baka, koju je najviše u pjesmi slavio i koja ga je tako žarko ljubila i uvijek s ponosom na nj gledala, — ostala je tiha i mirna. Kad je unuk k njoj došao, da i od nje cjelov primi, — ona mu dade ruku na poljubac pa rekne: — Hvala ti, sinko! — Mora da je lijepo — ja ne znam — nijesam te razumjela. Da si mi spjevao to na hrvatskom jeziku.... — Na hrvatskom? — u čudu ponovi unuk staričine riječi, a cijelo ostalo društvo prasne u smijeh. Starica žalosnim licem baš htjede ponoviti svoje riječi, kad se vrata dvorane otvore i uniđe nov gost.

— Vivat clarissimus dominus! — klikne domaćin, a za njim cijelo društvo. Došljak se ljubazno i dostojanstveno pokloni društvu. Bio je krasna obličja čovjek, — posve još mlad. Elegantno francusko odijelo najnovijega kroja usko je prileglo uz stasito tijelo srednje visine. Savršene svjetske manire odavaše svaka kretnja. Iz finih i krasnih crta oduljega lica, iz žarkoga krupnoga oka, s bijeloga visokoga čela čitaše se visok um, poletna misao. Pravilno lijepi, nešto tek uvinuti nos odavaše čvrstu i neumoljivu volju. Bujna pak valovita kosa, dosta nadugo puštena — činjaše od ove krasne glave gotovo apolonski lik. — Bio je to Gaj — zaonda još tek dr. Ludovik Gaj, mladi učenjak, što se iz tuđine povratio. Poslije kratkih pozdrava smjesti ga domaćin tik do sebe, a sa svih strana navališe

na nj pitanjima o njegovu životu u tuđini, o stranom svijetu, i svi s nekim ponosom, a još više zanimanjem gledahu na mlada pristala čovjeka, koji je doktorsku diplomu postigao. Tek im se čudno činilo što im na sva njihova pitanja odgovara hrvatskim jezikom.

Najzad se javi stari podžupan Ilijić, vatreni branitelj »municipalnih prava« kraljevine i latinskoga jezika pa mu ispriča prizor, što se netom zbio.

— Vi ćete možda razumjeti želju stare gospođe? — doda s finom ironijom starac.

Gaju se zakrijese oči, i krasno mu lice plane rumenilom. Još dok mu starac pričaše događaj, on je nemirno sjedio na svom stolcu. Saka skoči s mjesta i ponosom prođe sokolovim svojim pogledom po cijelom društvu.

— A tko da ne razumije želje njezine milosti? Nije li ona tako naravna, kano što je naravno, da se zemlja oko sunca kreće, da potok k svojoj rijeci teče, da rijeka k svomu moru juri? — poče Gaj udilj stojeći i zvučni, moćni mu glas od uzbuđenosti podrhtavaše. — I ja vam velim, da je sam Bog htio, da bude ova želja izrečena, i čisto mi se pričinja, da je svemogući Stvorac dugi vijek poklonio njezinoj milosti, da može unuk iz tako časnih usana takovu želju čuti, da je onda slijedi. A vi, slavna i blagorođena gospodo, što ste se smijali toj želji, vi zacijelo toga ne biste bili učinili, da ste pomislili na one glasove, koje ste prve u svojoj kolijevci čuli! A nijesu li ti glasovi bajni, nijesu li slatki, nijesu li krasni, kao što je krasan romon slavujeve pjesme, ili kao što je mila žica lire? Pa što da se ne može na takovom jeziku izreći? — Oh — sve — sve! — i Gaj podigne ruku k nebu, kao da ondje traži potvrdu svojim riječima. Zatim trgne glavom, kao da se čemu dosjetio.

— Molim vas, dajte mi pjesmu ovamo; — obrati se k Stefanu i odmah uze papir u ruke. — Eto, vaša milosti, kušat ćemo, da vam želju zadovoljimo, — galantnim poklonom reče Gaj prema starici. U tinji časak pročita natiho pjesmu, dok je cijelo društvo pod dojmom njegovih riječi još mirno i tiho ostalo. Onda se uspravi i držeći pred sobom njemački izvornik, on je isti čas u vezanom slogu prevodio pjesmu. Sve se zadivi i gledaše u nj kao u kakvo čudovište. Ta u velikom svom zanosu što ne bi bio taj mah mogao?

A slatka rođena riječ primaše se od srdaca nazočnih, i nije još bio u polovici pjesme, kad se od uzbuđenosti i radosti svaki od njih potresao, pa kad je dovršio, bučni ga »vivat« pozdravi, a stara gospođa pristupi k njemu pa ga objeručke ogrli. Sam pak pjesnik

sa suzama u očima bez riječi uzme papir svoje pjesme, — zapali ga na svijeći, — i onda se približi Gaju, da ga zanosno povuče na svoje grudi i zamoli, da budu braća.

— Nije li divan jezik? — nastavi Gaj sveudilj stojeći. Pa taj božji dar da mi sami od sebe guramo! Ah — gospodo moja, može li narod bez jezika svoga biti? Niti kraljevina niti naša prava — ništa, ništa nije tako čvrst bedem našoj slobodi i budućnosti ove svete zemlje, koja nas je rodila, kao što je jezik naših majkâ, naše djece! Iz daleka svijeta dolazim, iz mnogih gradova — iz sredine mnogih naroda. I svagdje sam našao, da svaki narod svoj jezik ljubi, za nj živi i za nj umire. Samo kod nas mora da pjesnik pjeva: »Narod se drugi sebi raduje, a z menum sinko moj se sramuje, vre i svoj jezik zabit Horvati hote, ter drugi narod postati!« — Ne — gospodo — ne — to ne smije biti — silno uzdignutim glasom klikne Gaj i nastavi, da im priča o velikom slavenskom svijetu, gdje se svagdje bratska riječ govori. Glas njegov čas je zvečio blago i ljubezno, čas je šumio kao brza silna rijeka, a oči mu plamtjele od zanosa i vatre, — s lica mu odsijevala istina i ljubav. Nitko se nije mogao oteti sili toga glasa i žaru toga uvjerenja. Kad je dovršio, poleti i staro i mlado i gospoda i gospođe do njega, da ga na srca vuku i da s njim skupa zanosno slave rođenu, dosad zabačenu riječ. A dolje s dvorišta začuje se vesela seljačka pjesma žetelica, što doniješe pšenični vijenac. Gaj zašuti i s njim cijelo društvo. Pa čim je na dvorištu prestala pjevanka, on u istoj pučkoj melodiji zapjeva pjesmu svoju: »Još Hrvatska ni propala!« — Sada zanosu nije bilo kraja. Od istih onih ljudi, koji su još sat prije ismjehivali želju stare Hrvatice, da joj unuk hrvatski pjeva, načinio je veliki taj čarobnjak ili sveti apostol, što li — najzanesenije rodoljube.

Probudila ih je istina. I dugo je zabava potrajala, ali zabava posve nova. — Mjesto običajnih »latinskih šala«, mjesto praznih zdravica-napitnica, čuje se Gajeva riječ, gdje slavi slavensku braću, gdje priča iz davne i slavne prošlosti domovine i gdje smjelo i krepko riše slike budućnosti pa otkriva svoje namjere. Pa kad je ponoć prošla, Gaj je imao četrdeset do pedeset najvjernijih učenika, koji će sjutra prekosjutra njegove riječi dalje nositi. Gaj se još prije odlaska okrenuo k prozoru. Na nebu su sjale još zvijezde, a visoki polumjesec pratila je zvijezda danica.

— Eto s neba samoga dobivamo blagoslov svojoj zadaći. Gledajte tamo na nebeskoj pučini pravi naš starodrevni grb. I to nam neka bude znakom.

Svi se obazreše k nebu, gdje je u istinu zvijezda s polumjesecom stajala baš kao u starom grbu, i sve zahvati neki veličajan svetački osjećaj!...

I tako je iz drevne plemićke kurije iz neplemićevih grudi zasjala luč novoga doba, slaba i sitna u početku, — no velik je bio onaj, koji ju je upalio, i velika njegova meta. Moje usne šaptahu jednako njegovo ime, kad je i glazba zašutjela i pjesma prestala i ljudi se razišli i minuo me moj san — pa i sad još, dok ovo pišem, — ja mogu samo da složim tri riječi:

— Slava Ljudevitu Gaju!

LEGENDA IZ DVORIŠTA KBR. 15.

Tužan Božić činovničke porodice.

Već je i jedan sat poslije podne minuo, kad se još uvijek nije šef povratio. Sukaljević sjedio je sveudilj kod stola. Kući mu se nije žurilo, jer je kao dobar kršćanin danas postio, pa da može čitavo poslije podne ostati kod svojih, uredio je posao tako, da će sada dulje ostati u uredu. No nije ipak pravo mogao da radi. Nikako mu nije išlo iz glave, što se je gospodin šef toliko razljutio na nj i na njegove čizme, pa mu tako pokvario badnji dan. Kako je nalazio dosta povoda u svom dojakošnjem životu, da postane u neku ruku sujevjeran i da se vječno plaši od navala nesreće, a ne vjeruje mnogo u svoju sreću, tako ga je i sada stala da muči i uznemiruje pomisao, nije li zlo bilo i zao znak, što se je jutros toliko veselio, gotovo uzobijestio. Nesretnici, kojima sudbina diljem tolikih godina ništa drugo ne donosi nego da su vječni plijen svojih mučitelja, boje se napokon i vlastite sjene. I zbilja — čuvši Sukaljević pred vratima poznati korak šefov, gotovo protrne. A tek kad je vidio pred sobom mračno lice šefovo!

— Izvolite k meni u sobu! — nagovori ga prolazeći gospodin predstojnik, u licu nekako još više strog, svečan i zlovoljan nego obično. K tomu još promjerio jadnoga Sukaljevića od glave do pete svojim očicama, nekako zlobno svjetlucajući iza zlatnih naočara s očajnim pogledom k nebu i s dignutom taj čas maramicom k nosu. U svojoj sobi prošetao se je od peći do prozora nekoliko puta prije nego što je progovorio Sukaljeviću.

— Vi ste stavljen u mir. Dekret ćete primiti eto za koji čas. Predložit ćete dakle svoje spise, da vam se mirovina odmjeri.

— Umirovljen? — zapanjeno mogaše tek ponoviti bijedni činovnik.

— Jest, gospodine, stavljeni ste u stanje mira. Nije se više dalo otegnuti. Ja sam vas još jedini držao, a danas najbolje sami dokazaste, koliko sam pravo činio.

— Ali zašto? Koji je razlog? — Pak moja obitelj? Što ću sada? Prestar sam, da što novo počnem. Kud ću ja sa svojom malom mirovinom?

— Trebali ste prije da na to mislite. Ali dakako, vama je prešnije bilo, da slavite stvari i osobe, koje kao činovnik, kao zdušan činovnik, nemate slaviti. I onda još da sasvim pokažete, što ste, treba da nadjete posebno sredstvo, kojim ćete mene uvrijediti: moje zdravlje na kocku staviti.

— Ta, nije moguće, gospodine!

— Što to — moguće amo — moguće tamo! Sad nema više razgovora o tome. Na vaše mjesto dolazi mladi Gavrilović, veoma vrijedan čovjek. On će takodjer u vašu sobu. — Tako je. Ali da vidite, kako vam nisam neprijatelj, ja sam se odmah pobrinuo za vas. Ostat ćete kao perovodni dnevničar kod nas, sada dakako za prvi početak uz dnevnicu od forinte.

— Ah! — mogaše tek nesretni Sukaljević izlanuti, i ne pazeći i ne misleći više na predstojnika otetura jadan iz sobe.

— To ti je božični dar! Bože, kako ću kazati i priopćiti ženi svoju nesreću? Ako mi i daju tu dnevnicu, ipak je mjesečno manje za trideset forinti, pa i stanarina otpada! — Oh — dakako — za posao sam im dobar, — kruh mi otimlju, ali upotrijebiti još me znadu. Mjesto sam morao drugome dati, ali posao mi ostaje. Ta da ne primim dnevnice, škodili bi mi kod odmjerenja mirovine, — Bože! — Bože! Pak — i živjeti se mora! — Eto moga badnjaka!

Do večeri tumarao je nesretnik gradom. Nikako se nije mogao riješiti, da podje kući. Bojao se, da će mu dobra njegova žena iz lica pogoditi najnoviju nesreću. Ta ona ga tako poznaje, da je za nju on vječno otvorena knjiga, u kojoj odmah čita i pogadja svaki podrhtaj srca, svaku misao, bilo bol ili radost. On se ne može ni pred kim pretvarati ili što hiniti, a kako bi tek pred njom! A opet — da ona saznade — danas — sutra — tā — kako da i onako jadne božične dane, nepoljepšane nikakvom radošću, ide još težima i strašnijima stvarati! — No kako da to svoje lice, izmučeno i bez toga dugoljetnim stradanjem i trpljenjem, složi tako, da ne izgleda suviše zabrinuto i bolno, kad brige i jadi samo sijevaju i lamaju

dušom njegovom i neprestance mu u uhu zvuči kobno pitanje: »Kako ćemo od sada živjeti?« — Nekoliko puta mune mu misao, ne bi li išao u koju gostionicu potražiti »kuraže«, ali — svakiput se lecne i zgrozi od toga. No Bog zna, ne bi li bio pokročio tim utrenikom tolikih očajnika, nesretnika i bijednika, da je imao koju deseticu u džepu. U najvećoj navali boli i jada pače pomisli, da bi išao k staretinaru i ondje prodao nove čizme svoje, da kupi stare kakove, a od ostatka da podje u krčmu i onda — onda da donese kući štogodj, da bi božićni dani djeci bili ljepši. Kući? A što bi žena i kćerka, da ga vide bez novih čizama? — Ne — ne — i on tjeraše od sebe tu misao.

Oko pete kod zapaljena plina sjeti se, da njegovi obično na badnji dan u to vrijeme polaze napolje, da idu Ilicom i Dugom ulicom gledati dućanske izloge, da tako bar vide djeca onih svakojakih lijepih stvari, što ih trgovci božićnoj trgovini za volju što ukusnije i sjajnije izlažu. Bogdan je pače znao točno, u kojim slastičarnama stoje iskićena i upaljena božićna drvca, pa je bio uvijek vodjom. Sukaljević nije nikada s njima išao, jer je znao, da bi ga suviše boljelo gledati zadivljena lišca djece, susretati njihove željne poglede, slušati njihove čeznutljive usklike, a znati, da im ne može ni najmanje radosti udesiti! — Zato se je nadao, da ne će kod kuće nikoga naći, pa je krenuo kući. Stanovao je u jednoj od onih uskih tamnih uličica, što se stiču oko crkve sv. Marije, u staroj crnoj kući, koja je onda imala kućni broj 15, gdje je u dvorištu bila još crnija i još starija kućica, u kojoj je bio njegov stan, sastojeći iz jedne sobe s kabinetom iz kuhinje, zajedničke njemu i susjedu postolaru Grgi. Dobro je pogadjao, jer kod kuće uistinu nikoga nije bilo. Tako je bar mogao sam za sebe proći onaj najteži prvi čas, što ga je imao uz novu svoju nesreću pretrpjeti u svom domu, gdje mu suze naviru na oči, pomišljajući, kako je sretan jutros odavle izišao, a što je u vanjskom svijetu poslije morao dočekati!

Tek oko sedme vratiše se njegovi. Djeca jedva su nasmagala slavnih i veličavih riječi, da u razgovoru ponove svu vidjenu krasotu.

— Kako da to nosi samo bogatima? — razbijala si glavu mala Mira, — dok je drugi mališ — kao da tajnu Božićevu pogadja, — izlanuo: — E, kad tata postane velik gospodin, donosit će i nama.

Sukaljević se nadčovječnom snagom prisili, da izgleda kao obično. Dašto, za veću je sigurnost svaki čas morao iz rasvijetljene sobe u tamni kabinet. Srećom imala je gospođa posla u kuhinji, da priredi kakvu takvu badnju večeru.

VII.

FRANJO HORVAT-KIŠ

1. Životopis.

Rodio se dne 23. rujna 1876. u Loboru, u hrvatskom Zagorju. Pučku školu svršio u rodnom mjestu. Sa 14 godina upiše se u varaždinsku gimnaziju; II., III. i IV. razred pohodio je u Zagrebu, a poslije opet prođe u Varaždin, da ponovi IV. razred. U ovo doba padaju prvi njegovi književni pokušaji. (Bršljan 1894.).

Poslije svršenog četvrtog razreda gimnazije upiše se Horvat-Kiš u zagrebačku učiteljsku školu. Tada je mnogo čitao (osobito ruske pisce) i pisao podlistke za »Hrvatsko pravo« i za »Hrvatsku Domovinu«. Izagnan iz trećeg tečaja preparandije »sasvim nekriv i nedužan« — kako veli u svojoj autobiografiji (u »Nasmijanim udesima« 1917. godine) — ode u namjesne učitelje. Službovao je po različitim selima. Hrvatska heroina Nina Vavra upoznala je Horvata-Kiša s mnogim remek-djelima svjetske književnosti. Poslije jednogodišnjeg lutanja stigne 1899. god. u Osijek, gdje 1900. godine svrši učiteljsku školu.

Iza toga je učiteljevao u Zagorskim Selima, Dugom selu, Brinju i Karlovcu.

Horvat-Kiš je mnogo putovao: sa sokolima do Carigrada, a 1911. sam po Dalmaciji, 1912. i 1914. po Istri. U zadnje vrijeme pa sve do svoje smrti (2. lipnja 1924.) bio je činovnik u dekanatu liječničkog fakulteta u Zagrebu.

2. Književni rad.

Prva mu je zbirka pripovijesti »Ženici« (Zagreb, 1902.), koja sadrži 3 novele: »Ženik«, »Baja-Gjure nesreća« i »Ona«. Sadržaj im je ukratko slijedeći:

U prvoj noveli »Ženik« glavni je junak Stjepan Zaplatić, velika lijenčina pri poslu. Jedino kod jela on se svojski istakne, te samo šuti i jede. Ali kad se zaljubi, posve se promijeni. Poče raditi i štediti, jer se nakani ženiti. Ali je bio zle sreće, jer mu bi djevojka već isprošena i — uda se. Iza toga postade Stjepan opet isti — stara lijenčina.

Baja Gjuro u noveli »Baja Gjure nesreća« zaljubi se u Sidu. Što je više s njom bio, tim mu se ona sve više sviđala. Otkrio joj je i ljubav. Pošao je i da je zaruči. Ali kad je došao tamo, preplaši se i pobjegne. U pripovijesti »Ona« ocrtana je udavača, koja je poznata pod imenom izbiračice. Ona bijaše vrlo lijepa kći nekog podvornika. Čekala je nekoga višega, da je zaprosi. Imala je jednog takvog, ali on ode. Dođe drugi pripravnik, ona ga ostavi. Treći, blagajnik, prevari je. I ona onda pođe za sobaricu.

Druga mu je knjiga »Zašto« (preštampana iz »Domaćeg ognjišta«, Zagreb 1908.), koja znači očit napredak u književnom stvaranju Franje Horvat-Kiša.

Ima ljudi, koji trpe bez ikakova razloga. Nisu ništa nikome učinili krivo, ali su vazda prolazili kroz život kao pas kroz trnje i još ih je k tomu svatko očepio, tko ih je samo stignuo. Okrenuo se Cenek Zrelec (glavni junak pripovijesti »Zašto«) lijevo i desno, od svake strane dočeka ga udarac. Ženio se, zlo, ne ženio se, opet zlo. Pošao jednom stricu zlo, pošao drugom, još gore. I tako sve redom. Gdje je tu onda ono — zašto? — na koje se odgovara razborom i logikom. Nema tu razbora ni logike. Horvat kao da ni sam ne vjeruje u to pitanje, pa na koncu meće upravo to pitanje kao naslov svojoj pripovijesti, ali u isto doba pušta Ceneka, da svršava na taj način, da bježeći pred svojom ženom, koja hoće, da ga bije, jer je »krao« iz vlastite ladice tuđem djetetu »strukaj«, posrne i padne na vile, probode se i pogine.

Treća mu je knjiga »Viđeno i neviđeno«, putničke crtice (Zagreb 1911.). Autor opisuje svoj put sa srpskim sokolima. Iz Zagreba krenuše prema Beogradu, a onda u Bugarsku i to baš u njihovu prijestonicu Sofiju. Bugari ih lijepo dočekaše kao svoju slavensku braću i preporučiše im, neka pogledaju Pleven, slavno bojište i Trnovo, njihovu staru prijestonicu. Oni to i učiniše. Pleven se već izdaleka poznaje po mnogim spomenicima iz rata 1877.—1878. Piscu se najviše svidjelo Trnovo, s kojim je vezana sva bugarska historija sve do god. 1908., kad je Bugarska postala nezavisnom carevinom. I poslije toga odoše na Crno more i u Carigrad. Pisac se kao dijete bojao Turske, štoviše s tim su ga strašili, a evo sada je u njihovoj zemlji — na njihovu tlu. Svidio mu se Carigrad, ali je ipak jedva dočekao dan povratka k svojoj rođenoj grudi. Ta nostalgija potpuno je u skladu s onim mottom, što ga je pisac stavio na čelo svoje knjige »Ženici«.

Svoje sabrane pripovijesti izdao je Horvat-Kiš u posebnoj, četvrtoj knjizi »Nasmijani udesi«. (Savremeni hrvatski pisci, redovno izdanje društva hrvatskih književnika Zagreb, 1918.). Iz ove zbirke donosimo crticu »Čačkalice« u ovoj knjizi.

»Nasmijani udesi« sadrže 9 pripovijesti i autorovu biografiju. Uz »Baja-Gjurinu nesreću«, kojoj smo donijeli sadržaj, nalaze se u ovoj zbirci crtica »Prijateljeva srijeda«, u kojoj se opisuje kratka epizoda Bajina s nekom glumicom.

U noveli »U kuhinji« ocrtan je siromašni đak, koji je bio primljen na opskrbu kod bolje obitelji. Morao je prati suđe u kuhinji. Mnogo je trpio, ali lako, jer ga je jačala ljubav njegove susjedice. On iščezne, a

njegova susjedica ode u redovnice. Bio se posvadio sa svojom stanodavkom, pa je otišao netragom.

Šaljiva je crtica »Kako se Foka zamjerio cijelom svijetu«. Kod učitelja Foke se popravljale orgulje. Štogod je koja žena imala popraviti, to je odnijela Foki da dade svom majstoru, koji mu popravlja orgulje. On to sve primi i preda majstoru, a ovaj uteče. Sad su svi udarili na Foku, da je on kriv.

U »Obijalu« je prikazan jadni student, koji se potuca po svijetu, da uzmogne svršiti 4 razreda gimnazije. Otac mu je bio siromašan, pa mu nije ništa mogao slati. Obijedili su ga, da je kradljivac i bolestan, i njemu to sve dodije i ode iz toga mjesta po svijetu.

U »Prodolici« je crtica, koja prikazuje, kako je neko selo odahnulo nakon smrti satrapa Živke Buturice. Mnogi se sjećaju njega i njegovih zlih djela, koje je on učinio, da se obogati. Djelu je autor dodao sentimentalan epilog.

»I s t a r s k i p u t i« zadnja je Horvat-Kišova knjiga, koju je izdala Tipografija, Zagreb, 1919. U ovom su djelu pjesnički prikazana dva autorova putovanja po Istri (Srpanj 1912. i Srpanj 1914.). »Istarski puti« iskrena su putnička ćaskanja, koja imaju i didaktički karakter. Autor nam prikazuje Kastav, Ćićariju, buzetsku nizinu, zatim »srce hrvatstva u Istri«, Pazin, Lindar i dr.

3. K a r a k t e r i s t i k a.

Franjo Horvat-Kiš rodjen je Zagorac, koji je niknuo i odrastao u seljačkoj kući, stoga on voli nada sve svoje Zagorce. Njegova prva knjiga »Ženici« ima ovaj motto:

»nigdje tako lijepo ne zvoni zvono, kao ono naše; nigdje ne izlazi i ne zalazi sunce tako, kao ono naše; a ni mjeseci i zvijezde nijesu tako pitomih šara, kao kod nas. Kada bi već k nama i zvono i sunce i mjesec i zvijezde naše, ali ne može ona gruda i oni bijedni i gladni, koji se po njoj propinju... Ljubim stoga sve, koji se radjaju pod onom tamo našom zvijezdom...«

I kakova je to ljubav u Horvata-Kiša za svoje ljude?

On ih ljubi sa svim onim manama, što ih ti ljudi imaju. I da su te mane ne znam kakove, on bi ih opet ljubio, jednako kao i sada. On ne kori, ne upućuje, ne umuje nad tim manama poput Kozarca, ne jadikuje poput Marušića nego se pomalo smješka, niti ironički niti sažalno. Horvat ne će tih mana nikako uljepšavati, naprotiv dao se na to, da opisuje ljude, koje i sam u privatnom razgovoru zove idiotima, jer su poniženi do pasje pokornosti i ništavi poput zgažena crva. Njegov prvi ženik Zaplatić i jest neko posebno stvorenje, koje više nalči živinčetu, nego čovjeku. To nije po svojoj prirodi nipošto simpatičan seljak, ali Horvat ga je umio prikazati u času, kada i ovakav čovjek može biti simpatičan i zanimljiv, u času, kada se zaljubio. A kad su Štefi Zaplatiću odveli djevojku, čija ga je pojava stala buditi na nov život, on se srušio »bez razmišljanja, bez želje, uopće bez ičesa spustio se na zemlju«. I kasnije »dugo je ležao mirno. Onda se čuo bolan plač i stenjanje«.

»Djeca, što su ga išla gledati, pripovjedala su, da baš onako cvili, kao susjedova kuja »Cifra«, kada su ju svu blatom obličili...«

A u čemu se sastoji Horvatova ljubav za ovakove ljude? U nekom skroz na skroz savjesnom promatranju i bilježenju svih sitnica u životu ovakovih ljudi. Čovjek se mora zadiviti, gledajući što Horvat sve opaža i promatra kod svojih ljudi.

Ne upušta se u nikakovo konstruiranje sujeta, u filozofiranje, zanos, pjesnikovanje i jedva sebi priušti gdjekoju »primjedbicu« onako usput.

ČAČKALICE.

Bilo je doba žarkoga ljeta — doba, u koje tek što ugasne zapad, već gori istok. Kad se ovako zažari istok, čini se kao da se ustrčalo milijun kolâ sa dva milijuna bijesnih konja po žeravici, koju pretvoriše u prašinu, a ta se digla... Iza te užasne prašine došeće se sunce... Diže se ono i zapliva modrinom nebeskom. Ali to nije gotovo ništa prema onome, kako se ono diglo jednog jutra.

Po zemlji zavlada panika. Sve je ušutilo, sve je uzdrhtalo: i kukci i ptice i četveronošci i ljudi... Sve je, rekoh šutilo i drhtalo i gledalo, što će biti od dana današnjega.... Eto, doći će podne, a po podne će vrućina provaliti kao razbojnik kroz rebrenice, kroz stakla u sobe do divanâ, gdje se protežu patnici, kupajući se u vlastitu znoju...

Da, takovo bješe ono jutro, kad se rodi u glavi hladetinačkog trgovca Joje preznamenita ideja, da naruči »za probu« — čačkalicâ....

Tog »artikla« ne vidje još Hladetina — dično selo naše, a sad će ga Joja naručiti! To se i može naručiti »za probu«, jer se čačkalice u doba žarkog ljeta ne kvare kao n. pr. rusi, »prezgerm« ili što slično... A ne će ih ni miš ni parcov pa ni druga parasitska čeljad. Bilježnik ne će trebati pukati slamu s krova, njegova će gospođa ostaviti na miru riblje kosti u starim steznicima i bluzama, učitelj će si mirne duše moći odrezati onaj dugi nokat na malom prstu, stari će blagajnik moći odbaciti slamku iz virđinke, dok će župnikova kočijaša riješit neugodna posla, da izređuje »trešćice« za sve one goste...

Za malo ušulja se ta vesela vijest, da će Joja naručiti čačkalice, u sve bolje kuće dičnog sela Hladetine... Već u podne kod objeda zapade Joju i čačkalice ta sreća, da su bili predmetom živahna razgovora u svakoj — boljoj kući...

A istom djeca! Zasjela krila i koljena, moleći, da im se priča o toj za njih novoj stvari. Htjela su, da im se pripovijedaju i pripovijesti, ali »prave«, t. j. duge pripovijesti, onako duge, duge kao, recimo, o

zmaju, o carskim sinovima i ukletim gradovima. Bilježnikov jedinac Fricek je pače i sam izmislio jednu pripovijest i pripovijedao ju svojim družicama. Ciganka je ukrala kokoš, pandur je trčao za njom, ona je pobjegla u šumu, gdje su bili drugi cigani. Cigani su bacili na nju kamen, pak je ciganka postala jedna velika trešnja, a na trešnji je bilo puno, puno trešanja, a svaka je trešnja visjela na jednoj — čačkalici. Onda se ta trešnja na pandura srušila pa ga ubila. Onda je ciganka ustala i odnijela kokoš svojoj kući. Tamo su je cigani pojeli...

Učiteljeva je Sandrica razgovarala sa svojom družicom kod objeda — s mačkom, pitajući je, hoće li ona mjesto kosti oglodavati čačkalice, na što je draga družica digla rep te voljko predući obilazila svoju dobročiniteljicu, a onda se popela na nju i gladila joj lice svojim uhom. Ni Žužica, dobro dijete, a pokćerka župnikove gazdarice, ni ona nije ostala bez utisaka. Kako je sve razgovore o tim slavnim čačkalicama slušala otvorenih usta i puno razmišljala o tim stvarima, što su tako okupile cijelu kuću, u noći je sanjala, da je bio onkičin imendan, a ona da mu je išla čestitati i odnijela mu na dar punu košaricu čačkalica, a svaka je bila zakićena — hrvatskom trobojkom vrpcom... Onkici je prosuzilo oko, uzeo Žužicu na koljena i gladeći joj obraziće da joj je tepao: »Žužica je naša dobra Hrvatica«....

*

I došle su čačkalice... Došle su, slavne bile! Nakon tolike vreve, koje čudo, što je Joja taj »artikl« jedva dočekao. Čim je čuo, kako kirijaš pucketa bičem — a on bi poznao među stotinama pucketanje biča svoga kirijaša — on je nehotice popošao u susret, da upita, da li je sve u redu...?

Sve je bilo u redu. Čim je kirijaš odgrnuo ponjavu, odmah je Joja primijetio plavetni omot. Gotovo navali na nj — na taj omot i ushićena lica unese čačkalice u dućan. Naglo razdere omot i prospe po pultu svežnjiće — lijepe ukusne svežnjiće...

Odmah izabere najljepši, naveže ga na vrpcu i objesi na dućanska vrata, e da se vidi njegov novi »artikl«...

Za čas se pronije glas Hladetinom: »Došle su Joji čačkalice!«

Sve ih je kupovalo, što je »boljeg« u selu bilo. Svaka kuća — po dva, po tri — po pet svežnjića, pa da bude i te ruke blagostanja... Pače nastade neke vrste natjecanje.

— Kupila sam i čačkalicâ, molim vas....

— Da, da, i toga treba u kući...

— Dakako, molim vas.

— Koliko ste vi uzeli?

— Za probu — tri svežnjića, molim vas.

— A, ja sam više: pet.

— No ja ću, ako se budu mužu svidjale, još po tri poslati...

— Vi baš hoćete da imate više od mene...

— To mi može i biti...! Zbogom!...

— — — — — — — — — — —

Čačkalice na sve strane, na svakom mjestu, živilo blagostanje! Ako te sreća nanijela u koju kuhinju, vidio si čačkalice; u pivnicu — čačkalice, u ormar — čačkalice, u staju — čačkalice. Sluškinje su prije običavale gdjegod napeti komad konca i onako čistiti češljeve od blata, sad to obave — čačkalicama; sluge su a i gospodje svojim muževima navađale svitnjake na gaće koječim, a sad — nabode svitnjak na čačkalicu, malo ga omota oko nje — pa turaj i začas je svitnjak na drugome kraju sviticâ... A istom čišćenje nokata, čagolenje uha — a ma: blagostanje, pa bog...

Mala je Žužica ogradila svoj vrtić od pedlja sa jur upotrebljivanim čačkalicama; učiteljeva Sandrica, koja si je u mame ishodila posebnu soljenku sa čačkalicama sa svoj stolić, strugala je svojoj mački zamazani »opanak« t. j. nogu — čačkalicom, a dok su Frickove sestrice poslije objeda čistile svomu malom štenetu zube — on se kradimice dovlačio k njima, da ih bode — čačkalicom.

Kad mu mama nije dala čačkalice, onda je vriskao da je bila jedna strahota. I ne samo to, već joj je kroz vrisak obećavao, da će još većma vrištati, ne bude li smjesta dala čačkalicu. Dabogme — Fricek pobijedi...

U toga slavnoga Friceka bilo je medjutim i organizacionog duha. Eto kako!

Sune mu jednoga dana u njegovu mudru glavu misao, što bi bilo, kad bi oni — djeca — barem oni iz »bolje kuće« (Fricek je već odavna znao, da je on iz »bolje« kuće) priredili »majalis«. Namišljeno pa gotovo.

Nagovori on svoje družice, Žužicu i Sandricu, da se priprave, pa će oni lijepo krenuti na brežuljak iza župnikovih staja. Tamo imade po grmlju kupina koje su već i zrele, pa će ih oni lijepo brati, zobati i tako proslaviti — majalis. I oni zbilja odu. Raštrkaju se po brežuljku za kupinama. Pucice ponijele sa sobom i svoje bebe, neka i one imaju nešto od majalisa. Dabogme, da se tu nije zaboravilo i na jedaći pribor bebâ, koji se sastojao od vilice, noža i žlice, t. j. od tri čačkalice.

Nabraše kupina pa sjedoše za jedan grmečak da uživaju... Njihov »stoloravnatelj« — (ta kud bi Hrvat bez stoloravnatelja!) Fricek dospio je do svoje drúgê. Tako je opet došao na misao, da uznemiruje, pa pođe i nabere šipaka te ih počne trpati djevojčicama u uši, nosnice. Bilo je tako zgodno govoriti, a nos zatrpan.

Sandrica htjede da i ona nešto iznađe, pa si turnu po šipak u

Tako nastade beka, kao da je tu stado koza a ne djeca iz boljih kuća sela Hladetine. Ali dođe vrijeme da se isprazne nosovi. Svima je to nekako pošlo za rukom, al ne pođe Žužici —; nekako su njezini šipci bili i najveći i najdublje zatjerani.

Neka bi još i to, ali eto ti mudračine Friceka! Dosjeti se on, kako će se to lijepo dati učiniti — čačkalicom. Kopa on, ali mu ne polazi za rukom. Počne s jedne strane, ne ide, s druge — ne ide. Udarila već i krv, ali šipci kao da su još dublje pobjegli... Kada je Žužica ugledala krv, stade vriskati. Djeca se razbjegnu...

*

Pade osuda. Čačkalice je gospodin župnik odsudio na lomaču... izgorješe u štednjaku... A ma, da je samo jedna ostala! Sve je otišlo. Što više, on poče i agitirati protiv te novotarije i svi se povedoše za njim —: na lomaču s čačkalicama! Nekoji ih spališe iz uvjerenja, da su pogibeljne, a neki iz iskrene ljubavi prema slozi, koje ne htjede nitko da pomuti radi čačkalica...

Svi se opet vratiše k svomu staromu životu: bilježnik k svojoj slamci, njegova gospođa k svojoj ribljoj kosti i t. d.

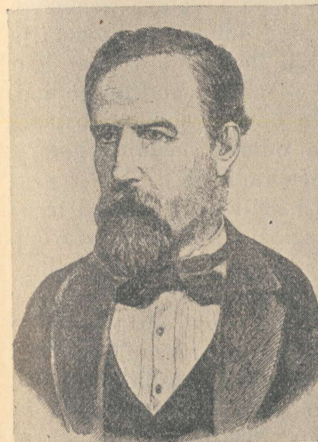
Tek trgovac Joja — on je zaboravio skinuti sa vratiju onaj svežnjić, što ga je u prvom ushitu bio objesio. Pa kad je prošlo ono doba žarkoga ljeta i došlo sumorno jesenje doba sa svojim vjetrovima, onaj je tužni svežnjić još uvijek visio, bacan amo tamo, predan na milost i nemilost hirima onih jesenjih vjetrova, koji kao da su se baš oborili na nj, da im bude drug u njihovu jecanju...

I — zaista, taj svežnjić čačkalica još je dugo — dugo s vjetrovima jecao...

VIII.

JANKO JURKOVIĆ.

1. Životopis.

Pošto je Jurković svršio pučku školu i šest gimnazija u Požegi — tu se i rodio 21. studenoga g. 1827. od oca poreznika — otiđe jeseni g. 1842. u Zagreb da dovrši 7. i 8. razred, što se onda zvala »filozofija«. Nakon toga stupi u zagrebačko sjemenište, gdje se zanio za ideju preporoditelja Gaja šireći ih među teolozima nesamo zagrebačkim, već i među đakovačkim, senjskima i zadarskima, kamo je šiljao krasne poslanice Tu je počeo pisati i stihove, no više je radio prozom prevodeći s njemačkoga i francuskoga i pišući većinom vjerske članke za »Katolički list«, koji je počeo izlaziti g. 1849. Uzato je kao privatist učio u zagrebačkoj akademiji pravne nauke, pa kako je morao dugo čekati na ređenje, a uzato se posvema dao na književni rad, istupi iz svećeničkoga staleža, da dovrši pravne nauke i da usput marljivo surađuje u Gajeve »Narodne novine«. — Godine 1851. namjesti ga ban Jelačić za perovodnoga vježbenika kod podžupanije u Vukovaru. Jedva mu je prošla godina dana u savjesnoj službi, kad dobije poziv od zagrebačkoga ravnatelja gimnazije, Nijemca Premrúa, neka primi službu namjesnoga učitelja za latinski i hrvatski jezik i za zemljopis u nižim razredima. I sad je (g. 1853.) Jurković opet u Zagrebu učitelj, a ujedno i glavni suradnik Gajeve »Danice«, upravo neko vrijeme njezin urednik, pišući u nju pjesme, pripovijesti (»Nesuđeno — neoteto« — 1835.), rasprave, ocjene, prijevode itd. Iste godine na jesen ode u Beč, da se pripravlja za profesorski ispit, gdje je na pr. grčki morao iznova učiti i svladao ga za godinu dana! Za svoga dvogodišnjega boravljenja u Beču radio je dalje za »Katolički list« i za »Neven« (pripovijest »Da s' ostala, što si« g. 1854. i glasovitoga svoga Pavla Čuturića ili »Ulomke iz lomna i krševita života starovjerskoga pučkoga učitelja«, g. 1855., zatim mnogo dopisa i raspravica o društvenim i književnim pitanjima, o kazalištu, o odgoji itd). Svršivši tako i klasične nauke vratio se u domovinu potpuno spremljen, bogat znanjem i iskustvom, a pun volje za rad.

Stepenice svoje zaslužne nastavne službe započeo je g. 1855., kad je imenovan namjesnim učiteljem u osječkoj gimnaziji, a od to se doba samo svojim trudom i opsežnim radom uspinjao sve više i više, gotovo do odjelnoga predstojnika. Evo glavnih momenata iz njegove dalje službe: g. 1860. bude premješten u Zagreb kao profesor klasične filologije, gdje je bio izabran u odbor školskih vještaka, da izradi novu naučnu osnovu na narodnom smjeru i da se pobrine za hrvatske školske knjige. Tu se započinje Jurkovićev mučni i mnogostrani rad na polju hrvatske nastave i prosvjete. Godine 1862. postao je dvorskim perovođom kod najviše hrvatske školske oblasti u Beču, gdje je radio tri godine o napretku naših srednjih i pučkih škola; tu je bio i prevodiocem hrvatskih nastavnih spisa na njemački jezik za c. kr. nastavno vijeće. Godine 1865. bude imenovan drugim školskim nadzornikom za Hrvatsku i Slavoniju i savjetnikom kod namjesničkog vijeća u Zagrebu, gdje je djelovao dugotrajno i veoma zaslužno. Godine 1866. postao je članom kazališnoga upravnog odbora, u kojemu je radio i kao savjetnik, poučen iskustvom iz bečkih kazališta, i opet kao pisac izvornih komedija i igrokaza. Godine 1871. — nakon podrug godine, što je za bana Raucha ostao bez mjesta — dođe opet u službu postavši tajnikom kod odjela za bogoštovlje i nastavu, a odmah nastajne godine dođe i opet u kazališni odbor. Za bana Mažuranića radio je Jurković vrlo mnogo na zakonskoj osnovi o preuređenju pučkih i učiteljskih škola i trgovačkih učilišta, pa ju je i u saboru g. 1874. obrazložio krasnim govorom. Iste je godine postao odsječnim savjetnikom, nadzornikom srednjih i pučkih škola i — po treći put — članom kazališnoga odbora uz dramaturga Josipa Eugena Tomića. Za cijelo je to vrijeme svoje službe stekao mnogo priznanja od svojih poglavara, pa kad mu se za otvaranja sveučilišta ponudila stolica za hrvatski jezik, odbio ju je zbog ostalih službenih posala. Godine 1887. — iza kako je više puta zamjenjivao predstojnika za bogoštovlje i nastavu — pođe u mir. Godine 1888. oboli na srcu, a 29. ožujka g. 1889. umrije u Zagrebu uz najveće saučešće svih staleža i prosvjetnih zavoda.

2. Književni rad.

a) znanstveni rad.

Književni je rad Jurkovićev u prvom redu znanstveni i stručni, a onda beletristički. U mladosti je počeo kao teolog s vjerskim raspravama, da se kasnije okuša u radnjama kulturno-književnim (Reljkovićev Satir, Kanavelićev Sveti Ivan Trogirski), kritičnim (ocjene Veberovih prijevoda latinskih klasika), stručnim i prigodnim člancima u raznolikim prijevodima — pa da napokon završi s akademičkim raspravama i studijama. Jugoslavenska akademija izabrala ga je već u prvoj svojoj sjednici — dne 25. srpnja 1867. — svojim pravim članom u razredu filozofsko-juridičnom; g. 1869. izišla je u V. knjizi Rada njegova rasprava »O narodnom komusu«, g. 1870. (u XII. knjizi) »O estetičnim pojmovima uzvišena«, g. 1875. (u XXX. knjizi) »O ženskim karakterima u našim narodnim pjesmama« i (u XXXI. knjizi) »O metafori našega jezika«, gdje upućuje književnike, da se jezikom i stilom oslanjaju na osebine pučkoga govora. Uopće je Jurković u tim svojim estetskim razmatranjima, koja su pisana elegantnim stilom, nastojao pokazati, kako i koliko mogu pučke pjesničke umotvorine biti podlogom umjetničkom pjesništvu.

b) Jurković kao novelist.

Kao beletrist nastavio je Jurković za dokolice svoj rad, što ga je započeo u Gajevoj »Danici«. Pisao je u »Neven« i »Naše gore list« pripovijetke iz društvenoga građanskoga i seoskoga života, koje su svraćale pažnju svojim realističnim načinom, jednostavnim, jezgrovitim narodnim jezikom, zdravim ukusom, jednostavnim i klasičkim oblikom, a nada sve neprisiljenim, prirodnim i dobroćudnim humorom i šalom, jer je Janko Jurković bio čovjek blage i šaljive ćudi. Te je pripovijetke izdao god. 1862. u prvoj svesci svojih Izabranih djela; tu su pripovijesti: Ima i tomu lijeka, Pavao Čuturić, Tuskulanijade — iz njih ovdje iznosimo nekolika poglavlja kao primjer idilskoga i ujedno humorističnoga opisa tobožnjih slasti na selu, — Petakinja vina pa komična epopeja u narodnom desetercu »Kako su se zavadili psi, mačke i miševi« i konačno igrokaz u četiri čina iz Bachova doba s natpisom »Zatečenici«. Ovdje ne valja zaboraviti Jurkovićeve izvorne pripovijesti za puk »Tri lipe«, što ih je izdao g. 1858. — Poslije radi Jurković za listak »Pozora«, »Narodnih Novina«, a kad se g. 1869. osnovao »Vijenac«, stalnim mu je suradnikom. Već prve godine izišle su njegove humoreske »Sudbina jarac« i »Memoari stare grešlje«, g. 1870. »Ratni memento starca Ivana«, a g. 1871. »Razoreni ideal« i »Timotija Patkov«. Matica Hrvatska, kojoj je Jurković bio nakon Šenoe potpredsjednikom od g. 1882. sve do svoje smrti, izdala je g. 1880. prvi, a g. 1881. drugi svezak njegovih Sabranih pripovijesti, gdje je navedenim pripovijestima dodao Jurković još i nove, i to su u prvom svesku »Seoski mecenati«, a u drugom »Slučaj provodadžija« i »Liječnik u stupici«.

c) Jurković kao dramatski pisac.

No tko pročita koju od tih pripovijesti, vidjet će, da im je predmet podesan za komediju. Drugim riječima: Jurković je imao u svojim sižejima nesamo izvrsnih tipova, snimljenih iz najbliže okolice, nego je i zaplet u njegovim radnjama većma dramatski negoli novelistički, a i komičnost mu jače izbija kod gledanja negoli kod čitanja. To je Jurković dobro znao, pa je došavši u dodir s kazališnim životom svoj nesumnjivi dar za igrokaze pokazao također u dramskim djelima svojim, koja se nalaze na okupu u dva sveska »Dramatičkih djela«. (Izdanje Matice Hrvatske g. 1878. i 1879.). Tu nema jedino njegova naprijed spomenutoga dramskog prvijenca »Zatečenici«, premda je i on vrlo zanimljiv zbog svojih šaljivih i ozbiljnih lica (staroga rodoljuba, nevaljala odvjetnika, prevrtljiva činovnika, gizdelinske žene itd.) iz doba Bachova apsolutizma, a osobito zbog pjesničke alegorije narodnoga mrtvila pod tuđinskom policijskom vladavinom. Ostala su dramatična Jurkovićeva djela sva u Matičinu izdanju. Tako je u prvom svesku žalosna igra iz pučkoga života »Smiljana« u četiri čina s malom igrom ispred same glavne igre, gdje je Jurković s mnogo pomnje i ljubavi obradio jednu nesretnu zgodu iz zagorskoga se-

ljačkog života, kojoj je donekle i sam bio svjedok. Zatim je još u toj svesci »Čarobna bilježnica«, vesela igra u četiri čina iz domaćega građanskog okoliša s duhovitim zapletom i finim komičnim situacijama. U drugom je svesku na prvom mjestu »Posljednja noć« (u pet činova), historijski igrokaz, gdje je Jurković izradio sukob dviju vlasteoskih porodica, a spojio to s raspustom lepoglavskoga pavlinskoga samostana za cara Josipa II. (to je obradio i Šenoa u pjesmi »Fratarska oporuka«) ; zatim je vesela igra u dva čina »Pradjedovska slika« vedra gluma iz društvenoga života i napokon ponajbolja Jurkovićeva komedija u tri čina »Kumovanje«, prerađena prema starijim »Kumovskim neprilikama«, gdje je iznesen oseban u našoj književnosti tip obijesnoga i raskalašenoga dangube brijača. U književnoj su mu se ostavštini našle još dvije vesele igre: »Izorani šaran«, što se prikazivalo u zagrebačkom kazalištu g. 1872. pod natpisom »Što žena umije« (izrađeno prema narodnoj pripovijeci istoga imena u Stojanovićevoj zbirci od g. 1867.) — i »Imenjaci«, neizrađena vesela igra, kojoj je šala u tom, što dva čovjeka imaju isto ime, kao što je to uistinu bilo s njime i s podžupanom Jurkovićem u Vukovaru g. 1851., kad je tamo služio. Našao se i podugi nacrt za dramu »Na dopustu«, za pučki igrokaz »Dioba«, za »Komediju o izborima«, »Političku komediju« itd., gdje bi se vidjelo, da je u Jurkovića bilo i oštrijih, satiričkih šiba za naše društvene i političke prilike u ono doba. Ima i nacrt za tragediju »Katarina Zrinska«, dramu iz bosanskoga života »Vojača« i t. d. — no valja reći, da je u Jurkovića bilo više vrlina za igrokaz, i to upravo vedri i veseli igrokaz — glumu — negoli za tragediju. On je bio nama ono, što je Srbima Kosta Trifković. Pače još više, jer nesamo što je stvarao humoristička djela, nego je teoretički i kritički razlagao, što je humor i kako se ovakove stvari imaju da pišu; uopće svagdje je Jurković spajao teoriju s praksom i obrnuto.

3. Karakteristika.

Jurković je gajio široki i dobroćudni, upravo idilski humor, humor bez zlobe cinizma, koji je cvjetao i oplodio se na poljanama zdrave narodne šale. Šteta što službeni poslovi Jurkoviću nijesu dopuštali, da taj humor iznese u kakvu veliku, umjetnički zaokruženu djelu. No i ovako razasut djeluje ističući se znatno iznad sličnih proizvoda onoga doba. Ako i nije Jurković slikar kao Šenoa, a ono je crtač, dobar crtač jakih i značajnih poteza, u kojima se odrazuje također i život i doba, u kom je živio: dakle naš domaći život i naše doba. Upravo po tome realizmu isticat će se zasebito lik Jurkovićev u hrvatskoj lijepoj knjizi, dok je s druge strane u znanstvenoj knjizi udario Jurković temelj naučnom stilu, koji i u višim estetskim raspravama može i mora da sačuva obilježje i priroda narodnoga jezika.

TUSKULANIJADE.

Slasti seoskog života.

»O rus, quando ego te adspiciam quandoque licebit
Nunc veterum libris nunc somno et inertibus horis
Ducere sollicitae iucunda oblivia vitae.«*

Horacije.

Velika je mudrost držati svijet onakovim, kakovim jest, i ne tražiti, kano što često biva, hljeba nad pogačom. Ali nijesmo svi mudraci. Diogeni rijetko su posijani. Mi obični ljudi ne možemo podnijeti zadugo spona istine, kojom smo okruženi, već ih gledamo raskinuti i polijećemo za idealima. Ali nam često biva kano Ikaru, sinu Dekalovu, ili ptici odskora zatvorenoj. Kad je iz zatvora puste, videći uboga kroz staklo zrak božji, neizmjernu kuću svoju, srčano na prozor udara, ali našavši se prevarena vraća se razbijene glave natrag u tamnicu, kuću neobičnu. Mladić ljubavlju zatravljen, gradi od svoje milosnice anđela i božicu pa joj pridaje stas vilinski, usta medena, kose zlatne i drugo, što mu mašta baje; a kad bude do istine, nađe se obična od puhla mesa ograđena kći Evina, kao i druge. Politički sanjari, koji bi htjeli živjeti kao lijerovi poljski, nezadovoljni s državom, u kojoj su, traže po svijetu Ikariju neku, gdje nema razlike između staleža i imutka, ni zavisti ni mržnje, nego sve izjednačeno, i ljudi žive na zemlji, kao čisti anđeli na nebu; — a da ih tko zbilja tamo postavi, uvjerili bi se, da čovjek ostaje čovjekom, pa bi možda prvi dan bili razbijenih glava.

Tako bilo i meni. Okusivši jednom još za lijepo doba đakovanja svoga i u očinskom domu slast života seoskoga, a još više zanesen onim, što su o sreći toga života napisali umni i plemenita srca pisci staroga i novoga doba; već sam odavna od Boga molio, da mi dâ, da zamijenim još kadgod barem za koji čas umjetni život gradski slatkim uživanjem prirode i vječnih njenih ljepota. Što su gradu četiri zida, pa ma kadifom prekrivena, zlatom i slonovom kosti urešena? Lijepa tamnica prema neizmjernoj palači, danju suncem rasvijetljena, a noću zvjezdama protkana svoda nebeskoga. Što su umjetni perivoji, što ih je u nekoliko lonaca nasadio građanin u trijemu i dvoru svom, prema prostranoj bašči gora i planina, rukosadu božjem, koga izobilju i divoti broja ni kraja nema? Što su ponosni studenci, što

* O selo, kad ću te ugledati, kad li će mi biti slobodno, da ugodno zaboravim životne brige čas uz knjige starih pisaca, čas u snu i u dokonim časovima!

između pomije gradske, prema čednom izvoru u planini, u koga se zrcalo pletući kose vile ugédajû?

Bog dade, pa oženivši se stečem prijatelja, s kojim se pazim i dandanas, kako brat s bratom. On znajući za tu moju želju ponudi mi svoj vinograd i kuću u njemu, da tud, koliko uzmognem, proživim. To je bilo o Petrovu. Popodne toga dana pođem s njim da razvidim taj svoj ako Bog htjede, stan. Kuća mala, ali prijazna, trskom pokrivena, u njoj dvije sobice, bez poda, već zemljom nabijene, i u srijedi kuhinja. Da bijaše mjesto trske crijep ,a mjesto naboja piljenice — ni pola dražesti! — Od kuće prema sjeveru velik i gust vinograd, a između čokota voćke svake ruke: breskve, kruške, jabuke, trešnje, orasi i bademi. Sredinom širok put između bujnih lomača do nakraj vinograda i tud zasađene s obje strane guste bagrene u sredini grane bratski svele i debeo hlad sastavile. U tom hladu dvije klupe, komu za što: za odmor umornu, za gledanje nagledati se željnu, za razgovor tko ima s kim, i za milovanje, komu je Bog dao milo i drago. Odatle pogled dolje niz vrlet u hladni Dunav, kojim gore dolje prolijetaju kano lastavice hitrokrile vjetrenjače, s kraja na kraj lagani čamci. A kad svrneš okom u ravnicu preko vode: tud već nemaš, gdje bi ti otpočinulo, ako ne će na bijelim zvonicima i dvorovima, što se na rijetko iz ravnice pomilaju, ili na oštru rubu, gdje se nebo sa zemljom sastavilo. Zdesna se priljubila uz vinograd zelena livada. Iza nje se obala prolomila, i tud je put k Dunavu. Pustu tišinu seosku ublažuje mukli žamor raznolika života u nedaleku gradu, zatim skladna i divna svirka povjetarca, pticâ iz luga, crkvenih zvona marvinskih klepaka i čobanskih svirala s kojima se lijepo ugađaju vesele pjesme težaka, pastira i pastirica uz stada. Uz sve to pristanu još podveče žabe kreketuše, crnbijelci i stričci. To sve vidjevši opojen blaženstvom toga časa i raskošnom pomisli na ono uživanje, koje me tu doskora čeka, uzdahnem i reknem:

»Hoc erat in votis!«[1]

*

Dođe napokon davno željkovano vrijeme drage slobodice i dvomjesečnog odmora ,štono iza napregnuta rada od deset mjeseci godi duši kakono sanak umornu tijelu nakon teško težane nadnice. Čim se raspustismo, časa ne časeći sjednem sa svojim milim drugom, pa pohitjesmo da zagrlimo prije svega davno neviđene roditelje, i njene i moje. Vidjevši ih i pozdravivši se s njima ne htjedosmo u njih ni moći prenoćiti, već potražismo isto dopodne svoga prijatelja

* To sam si želio.

pa ga zamolismo, da nas vodi na stan. Roditelji bijahu već sve priredili, kako će nas smjestiti u njemu: nešto pokućstva i zaire za nekoliko dana, za unapredak valjade nam se brinuti samima. To se podveče na kolima otpremi, a mi dođemo s njima, praćeni od rodbine i domaćina svoga. Vinogradu na domaku išetali pred nas pudar i pudarica, čeljad za nas važna, jer nam od danas valjade preživjeti s njima dva mjeseca dana. Unišavši u sobu, lijepu, izbijeljenu i počišćenu, prizva gospodar čuvare dobra svoga pa im progovori ovako: »Starče Martine i babo Baro! Ovaj gospodin i gospođa ostaju za dva mjeseca dana kod nas. Ne htjevši biti naši evo su sada vaši. Kako bismo ih pazili mi, tako treba da ih pazite i vi. Što učinite njima, to ste učinili nama; potuže li se na vas, bit će vam gore, nego da se tiče nas. Ja ću doći počesto, da ih prigledam i obiđem; pa kako mi se pohvale ili potuže, onako će vam biti od mene.« Martin i Bara bjehu se očevidno našli u čudu nad tolikom oštrinom svoga dobroga gospodara pa najprije jedno drugom pogledali, a potom nas, nezvane goste, od pete do glave omjerili; a mi se izdaleka jadu dosjetili, da oštre opomene gspodareve bez uzroka nijesu.

Kako smo prošli, to će se vidjeti poslije; ali to nikada žaliti ne ću, što sam tu doživio, o čemu sam prije samo slušao, pa se upoznao sa osobitom vrstom ljudi kakovih možda dosta ima, ali je malo komu dano prodrijeti u zabit njihova smjerna ali zanimiva života. Opisat ću ih, kakovi su mi se na prvi pogled učinili i kakove sam ih poslije zbilja našao.

Vidjevši prvi put Martina sjetih se i nehotice starih satira i starčića Silena. Čovjek dobroćudan, pun lakrdija, sve na šalu okrećući i smijući se, kadgod ga pogledaš; malen i okrugao kao valjušak; a još bi bolje pogodio, tko bi ga isporedio s mješinom vinskom; jer on vinom sebi život začinja i sladi, tugu razbija i brigu rastjeruje. Neopisivo je ono unutarnje zadovoljstvo, koje toga čovjeka ni čas ne ostavlja. Njim mu lice sijeva i govor se prelijeva. Kod svojih šezdeset godina i prosijede glave okretan je, kao pelivan, pa kadšto od obijesti poskakuje kao šiše od četrnaest dana. To se podudara s opisom satira i Silena, što su nam ga ostavili stari. Još nešto: Martin se druži s vilama i šumskim i vodenim: one su njemu sestre, a on njima pobratim i uzdanik. Njemu je dano njih vidjeti i pjesme im slušati. Noću o sjajnoj mjesečini često on izlazi nakraj vinograda i naslađuje se neopisivim — kao što on veli — milinjem pjesama vile, što se nastanila na dunavskoj šumskoj adi (otoku) prema vinogradu. Njemu kao kakovu Helenu sav svijet vrvi vilama i drugim duhovima, vješti-

cama vukodlacima, sablastima, vampirima i morama. Osim toga je Martin čovjek majstor u svemu: vinogradar, vrtlar, pčelar, tesar, ribar i štogod hoćeš. U iste tajne sile naravi proniče on duhom dublje negoli mnogi književnik te struke; on čuje i vidi, kako što raste, i poznaje skromni život bilja i nijeme životinje; znade, što koji čovjek misli; s loćikom, sa crnim i bijelim lukom razgovara se, kao čovjek sa čovjekom. Isto je tako vješt jeziku pasjemu, mačjemu i kokošjemu. Kuća mu je puna pasa ,mačaka, mladine svake vrste i pitomih zeceva; a on među njima kao samodržac Adam u svom raju zemaljskom. — Kao što je narav blaga majka, tako je svakomu, tko je se vjerno drži, i najbolja učiteljica. Dok ne bijaše zla, nije trebalo svijet ni učiti dobru. Martin je čovjek prost, veseljak i starac; ali mu je duša čista od grijeha, srce od plahih strasti, ruke od zla djela, a jezik od pogane riječi. A kakovi su mnogi tih godina u svijetu!

Što je Martin dobar i smiješan, to mu je Bara i izgledom i ćudi strašna. Ja sam uvijek zazirao od žena, štono ih naši zovu muškarama; a ovakove još ne vidjeh u svom vijeku. Koliko je visoka, da bi se Martinu tarane s glave najela, toliko je krupna i koštunjasta, da bi mogao njome gradove razbijati; sve na njojzi kano da je od tvrda tuča; prava Amazonka: da se preodjene u muško, izišao bi čovjek glavit, ali ženom je strahota. Lice joj suncem opaljeno, a ispod šamije, kojom je glavu obavila proviruje joj po gdjekoji pram sijede kike, koja joj je gusta i jaka kao griva u dobra žerava. Oči su joj krupne, pogled divlji, lice ozbiljno, a iz njega govori odvažnost, pače okrutnost neka. Ta bi glava lijepo dolikovala trupini kakova Domicijana ili Nerona. Glavne crte njezina značaja jesu: pohlepa za novcem i beskrajna praznovjerica. Stoga radi bez umora pa samo uzgred jede i spava; a ovamo vrača, baja i karte baca.

To nam je domaćin i domaćica.

IX.

VILIM KORAJAC.

1. Životopis.

Rodio se u Kaptolu — pokraj Požege — od oca, vlasteoskoga činovnika, dne 27. svibnja g. 1839. Mati je vrlo mnogo utjecala na njegov odgoj pričajući mu u čistom štokavskom dijalektu mnogo narodnih pripovijedaka, zagonetaka i poslovica. To mu je ostalo i kasnije kao nakit pričanju. Početne je škole svršio u Kaptolu, Oriovcu i Novoj Gradiški, — onamo je išao zbog učenja njemačkoga jezika — nižu gimnaziju u Požegi, a 5. i 6. razred u Zagrebu, odakle je odlučivši se za svećenički stalež otišao u đakovačko sjemenište. Svršivši odlično sve nauke g. 1862. bude od biskupa Strossmayera zaređen za svećenika, a zatim je odbivši namještenje u osječkoj gimnaziji postao profesor u nadbiskupskom sjemeništu, gdje je služio 15 godina, a uzato (od god. 1868. do g. 1875.) bio i učitelj vjere i ravnatelj u đakovačkoj preparandiji. Najposlije pođe g. 1878. u Zemun za župnika, gdje ga je dočekao velik posao (župa od preko 5000 duša!) ; tu je i umro 19. rujna g. 1899.

2. Književni rad.

Prvijenac je Korajčev humoristička pripovijest u »Naše gore listu« (g. 1862.) »Dvije čudne promenade«, koja još odaje početnika, pa je ostala neopažena. No već njegov »Lov na sjedečke« (u Dragoljubu« g. 1867.), gdje u licu pjesnika Bukvanovića izvrgava satiri nazovipjesništvo, svraća pažnju u publike i u književnika. Prirodna, nenategnuta i neskalupljena komika rado se i sa smijehom čitala. Uporedo s tim piše Korajac u lisku »Pozora« (još g. 1863.) niz političko-satiričkih fejtona pod natpisom »Razgovori među četiri zida«, gdje opisuje uspjelo neke saborske govornike. No pravoga humorista i duhovitoga satiričkoga slikara pokazuju istom »Šijaci« (u »Dragoljubu« g. 1868.), gdje je Korajac počeo iznositi zanimljive i po životu vjerno snimane tipove iz požeškoga kraja svoga. Kako je u njega bilo oštro oko za glavne karakteristike svojih ljudi, a uzato čist i jedar jezik sa svim šalama i dosjetkama pučkoga govora, stupio je Korajac među naše prve humorističke pripovjedače, koji su svoje ljude snimali iz domaćega okoliša. No nato je Korajac zamuknuo na jedno desetak godina. Zabavljen svojim pedagoškim poslom dao se na didaktičke članke i rasprave, a budući da je od malih nogu zamilovao narodni jezik i njegove osebine, stao ga je sve više izučavati pa je na tom putu zasnovao veliko djelo »Filozofija hrvatsko-srpskih poslovica«, od kojega je izišao prvi svezak u Osijeku g. 1876., dok su druga dva sveska

ostala u rukopisu. U rukopisu se još nalazi i njegov opis puta u Italiju (g. 1888.) i u Karlove Vari.

Bio bi Korajac i više i češće pisao, da ga nije umarao službeni posao, na koji se više puta u listovima tuži svojim prijateljima. Na njega se, kao i na veliku većinu hrvatskih književnika, mogu protegnuti riječi, što mu ih je (g. 1878.) pisao Janko Jurković: »Literatura nam živi od mrvica hljeba službenoga, od otpadaka vremena, što nam ostane od službe, koja nas hrani«.

Ipak kraj svega posla dozrijevala je u Korajčevoj duši najzrelija njegova satirična pripovijest »Auvergnanski (čitaj overnjanski) senatori«, s kojom je, kad ju je posve dotjerao, izišao na javu istom g. 1877. (u Vijencu, a kasnije u posebnoj knjižici s nekim preinakama). Tu je prikazao neke od požeških gradskih otaca sa svim njihovim slaboćama i nehotičnom »filistarskom« komikom, a zašao je i u požeško društvo, u historiju, isprepletavši je različnim anegdotama i šalama, što se vežu uz grad Požegu, koju Korajac — tobože da zamete trag — zove postojano Auvergnom. Sebe prikazuje mladim liječnikom, — što bi imalo biti donekle simbolično za njega pisca, liječnika njihovih mana — koji se kreće u njihovu okolišu doživljavajući štošta.

3. Karakteristika.

Korajac je pisac uspjelih šaljivih i satiričkih pripovijedaka i požeškog kraja. Bio je rodjak Janku Jurkoviću po rodu i po humoru što je obojici navirao iz pera kao vrutak. Satira mu nije reska, ali se to slađe čita, pogotovu kad je još stilistički besprikorno izdjelana, a s jezične strane upravo krcata narodnim osebinama naše domaće šale. U tom je pogledu Korajac u ono doba upravo osamljen. Dok Jurković (a pomalo i Tordinac) pa Tomić i Šenoa upotrebljavaju svoj humoristični talenat sporadički, to jest više kao nuzgredno pomagalo, dotle je to Korajcu njegov elemenat, koji njeguje i usavršuje. Više se njegov humor očitovao u prikazivanju tipova negoli u situacijama.

Kao dokaz tih riječi neka posluži poglavlje glasovitih »Auvergnanskih senatora«.

VELIKI POŽAR U AUVERGNI.

(Ovdje se pripovijeda velika nesreća koja je g. 1842. zadesila slob. kralj. grad Auvergnu; a zatim se opisuje zbog te nesreće sazvano gradsko vijeće, koje stvara deset magistratskih zapovijedi.)

Bilo je g. 1842. — Jednoga dana navijeste zvona s auvergnanskih zvonika žalosnim svojim otkucivanjem, da je buknuo požar. Nesreće su, kao i vrane: kamo jedna tamo i stotine. Tako je bilo i sada. Uz jednu nesreću, uz požar silni, nadođe još silna bura i silovit vjetar, a kad su stali izvlačiti gradske štrcaljke — niti ima vode u pripravi, niti valjaju štrcaljke. Sad već nije nitko sumnjao, da će nestati Auvergne s lica zemlje ove! Gust dim, kao crn oblak,

uzvitlao gradom — starci strepe, žene plaču, a leleču dječica — a senatori? Senatori izgubili i mozak i glavu! U tolikoj nevolji pokupili se u gradsku vijećnicu u sjednicu; no kad tamo, nema gospodina načelnika — nova neprilika! Gospodin načelnik otišao u N..., jedno mjesto pune četiri milje od Auvergne daleko. Što će sada biti?

Dva su različna o tome mišljenja, što su senatori u prvi mah bez gospodina načelnika učinili. — Neki vele — a među njima i moj pobratim Živko Vragoljanović, da su senatori, budući da bi sjednica bez načelnika bila nepotpuna, i teško da bi više oblasti odobrile takvu krnju sjednicu, u prvi mah naumili bili: odmah i ne oklijevajući poslati po gospodina načelnika, neka dođe i sazove sjednicu. Ja toga ne vjerujem. To bi bilo upravo bezumlje, jer dok bi načelnik u Auvergnu stignuo, već bi bila i gradska kuća, a možda i čitava »varoš« u plamenu, a o sjednici ni govora. Nego ovo će biti vjerojatnije mišljenje, kojega se i ja držim, da su naime senatori u prvi mah odredili: »Neka svatko gleda i nastoji, da iz Auvergne živu iznese glavu!«

Strašan li je prizor prve noći bio: sav grad u plamenu, a sav svijet na brdima uokolo Auvergne. Mislio sam, da se primiče sudnji dan te kobne i užasne noći. Taj strašni i žalosni događaj nije smišljen, nego je historička istina, za koju ja svojim poštenjem jamčim. Ponavljam još jedamput: to je bilo godine 1842., a znadem točno i mjesec i dan; no znadu i mnogi sa mnom još i danas živi i vremešniji ljudi u Auvergni.

Puna tri dana i tri noći harao je nemilo oganj silni, a još osmi dan trajala je na garištima vatra.

Kad je oganj već bio prestao, sazove gospodin načelnik, kao »sasvim konstitucijonalan« čovjek, jednoga dana gradsko vijeće, te posadivši se na predsjedničku stolicu i s običajnim svojim uvodnim pitanjem: »Što smo anda sad čineći?« otpoče sjednicu i dopusti, neka senatori po svome najboljem uvjerenju i razboru odrede, što će i kako li će ubuduće raditi. To bijaše jedna od najburnijih i najvažnijih sjednica, kakove ne bijaše ni u dohistoričko doba. I danas su sve odredbe te sjednice u arkivu slavnog magistrata auvergnanskoga potomstva na uspomenu sačuvani. Ja sam tako sretan te mogu p. n. općinstvu kazati sve te odredbe u vjernom prijepisu onako, kako sam ih dobio od pobratima Živka Vragoljanovića, koji veli, da se upravo — ne znam kojom srećom — dočepao izvornoga zapisnika te je sve od riječi do riječi prepisao, kako slijedi:

Zapisnik izvanredne sjednice slob. i kr. grada Auvergne, držane povodom velikoga požara, dana ... mjeseca ... godine 1842.

Pošto je gospodin načelnik kao predsjednik uz običajno »konstitucijonalno« pitanje »što smo anda čineći?« sjednicu otvorio bio, bude najprije čitan, odobren, i svestrano potpisan zapisnik posljednje sjednice. Sad dođe na dnevni red pitanje: »Koje i kakove shodne mjere kani slavni senat prihvatiti za budućnost, ako bi kada i opet — što ne dao Bog! — u gradu požar buknuo?« Bilo je različnih prijedloga i protivnih prijedloga; onda dođu prigovori jednim i drugim prijedlozima, onda opet odgovori na prigovore, zatim vika ... buka ... larma ... vrisak ... grmljavina; onda opet vika, buka, larma itd. Iza dugotrajne svirke i prepirke složio se sav senat u tom, da se dadu i izdadu ove naredbe i odredbe pod imenom »deset magistratskih zapovijedi«, kako slijedi:

1. Tkogod odslije bude tako nesrećan, da mu izgori kuća, držat će se pogoreocem; a tko je zapali, bit će proglašen palikućom!

2. Palikuća, ako mu se uđe u trag, dobit će 25 batina; ako li mu se ne uđe u trag, onda mu se zločin oprašta tako dugo, dok mu se ne uđe u trag!

3. Isto tako i pogorelac dobiva 25 batina, i to ne zbog nesreće, koja ga je snašla, nego s razloga navedenih u 4. točki, koja slijedi.

4. Svaki gospodar kuće, prije negoli će postati pogoreocem, — imade to tri dana unaprijed javiti slavnomu magistratu, da se još za vremena može za sve pobrinuti! Koji pogorelac to učiniti propusti, dobit će 25 batina, i to s razloga navedenih u 2. točki.

5. Budući da je čestim iskustvom dovoljno dokazano, da brže izgori kuća slamom pokrivena negoli kuća pokrivena drvom ili crijepom, to se nalaže svakomu građaninu, da odslije sve svoje zgrade kao kuće, staje i t. d. — ne drvom ili crijepom, nego slamom pokriva; jer ako već dođe nesreća, da se zapali, bar će brže izgorjeti, a uvijek je i općini i pojedincima bolje i probitačnije, da svako zlo — pa i požar — što kraće vrijeme traje!

6. Budući da je gradski senat imao prilike uvjeriti se o krajnjoj nemarnosti svojih organa, imenito se pokazao slab nadgled nad štrcaljkama i nad vodom, koja bi imala vazda uza štrcaljke u pripravi stajati, to se sada za vazda naređuje i određuje: da imadu odslije sve gradske štrcaljke — bar tri dana prije požara — vodom biti napunjene!!!

7. Ako li požar nastane od groma, to se Sv. Ilija, kao ravnatelj i kao »eventualni« krivac, budući da ga i onako magistrat uhvatiti ne bi mogao, odrješava tih batina. No svakako se ima u tom slučaju tužba i tegoba prečasnom biskupskom duhovnom stolu podnijeti.

8. Budući da je opće mišljenje u svijetu zavladalo — a i Auvergna nije izvan svijeta nego u svijetu — da se požar gromom nastao ne može gasiti vodom, nego samo mlijekom — slatkim ili kiselim, svejedno je — to se od današnjega dana zabranjuje građanima ovoga grada sir praviti, samo da što više mlijeka u pripravi bude; osim toga nije slobodno ni krave ni ovce ni koze musti prije grmljavine, nego se taj posao — dakako sporazumno sa zvonarima, koji i onako paze na oblake — imade vršiti vazda poslije grmljavine!

9. Da se odslije svaki požar spriječi, imade se u gradu podignuti kip Sv. Florijana, koji će biti zaštitnik slob. i kr. grada Auvergne, i čitava jedna ulica prozvat će se po njemu »Ulica Sv. Florijana«. Zadaća Sv. Florijana bit će: pod svaku cijenu čuvati grad, ma i ne htjeli građani sami sebe čuvati! Napokon

10. Sve ove naredbe dobijaju današnjim danom krepost s dodatkom: »ako vis. kr. ugarsko namjesničko vijeće ne bi ništa protiv toga imalo«.

Dano u slob. i kr. gradu Auvergni, slijedi dan ... mjesec ... i godina 1842.

X.

JOSIP KOSOR.

1. Životopis.

Rodio se 27. siječnja 1879. u Trbounju kod Drniša u Dalmaciji. Odrastao je u Slavoniji, gdje je polazio pučku školu — čitavo svoje »školovanje«. Bio je pisar, općinski, sudski i odvjetnički, tipograf, pjevač i tamburaš.

Kosor je proživio čitavu odisejadu.

G. 1905. boravi u Münchenu, vraća se u Split, zatim preko Beča opet u München. U Beču, gdje je bio pisar u ministarstvu vanjskih poslova, napisa dramu »Požar strasti« (1910.). Iz Beča putuje opet u München, gdje su mu prikazivali dramu.

God. 1915. boravi u Splitu, otkuda se preko Beča vraća u München, da izmakne vojničkoj dužnosti, pobjegne preko Bodenskog jezera u Zürich, odakle poslije nekoliko mjeseci krene u Ženevu (1916.). Zatim podje preko Pariza, Londona, Skandinavije u Rusiju; živi dulje ili kraće vrijeme u Petrogradu, Odesi, Kijevu i Moskvi.

Iz Rusije otputuje u London, odavle u Pariz, i napokon u Jugoslaviju. Živio je izmjenično u Beogradu i Zagrebu. U Beogradu je bio pisar prve klase u ministarstvu prosvjete. U Zagrebu je bio nastavnik na glumačkoj školi. Sada boravi u Londonu.

Kosor je s pravom dobio apoziciju »hrvatskog Gorkog«.

Josip Kosor je poznat u zapadnom kulturnom svijetu, jer su mu djela izašla u engleskom prevodu, te su u engleskoj kritici bila vrlo pohvalno primljena. U posljednje je vrijeme stekao u inozemstvu glas vrlo originalna i snažna dramatskog pisca. U Parizu se naročito zanimao za njega direktor kazališta »L' Oeuvre«. Za Kosorova boravka u Parizu tamošnji je kazališni dnevnik »Comoedia« donio laskav prikaz o njegovoj književnoj ličnosti, te veli za Kosora, da je u ovaj čas jedan od najsnažnijih dramatskih pisaca Evrope.

2. Književni rad.

a) Pripovijesti i romani.

Svoje prve pripovijesti izda Kosor u dvije knjižice: »Optužba« i »Crni glasovi«. (Zagreb 1905.). U zbirci »Crni glasovi« nalazi se 12 pripovijedaka, koje crpe svoj sujet dijelom iz Slavonije, dijelom iz Kosorova rodnog kraja.

U prvoj pripovijesti »Ciganin« opisuje autor ciganina — poligamu, koji radi toga dolazi u sukob s vlašću i postaje palikuća. Pobjegne iz zatvora i u drugom selu živi kao prije.

»Otpuhivač prašine« Maković imao je samo tu zadaću, da otpuhuje prašinu sa spisa. Plaća mu je bila malena, a morao je i sestru od toga uzdržavati. Taj mu mekanički život dodije, oda se piću i izgubi službu.

U »Starčevoj smrti« ocrtan je život starca, koji je užigao svaku večer gradske lampe i od toga živio. Bio je zadovoljan. Jedne večeri dodje kući, legne u postelju i mirno sklopi oči za uvijek.

»Općinski ovrhovoditelj« je ona jadna figura, koga čitavo selo mrzi. Svagdje ga dočekivaju neprijazno. Jedan ga seljak htjede i ubiti. On se naskoro zahvali na toj gorkoj službi.

U ostalim pripovijestima ocrtani su različiti tipovi, njihov život i propadanje i uzroci toga.

Osim ovih dviju zbirki Kosor je objelodanio neke novele po različitim dnevnicima, časopisima i zbornicima:

Tako »Radnike« u »Obzoru« (1906.), »Cupalo« u »Savremeniku« (1907.); saradjivao je u »Kolu« Matice Hrvatske (1906.), Srpskohrvatskom dnevniku i drugdje.

U »Pokretu« (u nastavcima) i posebno u knjizi izdao je Kosor 1906. godine socijalni roman iz suvremenog života »Rasap«.

U tom romanu opisuje pisac rasap jedne stare i bogate zadruge Gavanovića, kojom je upravljao djedak Ilarija. Navodi također i uzroke tomu rasapu. Ima ih više. Nesloga, krađa, nevjernost žena, neposluh, sve je to krivo, da je došlo do diobe najveće i najstarije zadruge. Razdijelili su se u 8 grana. Razdijeljeni živjeli su mnogo teže. Nekoji su štoviše služili kod tuđina, samo da se prehrane. Otkako im je šuma izgorjela i otkako su se tuđinci dovukli u njihovo selo, da se obogate, otada im sve na gore kreće u selu. Djedak Ilarija nije nikako mogao podnijeti toga velikog udarca — diobe, — ali je morao na to pristati, samo da ne dođe do krvi. Poludio je i umro u tuđoj kući. Dugo su ga se još svi sjećali i priznavali, da je bilo bolje, dok su u zadruzi živjeli.

»Matica Hrvatska« izdala je 1916. god. Kosorovu knjigu »Mime«, u kojoj se uz »Mime« nalaze još ove dvije pripovijesti »Hram vječnosti« i »Koraljka u dugi žalosti«, »Mime« je najljepša od ove tri pripovijesti i stoga donosimo njezin sadržaj.

»Mime« pokazivaše još kao dječak osobit talenat u slikarstvu. Kad je polazio realku, zaljubi se u krasnu djevojku Lastu. Lasta je imala mnogo obožavatelja, koji su htjeli njezinu ruku, a jedinom Cacanoviću, veoma bogatom čovjeku uspije, da je zaruči. Mime ode na dalnje nauke u Monakov. Radio je i živio, ali Laste nije mogao zaboraviti. Kad je čuo, da se Lasta za tjedan dana ima vjenčati s Cacanovićem, pohiti iz Monakova u mjesto, gdje je bila Lasta i priredi izložbu slika. Lasta je morala postati njegovom, jer ona je bila u svakoj slici njegovoj. Lasta dođe na izložbu i prepozna sebe u slikama. Ona zahtijevaše, da se njezino vjenčanje ne samo odgodi, nego posve razvrgne. Mime pobjegne s Lastom u Pariz, gdje je razvio svoj talenat i njegovo ime se poče javljati u evropskoj javnosti. Cacanović se je ustrijelio.

Drugi je Kosorov roman: »R a z v r a t«. (Zagreb 1923.). U njem je opisan život u Jugoslaviji iza svjetskoga rata. Ljudi, koji se vraćaju iz inozemstva u svoju oslobođenu domovinu, ne mogu se prilagoditi socijalnoj okolini, koja je veoma iskvarena.

Najgori su bili ratni milijunaši, koje Kosor opisuje gore od zvijeri.

b.) D r a m s k a d j e l a.

»P o ž a r s t r a s t i« (4 čina M. H. Zagreb 1912.; 2. izd. 1921.) prodro je prije u Njemačkoj (Münchenu, Mannheimu, Berlinu i Beču) i u Engleskoj (u Londonu) nego li u Hrvatskoj. Poljak St. Przybyszewski pozdravio je u Kosoru neku novu elementarnu enunciaciju Božanstva, za kojom pohotno čezne kao za mutnim oblacima duša novoga čovjeka.

Organskim je nastavkom problema izmedju dobra i zla drama »P o m i r e n j e« (3 čina 1914.). Glavni junak u drami je Marko Gavanović isto kao i u romanu »Rasap«. Starac Marko u »Pomirenju« povlači se u šumsku samoću, iza kako je razdijelio svojim sinovima zemlju i iza kako je sav svoj imetak podijelio sinovima. Masa ga proglasi svecem, ali naskoro otkrije u njem antikrista i kao takova ga ubije.

Treća je Kosorova drama »Ž e n a« (hrvatski izašla tek god. 1920., dok je o njemačkoj pisao Zweig još 1913.).

»N e p o b j e d i v a l a đ a«. Tragedija ljudske svijesti u 5 činova (Zagreb, 1921.) znači dekadensu u Kosorovom dramatskom stvaranju. Glavni je motiv u drami tragika titanizma u čovjeku. Djelo je prikazano na zagrebačkoj pozornici.

U drami »C a f é d u D ô m e« (Zagreb 1922.) prikazan je vječni spor izmedju materijalizma i idealizma i nužnost kompromisa.

Kosor ima nekoliko drama u rukopisu. Tako je jedan dio drame »Č o v j e č a n s t v o« publicirao u književnom »Obzoru« (1925.). Nije još dosada izdao »K i r k e i V e n u s«, »G r a d i t e l j h r a m a«, »R a d«, »S r b i j a«; iz dosad neobjelodanjene »P r a v e d n o s t« izašao je samo I. čin (Novosti« 1920.). Nekoje su mu drame izašle u engleskom prevodu (London, Henderson 1918.).

c.) L i r i k a.

Osim ovog bogatog dramatskog i pripovjedačkog stvaranja spjevao je Kosor dvije zbirke pjesama: E k s t a z e, iz koje je neke uvrstio u »Savremenik«, i bečku reviju »Merkur«. Drugu zbirku »B e l i p l a m e n o v i« izdao je u Beogradu 1919. godine.

3. K a r a k t e r i s t i k a.

Josip Kosor, taj »hrvatski Gorki« ocrtao je u početku svog rada tipove naših skitnica, život i propadanje naših zadruga po Slavoniji (»Rasap«), devalvaciju svih kulturnih vrednota u nas poslije rata (»Razvrat«), da kasnije predje na novo polje prema uzoru artista velikih stranih književnosti: na ideologiju ruskog bogotraženja. Paralelno s tim postaje Kosorov stil patetičan, teoretski i osebujno kićen.

U svojim dramama, koje su u tuzemstvu i u inozemstvu naišle na pohvalna priznanja, zalazi Kosor u primarna stanja (»Požar strasti«) ljudske psihe, u barbarizam. U Ilariji Šaliću, glavnom licu, crta normalnog diva s proročkim gestima, a u Guši Rigalinu, seljaka s porivima pračovjeka, koji iz nekog demonskog nagnuća otimlje zemlju od Ilarije (Cfr. Branimir Livadić u predgovoru »Požara strasti«).

Kosor je velik i snažan pripovjedački i dramatski talenat, te još nije rekao svoju posljednju riječ.

RASAP.

Suton stare i bogate zadruge.

Zima je. Po krovovima pao snijeg, a po dušama seljana brige. Preko čitave zime treba hranit konje u štali, a Bog zna, hoće li sijena potrajati do malog Božića, volovi, dabome moraju proležat u pojati uz slamu. Nu ima još većih jada. U mnogoj kući nestaje žita, pa valja potjerat štogodá marve na sajam i povratit se sa vrećom dvije zlatnoga zrna. Koji imaju nose u vatrenku ili voze na Dunav.

Nedjeljom se vidi nepregledan niz kola i saona, koja putuju kroz daleke šume, pa kroz sela Slakovce, St. Jankovce, Svinjarevce do u Vukovar.

Jedne nedjelje, istom što je svanulo, vozio se Mata Ćirić baš kroz šume prema Vukovaru i kad je prolazio saonikom pokraj hrašća, najednoć čovjek se trgne i uprepasti. Kroz šumu luta djedak Ilarija Gavanović obučen u kožuh i šubaru, a preko leđa prebacio veliku torbu. U ruci mu je štap, kojim se čas podštapljuje, a čas maše i viče, da daleko prodire šumom jeka:

— Caru, caru, ja idem caru, oću svoje pravo!

A zima je, da se mrznu čovjeku kosti. Ljudi se šćućurili u saonama, šubare natukli preko ušiju i ruke zaturili duboko u rukave kabanica ili kožuha, odpuhujući sivu paru ispod čvrsto injem okićenog brka. Konji također promrzli i bijele se od mraza, kao da su netom procvali.

Ljudi slušaju glas iz šume, al nijednom ne da se sići sa saona i uputit nesretnog starca, da se vrati kući.

Mati Ćiriću zažali se, siđe sa saona i uputi se djedaku Ilariji, da mu ponudi mjesto na saonama i na večer doveze ga kući.

Nu kad ga djedak Ilarija ugleda, iz daleka mu se stade groziti štapom, da mu se ne primiče:

— Ne pristupaj, — kričaše, — ja idem u Beč — caru.

Očito si nesretnik bješe uobrazio, da mu ne dadu poći caru, pa je koracao, ne putem, nego posred šume mahajući pred sobom silno s batinom, da ukloni svaku zapreku.

Mata Ćirić mu rekne:

— Didače, ti si skrenuo s pravoga puta, duša ti se smela.

Našto se starac uzgoropadi i nasrne na nj štapom, da mu je Ćirić jedva izbjegao udarcu.

I kao u teškom, mutnom snu, u kojem duša luta po nekom neopredjeljenom, beskrajnom maglenom prostoru — giblje se nesretni starac, svedj vičući žalobnim glasom, koji podsjeća na plač selećih se zalutalih ždralova u jesenskoj noći ponad množ sumnjivih svjetala...

— Ja idem caru, caru!

Saone odmiču praćene gustim pramovima sive pare po dugom bijelom beskonačnom saoniku, koji prosijeca visoku hrastovu šumu, okićenu sada neobično dugim, gustim mosurima leda. Nakopnjeli snijeg čvrsto se smrzo uz zemlju, kao da je iz nje izrasto. Zimnje ledeno nebo čisto je i zrcali se modrilom. Rano procvate u šir i duž rumenom skrletnom zorom sa hladnim velebnim čarom. Brzo uskrsnu sunce veliko i jako, sipljući crveno svijetlo i odijevajući šumu orisima požara...

Dugi mosuri leda — kristalni štapi — žarko se bliješte, a šuma se zlatno puši... Krpe snijega liče prostrti baršun a gordi hrastovi, tvrde stupove mramorja smedja...

Svjetlo raste, slika se ljepša i veća, dok pred očima omamljenim, ne plane velebno prirodno zdanje, pod beskrajnom modrom kupulom neka — kristalna palača zimnja, gdje se udomio Gospod Bog i caruje med vihri i snijegovi, opajajući se svijetlima i silnom rukom vrstajući igru svemira...

Djedak Ilarija zastajkuje, sluša i opet se natisne dalekom i studenom, kristalnom palačom, a odasvuda ga obujimlje ukočena tišina i bliještava obmana neba, svjetla i snijega. Na ustima mu je uvijek jedan poklik, koji raznosi šumom jeku ludila i užasnu tragediju duše...

Upire oči u modre krpe neba, koje daleko na obzorju šara crna šuma....

Čini mu se, umah tude dižu se sjajni dvori i car sjedi na prijestolju od suhoga zlata.

Tamo će poći, pasti mu pred noge i zagrlit ih.

Pričati će mu, oduševljeno pričati, kako je išo za njega na Mantovu, a očevi njegovi na Turčina i Prusa...

I reći će mu, o ne, to će mu u uho prikričati, da mu se je stara kuća srušila na glavu i satrla mu dušu... njemu, djedaku Ilariji, sinu Marijanovu, čiji se je otac vozio, na šest žerava. A car će ustati, pomilovati ga i reći mu:

— Idi, otkle si i došao. Sve ćeš svoje dobiti natrag i ja ostajem car u Beču, a ti gazda u zadrugi Gavanović. Tvoje dušmane ću protjerati.

Djedak se Ilarija smije slatko djetinski.

Sad oponaša vojnika sa širokim koracima marširajući k svome caru, kao što je nekoč išao na Mantovu.

Ali samo gdje je car? — stane ga hvatati užas.

Deder, da zavikne iza hrasta:

— Care, oče, gdje si?

I viče, a jeka je prazna i bježi u hladnu daljinu.

Djedaku Ilariji je postao težak korak, a on mora danas da tamo stigne.

Treba se malo olakšati, treba zbaciti sa sebe kožuh, torbu i štap, ta to ga pali, to mu kožu žeže...

A sada gle, poteci stara nono moja!...

Djedak Ilarija bježi očajnim tokom po tvrdom snijegu — u samoj košulji i gaćama. Za malo pade mu i šubara s glave, nu on ni ne misli, da se sagne za njom, nego gologlav leti potepljući se. Ah, on ni ne zna više misliti, tek ga proganjaju njegove krvave rođene misli...

Ponad glave izmiče mu se šuma i nebo, u susret mu skaču grmovi obučeni u inje, vijugav saonik, hrašće i ukočena smrznuta rijeka. Pohita preko leda i umah mu se noga iznevjeri i pade. Dugo se muči dok ustade sa okrvavljenim čelom ostavivši krvavi trag za sobom...

I mameno dalje juri niz rijeku s luđačkom mišlju, da traži cara i nestaje ga u daljini kristalne zimnje palače, u goloj bijeloj pustoši šume, između hladnog i tvrdog neba i zemlje... — — — —
— — — — — — — — — — — —

Kratak je zimski dan i jedva što svane već i smrkne.

Tada je nebo, prekrasna plavetna dvorana, višekrat zastrta bijelim il sivim oblačnim zastorima, po kojoj naizmjence u mirnom al brzom tempu prošetava veliko, dostojanstveno sunce i lijepi mjesec sa dražesnim zvijezdama. Oni se na ružičastim dverima božjega dvora od ishoda do zapada — susreću, pozdravljaju i cjelivaju slatko sa svijetlim tracima, nastavljajuć svako svoju putanju, jedno da bdije, drugo da snije.

Daleko od te slike neba, u kasno doba noći, sklizaju se običnim šumskim saonikom saone Marka Šiškova, sa puta iz Vukovara.

Marko je zakasnio, malo se napio, al ipak drži pamet u glavi. Dobro se stisnuo u kožuh, jer mraz bridi.

Noć je tiha, nigdje nije vidjeti ni jednih saona. Kroz crno granje hrastovo, koje se u noći pričinja neobično silno i jako, siju na smrznuti snijeg čisto bijela mliječna mjesečina zamatajući snježnu koru u plamečke modrobojna svjetla.

Daleko se bjelasa put u noć i rekao bi, nema kraja.

Najednoč konji podigoše sumnjivo glave i jedan njisnu.

Marko se izvuče malo iz kožuha, da spozna slutnju konja.

Nedaleko puta umah sa strane, ugleda čovjeka, gdje leži ukočeno sa nešto zarivenim licem u snijeg.

On se prekrsti tri puta i zazove Boga u pomoć. Zaustavi konje i siđe sa saona.

Sa strahom u grudima i nešto naježenim kosama priđe čovjeku, koji je ležao na snijegu.

Okrenu mu lice prema mjesecu i prepade se.

Gospodine Bože, što to vidim, ta to je djedak Ilarija Gavanović i gle, okrvavljen i napola gol.

— Djedače Ilarija! — viče ga kroz šumu.

Al on se ne odzivlje iz mrzloga sna. Popipa mu srce, još tuče... Ta s njim u saone, dok nije izdahnuo, — skoro da viknu Marko Šiškov.

A onda se upre što može i natovari smrznutoga starca na saone. Omota ga u svoj kožuh i silno ošine kandžijom konje; tako reći letećki dojuri u selo kući.

Poštena je i dobra porodica Marka Šiškova. Ponajprije istaru smrznutoga starca snijegom i kad mu se povrati tračak života, unesoše ga u toplu sobu. Starac malo oživje i teško prokašlja ostatak noći, a zatim pred zoru izdahne u tuđoj kući i na tuđim rukama...

Kad mu sinovi doznaše jutrom za taj crni glas, doletješe u kuću Šiškovu sa ljutim jaukom i pomiriše se u suzama kraj mrtvoga oca...

Mrtvo tijelo prenesoše mu k sebi i sahraniše ga uz grob mu očev...

Svečano pokopaše oca razmetni sinovi njegovi i valjda po sela iskaže starcu zadnju počast, ispratīvši ga do grobnice.

I tako svrši zadnji kućegazda zadruge Gavanovića, djedak Ilarija, sin Marijanov.

KAKO NAROD PROPADA.

Žrtve neznanja.

U selu T. teče život sve jednako; nema tu nikakovih životnih promjena osim promjena vremena. Kad bura puše, hladno je svima, kad sunce grije, toplo je svima; kad ponese ljetina jedu do sita, a kad nema ništa u polju, nema ni u želucu. Živi tu narod slobodno sam o sebi, u svojim teškim kamenim kućama, pokrivenim pločama bez tavana i peći; a i šta će im peći, kad pod istim krovom ima zimi mjesta i za stoku, koja ih ogrijeva svojom toplom zduhom. A sloboda je njihova neograničena. Mogu po miloj volji pucati iz starinskih kubura, mogu ako hoće poput medvjeda uzvaljati cijelu planinu kamenja — i ni vlas im ne će pasti s glave!... Osim poreza, lukna, vojništva i trgovačkih dugova, nemaju nikakovih drugih teških obveza.

Ne moraju davati djecu u školu i mučiti im pamet, nego čim iskoče iz kolijevke slati ih u planinu za ovcama i kozama; ne moraju obnašati nikakvih zvanja ni sudjelovati u javnom životu; ne moraju se brinuti za nikakov duševni i materijalni napredak, — al upravo ništa toga, nego samo moraju živjeti slobodno, široko, divlje kao u doba pračovjeka!...

Njihova kronika najvažnija je sa događaja, kad dojaši fratar u selo; onda se sve uskomeša i oživi.

Al jednoga svjetloga dana uzdrmao je izvanredan događaj selom T.

Oko podne zagrmio je glas ispod Umca planine:

— O Petre, Šimune, Filipe, Ivane, Luco, Mare i svi vi drugi, čujte i počujte! Došô je jedan šinjor škrivan iz grada, koji će svima našima nakititi knjigu šarovitu; traži pet fjorina i vrč vina; saberite tko banicu, tko dvije i donesite pod Umac.

Krupan jaki glas sjekao je zrakom i odvraćao jekom iz planine. Cijelo selo elektrizova se za čas. Mnogi skočiše iz kuće i kao na gašenje vatre pohitiše naglo pod planinu, neki se pojaviše na pragovima i namaknuvši ruku na oči pogledaše pod planinu, neki opet promoliše raskosane glave kroz duplja prozora i naprezaše oči na sve strane.

Kad se ljudi sabraše pod planinom, nađoše šinjora gdje se uspeo na jednu golemu stijenu poput proroka, a do njega jednog mješćanina. Šinjor bijaše sitan čovuljak, okrugla nabuhla lica i malenog ptičjeg nosića, ispod kojeg izniklo tek par rijetkih riđih dlačica; tamne mu oči bijahu mutne i zakrvavljene i opasane modrim kolutima; odjeven bijaše po gradski. Pušio je cigarete i odisao po vinu.

— Došao sam narode, — podiže on svoj hrapavi bas poput govornika i stade mahati sitnim blijedim ručicama po zraku, — da vidim kako živeš, da se s tobom bratski porazgovorim i da ti nakitim knjigu šarovitu u druge strane svijeta gdje prebivaju tvoji mili. Mili moj narode! — ovdje mu zadrhta bas i diže se za notu više — teškom mukom pobrao sam ja ovo svoje dragocjeno znanje u mudrim školama, i ja ga evo sada dajem svijetu u bescijenje. Znate li tko sam ja?

Svi zatomiše dah u prsima i upriješe oči u njega. — Ja sam općinski sudbeni i advokatski škrivan!

— O-o-o! — ozva se udivljenje u puku.

— Znate li gdje je Bosna, Hercegovina, Hrvatska, Slavonija, Kranjska i Srbija?

— Čuli smo za nje, — rekoše nekoji.

— Sve sam ja te zemlje prošo i govorim njihove jezike!

— O-o-o! — razlegne se življe u puku.

Zatim pređe šinjor na samu stvar.

— Ovaj me je čovjek doveo, — i pokaza na mješćanina, da metnem na papir sve ono, što vi mislite i u srcu nosite, da vaše uzdahe, vašu ljubav i suze zavijem kao svilene bubice u sitne slovke, a sve to učinit ću vam kao svojoj braći za ništa: — za pet fjorina i vrč vina. Pristajete li, da razvijem krila svomu umu tu pred vama?

— Pristajemo, pristajemo, — zažamorilo jednoglasno iz puka.

Netko banicu, netko dvije, al sve s teškom mukom skuca puk sela T. pet fjorina i uruči ih šinjoru škrivanu, a donesoše mu i vrč vina.

Najprije je šinjor pročitao pismo Luci Danilovoj od njenog muža, koji joj pisao iz Slavonije, da prvom prilikom s našima k njemu krene, a ona mu je odmah odgovarala. »Puno moj ljubljeni druže! Teško mi je bez tebe, a kako si daleko od mene. Ja jadna ženska nemam, ni žita ni drva, a u grad mi se ne da; pošalji koju paru, da preživimo... Jedva čekam, da krenem s djecom k tebi. Pozdravljam te milo i drago ja i djeca i molim se za te Bogu.« — A zatim dodatak: Ono vune što je ostalo iza tebe splela sam ti četvore čarape. Pozdravlja te kum Mate Matin, tetka Mara Marina i t. d. Po tom je slijedilo još koji desetak pisama, kojima su javljali rođaci svojim rođakom u Slavoniju o svome žitku, dugovima i skorom iseljenju. Šinjor je ispitujuć ih, što žele javiti, brzo svojom sitnom blijedom ručicom vozio po papiru i izmotavao crne redove kovrčastoga nepravilnoga pisma, a seljani su gledali uporno iskolačenih očiju u pero, u njegovu ruku, oči, usta, lice, glavu — u njega svega. U njima je raslo udivljenje i obožavanje za toga šinjora. Kao za kako čudovište. U duši su se krstili i čudili, kako on može njihove riječi strpati u onu sitnu crnu šaru, da to netko drugi kašnje pročita i sazna, što su oni mislili i govorili; a to udivljenje izražavalo se uzdasima i poklicima:

— Ah, da ja umijem tako, volio bi neg kapu dukata!...

— Nego carsku krunu, volio bi ja, — kliknuo drugi.

— Čini mi se, život bi dao, — uzdahnuo treći.

— Ne bi nas tako gulili, da znamo... pridometnuo stari Atlagić.

Ali kad je šinjor napisao sva pisma i pročitao im s papira sve, što je koji govorio, prevršili su mjere u ekstazi. Žrtve neznanja spopale su šinjora i podigle ga na rukama u zrak, kličući i cjelivajući ga u ruke, a žene i jecahu od mila... Pred jednom gradskom pijanicom pokloniše se ljudi, u kojima je bilo snage i uma kao zlata u neotkrivenom rudniku, koji su bili zdravi i jaki poput rodne gore a bogom nadareni poput prvih kulturnih naroda, al koji su još sveudilj živjeli u tami pračovjeka!....

Kad je ugasnulo sunce za planinom i tama obavila cio kraj, povukoše se seljaci u svoje razbacane kamene špilje, a šinjor gromko se smijući i od smijeha previjajući se u pasu — krene tamom u grad.

XI.

ANTE KOVAČIĆ.

1. Životopis.

Dr. Ante Kovačić potječe iz hrvatskoga Zagorja. Rodio se naime u Mariji Gorici (općina brdovečka blizu Zaprešića), mjeseca srpnja godine 1854. od roditelja seljaka, što su onamo došli iz Štajerske. Tu je mali Ante polazio pučku školu, a te je dane prikazao nanizavši ih u djetinjstvu Ivice Kičmanovića, koji je od seljaka postao gospodin, a u kome je Kovačić pokazao mnogu svoju crtu. Taj dio donosimo u ovoj knjizi, a to je upravo odlomak iz najvećega njegova romana »U registraturi«. I naš se Kovačić pogospodio. Učitelj je njegov vidio u njemu ne samo živahna, već i darovita dječaka, pa nagovorio oca, da ga dade u škole. I otac ga odvede u Zagreb u gimnaziju, gdje je svršio šest razreda, a ostala dva u teologiji, budući da mu je otac želio vidjeti sina svećenikom. No Kovačić svršivši ispit zrelosti svuče mantiju i u velikoj oskudici, pošto mu je otac odrekao svaku novčanu pomoć, upiše se u pravo. Od god. 1875. do god. 1880. uči svoje nauke, piše zbog prehrane u odvjetničkim pisarnama, ali piše takodjer pjesme i romane; u njega je naime bilo mnogo zdravlja, mnogo radne snage i energije, a usto još obilna mašta.

Uza sav svoj književni rad mogao je Kovačić svršiti i svoje pravničke nauke. Godine 1880. bio je promoviran na čast doktora prava, a iste se godine i oženio s Milkom Hajdinovom. Od to je doba odvjetnički perovođa u Zagrebu (kod dra Franka do g. 1883.), u Karlovcu (kod dra Banjavčića do god. 1887.) i opet u Zagrebu (kod dra Šrama do god. 1889.).

Godine 1889. postade Kovačić samostalni odvjetnik u Glini, gdje se kod jedne komisije tako nahladio, da je obolio na upali mozgovnih opna i tužnom smrti umro u lječilištu Stenjevcu pred sam Božić (10. prosinca). Ostalo je iza njegove smrti u rukopisu nacrta za romane i novele, pa nam već i zbog njih valja vječito žaliti nagli gubitak toga znamenitog pisca.

Tragično je i prerano umro veliki hrvatski pripovjedač, kojega se duh doticao onih visokih krajeva što se zovu: genijalnost.

2. Književni rad.

Svoj književni rad započeo je s pjesmama: u Vijencu, u Lipi, u almanahu »Hrvatska«; a većinom su ili romantičke povjestice s nešto malo lirsko-ljubavnih pjesmica ili pak satiričko-političke. Kovačić je bio pristaša stranke prava i onih mladih književnika, koji su okupljajući se oko dra Ante Starčevića osnovali književne listove Balkan, almanak Hrvatsku i Hrvatski dom pa Hrvatsku vilu, kao neki ustuk Šenoinu Vijencu, dok se nijesu te razmirice konačno izgladile, pa i sam Kovačić surađivao u Vijencu. Iz ovoga je doba i njegova parodija »Smrt babe Čengićkinje«, u kojoj prema poznatom Mažuranićevu epu »Smrt Smajil-age Čengijća« izvrgava satiri politiku bana Mažuranića. — No ako Kovačić i poslije ne zanemaruje stihove, ipak je njegova slava veća u pripovijeci i romanu.

Prvi mu je roman »Baruničina ljubav« izišao u Vijencu god. 1877., a poslije i posebno. Oko barunice Sofije spleo je Kovačić dvije ljubavi: jednu idealnu s Ivanom Martinićem, pogospođenim seljakom, i drugu mekoputnu s Julijem Krčelićem, propalim plemićem. Sofija postane ženom Martinićevom, ali mu se iznevjeri pobjegavši s Julijem, s kojim je i prije ljubakala. Martinić proda sva svoja imanja, ode iz domovine ostavivši prijatelju na odgoj sina Pavla. Kad barunica poslije različnih neprilika dođe opet u Zagorje i kad bi mogla nastati pogibao, da se zaljubi u Pavla — za koga ne zna da joj je sin — dođe Martinić kući i spriječi to. Sin mu se saznavši sve ubije, a on i Sofija odlaze u manastir, da se smire i okaju grijehe svoje. Unatoč romantičnu zapletu izbijaju u ovom romanu upravo snažni opisi života i društva onoga vremena, pa se taj roman i danas s velikom zanimljivošću čita.

Iste je godine izišla u Hrvatskom domu (poslije i posebno) novela »Ljubljanska katastrofa«, u kojoj se opisuje put dvojice mladih Hrvata po Sloveniji i njihova ljubav spram dvije sestre. Ta su dvojica: Kovačić i njegov pobratim Andrija Palmović, što se odrugud može doznati, dok je sama novela prikrivena pravom poezijom i umilnom svježinom fantastičnoga pričanja. — Godine 1880. izlazi u almanaku Hrvatskoj Kovačićeva crtica »Seoski učitelj«, koja nije tako znatna, kao njegova satirička novela »Ladanjske sekte« (u istom almanaku i iste godine), gdje se nesmiljenim realizmom iznose slaboće nekih suvremenika njegovih, većinom zlobnih, kukavnih i šupljih ljudi, kod kojih se ne zna, imaju li manje srca ili značaja ili uma. Kako je Kovačić bio sam pošten, iskren i požrtvovan, tako je upravo prezirao ovake sitne i pakosne ljude, koji pod njegovim oštrim i humorističkim perom izlaze upravo kao karikature.

Godine 1882. izišao je u pravaškoj Slobodi (a poslije i posebno) roman »Fiškal«, koji je nalik na »Baruničinu ljubav« i po kraju, iz kojega je uzet — opet naime Zagorje! — i po nekim licima. Kao što je ondje naime Martinić, tako je ovdje »fiškal« t. j. odvjetnik Podgorski, a kao što je tamo Sofija, tako je ovdje strastvena Elvira; pače i onome Juliju ima sličan karakter grof Laca, samo što je on još gori i pokvareniji. Obojica — on i Podgorski — ljubavnici su Elvire, zbog koje izgubi Podgorski ljubav grofice Olge, čestite, zanosne i umne djevojke, koju napokon zadobije

grof Laca. Osim te fabule romana ima »Fiškal« mnogo satiričkih mjesta protiv ilirizma i nekih njegovih zastupnika, koji su Kovačiću »žive plamenke, štono lijetahu poput divljih ognjeva po zemlji«, dok mu je sam ilirski preporod imao u sebi nešto »eterično ,nešto nestalno«, nešto, što se nije osnivalo »na historiji i na pravu hrvatskoga naroda«. Zbog ove stranačke tendencije izišla su i ovdje neka lica karikirana. — Svoj satirički dar upotrebljava Kovačić i dalje u istom mahu. Tako ponajprije u feljtonu, koji je po svojoj prirodi najpodesniji za satiru. God. 1883. izlaze naime u Slobodi njegovi satiričko-politički »Listovi iz Bombaja«, a g. 1886. osvanu već u prvom broju Balkana početak satiričkoga romana njegova »Među žabarima«. Taj je roman izlazio u nekoliko brojeva, ali ga je urednik zaustavio, budući da su se stali dizati neki građani iz Karlovca i Koprivnice, koji su se osjetili povrijeđeni ovaj put osobito reskom i plamenom satirom Kovačićevom. Tako je ostao roman nedovršen, jer je Kovačić pisao od broja do broja, a poslije nije imao prave volje ni vremena, da se na nj vrati. A šteta — jer su to malogradski »purgari« sa svim svojim manama i posebnim shvaćanjem života i svojih dužnosti izneseni upravo originalnom duhovitošću i živošću; tipovi nijesu još ni danas izumrli.

Tako smo se primakli njegovu najvećemu djelu, velikomu romanu »U registraturi«, štono je izlazio čitave godine 1888. u Vijencu. To je najoriginalnije djelo u našoj književnosti po svojoj osebnosti i šarolikosti. U njemu se upravo ražarilo ono genijalno u Kovačića, što je u dotadašnjim njegovim djelima probijalo. Tu je prikazan život Ivice Kičmanovića od seljačkoga djetinjstva njegova do gospodskoga mu svršetka »u registraturi«, to jest u uredu, gdje se nahode sudski spisi. Roman se i počinje sa spisima, to jest originalno i fantastički zamišljenim okvirom kasnijih bujnih slika: jedan je naime spis opis života »registratora« Ivice Kičmanovića, koji to sve pred drugim spisima priča. Ivica je poslije svoga zanimljivog djetinjstva, gdje se osobito ističe sjajni opis tučnjave na uskršnji ponedjeljak, dospio u grad k nekomu debelom i glupom »meceni«, gdje kod »kumordinera« Žorža probavlja svoje dane kao đak i doživljuje svakojake zgode i nezgode. Poslije, kad bi imao biti sretan s dobrom seljačkom djevojkom Anicom, osvoji ga neka Laura, koja je još gora ženska, negoli su bile u onim prvim romanima: Sofija i Elvira. Laura pače umori Anicu, postaje romantična, da preromantična zločinka, kasnije i hajdučica »Lara«. Kičmanović pak ostari, postaje službenikom, »registratorom«, napati se dosta u životu, zapadne u ludilo, zapali sve spise i sam izgori u njima. Ovo je samo okosnica, a predaleko bi nas odvelo, da izbrajamo sva ona lica i događaje koji se vežu s glavnim nitima radnje. Kovačić je tu prosuo sve elementarne prirodne vrline svoga osebnog talenta, tako da je zazbilja stvorio svojim romanom našu »epopeju sela i grada«, kako je to zgodno istaknula jedna naša kritika. Jedino ,što smeta u romanu, jest odveć velika romantika nekih lica i događaja (kao na pr. Laura i njezin život), koja se teško može dovesti u sklad s jakim naturalističkim elementima u ostalim poglavljima; to se opaža i kod drugih Kovačićevih djela, osobito u završecima, koji su zbog publike imali biti efektni. Kao da je Kovačić osjećao na sebi okove one »zanimljivosti«, što je traži roman u svojim zapletajima, pa kako je bio bujne i raspojasane mašte, on je te zapletaje potencirao i tako nešto prevršio time, što je katkad zašao izvan granica umjetnosti; što mu ovo djelo — kao i neka druga — nije izišlo sasvim zaobljeno i arhitektonski dotjerano, valja odbiti na to, da je Kovačić na prekide radio i davao u štampu, katkad upravo pisao od broja do broja. No unatoč svega toga dao nam je on život: sebe, svoj kraj i svoje ljude, koji su projicirani kroz njegovu bogatu umjetničku dušu dobili snažne i jake poteze. Hrvatskoj javnosti nije Kovačić bio još prikazan u potpunoj slici. To je učinila istom novija kritika. Dr. Ivan Krnic iznio je o njemu opširnu studiju u Nadi g. 1901., a Milan Marjanović prikaz u Savremeniku g. 1906. Književni su mu spomen namijenili Kumičić u crtici »Crn Božić« i Gjalski u »Radmiloviću«. Društvo je hrv. književnika g. 1910. izdalo »Sabrane pripovijesti«, a Matica Hrv. g. 1911. »U registraturi«.

3. Karakteristika.

Kovačić je markantan hrvatski pripovjedač koji bi, da je poživio, ostavio iza sebe možda još sjajniji trag negoli Šenoa. U njega je bilo obilno one prave elementarne snage stvaranja, bilo je mnogo bujne i prebujne mašte, a kraj svega toga i oka i osjećaja za ljude i događaje oko sebe. I Kovačić su i Šenoa, kako bismo narodnom poslovicom rekli, na isto brdo tkani, a to je brdo romantično. Kovačićevi su naime romani također po svojim zapletima, po svojoj fabuli romantični pa potpuno mogu da zadovolje ono, što obični, neukiji svijet zove »romanom« i što od njega traži: zanimljivo pričanje o ljubavi, o ljubavnim zapletajima i pustolovinama, o potresnim događajima itd. Kako pak pisac poznavajući ovakve želje publike mora tu istu publiku odgajati malo pomalo i za više umjetničke užitke (a to su naši pisci morali činiti), proturava on sve više i više u ruhu romana pravu umjetnost; on ne smije da podražuje živce, već da oplemenjuje dušu. Tako je i Šenoa u svojim romanima budio u publike ponos prikazujući joj svijetle strane iz hrvatske prošlosti, a usput je prepleo ljubavne prizore, da se slađe čita. To isto čini poslije i Kumičić u svojim romanima, a tako rade i svi tendenciozni pisci.

Kovačić je naime po prirodi studirao i opisao ljude iz svoga sela, među njima i svoga oca pa i sebe; odatle potječe realizam, pače upravo naturalizam njegovih romana u inače romantičnom spletu, budući da on nije možda tek poput fotografa snimao ljude oko sebe, nego ih je prodahnjivao svojom bujnom fantazijom. Tip seljaka, koji je postao gospodinom, vidi se i u njegovim drugim romanima, kao na pr. u »Baruničinoj ljubavi« (Ivan Martinić) pa u »Fiškalu« (Jakob Podgorski) i drugdje. Opreka između izrođenih i iznarođenih plemića i pogospođenih seljaka zanimala ga je, kao i Šenou (u »Vladimiru«).

DJETINSTVO IVICE KIČMANOVIĆA.

(Iz romana »U registraturi«.)

Ah, kako li se počinje moje školovanje!

Otac mi, nazivahu ga veselim Jožicom Kičmanovićem s nadimkom »zgubidan«, nije poznavao ni pedagoško-didaktičkih teorija ni prakse. Seljak naš staroga kova i zlatnih vremena ne razumije se niti u čitanje niti u pisanje. Stoga ne će valjda nitko moći da kaže, da je moj otac čitao kakve moderne pedagoge. Ali kad sam u svom životu pročitao Rousseauova Emila, držim, da je poput svih drugih seljaka najviše u praksi provodio njegova načela, za koga je dakako toliko znao i mario, kano i Rousseau za moga oca, »zgubidana«.

Seljačka naša kolibica ima dva dijela: veliku četverouglastu sobu s golemom peći, na kojoj u cičoj zimi svi spavamo, i pregradu za blago, perad i druge sitnarije. Ne nalazi se u selu nego na visokom samotnom brežuljku, obraslu na istočnoj strani šumom i borovicom, a na zapadnoj vinogradom. Tako su i druge seljačke kućarke rastepene naokolo.

Mi smo se ipak družili s tim našim raspršanim susjedima. Žene polazile jedna drugoj u pohode na razgovore, muškarci na pilo, a djeca na igranke. Nije smetala udaljenost ovakvim dobrim susjedima i u međunarodnim stvarima: babe se vrlo često svađaju, a katkad i počupaju nadvikujući jedna drugu s protivnih bregova — kano koši, kad zakokodaču svaka iz svoga dvorišta. Muškarci s dva brijega srdito se gledali, grozili pesnicama, pljuvali jedovito ili pokazivali jedan drugomu ljutiti poput risova ono, što se kaže »fige«. A kad bi došlo do ultimatuma, spuštao se jedan i drugi sa svoga brijega derući se: »Misliš, da se ja tebe bojim, da ti tvoga . . .«, pa ili se u dolu između takova dva brijega uhvatili u koštac, što je uostalom bivalo vrlo rijetko, a što je tada bilo također gorkim predmetom župnikove nedjeljne prodike, ili dok bi stigli u dolac, ohladnjela je žestoka krv, pak se opet uspinjali svaki na svoje brdo mrmljajući ili vičući: »Mislio si, gološavče, smrdljiko, užgislamo, hlapimuho i t. d., da te se bojim! He! he! he! Pokazao sam ti, da te se ni najmanje ne bojim, ti buhinja žuči!«

U takovu seljačkom prepiranju osobito se isticao moj otac. Nadimak »zgubidan« imaše od pamtivijeka. Ali taj je nadimak momu ocu umah nagnuo krv u glavu, a bjesnoću u srce. Inače je on vesela ljudina, tà bijaše seljački »muzikaš« na »bajsu«. Daleko čitavom našom okolicom nije se ni u jednoj kući svadbovalo, da nijesu potcikivale melankolične strune družbe moga oca uz dudanje njegova otrcanog i izrabljenoga »bajsa«. I premda ova umjetnička družba nije zaostajala iza napredne struje, pače vazda bi iznenadila »slavnu svadbenu svitu« kojom novom melodijom prenesenom bogzna otkuda, najčešće sa »prekosutle« od trubentaša, ipak je družba bila na glasu jedino zaradi krupnoga humora i debelih šala moga oca . . .

Ali tako omiljeli svadbeni veseljak znao je biti kruta svadljivica u našemu susjedstvu i jezičav poput kakove babe. Danas međaši, sjutra neznatan poljski kvar, ako se na primjer doklatilo susjedovo krmče i izrovalo gnoj, ili čiji obijestan dječak bosonog pogazio slog, na kom bijaše posijana salata: sve bi to raspalilo moga oca, i on bi stao vikati, da mu se trostrukom jekom odvraćalo sa susjednoga brijega. Ti ovo, ti ono; ti taković, a on onaković, — dok se napokon nije čuo i kleti nadimak »zgubidan«. »Jesi, jesi, zgubidan, kako i tvoji stari bijahu! Da si čemu, ne bi ti kućerak visio poput otkinute gube na hrastu!« I kada je doprlo ime »zgubidan« do naše kuće, jednoglasno zabrbotaše svi purani u dvorištu, kokoti zakukurikaše, kokoši se uskokodakale, pa i ista mršava kravica stala tuliti. Pas šarov, koji je mačke natjeravao oko plota, ostavio mačke i stao zavijati, kao da na mjesec laje. Mi djeca uzvrpoljismo se: »Bit će zla«, dok nas je majka, vazda tiha voda, a radina kao crv, mirila opominjući blago: »to vas se, djeco, ništa ne tiče! Japa — tako ona nazivaše oca — budu već sve uredili. Svađa i vika sa susjedima samo njima patri!« Majka je poštivala oca (govorila mu »vi«), što je također zaudaralo starim, zlatnim vremenima.

Moj otac pograbi nevelik kolac s drvocijepa i poleti niz brdo. »Dođi mi samo, dođi, tate, uzuraše, cvilidreto jedna!« — I susjed naš krene sa svoga brda. Zvali ga »kanonik«. Čovjek malen, nabit, krupna, kratka vrata i debele, jake glave. Ja također, kakogod sam malen bio, istrgoh se majci iz ruku i odskakah za ocem. Čitavo mi je tijelo drhtalo, da mi sve zubići klopotahu. Srce je tuklo, gotovo da me nije zagušilo u grlu.

I doista srazište se »zgubidan« i »kanonik«. Moj otac čovjek suh, nasađen na dugačkim, tankim nogama, omahnu baš ljudski maloga »kanonika«. Vidiš ti vraga«! zatuli gotovo plačno mali, a ja da prasnem u smijeh od zloradosti, ali smijeh mi zape u grlu, jer u trenutak svalio se moj otac potrbuške, kako je dug i širok, u obližnju lokvu, punu blata bez vode. Mali susjed spodbio mu noge i nekoliko puta opalio šakom po leđima, da je po zraku škljocnulo, kano od udarca prazne stupe. Ja izgubih pamet: skočih u grm, da nađem

nešto i da poletim na »kanonika«. Dotle se moj otac osovio te po-gnjuren i zaprljan uzeo put pod noge uz naše brdo... »Gledaj, gledaj maloga jarčića zgubidana, i on bi se već tukao!« zahohota porugljivo strašni susjed i da će na mene. A ja skok te bjež' za ocem, što su me noge nosile... A kleti »kanonik« potopkao nogama, kano da bježi za mnom, da me uhvati — kako obično djecu plaše — »drž' ga, drž'!« Ja gotovo izgubih dah, ogledam se i opazim groznoga susjeda, kako migolji svojim brdom kući, dok se moj otac osvijestio i junački po-stavio na polovici našega brijega vičući i blatnima šakama prijeteći: Pokazao sam ti, dobio si svoje!« »Hvastaj se, hvastaj se, zgubidane! A pitaj svoje duge krakove, koliko se junaštvo u njima krije! Bježao, mila majko, kao da si mu mlinske kotače zavrtio u trbuhu! Ded broji svoje masnice, zgubidane! Dođi k meni, dat ću ti zečje masti, da namažeš masnice i ohrabriš svoje zečje srce, zgubidane! Ali dà! na-mazao se blatom. Po njemu prljaju patke i guske, pa će i tebi ko-ristiti!« odvraćao susjed slavodobitno, koji je po svoj prilici pogađao pravu istinu.

Kad opet nastade mir, mene je zaokupila neopisiva dreselost[1] i stid. Nikako ne mogoh protumačiti, zašto je moj otac onako bježao pred susjedom. U takovom razmišljanju nije mi ni na um palo, da pitam sam sebe: zašto sam i ja bježao! Ali, kako je ugodno bježati i pobjeći pred jačim dušmaninom! No moj otac, koji bijaše za me naj-jači, najmudriji, najhitriji, najbogatiji od svih ljudi — ovako sva dje-čica misle o svojim roditeljima, — što ga je snašlo, da se dao u bijeg pred onim patuljastim »kanonikom«? Oh, da li se je on doista oćutio slabijim od njega... I ta me misao rastuži i duboko se kosnu moga srca. Onda me je zaokupio stid: pobjegoh u šumu, tamo se isplakah i zaspah.

Ona je svađa davno već minula. Moj otac i mali susjed izmiriše se u seoskoj krčmi, izljubiše se i stisnuše jedan drugomu desnicu. Otac se smijao svomu bijegu, a susjed »kanonik«, kako ga je otac opalio kolčinom...

No ja nijesam mogao zaboraviti patuljasta susjeda i njegovu rugalicu: »Mali jarčić — zgubidan, i on bi se već tukao!«

Pamtim još dobro. Zavladala silna studen u našim bregovima. Snijeg visok, da je milota! Otac mi je načinio male saonice, i ja se po našemu brijegu sanjkam bos, jedva u košulji od kruta konopljena platna. Noge mi crvene kao skrlet, a ruke i obraz modri. No što je

[1] »Dreselost, dreselje« starinske su riječi, a znače »žalost«.

sve to prema sanjkanju i snijegu! A bilo je u kući kruha i sira i mlijeka. Majka bi kadšto umijesila pogaču, dok nama djeci otac do-davaše vina, da ne obolimo od nazebina i na grlu! Moja braća bijahu manja od mene, najmlađa djevojčica tek je tepala. Svi oni probora-više ciču zimu na golemoj peći, koja bijaše dan i noć topla. Otac je često bio u svatovima sa svojim veselim »bajsom«. Nekoga dana snađe me želja, da ljutom zimom i uskim utrenikom odem do su-sjeda »kanonika«. Tamo bijaše djece, kao u ciganskom logoru, sve jedno drugom do uha. Oni veliki bijahu lukavi i hrabri. Ej bit će be-laja! razveselih se ja. Svoje saonice na leđa i ja bos s jednoga brda na drugo. U susjeda stariji se krste od čuda, kako sam mogao doći tako daleko bos. A dječaci i djevojčice hvataju za moje saonice: »Sanjkati, sanjkati!« Pak jedni pograbili čizme od svojih starijih, a drugi videći mene bosa usmjeliše se i oni golim nožicama u snijeg. Osvojilo njih pet šest moje saonice pa smuc niz brdo, da je sve žviždilo i pucalo. Ja, gospodar saonica, pljesnuh radostan rukama i poletjeh bos za saonicama. Lete oni, najednom zapnu o nekakav greben u snijegu, izvališe se, a djeca pofrkala u dubok snijeg, kano da si orahe po-bacao. Eto silne vriske i cike, a ja u smijeh. Ali mali moji susjedi stadoše drečati u dubokom snijegu. »Kanonik« poleti iz kuće. Njegovo lice bijaše onako, kao i onda, kadno se po'rvao s mojim ocem. »Ti si svemu kriv, zgubidanoviću!« Zapraši ljut, uhvati me iza zatiljka za košulju konopljaču i baci u najdublji snijeg. Meni bijaše kano psetancu, kad jadnika pljusnu u sredinu jaruge. Stadoh lamati ru-kama, kao da plivam. Ali snijeg je visoko nad mojom glavom. Zraka! Zraka! Ja baš ne vikah tako jako, no mislim, da sam fijukao, nego nijesam čuo niti sam sebe niti čiji drugi ljudski glas. Malo odahnuh i odmorih se, zatim napeh svu snagu i pomaknem se u snijegu, dok ispod nogu osjetih nešto tvrdo. Nogama napipam tvrdinu, zaskočim uvis te oćutjeh, da mi je glava nad snijegom. Ja mahni i mahni lijevo pa desno, dok se teškom mukom ne izmotah iz utrobe snježnoga za-puha. Pogledam obzorjem, a »kanonik« nosi i vodi svoju sitnu družbu, koja je još cvilila od studeni i prepasti, što ju malo obrlatio snijeg. Daleko pod brijegom ugledam svoje saonice, natovarim ih na leđa i sav mokar cvokoćući zubima pobrah se za naše brdo. Spravim sao-nice pa se mokar zavučem na peć među braću ne rekavši nikomu svojih ljutih nezgoda. Mati, koja je prela kod prozorčića, primijetila je samo: »Ej, ti si, vragoljane, negdje ljudski promjerio snijeg. Ta sav si mokar kao miš«. Uto mi se braća pritiskahu na mokro, studeno i pomodrilo lice i ruke svoje tople ručice i glađahu mokre vlasi. A

moja sitna glava razbijala se mišlju: Kako li je okrutan čovjek taj naš susjed »kanonik«. Bacio me u snijeg pa me pustio onako, dok je sve svoje zamusance iskopao iz njega. A što bi bilo da se smrzoh, da ostah u snijegu?... Da mi samo nije nazdravio: zgubidanoviću! Kako se on mogao izmiriti s mojim ocem? i t. d. No, ja sam mučao i nikomu ne kazah ništa...

Otac je došao kasno u noć sa svadbe i sve nas probudio. Doturao mesa i kolača, a mi se lijepo i veselo gošćasmo. Meni valjda bijahu najslađi izvrsni svadbeni zalogaji, ali ipak vazda mišljah na našega okrutnog susjeda, toga maloga »kanonika«... Treći, četvrti dan oboljeh. Stislo me u grlu, žarilo u prsima, plamtjelo u glavi, a sijevalo u očima, pa neprestano nekakove crvene, modre i zelene iskrice titrale preda mnom... Sjećam se, da je mati teško uzdisala brišući suze..., da su me mala braća često spominjala, a najmanja sestrica tepala: »Ivica bjatac bubin«... Sjećam se, da je otac bio smrknut... da je iz ljekarne, čitav dan hoda udaljene, donesao nekakovu mast i kolačiće pa sve bacio kroz prozor... »S tim ludorijama bi ga utukao!«... Pa je doteturala seoska vračara, opipala me svega. Valjalo mi na dušak veoma udihavati u njezin šiljasti nos. A ona je donesla nekakovih ljutih trava. To se kuhalo, varilo i miješalo. Zatim su me kupali, a baba mazala, natirala i previjala, da mi kosti od muke škripahu... Konačno sjećam se, da sam ustao, ali nijesam mogao hodati.... I to je minulo. A kad prvi put izađoh na zrak, voće je svuda cvalo, bregovi zelenjeli, a iz šumice navalio mio miris. Braća nabrala silu božju bijelih jaglaca, a najviše mi ih snosila u krilo mala sestrica podcikujući: »Hvala Boju i maki Božoj, bjatac Ivica zdjav!«.... Ipak nije u tom razdoblju prošao nijedan dan, da se ne sjetih našega susjeda »kanonika«.

I dođe jesen... Ja opet zdrav i veseo, i puni me bregovi bijahu. Svaku pticu poznavah u šumici kraj kuće, sa svakim se stablom razgovarah. A zavidio sam i glogu i trnju i kupinju i oštracu borovice. kad bih se sjetio našega patuljastoga susjeda... Eh, da sam trn, kako bi ga u potaji gdje u travi dočekao i zabio se u golu petu njegove noge! Oh, da sam kupina ili glog, kako bi se uhvatio za njegove tvrde ruke i ogrebao ih, da bi mi sve voda zalijevala usta od milinja! Oh, da sam oštrac borovice, kako bi ga pogladio i opržio njegov tupi nos i njegove zagasite obraze! I kada sam na dugačkom užetu vukao našu staru, dobru kravicu plavku, kako sam zaviđao njezinu dugačkom repu! Ah! kako bi grunuo u rebra našega susjeda »kanonika« da sam plavka! Eh, kako bih ga švignuo preko lica s metlastim repom

Neke nedjelje prvih jesenskih dana plandovah s malim svojim kolicama po našemu i susjedovu brijegu. Kolovozni puteljak spuštao se niz brdo na jednom i drugom brijegu, a na brijegu susjeda »kanonika» vodio lijepo mimo lokvu, koja je dijelila naš brijeg od susjedova, i u koju se moj otac izvalio, kad mu naš susjed spodbio noge kod one svađe....

Ja sam lijepo tuda vozikao svoju malu braću ili sam zauzdao rudo na kolicima poput konja te sam se krmilareći njime vozio na kolicima, koja su letjela niz brdo. U tome bjeh vješt upravo do majstorije.

Rečene nedjelje čeprkao čitav čopor pataka i gusaka po dubokom i crnom blatu one lokve, a nešto malo vode, što je stajala nad blatom, pretvoriše baš u gnjusnu kaljužinu... Moja braća sjedila na brijegu, a ja mimo baru vožah čas njih, čas sebe samoga. Kad eto odnekuda našega susjeda »kanonika« i moga oca! Susjed bijaše veseo i zadovoljan, a tubasti nos crvenio mu se na garavu licu, kao makov cvijet sred zelene pšenice. Bio je od pete do glave u bijelom, finom svečanom ruhu. Visoke čizme, novi okrugli, na lijevo uho zavrnuti šešir i modri nacifrani prsluk podavaše mu lik staroga seoskoga kicoša... Moj otac oborio glavu zamišljen i turoban pa bi katkada ispod oka pogledavao mene.

— Što si se tako nasmundrio, moj Jožica, kano da su ti strune na »bajsu« popucale? — reče susjed ocu, koji je sjeo na zeleni brijeg, ali nije gledao moje krmilarenje kolicima.

— Bit će fratar, bit će škriban, pop, oficir, frajt, kaprol! He! he! Znat će, što mi ne znamo, niti znahu naši pređi: čitati i pisati! Danas su vremena takova. Došao antikrst na svijet! Do danas su kokošja jaja izvaljivala samo piliće, od danas treba da su pametnija od nas: valja im znati čitati i pisati! Tako zapovijeda antikrst! Hm, nijeste vi mene slušali... Kad su nam onoga adrapovca školnika, gološava prtena bjelonju, švraku u kaputu, poslali ovamo i objesili o vrat, rekao sam ja: Potjerajmo ga vilama i motikama, pa se ne će lje nijednome više računiti u naše brdine nositi antikrstovo evanđelje: čitanje i pisanje! Čitaj i piši ti vragu i njegovoj materi, a ne mi seljaci! Zar nemamo dosta gospode za te čarolije? Pa šta ćemo s gospodom, kad budemo mi svi znali čitati i pisati? Ako bi tikve same rasle i rodile, zar bi mi trebali orati, kopati i gnojiti! He! A gospode treba da bude: tako bar prodikuje naš župnik! A čim si me ti počastio? Bolje, da si zadudao u svoj oguljeni bajs. »Ti si stara zvekanska kvrga-glava, moj kanoniče! Hoće nam se baš tamnice i vucarenja po sudovima. Poslao

ga zakon, a zakon je od Boga!« mudrovao si ti, a uza te ostali. Nà, sad ga imaš! Upisali moja dva i tvoga Ivicu! Sada pripni na svoj stari bajs kravicu plavku, neka je na pašu po međašima vuče on mjesto Ivice. A Ivica će biti gospodin. Samo žuri, da mu kupiš tursku lulu, da se u njoj izvali, a kroz kamiš noge pruži! He!

Uscavrljao se susjed »kanonik« dušući u zrak, dok mu rumene nosnice zlobno titrale na mene, kano da će opet: »Ej, zgubidane!«.....

Moj je otac mukom mučao, te je pustio, da susjed po miloj volji mudruje. Ocu bijaše jasno, da susjedovo zvrdanje podžiže židovski »špiro«, koji se također dotepao s antikrstom...

— Ej, deder sinko Ivica, golube moj, — ta sjutra ćeš biti gospodin! Ta već te vidim, kako čitaš pravicu, a pišeš krivicu za seljačku kravicu... Deder amo svoja kolica, povezider mene niz to naše staro brdo po tom lijepom našem putu, koga ne sagradiše niti pismoznanci niti kaputaši!

Ovako se domislio naš susjed kanonik.

— Vas da vozim, susjede? Ta vi ste preteški, satrt ćete mi kola!

— Ne ću, golube, ne! Samo ti povezi!

Moj otac kano da ne čuje, pa se i ne miješa u našu prepirku.

Ja pogledam niz brdo, pogledam baru i čopor pataka i gusaka u njezinoj kaljuži. Kao munja mune mi misao... Ah, trn. Ah, glog! Ah, kupina... i moj otac, kako je dug i širok, u toj bari... i ja u dubokom snijegu mokar kao miš... Vidiš, vidiš!... »Zgubidane«... I svrnuh oči na svoja kolica i promjerih ispod oka okrutnoga susjeda, maloga »kanonika«...

— Da vidimo! Ali ne krivite mene, susjede, ako slomite kola; ako se što dogodi... vi ste teški, susjede...

— Gle ga, kako već mudruje! Još nijesi apostol antikrstov... još....

I on se natovari na moja kolica, u kojima je nešto škrinulo...

— Povuci...

On je nerazumljivo mrmljao, a ja sam naslućivao, da je to mrmljanje glasilo: »zgubidane!«

I ja povukoh niz brdo. Kola poletješe...

— Tako, tako, apostole, he! — vikao susjed »kanonik«.

Mjesto mimo baru ja zakrenuh kolima prema bari... Odmakoh se hitro... Svega toga nije mogao opaziti pripiti naš susjed, koji se kočio, kano kakav grčki junak, kada se vozi na olimpijske igre...

Što bi trenuo... pljusk!... i kola i naš dobri susjed, mali »kanonik«, štropošta se u kaljužu i u duboko blato lokve, koja je dijelila naš brijeg od susjedova i koja bijaše zajedničko kupalište naše i njegove plivaće peradi....

Guske i patke iznenađene stadoše užasno krieštiti i krilima prhati... Ne bijahu tako zatečene ni onda, kad slavnim Rimljanima spasoše Kapitolij... Uplašene jedne gačući prše iz bare k obali, a druge drečeći dižu se u zrak... Kakova je to avet pala iz zraka u njihov posjed? Da li je zmaj? Da li kakova golema žaba? Kano da pitaju jedna drugu u svome siktavom sanskritu...

Moj otac prije tmuran i zamišljen sad se uhvatio objema rukama za trbuh od silnoga smijeha...

— To je antikrstovo maslo, susjede! Sam te je on mogao nadahnuti da tako star i velik junac ideš se vozati na djetinjim kolicima niz strmo brdo! O! O! O!...

Ja hitro skočih na naš brijeg ne pitajući više za kolica te naslađujući se svojom majstorijom a tobože očajno podvikujući: »U pomoć ,u pomoć! Ja nijesam ništa kriv! Ja sam rekao susjedu, da je pretežak za moja kolica...«

— Pa nijesi i ne možeš ti biti kriv! — utješi me otac daveći se od silnoga smijeha.

— No te masti i te kihavice! Ne boj se, Ivica, ne će se naš susjed u blatu utopiti... ne... Ha... ha... ha!...

I doista, naš susjed »kanonik« pomolio najprije ruke, onda glavu, a onda polovicu tijela... Sjećam ga se dobro: bio je sličan onim mučenicima, koje okrutnik Neron omaza smolom, prije negoli ih dade mjesto bakalja upaliti... Guske i patke sada još jače drečahu, a s drečanjem i gakanjem miješahu se kletve i gromko kihanje »kanonika«... Purani brbotahu po obližnjim bregovima, djeca osta više igranke, žene prekinuše nedjeljno ćeretanje pa se sletješe oko našega susjeda...

Nitko ne bijaše tako sam sa sobom zadovoljan i tako široke volje, kao »mali jarčić — zgubidanović«, naime ja. — Nitko se nije toliko smijao, kao stari »zgubidan«, naime moj otac. Nitko nije tako zlovoljno tulio i tako kukavno jecao i proklinjao, kako naš okrutni susjed, mali »kanonik«. Nitko nije tolike nadimke izmislio, kako to babe kod nedjeljne dokolice. Šilo za ognjilo! Ja sam sada onako ponosno skakao i veselio se ovome svome danu, kako sam se onda zavukao u šumicu i plakao od stida, kada sam zajedno s ocem bježao pred našim malim, strašnim susjedom.

XII.

JOSIP KOZARAC.

1. Životopis.

Rodio se dne 18. ožujka 1858. u Vinkovcima. Pučku školu i gimnaziju svršio je u Vinkovcima, a visoku školu za obrađivanje zemlje, a tako i šumariju, u Beču od g. 1876. do 1879. Ostalo pripovijeda sam. Umro je 22. kolovoza 1906. kao državni nadšumar, gluh i sasvim slomljen od nemile sušice. Nije mu pomoglo ni liječenje u Gleichenbergu. U Gleichenbergu se našao s Vjenceslavom Novakom, koji je jednaku bolju bolovao. Pred smrt je snovao posljednje svoje djelo — »Žive kapitale« kao pendant »Mrtvima« — i počeo ih pisati, ali nije dovršio.

2. Književni rad.

U svojoj autobiografiji (Život, 1900) opisuje Kozarac svoj književni curriculum vitae ovako:

U Beču na studijama otvori mi se novi svijet; otrgnut od prirode bacio sam se na knjige, na one knjige, koje sam malo prije toliko mrzio. Na jednoj strani bila preda mnom bogata naša školska knjiga sa stotinom šumarsko-gospodarstvenih novina, na drugoj strani pak bogati izlozi bečkih knjižara sa najnovijim izdanjima svjetske literature od Shakespearea do Turgenjeva.

Tako je došlo, da sam ovamo pisao »Priče djeda Nike«, male gospodarstvene crtice u obliku pripovječica, a ovamo opet komediju u jampskim stihovima »Tartuffov nauk«, koja je izišla u sveslavenskom almanaku, što su ga g. 1878. slavenski đaci izdali u Beču.

»Priče djeda Nike« bile su prvi plod mojih mlađačkih doživljaja u prirodi, koji su tek sada, kad je u njih pao kvasac narodno-gospodarstvenih i prirodnih nauka, počeli dobivati živi oblik.

Premda te pričice osim svježega mlađačkoga jezika nemaju nikakove vrijednosti, ipak rado prevraćam po njima, da li zato, što su prvorođenčad, ili zato, što me živo sjećaju onoga zlatnog doba prve mladosti, — to Ti ni sam ne znam pravo reći.

Nakon šestgodišnjeg potucanja kao vježbenik smirim se napokon kao upravitelj kr. Šumarije u Lipovljanima (kotar Novska). Prostrane hrastove šume — moje malo kraljevstvo, — tihi seoski mir i ničim nepomućeno moje duševno zadovoljstvo, to su onda tri blaga, koja se u sadašnjem fin de siecle-u rijetko kada nalaze ujedinjena. U tom zatišju usredotočila su se sva moja čuvstva i svi pređašnji doživljaji te se slili, kao gorski potočići, u mirno jezero.

U ovaj čas, kad sam se odlučio, da ću sve te u duši nagomilane osjećaje baciti na papir, bio sam sâm sa sobom načistu, što hoću da pišem, a što neću. Počevši od »Biser-Kate« pa do »Mire Kodolićeve« i »Emilijana Lazarevića« znao sam ja sve te pripovijesti, još prije nego li su bile napisane, tako reći naizust; one su krv moje krvi, duša moje duše; ja sam s njima i jeo i lovio i spavao, — doklegod ih nijesam napisao. A pisao sam ih rečenicu po rečenicu ispravljajući i mijenjajući neprestance — sada mi se nije ova ili ona riječ svidjela, sada mi nije prvašnja rečenica bila s potonjom u potpunom skladu, sada sam htio misli i osjećaje kojega lica izrazitije istaknuti, — i tako sam neprestance brisao i krpario pa dan na dan jedva nekako pol arka skuckao. Bilo mi je, kao ono Preradovićevoj majci sa lijepim kćerima, za koje nije imala dosta lijepih oprava, da ih u svijet pošalje.

Da mi je, dok sam stvarao i pisao te svoje pripovijesti, pred očima lebdio Turgenjev, onaj ljupki, bogodušni aristokrat među umjetnicima, to Ti je davno poznato. Tko iole ima iskru umjetničkoga čuvstva u sebi pa pročita i shvati onu divnu harmoniju, koja vlada u svijetu njegovih novela, taj mu se ne može oteti. Onako bi valjda pisao Preradović, da je bio novelist; i jedan i drugi brusili su svoje aleme do skrajnje savršenosti, te ne znaš reći, da li im je ljepša spoljašnost ili blistavija nutarnjost.

Teškom mukom odaslao sam »Biser-Katu« prijatelju Klaiću, uredniku Vijenčevu, ne znajući, da li sam umio sačuvati pripovjedačku pristojnost, a da ipak ne zatajim gorku istinu, koju sam htio iznijeti; drhtavom rukom čitao sam pismo, u kojem mi ljubezni Milivoj Šrepel javlja, da sam udario pravim putem.[1])

---

* »Biser-Kata« kao i mala crtica »Naš Pilip« izišla je u Vijencu g. 1887. — »Proletarci« zajedno s malom crticom »Kapetan Gašo« u Vijencu g. 1888. — »Tena« u Domu i svijetu god. 1894. (i u posebnoj knjizi) zajedno s crticom »Krčelići ne će ljepote«. — U Vijencu su izišle još pripovjesti »Mrtvi kapitali« (god. 1889.) »Dona Ines« (g. 1890.), »Ljudi, koji svašta trebaju« (g. 1891.), portrait »Moj djed« (g. 1891.), »Slavonska šuma« i »Rodu u pohodu« (g. 1899.). — U »Prosvjeti« su ugledale svijetlo »Tri ljubavi« (g. 1894.), »Mira Kodolićeva« (1895.) i »Oprava« (god. 1899.) — a sve tri u posebnoj knjizi — zatim: »Moje susjedice« (g. 1896.) i »Tri dana kod sina« (g. 1897.). — U »Životu« (g. 1901.): »San savjetnika Orlića«. — U sarajevskoj »Nadi« (god. 1897.) izišao je »Emilijan Lazarević«, a manje neke stvari u koledaru »Danici« i u »Pobratimu«. »Matica Hrvatska« izdala je g. 1891. »Među svijetlom i tminom«. — U »Vijencu« (g. 1904.) izišla je kratka filozofska crtica »Zagonetka«.

U ime božje, sada je led bio probijen! Da potpunim sliku »Biser-Kate«, nastavio sam crtati prilike onih slavonskih krajeva u »Proletarcima« i »Teni«. Bit će ti poznato, da su mi mnogi učitelji ne poznavajući ovih prilika prigovorili, kad su pročitali »Tenu«. Moguće, da sam ovdje ondje prekoračio granice umjetnosti crtajući društvene rak-rane.

Iznesavši tako nekoliko sličica iz slavonskoga seljaštva, pošao sam u »Mrtvim kapitalima« i »Među svijetlom i tminom« među našu inteligenciju i poluinteligenciju. Temelj je tim dvjema pripovjestima s jedne strane: plod izučavanja nacionalne ekonomije, a s druge strane: zbiljske gospodarstvene i socijalno-političke prilike.

Baš u ovaj čas, kad sam se zabavljao s građom, iz koje sam sagradio »Među svijetlom i tminom«, zahvatilo je naše društvo doslije neviđeno gramzenje za ličnom časću i probitkom; mene se ta trzavica tako nemilo dojmila, da sam se začas zaboravio i hotimice išao za tim, da prikažem te nagomilane slike u što crnjim i kraćim bojama pa makar i na štetu umjetnosti. Ta mi je pripovijest od sviju zadavala najviše truda, a ja sada samo žalim, što se nijesam s njome zabavio tri godine dana mjesto jedne.

Moji su ljubimci među mojima pripovijestima: »Tri ljubavi« i »Mira Kodolićeva« — novele bez tendencije, ispjevane po onoj Radičevićevoj: »da zagudim, da mi srcu odlane u grudim...«

3. Karakteristika.

U onom, što je Tordinac započeo, potpuno se usavršio Josip Kozarac i postao prvim našim eminentno socijalnim i realističkim pripovjedačem. Po struci svojoj šumar i ekonom, u bitnosti svojoj ljubitelj prirode izvija se iz djela svojih i kao pjesnik Slavonije, a još više kao liječnik slavonskih narodnih zala: lijenosti, lakoumnosti, pokvarenosti, nepraktičnosti, zaostalosti gospodarske i kulturne.

Kozarac je i počeo sa zemljom, slavonskom zemljom, u kojoj je otkrio da leže mrtvi, neobrađeni kapitali, a na kojoj bezbrižno i lakoumno žive Slavonci — prelazeći u želji za gospodskim kaputom u »proletarce« — i Slavonke prolazeći u pokvarenost i gubeći stid. Sve te grozne činjenice propadanja narodnog, što ih je Kozarac sam gledao, iznosi on mirnoćom liječnika analizatora ne krijući ništa. U »Mrtvim kapitalima«, koje je tehnički nedovoljno, ali tendencijom i koncepcijom najsnažnije Kozarčevo djelo, preporuča on marno i racionalno obrađivanje (upravo izrabljivanje) tla kao jedini uvjet pravoga gospodarstvenog preporoda; to on ne preporuča kao teoretik, kao književnik, već upravo kao sin toga naroda i te zemlje, koju kao što ljubi, tako je i opisima ne štedi. Isto je tako istinit i oštar, kad prelazeći od zemlje na ljude iznosi tipove slavonske, osobito ženske. Mnogo ih je u »Proletarcima«, »Među svijetlom i tminom« pa u maloj karakterističnoj crtici »Ljudi, koji svašta trebaju«. Tipične su od ženskih postale »Biser-Kata« i osobito »Tena«, koja kanda je personificirana Slavonija, lijepa i raskalašena na dohvatu tuđinskih ruku. Kozarac ne odsuđuje svoje ljude, ne zgraža se nad njima, već ih drži produktima onoga okoliša, onih prilika (zemlje, rase, podneblja, odgoja) pa protiv pokvarenosti preporuča križanje rasa, kao što je protiv nepraktičnosti

preporučao regeniriranje zemljišnih kapitala. »Budi sluga svoje zemlje i gospodar svoje žene« prikričava Kozarac svome seljaku, a to je krilato Kozarčevo geslo neumoljivi posljedak njegova proučavanja slavonskih zala.

A nije samo ostao kod sela i njegova proletarijata, on je zašao i dalje — u ostalo društvo, u činovnički proletarijat, kako to pokazuje »Među svijetlom i tminom« pa »Emilijan Lazarević«; ljudi u težnji za višom karijerom, u koristoljublju svojem gube i ponos i osjećaje — postaju nesretni. U malom je prikazano to u onoj crtici »Tri dana kod sina«; grad i gradski poslovi ubijaju energiju i radost života, koje ne može čovjek imati, dok se ne vrati selu i prirodi, gdje će naći mir i nutarnje zadovoljstvo.

Dok je Kozarac u svojim socijalnim djelima, tako reći, nesmiljen prelazeći pače u očaj ili rezignaciju, dotle je u drugim, više psihološkim pripovijestima — kao što su »Tri ljubavi« i »Mira Kodolićeva« — topliji, čuvstveniji i poetičniji, premda ni ovdje ne može zatajiti svoga realističnog pera, koje zadire u tužnu zbilju. U »Miri Kodolićevoj« nalazi žena zapuštena od muža sreću s drugim, koji je istinski ljubi, a u »Tri ljubavi« opisuje Kozarac sam sebe; (prvu od tih ljubavi idealnu, đačku donosimo u ovoj knjizi); tu je Kozarac otvoreno subjektivan odjenuvši te svoje upravo novele u oblik prijateljskoga intimnog dopisivanja. Prikrivene je subjektivnosti u »Opravi«, psihološkoj studiji, a umjetnički najdotjeranijoj radnji Kozarčevoj, gdje se intimitetom prikazivanja primakao Leskovaru; tu bolestan čovjek nakon mnogo godina stane sumnjati o vjernosti svoje žene, o svom djetetu i t. d. i u tim duševnim mukama s velikom boli i rezignacijom umire. — Ovako je Kozarac počeo s vanjskim svijetom, a onda se poslije uvukao u svoj, upravo u nas sviju zajednički svijet, gdje netko više, netko manje trpi duševne muke, koje su čestoput teže od fizičkih. Od socijalnoga pisca postao je Kozarac humanitarnim piscem. Tu se mogla njegova pjesnička i melankolična duša do mile volje izdovoljiti i primaći se krajevima čiste umjetnosti.

Kozarca je priredio za školu dr. Branko Vodnik u svojoj kolekciji »Hrvatski pripovjedači«.

PRVA LJUBAV.

Dragi prijatelju!

Pišeš mi, da nam je umr'o Rade, naš triumvir, kako su nas trojicu zvali, dok smo još na đačkim klupama sjedili. Pitaš me, da li se još sjećam onih nezaboravnih đačkih dana, koje negda skupa proživjesmo? Sjećam ih se, brate, sjećam, možda više, nego što bi trebalo! Što ih se više sjećam, to je sve jačim znakom, da mladost, da život odmiče, dok napokon i preda mnom ne pukne ona beskrajna pučina, s koje više neima vidika ni na prošlost ni na budućnost... Naš Rade i prerano zaplovio tijem morem... Sretna li njega!

Pitaš me nadalje, da li se i »njih« sjećam — onih divnih djevojčica, koje su upalile u nama tihi plamen prve ljubavi, koje su

nam osladile mnoge »gorke« đačke dane, — one naše carice, božice, Venere i Junone!... Sjećam ih se, sjećam! Ta one su glavni junaci u povijesti našega srca, a što je jednom povijest, to se više izbrisati ne da. Ti si Tvojim pitanjem dirnuo u dno srca moga, te ja ova tri dana, otkako pročitah Tvoj list, živim jedino u ono doba mladovanja našeg, te se upravo ne mogu da odriješim slatkih mladenačkih uspomena. Tako mi je nekud uz njih olakšalo, da ne mogu drugo, nego da ih sam sebi ispripovijedim.

Pitaš me, što radi naša prva ljubav — Delka? Živa je! Ali, brate, ja ne ću lagati pred tobom, Delka nije moja prva ljubav bila, ja sam još prvo nje, — kao petoškolac — ljubio, a za tu ljubav, koja nakon tolikih vremena sada tek na vidjelo izbija, nije osim mene nitko znao. Čovjek, dijete, počinje prvo ljubiti nego misliti; ljubav je svakako jedno od najranijih čuvstava, koja počinju ljudsko srce ogrijavati, pa zato i nije tako lako odrediti onaj časak, kad je u nama prva ljubav bljesnula. »Prva ljubav« — to je odvajkada nekakova krilata riječ, te je obično skopčana s pojmom žene, žene, koja nam nije ni mati, ni sestra... To Ti ja zato spominjem, jer sam ja kao dječarac ljubio moga šarenog češljugara toliko, da sam desetak dana plakao i žalio, kad ga jednoga jutra nađoh mrtva u krleci. Ja sam staru vrbu, pod kojom sam ribu pecao, tako zavolio, da sam se s njome na glas razgovarao te sam sebi umišljao, da ona razumije, što ja njojzi govorim, da se raduje, kad ja dođem, i plače, kad ja otiđem. Moje čuvstvo prama njoj bilo je tako nježno, da sam je žalio, kad je tkogod šibu s nje odrezao, — a kad sam jednoga dana pošao k njoj, pa izdaleka opazio, da nje više nema, da je posječena i odvezena, onda mi se smutilo pred očima, te sam od teške boli klonuo duhom i na smrt obolio...

Dali je i to bila ljubav? Ja ne znam, kako bih tomu čuvstvu ime dao, samo to znam, da takove nježnosti i milote u srcu nigda više nijesam oćutio. Kako Ti već rekoh, kad sav svijet s pojmom »prve ljubavi« spaja ženu, to ću i ja početi s onom ljubavlju, kojoj je žena bila uzrokom.

Ja ne znadem, da li je Ti poznaješ, tu moju prvu ljubav, — no unaprijed Ti kažem, da se ne ću trsiti, da Te upoznam njome. Ako li je iz pripovijedanja moga možda spoznaš, a Ti se ispod brkova nasmiješi, kao što i sam činim, kad se sjetim gdjekojega čina naše mladosti...

Ona je polazila pokraj moje kuće svojoj družici, -- rado bih Ti kazao, kako se zove, ali to ne znam ni sam. Ja sam se jedva usudio,

da je pogledam, a nekmoli, da se upitam za njezino ime. Ja sam je za sebe zvao Anđelom. Ne znam ni sam, otkle sam došao do toga imena; čitao ga nisam nigdje, čuo ga nijesam ni od koga, — to je ime bilo prvi pogled moje mašte udešen na njenu prikazu. To je ime meni bilo tako lijepo, tako sveto, da sam ga ja samo u posljednjem kutu našega vrta tek poluglasno sam sebi šaptao, da se tako naslađujem pukim glasom te riječi.

Bila je povisoka, bijela lica, kestenjaste kose i vlažnih modrih očiju zasjenjenih gustim trepavicama; i oduguljasto lice i pogled joj imao je — koliko se i sada još nakon dvadeset godina sjećam — nešto snatrivo, romantičko u sebi. To Ti je sve, što znadem o njoj! Ja sam je ljubio, ali se nijesam usudio ni proći pokraj nje, nego opazivši je izdaleka bježao sam na protivnu stranu ceste. Mislim, da Ti ne trebam istom reći, da je nijesam ni pozdravljao, jer sam je držao za svetinju, koja me je napunjala čuvstvom tolike sramežljivosti i štovanja, da sam drhtao i bio čisto izvan sebe, kad sam morao proći pokraj nje... Sva mi je sreća bila, kad sam je, zaštićen bud svjetinom, bud drvoredom, mogao letimice i kradom pogledati. Najmanja malenkost na njenoj opravi: nova vrpca u njenoj kosi, nov cvijetak na njezinim grudima, — to je bilo za mene ono, što je običnoj ljubavi: ugodan razgovor, dražesno pisamce ili ukraden cjelov, — svaka ta malenkost sjetila me na moju ljubav i gonila me na još veće obožavanje.

Ja sam dakako bio sretan u toj ljubavi; jer ja nijesam čeznuo niti za poljupcem niti za ljubavnim sastankom, — sve to za mladića od petnaest godina nije imalo baš nikakova čara; jer to nije ni bila ljubav srca nego ljubav mašte razgrijane srcem, što se budi. Ja još nijesam stupio u zoru života nego tek u ono jutarnje polusvijetlo, kad pojedini akordi nedalekoga slavuja navješćuju novo sunce. Moja ljubav bila je živa slika Amora i Psihe ili onih dvaju nježno zagrljenih anđelaka, što lete po nebesima ne mareći ni za što do jedino za svoju slatku ljubav...

Ona je bila svuda sa mnom, i u snu i na javi; ja sam se s njome razgovarao, s njome jeo i s njome pio; ja sam čuo njezinu pohvalu, kad sam valjano ispripovijedao staromu profesoru prvu križarsku vojnu, i vidio njezino prikorno lice, kad nijesam znao odriješiti omražene mi jednadžbe; ja sam se s njome razgovarao pitajući nju i sebe, odgovarajući i za nju i za sebe. Iz poludivljega mladića ja sam najednom postao šutljivac i stidljivac, koji se svaki čas rumenio, —

jer ma o čemu se govorilo, meni se činilo, da se samo o njoj govori, da me sav svijet s njome draška i bocka.

Moja mati, hvala joj i slava i na onome svijetu, bila je jedina, koja je slutila, da ljubim, to bi ona morala opaziti, sve da i nije Anijela svaki dan dva tri puta prolazila pokraj naše kuće, sve da i nije gotovo svaki dan tamo na klupi — nasuprot mojemu prozoru — s družicama u hladovini sjedila... Bože moj! zašto li je ona baš meni na očima sjedila, smiješila se zvonko i dosta, dosta puta amo preko pogledala! Meni se čini, da onaj smiješak i one poglede još i danas u srcu osjećam... Ja bih je tada — sakriven iza zastora — sve dotle promatrao, dok nije otišla; a kad se udaljila, ja nijesam ni uzdisao ni plakao, nego i nadalje uživao u svakoj njenoj kretnji, u glasu njena smijeha, u cijeloj njezinoj slici, koja mi je živo pred očima sjala.

»Lijepa je!« reče mi jednom moja majka zatekavši me, kako promatram Anijelu, i pomilova me s onom radošću, s kojom gledaš omiljeli busen ruža, kad s proljeća opaziš prvi pupolj na njemu. Ja na te riječi malo da nijesam propao u zemlju, — a ipak su mi te riječi bile tako drage i slatke, bile su mi, kao da blagosivlju moju ljubav.

Da li je Anijela mene ljubila, to ja onda nijesam znao, a nijesam ni išao za tim, da i ona mene ljubi, i to je meni bilo dovoljno. Ja sam živio s njome u posebnom, čarobnom svijetu; niti smo se mogli jedno drugome iznevjeriti niti jedno drugomu oteti...

Nažalost nije ta ljubav moja dugo potrajala, jer nešto što nije zemaljsko, ne može na zemlji obastati. Moja mladenačka mašta bivala svaki dan hladnija i ozbiljnija, Anijelina slika sve bljeđa, ja sve više vremena proboravljao bez nje, ona sve rjeđe prolažala pokraj naše kuće (ili se meni to samo tako činilo), — i tako ona jednoga dana iščeznu iz moga maštovanja, kao ljetna jutarnja magla. Upravo, kao što ne znam, kako je došla moje srce, tako ne znam, ni kako je izašla..

Ljubav ta satkana iz najnježnijih atoma mojih prvih čuvstava nije mogla podnijeti toplih traka sunca, koje se sve više dizalo na obzorje mojega života.

Jedne nedjelje prođem ja kraj one kuće, kamo je Anijela zalazila k svojoj drugarici, i začujem cikot i smijeh iz dvorišta: — a meni je u taj čas bilo, kao da to Anijela i njezine drugarice ismijavaju mene i moju ljubav, — i od toga časa duša moja, povrijeđena

u jedinom svome ponosu, istisnu na sve vijeke Anijelinu sliku iz svoga okvira.

I tako ugasnu moja prva ljubav! Sad, kad pomislim na nju, pričinja mi se kao da ona čarobna slika, na kojoj mjesec napola zastrt lakim bijelim oblačićima rasvjetljuje poludivlji gorski kraj, po kojemu nježne i plahe srne oprezne koračaju k žubornom vrelu, posrebrenom mjesečevim svijetlom... Ono vrelo i onaj mjesec, što se u njemu kupa, čini mi se, da sam ja i Anijela, — a svuda da je naokolo čarobna tama i osama...

S Bogom, ljubezna djevojčice! Ako li si jošte gdjegod živa, primi moj pozdrav; dok sam živ, sjećat ću se tvoje ljupke prikaze, kao ono siroče nepoznatog svog dobrotvora, koji je u sjajnoj odori, u sjajnoj kočiji mimo njega prošao, dobacio mu bogat dar te nepoznat letimice dalje odjurio.

No, prijatelju dragi, — smiješ li se? Jesi li i Ti tako ljubio? Kaži, da jesi — i ne ćeš slagati.

XIII.

MIROSLAV KRLEŽA.

1. Životopis.

Rodio se u Zagrebu god. 1893., gdje je svršio pučku školu i gimnaziju. Iz Zagreba ode u kadetsku školu u Pečuh, a zatim u Budimpeštu, gdje se u Ludoviceumu spremao za časnika. Vojnički mu život dodija i pobježe iz Budimpešte u Pariz. Sticajem prilika, njegov bijeg dobi drugi pravac i on dodje pred rat s Bugarima u Solun, da se prijavi kao dobrovoljac u srpsku vojsku (lipanj-srpanj 1913.). Prolazeći kroz Scilu i Karibdu patničkog vojničkog života, ohladi u svom nacionalnom oduševljenju, te pred sam kraj balkanskog rata pređe u Zemun, gdje ga na temelju tjeralice iz Ludoviceuma smjesta uhapse. Iz zatvora dodje u Zagreb, noseći sa sobom prve rukopise, koje objelodani u Marjanovićevim »Književnim Novostima«. Prva Krležina drama »Legenda« doživjela je početkom 1914. pohvalne kritike.

Nakon asentacije (god. 1915.) dospije Krleža medju domobrance, s kojima je sudjelovao u Brusilovljevoj ofanzivi. Poslije toga se je razbolio i provodio ratno vrijeme po bolnicama i redakcijama dnevnih listova. U Zagrebu je u društvu s Augustom Cesarcem izdavao »Plamen«, a sada živi u Zagrebu, gdje izdaje mjesečnik »Književnu republiku«.

2. Književni rad.

Na kraju knjige »Hrvatska rapsodija«, što ju je zagrebačka »Nova Evropa« izdala god. 1921. nalazi se prikaz obilnog Krležina književnog rada. Iz toga prikaza donosimo ovo:

Ne bi bilo lako — a nije možda tomu još ni vrijeme — pobrojati sve što je Krleža dosad napisao. Sa svojim dramama nije imao sreće: samo u sezoni 1914./15. odbila mu je zagrebačka kazališna uprava, sa raznom motivacijom, šest komada; jedina primljena, »Galicija«, mnogo kasnije (prosinca 1920.) skida se s repertoara u samo veče objavljene predstave, uslijed zabrane vlasti (ne zna se tačno, koje). — Po časopisima i knjigama štampane su, osim »Legende«, još i »Maskerata«, »Saloma«, »Sodoma« (preradjena u poemu »Sodomski bakanal«), »Predvečerje«, »Kraljevo«, »Kolon«, Michelangelo«; i dramski dijalozi: »Balada«, »Vitanuova«, »Zaratustra i mladić«, i druge, neke su ostale u rukopisu. U zagrebačkom narodnom kazalištu prikazivane su dosada ove Krležine drame: »Vučjak« (u posebnoj knjizi štampano), »Golgota«, »Michelangelo« te »Adam i Eva«

Michelangelo je nagrađen Demetrovom nagradom za ovu god. — Iako je prvenstvo pripovjedalački talenat. Krleža je izišao na glas poglavito kao lirski pjesnik, zato što su mu pjesme više štampane i bolje poznate. Osim četiri zbirke objavljenih pjesama (Pjesme I., II., III. i »Lirika«) čitane su i mnogo komentarisane osobito »Tri simfonije«, (izdalo D. H. K.) »Pan«, te »Patetička pjesma o gospodji Evi«. Sam pjesnik smatra najuspjelijim svoj spjev »Ulica u jesenje jutro«, koji je štampan u listu »Plamen«, što ga je Krleža uređivao zajedno s A. Cesarcem, sve dok im ga nije zabranilo državno odvjetništvo u Zagrebu (početkom kolovoza 1919., poslije 15 brojeva). — Od novelâ Krležinih, najveće još nisu (osim fragmenata) objavljene (»Ljudi od papira«, Lješina«, i dr.); od većih, ugledale su svijet »Veliki Meštar sviju hulja« (napisan u proljeće 1918. kao drama) i »Hodorlahomor Veliki«, u »Plamenu«. Manje pripovijetke, iz ciklusa »Hrvatski Bog Mars«, izazvale su živo interesovanje tek u zadnje doba, štampane po našim časopisima (»Baraka Pet Be« u »Novoj Evropi«, »Domobran Jambrek« u zagrebačkoj »Kritici«, »Tri domobrana« u »Savremeniku«); ovamo spadaju još — osim drame »Galicije« (u rukopisu) — najpoznatija Krležina priča iz rata »Hrvatska rapsodija« (koju je napisao kao vojnik, u maju i junu 1917.; izišla prvi put u »Savremeniku«, zatim u zasebnoj knjizi, 1918.), pa onda »Smrt Franje Kadavera« (napisana 1917. kao drama, preradjena u novelu 1921.) i najzad »Kraljevsko-madžarska honvéd novela«.

Nova Evropa« izdala je prvi put »Smrt Franje Kadavera«, dok je »Hrvatsku rapsodiju« preštampala iz zasebnog izdanja (Gj. Čelapa, u Zagrebu, u kojem su, pored nje, ugledale svijet još i »Kraljevo« i »Kristoval Kolon«), a »Veliki Meštar sviju hulja«, iz Plamena«, (br. 9 do 12). Ove tri novele »Nova Evropa« je prvi put štampala ćirilicom. »Smrt Franje Kadavera« i druge priče iz ciklusa »Hrvatski Bog Mars«, izašle su latinicom u zasebnoj knjizi. (Vanredno izadnje »Narodne knjižnice«, Zagreb 1922.).

»Matica Hrvatska« izdala je g. 1920. u svojim izdanjima »Tri kavalira gospođice Melanije«, staromodnu pripovijest iz vremena, kad je umirala hrvatska moderna.

Gđica Melanija bila je odgojena u uršulinskom samostanu. Otac joj najednoć obogati. Kad je došla iz uršulinskog samostana, dade se na čitanje romana. I ni sama nije opazila, kako se je u njezino srce uvukao Fintek. Ona se zaljubi. Fintek se htio s Melanijom da oženi radi novaca. Od toga nečovječnog Finteka spasi je Mirko Novak, jurista. S njim je mnogo putovala. Ali doskora je uvidjela, da ni M. Novak nije mnogo bolji od Finteka. On ju je skoro materijalno upropastio, da se nije najednoć pojavio Trnin, književnik. Melanija je odsada živjela osamljeno, a Trnin joj je iskazivao svoje simpatije. On je bio tuberkulozan i zato nije pomišljao na što realnije. Melanija je međutim mislila, da je Trnin kao i drugi muškarci i da je voli radi novaca, te ga je počela zanemarivati, a zaljubi se u maturanta Vlahovića, koji je bio protjeran iz gimnazije. Vlahović nije do nje ništa držao, radi čega je Melanija mnogo trpjela. Kad

je jednoga dana čula, da se Trnin bacio radi nje kroz prozor i ostao na mjestu mrtav, Melanija poludi.

Nakladni zavod »Neva« u Zagrebu izdao je 1924. god. Krležinu novelu »Vražji otok«, koji je posebno bio štampan u nastavcima u »Savremeniku« (1923.). Gabrijel Kavran je vojni bjegunac. Otišao je u inozemstvo, da umakne vojničkoj dužnosti. Poslije tri godine povrati se natrag ocu, koji je bio nadglednik vodostaja na vražjem otoku. Gabrijel nije imao nikakova odgoja. Otac se nije mnogo brinio za njega, jer je imao dosta drugih briga. Živio je nemoralnim životom. Prva mu se žena utopila, druga umrla kod rođenja Gabrijela, a treća je bila neka konobarica. Gabrijel je ljubio kćerku velikog industrijalca gđicu Sorge. On ju je unesrećio i onda iščezao netragom, ali on priznaje, da je i sada još veoma mnogo ljubi, a i ona njega, iako je već postala gđom. Drahenburg-Drakulić. Sorge ga pozivlje po svome suprugu, da je posjeti, ali on odbija poziv. Gabrijel se oda piću. Jednoć ga posjeti sama gđa Drahenberg-Drakulić. Tom prilikom on prekine svaki odnos s njom i odluči energično, da će promijeniti život.

Sada sprema Krleža djelo o Rusiji, u kojemu će iznijeti impresije sa svoga puta (u proljeće 1924.). Neka poglavlja štampao je u književnom »Obzoru«.

O Krležinom književnom radu i pripovjedačkom talentu pisano je veoma mnogo, ali ne postoji još određen i staložen sud. Od domaćih pisaca pisao je o Krleži dr. D. Prohaska (u »Njivi« 1917. i 1919.), dr. M. Ogrizović (u »Savremeniku« za 1918. i drugdje), Ivan Nevistić i mnogi drugi.

Nedavno je napisao Urbanaz-Urbani, poznati talijanski poznavalac naše književnosti studiju o Miroslavu Krleži u djelu »Scrittori jugoslavi«. (Jugoslavenski pisci).

3. Karakteristika.

Miroslava Krležu najsnažnije je karakterizirao Veselin M. Vukičević u članku »Jedan nov prorok« u »Novoj Evropi« od 21. XII. 1921. Vukičević u tom članku medju ostalim piše:

Krleža je zaštitnik i prorok pridavljenih socijalnih masâ zapadne Jugoslavije i s krikom jednog vidovitog očajnika otkriva nam osnovno zlo — Velikog Meštra sviju huljâ.

G. Krleža piše jezikom i načinom, koji je lako razumljiv za svakog. Makoliko bila stvar neobična i gruba, on ne preza pred njenim opisom.

On nam ne daje samo boju, zvuk, oblik, ukus; ne nabraja samo količine; ne mjeri samo veličine; njegove slike ne pokazuju samo kožu već i krvna zrnca pod kožom, i sve nevidljive užase, koji se tamo odigravaju. On ne iznosi samo pojavu već i suštinu predmeta. Njegov stil nije onako naduven i svečan, kao na pr. Miltonov, čije opisivanje znači nejasno nagovještanje i samo ima značaja za one, koji su upućeni u stvar ili koji mogu da naslute suštinu.

Ali ono, što je glavno kod g. Krleže, to nije sjaj njegovih rečenica, zaobljenost i gipkost njegova stila, i obilje njegova rječnika. Sve ovo služi mu samo kao sredstvo, da otkrije jedan problem — čudovište, koje prijeti

da posisa srž i pomuti dušu masâ. I pri ovom poslu on postupa sa bezobzirnošću jednog slovenskog nihiliste: u divljem naletu, on je izlio sav jed, svu žučnost, i jednu nadprirodnu gadljivost, nad svima izvrnutim i odvratnim »vrednostima« sadašnjice, u kojoj je čovjek srca zgažen, a čovek novca Bog.

Sloven po porijeklu i anarhičan po temperamentu, on ne vidi mogućnost stvaranja širokog nacionalnog osjećanja i kod masâ. Njegov Genije u »Hrvatskoj Rapsodiji« konstatuje da je narod bolestan i uzvikuje: »O, gdje je Sunčano Zdravlje? Gdje je modro praskozorje, kad sam sa klisure nad morem prvi put ugledao jug? Kad sam doveo zdravo, junačko pleme u ovu slavnu zemlju? Kad su bijeli žreci zapjevali himnu Suncu, i kad je narod pod lipama slavio sunčanog Boga? ... K suncu! K suncu!« — Umjetnik s nevjerojatno mnogo samoniklog temperamenta i dinamike u izrazu, u naponu svoje stvaralačke snage obogatit će našu književnost još mnogim vrijednim djelima.

BARAKA PET BE.

Ulomak.

Komandant Križ trteškog

Grof Maksimilijan Akselrode, komtur suverenog malteškoga reda, postao je johaniterski chevalier de justice, u potpunoj gali sa srebrenim krstom, u svojoj četrnaestoj godini. Mesto šestnaest plemenitih i viteških predaka na liniji svoga gospodina oca, i svoje gospoje majke, visokorođene kneginje, grof Maksimilijan Akselrode brojio je na svojoj lozi dvadesetiosam perjanica i kaciga, pod kojima je već ključala modra krv, pa kada je veliki priorat poslao kabinetskoj kancelariji Njegova Veličanstva skupocijene povelje sa zlatnim pečatima na visoki i najviši »Imprimatur«, to bijaše onda veliki događaj, koji se retko zbiva na kugli zemaljskoj.

Grof Maksimilijan Akselrode imao je celoga svoga života samo jednu goruću ideju, da za svoju visoku maltešku devizu — Pro Fide — povuče goli mač, da se zaogrne svojom crnom pelerinom, što pada u teškim naborima, i da sune u smrt, vedra i smiona čela. Kao kad je putovao prvi put u Jerusalim, zaplakao je gorko na mramoru Santa Mariae Latinae od tuge, da mu nije bila dana velika sreća, da tu, pred osamstotina godina posije negde svoje kosti sa velikim Gotfridom Bujonskim, ili ako to već ne, a ono da se je barem rodio tristo leta kasnije, kada su topovi grmeli na Rodu, i na Malti. Ali ne! On je pao ovamo na globus u kukavno i glupo doba, kada su plemeniti Vilijers de l'Ilj-Adami postali kao nekaki socijalistički agitatori, i bune fukaru na prvoga maja, i kada je najveći događaj koji manevar, na kome se slepo puca, ali i to slabo, jer nekaki ministar finan-

sija i nekaki parlamenti viču, da armija mnogo košta. Pfuj, ovo idijotsko doba parnih lokomotiva, kad je sve sapeto šinjama i takozvanom demokracijom, i kad se malteški vitezovi sastaju po hotelima u halbcilinderu purgarskom, pa su šta više i dvoboji zakonom ukinuti.

Grof Maksimilijan Akselrode tugovao je tako sterilno pune šezdesetitri godine, kad se je jednoga jutra probudio i bilo mu je kao da sanja. Predao mu lakej depešu priorata, da je proglašena mobilizacija, i da će suvereni malteški red, po svojoj visokoj tradiciji, zabiti steg u ime velike devize »Pro fide«, i da će negde vani u etapi razapeti šatore i organizovati špitalsku službu. Tako je grof Maksimilijan Akselrode postao šefom velikog malteškog špitala, koji se je sastojao iz četrdesetidve velike drvene barake, vlastite električne centrale, cele kompanije sestara crvenog krsta, i tako dalje i tako dalje. Armije su se gibale sto kilometara na istok, pa onda dvestotine kilometara na zapad, i onda opet na istok, od sezone do sezone, i to je bio rat, i tako grof Akselrode putuje sa svojim malteškim cirkusom amo-tamo tri pune godine, a sada je avgust, sunce greje valjda četrdeset celsija, i situacija je napeta i ozbiljna.

Špital je komplet sa hiljaduipol pacijentskih lubanja, i sve tako izgleda da će Rus podrezati železničku liniju levo i desno, i da će gospodin grof veliki meštar malteški, za dva tedna biti u Moskvi. O podne je došla depeša, da je Rus doista prebacio liniju severno između dve stanice, ali neka špital stoji, jer da je protuakcija u tečaju. To, da je Rus na severu podrezao liniju, to je značilo, da su se svi transporti na toj liniji počeli gibati na jug, i tako je došlo, naravna stvar, do karambola (sedamdesetidva mrtva, iks ranjenih), i do toga, da su svi vozovi ostali bez provijanta, pa ranjenici viču već peti dan bez vode, i hrane ih — (oh, ne smejte se, to je istina!) — nekim prominclama, i svi su kolodvori na liniji izgubili glavu, — i tako je grof Akselrode morao da primi k sebi povrh kompleta još petstotina pacijenata. Bio je baš toga dana najvrući dan celoga leta, pa je sunce formalno drobilo svojom ognjenom masom zemlju, i tako je izgledalo kao da je netko na one bele barake bacio gorući mlinski kamen, da se sve poništilo. Savijale se daske i pucale od suše, pa se kreč sa stena lupio kao koža u staraca, i slak zeleni i tulipani po onim dekorativnim rondoima, sve je to venulo, trulo, gnjilo i zgaženo.

U onoj grupi od novih petstotina, koje je Akselrode morao da primi povrh kompleta, ležao je i Vidović, student, a pluća su mu bila prostreljena, pa je jako krvario. Doista, nigde čovek ne može da se

tako oblati kao na fronti, ali kad su Vidovića uneli u veliku parnu kupaonu, onako strašno musava kao što jesu transporti ranjenika iz marvenskih vagona meseca avgusta, on je još mogao da se gadi.

I da ovako jadnu nervoznu figuru, kao što je Vidović, unesete sada iz izvesne evropejske forme u onu kupaonu, vrlo je verojatno, da bi ovakav jedan Vidović pao u grčeve i počeo da bljuje. Ali posle onoga svega, što se s njime dogodilo jučer i danas, posle onog požara prošlu noć na kolodvoru, kad su eksplodirale kante s benzinom jedna za drugom, pa posle onih promincla, kad je hiljaduidvesto grla vikalo za vodom, a vode nije bilo, pa posle onog svinjskog vagona, Vidović se u onoj pari kupaone nije zbljuvao, ali mu se sve ipak gadilo. Pfuj! Kako je odurno i gadno! U ovom betoniranom bazenu bućkala je neka smrdljiva žuta voda, penila se sivozelena sapunica, i plivali krvavi zavoji i vata. Gnojna odurna vata. Puši se voda i smrdi po blatu i po ilovači, pljušte parni duševi, a u onoj pari vide se neke crne sene što trče amo tamo u beloj magli, i sva su lica ljudska natečena i krvava, i dinamo negde zvrnda, i podne je u kolovozu. Tu umire pod dušem na staklenom stolu jedan čovek, tamo drugi jauče, ventilatori zuje kao insekti nevidljivi, a Rusi u kakirubačama nose novi materijal kao vreće, i sestre i ranjenici i doktori svi viču, svi trče, svi su izgubili glave.

Vidovića su tako okupali u onom paklu, i uneli ga u baraku »Pet Be«, koja je iznutra izgledala kao utroba velikoga šlepera. Nekom okrutnom protestantskom pedanterijom stajalo je tamo 60 precizno sortiranih postelja, na svakoj po jedno telo, a nad telom etiketa, da se zna kako to s telom tim stoji. Šleper je razdeljen u tri grupe. Prva grupa, polomljene kosti. (Kosti strše kao iverovi. Ljudi leže bez glasa po danu. Samo kad je noć —). Druga grupa amputirani. (Ruka, noga, ili oboje. Rane se ne povezuju, nego se pod tilovima suše kao suhomesnata roba). Treća grupa, do ulaza levo, grupa »cuvaksa«. Taj cuvaks je samo na proputovanju kroz Pet Be. On putuje iz kupaone u mrtvačnicu. I kad netko bude smešten u treću grupu onda već baraka Pet Be znade kakva je stvar.

Pa kad su ranjenoga Vidovića doneli u baraku i metnuli ga na broj osam, onda je jedan Madžar, ljudeskara iz grupe jedan (polomljene kosti) prezirno otpljucnuo i načinio prstom krst u zraku.

— No hát Istenem! Ovoga su mogli direkte preneti!

— Došao je novi broj osam! Deco!

— Broj osam! Broj osam!

Razlio se glas barakom, i mnoga se glava digla da vidi taj novi broj osam. Istina je! Sve je njih život temeljito izmrcvario i raskrvario! Ali, pre svega, ako čovek i nema noge, on ipak nije broj osam! On je broj dvadesetijedan! Ili broj petnajst!

— Nemam ruke! Da! I kost mi je polomljena! Da! Ali živim! Gospode Bože! Još uvek živim! Pa kad će sutra u jutro Rusi uneti crni les, i strpati u njega novi broj osam, ja ću lepo napuniti svoju lulu, i gledati muhe gde se lepe na želatin, i piti mleko! Ipak je to život! Nije to sudbina broja osam!

Četiri se dana već redom menja broj osam! Još su u jutro ruski robovi izneli jednoga ruskoga kolegu. Imao je razderana creva, i vikao dva dana i dve noći. Pred Rusom je tu bio neki dobri Wiener, a sad je došao amo Vidović.

Na broj sedam, levo od Vidovića, leži Mongol, Sibirnjak, sa tanetom u glavi, i već treći dan u agoniji. Nešto viče, neke oštre a i e, ali to nitko ne razume, i svi misle da je već gotov, kad on uvek iznova počinje da se baca i lomi, pa mu kroz povez na glavi probija trak crvene goruće krvi. — Na broj devet, desno, umire neki pan Slovak sa prostreljenim grkljanom. Prerezan mu je dušnik, i diše na staklenu kanilu, pa se jasno čuje kako u cevčici grgolje sline penave, gnoj i sukrvica.

I tako se baraka Pet Be počela kladiti na Vidovićevu glavu, da neće do sutra.

— Znadem ja našega doktora! Kad on neće odmah dušicu pod nož, onda je amen!

— Nije istina! Ne bi ga puštao do sutra da je tako! Mlad je još —

— Onaj »bači« iz Beča je već rižu jeo i smijao se! A mi smo odmah išli pod nož —

— No, dakle što? Vredi flaša crne? Do jutra?

— Vredi! Flaša crne!

I tako je pala kolovoska noć.

Zapalile se velike zvezde, krupne i blistave, a silni modri svod poklopio je kao kristalna zdela celu onu uvalu sa Akselrodovim malteškim špitalom, pa se hiljade i hiljade tona usijanih plinova naleglo na baraku Pet Be, i nigdje ni lahora da bi samo na tren zatitrao. Muhe su sad zaspale u baraki i više ne zuje, a tamo negde u sredini, tamo gori zelena svetiljka i sve pliva u polutmini. Tmina, tmina, polutmina, i bol, bol, neizrecivi bol, koji se po danu pritajio, sada diše na sve pore i odbija se svakim kucajem srca. Sad se oseća svaka

treskica prepiljene kosti, sada trese nervima potres, i baca iz dubine čoveka glasove, kao vulkan lavu. Stišće čovek zube, cvokoće u znoju, peni se i grize jezik i usne, kad se od jednom cela donja čeljust nekud istegne, i lice se iskrevelji u grimasu živinsku, i glas viče iz dna utrobe kao iz rupe studenca.

— Mamma mia, mamma mia! Vapi netko talijanski u dnu.

— Gospodi, gospodi, gospodi, stenje Rus s tanetom u crevima, onda opet mir, zeleni mir, polutmina.

Od gubitka krvi iscrpen spavao je Vidović celo poslepodne, a sad se probudio, i ne zna gde je i što se to dogodilo, i kako je pao amo. Čuje ljudske glasove gde stenju, i ono vrenje u njegovim ranama nekud se smirilo, i žar kao da se je pogasio, te je izmučeni Vidović našao na jastuku jedva jedvice jedno kao hladnije mesto. Lepe mu se opet zapečene veđe i naleva se na njih neka teška tišina, i žeđa se nekud ishlapljuje, i baraka već počinje da se rastapa i rasplinjuje u ugodnoj crnini, kad opet barakom prodre živinski poklič bola inkarniranog, te taj glas odjednom razbija celu zgradu sna, tako mučno sazidanog negde na hladnijem rubu jastuka, i sve se ruši u jedan jedini tren.

I tako to ide celu noć uvek iz nova.

— Oh! Samo pet minuta! Samo minutu sna!

Već mora da je noć duboka, jer se neka jasna svetlost naleva kroz zelene tilove. Vani viču straže, a slak što se penje po špagi kao da podrhtava na nekom jutarnjem vetriću. Kruže neki leptirići oko noćne svetiljke, i lepeću krilima.

— Koliko je sati?

Nema vremena! Nema ničega! Samo bol.

— Mamma mia! Mamma mia! — Gospodi! Gospodi!

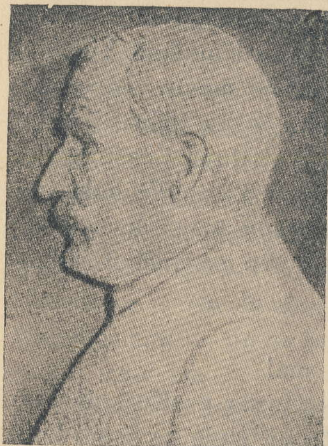
— Ah, da mi je usnuti samo na minutu! Samo na sekundu!

— Gospodi! . . .

XIV.

EVGENIJ KUMIČIĆ.

1. Životopis.

Evgenij se Kumičić rodio u gradiću Berseču na istočnoj obali Istre u kotaru voloskom, dne 11. siječnja 1850. od oca pomorca, a kasnije trgovca Tome, i matere Marije, rođene Filipašić. Svršivši početnu školu u rodnom mjestu, dođe u 12. godini u gimnaziju na Rijeku, gdje je svršio pet razreda, polovicu pak šestoga u talijanskoj gimnaziji u Kopru, drugu polovicu u Zadru, pa napokon sedmi i osmi razred, a tako i ispit zrelosti na Rijeci. Đak je bio izvrstan; učitelji su mu osobito hvalili način i snagu u izricanju, u čemu su bile klice kasnijemu onom njegovom sjajnom daru govora i živom opisivanju u djelima. Mati mu je htjela, da bude svećenik, otac pak i brat Tomo, koji ga je ljubio i očinskom se ljubavlju za nj brinuo, htjeli su, da uči filozofiju, ali on se isprva prema svojoj vrućoj mladićkoj želji upisao u Pragu na medicinu, no poslije ipak, da ugodi svojima, pređe filozofiji (povijesti i zemljopisu) i to u Beč, jer mu nije prijao zrak u Pragu. Iza svršenih nauka (g. 1873.) htio je Kumičić služiti u rodnoj Istri, no nadzornik porečki, talijanaš, odbije ga kao Hrvata. Međutim ga pozove k sebi bivši njegov profesor i hrvatski književnik Bakotić, tada ravnatelj gimnazije u Splitu, gdje je Kumičić služio godinu dana predavajući u višoj gimnaziji hrvatski jezik pa logiku i psihologiju (nažalost u talijanskom jeziku). Split i ona obala, što krije u sebi grobnice hrvatskih kraljeva, moćno je djelovala na Kumičića kao književnika; tu je drugovao s poznatim učenjakom hrvatskih starina Franom Bulićem i s Francuzom Vigneaux-om; drugovanje s Vigneaux-om potaknulo ga je, da proučava još više francusku knjževnost i da se usavrši u francuskom jeziku. Zatim je morao u vojnike, pod pušku, kao dobrovoljac zagrebačke pješačke pukovnije br. 53.; to je bilo g. 1873. i 1874. Željan dalje naobrazbe otišao je u Pariz, gdje je proboravio dulje vremena u naucima, a na povratku se zadržao u Mlecima šest mjeseci. Iza toga pohodi opet bečko sveučilište, gdje uči francuski i talijanski jezik i romanske književnosti, ali baš, kad se spremao da svrši profesorski ispit, morade g. 1878. u vojsku za okupacije Bosne. Iznajprije bio je tumačem kod

brigadnoga suda u Banjoj Luci, sudjelovao pače kod nekih kreševa, kao i u bitki kod Ključa, a onda je opet ostao više mjeseci tumačem. Sve te doživljaje i patnje, s kojih mu se mučila i duša i tijelo, opisao je u djelu »Pod puškom«, što je izišlo u Balkanu g. 1886. Tužan i jadovan vratio se u domovinu, a kako se još zadobavio reumatizma i odležao u krevetu cijelu zimu, morao je na proljeće g. 1879. u Krapinske Toplice na liječenje. Tu se upoznao s barunom Metelom Ožegovićem, koji ga je uzeo za informatora unucima svojim. U rujnu iste godine dobije mjesto u zagrebačkoj višoj realci, gdje je učio hrvatski i francuski jezik i povijest.

Međutim g. 1883. na koncu prvoga polječa ostavi Kumičić svoju službu i mjesto, budući da se želio sasvim dati na književnički i politički rad to više, što je i brat Tomo obećavao, da će ga potpomagati u njegovu nastojanju za slavu i za otadžbenički rad. Bio je Kumičić (već od 20. rujna g. 1882.) i oženjen s Marijom Maršićevom iz Varaždina, koja je poznata kao pjesnikinja (s pseudonimom Enjuškina), a s njom je Kumičić živio u sretnom braku sve do svoje smrti.

Godinom 1884. počinje se pravi politički život Kumičićev, jer je te godine bio biran u hrvatski sabor kao zastupnik grada Varaždina; g. 1893. bio je izabran u Brodu i bio član sabora sve do g. 1897.; g. 1903. došao je opet u sabor kao zastupnik zlatarski. Osim toga je bio Kumičić gradski zastupnik zagrebački od g. 1892. do 1895. Umr'o je dne 13. svibnja 1904.

2. Književni rad.

U taj kratki i suhoparni nacrt javnog rada Kumičićeva ulaze njegova dalja književna djela sad gušće, sad rjeđe, već prema tome, kako je imao više ili manje mira i vremena za posao.

U ovo doba padaju prve Kumičićeve pripovijesti. Tako g. 1879. donosi sušačka Sloboda njegov prvijenac »Slučaj«, što ga je Kumičić napisao još g. 1874. pod natpisom »Spljet i Pariz«. Tu se nešto tugaljiva ljubavna pripovijest savija oko prvih dojmova Kumičićevih u Splitu. Fabula je obavita još romantikom, ali se već pokazuju znaci dobroga slikara primorskih ljudi i primorskoga kraja. Još jače se to moglo vidjeti u nježnoj pripovijesti iz istarskoga kraja njegova »Jelkin bosiljak«, što je izišla g. 1881. u Slobodi, a kasnije (g. 1905.) u Matici Hrvatskoj. U isto vrijeme kraj tih romantičkih djela izlazi i jedno naturalističko po uzoru Zole, a to je roman »Olga i Lina« (g. 1881. u Slobodi), gdje se u slici pokvarene Line i dobre Olge rišu neke naše društvene mane i pokvarenosti u svoj svojoj odvratnosti — tako da su neke strane izišle i odviše crne. Nastajne godine (1882.) izlaze dvije pripovijesti: »Neobični ljudi« u Vijencu i »Primorci« u Hrvatskoj vili, gdje se već vidi, kako njegovo pero hvata tipove iz građanskih primorskih krugova, a tu Kumičić mora naići na sukob dvaju nepomirljivih elemenata, dviju narodnosti: talijanske i hrvatske; to će odjeknuti još jače u kasnijim djelima njegovim.

Svojoj ženi prikazao je svoj roman, jedini te godine (1883.) »Začuđeni svatovi«, ponajljepši među istarskim romanima i pripovijestima Kumičićevim. U njemu su ljubavne niti između talijanskih i hrvatskih porodica isprepletene živim i plastičnim opisima istarskoga kraja; osobito su

pjesnički snažni opisi mora (brodoloma, oluje itd.), jer je Kumičić jedini od svih naših pisaca dosad najljepše oslikao more u svim čarima njegovim za bure i za tišine, za sunčanoga dana i za mjesečeve noći. — Nastajne godine (1884.) izdaje Matica Hrvatska Kumičićev roman iz hrvatskoga, upravo zagrebačkoga života »Gospođu Sabinu«, gdje se prikazuje lakoumnost i rastrošnost i slične mane nekih naših porodica; i taj je roman još pod dojmom Zolinim. Dok one burne godine 1884., gdje mu se bilo boriti u saborskim verifikacionim raspravama, izlazi tek karakteristična crtica »Ubilo ga vino« (u Slobodi), eno već g. 1885. izdaje Matica njegov dobro poznati veći roman iz istarskoga života »Sirotu«; ako joj je i sadržaj preromantičan, ipak je i ona svježinom pojedinih opisa i obiljem tipova pravo dijete istarskoga kraja. Uz »Sirotu«, kao uz veliku lađu, može se privezati čamčić, a to je Kumičićeva prekrasna pjesnička idila »Preko mora«, koja je izišla u Domu i svijetu (g. 1899., a kasnije i u posebnoj knjizi). Iste godine izdaje Matica Hrvatska zanimljiv roman iz istarskoga građanskoga, upravo trgovačkoga svijeta — a zove se »Teodora«, u kojemu je obradio parnicu o neobičnom jednom talijanskom zločincu; taj razori i posve rastruje čitavu jednu čestitu porodicu u koju je ušao kao zet. Od iste je građe sačinio poslije Kumičić i dramu »Sestre«, prikazanu g. 1890. (izišla posebno štampana iste godine), a i isti mu je junak, samo psihološki dublje izrađen, u drami »Poslovi«, koja se prvi put prikazivala u hrvatskom kazalištu g. 1898., a štampana je u »Hrvatskoj smotri« (g. 1907.); to je jedan od prvih pokušaja moderne socijalne drame u nas. — Godine 1889. i 1890. izlaze u »Domu i svijetu« Kumičićeve dvije omanje pripovijesti iz društvenoga života: »Savez-nice« i »Otrovana srca«, g. 1891. »Mladost — ludost«, a godine 1896. »Pobijeljeni grobovi«, gdje ima primjena i na naše političke i stranačke prilike. — Godine 1891. izdaje Matica Hrvatska Kumičićevu porodičnu dramu »Obiteljska tajna«, a ne valja zaboraviti ni dvije značajne njegove crtice iz ovoga doba. To je »Crn Božić« u božićnjem prilogu dnevnika »Hrvatske« g. 1890., koja je pisana pod dojmom strašne smrti prijatelja i pisca Ante Kovačića, a druga je godinu dana kasnije, u istom listu, pod natpisom »Br. 84. i 85.«, gdje je ocrtan udes bijedne slovačke djece. Sve su ove pripovijesti i romani izišli i posebno odštampani, tako da je Kumičić iza Šenoe naš najpopularniji pisac.

No do potpuna uspjeha i slave došao je Kumičić istom sa svojim historijskim romanima; u njima je on od istarskoga pokrajinskog pisca postao narodnim hrvatskim pripovjedačem. Upravo već je bio u dosadašnjim svojim djelima iscrpao svu građu, što mu ju je davao narodno-politički i društveni život uže otadžbine njegove. Njegova vedra optimistička duša, koja u socijalnim stvarima nije imala osobite sreće, došla je do potpuna maha na polju hrvatske prošlosti. Kako je pak bio po naucima svojim historik, imao je već u sebi gotovu podlogu i spremu za povjesne romane. Ponajprije ga je zanimala ona tragična katastrofa naših velikana Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana. Pošto je Kumičić proučio pomno sva vrela, što su mu bila priručna, zaodijeva u poeziju one sudbonosne događaje; i tako piše svoju »Urotu«, koja izlazi u »Domu i svijetu« g. 1894. (i poslije posebno u više izdanja), a piše je s ljubavlju i osobitom rodoljubnom dispozicijom izlažući zametak urote,

glavne joj braniče i konačno samu katastrofu, a svršujući s teškom sudbinom Katarine i Jelene Zrinske i s posljednjim potomkom toga slavnog roda — Ivanom Gnade-om. Uz opise historijskih događaja vežu se samonikle slike starinskih dvorova i života u njima, slikanja mora, prirode itd.; opisi su mu sada već zbitiji, oštriji i jasniji. Prijašnja njegova romantika sad još ljepše odsijeva, kad je perspektiva daleko u historiji, kao što je i plavet udaljenih gora prirodna i razumljiva. Iz romana »Urota«, koji ne mogu pročitati hrvatske oči bez suza, nikla je posve samostalno i odjelito drama »Petar Zrinski«, a izišla je posebno u knjizi g. 1900. U svezi je s tim radom i Kumičićeva rasprava povodom jednoga pamfleta s natpisom »Petar Zrinski i Fran K. Frankopan i njihovi klevetnici« (g. 1899.). — Još širu osnovku ima drugi historijski roman »Kraljica Lepa ili propast kraljeva hrvatske krvi« u »Domu i svijetu« g. 1902. (i posebno). Tu je uočen historički momenat pada hrvatske narodne dinastije kao posljedak u jednu ruku papinske politike Zvonimirove, a u drugu ruku presezanja madžarskih kraljeva s pomoću Lepe, žene Zvonimirove. Pozorište je romanu pretežno hrvatska obala kod Splita i dalje, pa se tu Kumičiću nadala prilika, da upravo majstorskim opisima mora i obale zakiti svoje posljednje djelo; poglavito se ističu opisi otoka Maslinovika i idila kraljice Nede na otoku kao posebni pjesnički sjajni odlomak. Dramske je upravo snage prikaz kod »Petih crikvah«, gdje narod ubija svoga kralja Zvonimira zato, što hoće po želji papinoj da vodi puk u križarsku vojnu za sveti grob. Roman završuje porazom i smrću Svačićevom kod Gvozda, dok se kroz čitavo djelo ističe svijetli i blagi lik Krešimirovićke Nede, koja je sa svojim patnjama personifikacija Hrvatske. Mnoštvo drugih ličnosti, za koje je Kumičić uzimao mnoge suvremene ljude, obilje slikovitih opisa, romantičnih ljubavnih prepleta i t. d. daju djelu trajnu vrijednost. — Još je Kumičić prema ove dvije dosadašnje temeljne ideje obiju romana, koje bi se mogle nazivati »Hrvati i Beč« i »Hrvati i Rim«, snovao da izradi naše historijske veze s Mlecima i s Budimom, ali mu je smrt prerezala niti ovih osnova.

O Kumičiću je bilo više prikaza i ocjena. Matica Hrvatska donijela je uz njegovu pripovijest »Jelkin bosiljak« opis života i književni prikaz čitava mu rada od prof. Šegvića, dok je »Hrvatska smotra« (g. 1907.) štampala dva puna broja, koja se bave Kumičićem kao književnikom i politikom.

3. Karakteristika.

Kumičić je prvi pripovjedač što ga je dala Istra hrvatskoj književnosti. Iz početka je u prvim svojim radovima prikazivao svoj istarski kraj i ljude, kasnije se dao u opisivanje suvremenoga društvenog života i građanskog, a najkasnije se okušava na polju velikoga historijskog romana iz hrvatske prošlosti, da nam iznese još ono, što nije iznio Šenoa. To su tri faze u razvoju njegova književnoga rada — tri prirodne faze, jer je uporedo s njima tekao i njegov život. Možda nisu ni kod jednoga hrvatskoga pripovjedača tako iskreno vezana djela o život kao kod Kumičića. Kumičić je svojim impozantnim književnim radom iskupio danak, što ga

je hrvatski pisac dužan dati narodu i domu svome. U njega je bilo i osjećaja i volje, da darovima svoga uma vrši misiju odgoja rodoljublja i drugih plemenitih čuvstva u hrvatskom općinstvu. S licima, koja je stvarao, osjećao je duboko pa se i sam znao u duši rasplakati, prije negoli je slikao njihovu sudbu; zato mu i ostavljaju djela tako dubok trag u duši čitalaca. U Kumičića je bio lijep, prirodan jezik, pun živih, plastičkih figura, pa kako je kao govornik umio da rasplamti zanos u svojih slušača, tako je i kao pisac ugađao plemenitim instinktima svojih brojnih čitalaca. Rodoljuban kao Šenoa, iskren kao Kovačić, mogao se fantazijom svojom, kao i književnom erudicijom (talijanskom i francuskom) takmiti s obojicom. Kumičić kao pripovjedač ima svoje mjesto među prvim hrvatskim piscima.

PETAR ZRINSKI I FRAN KRSTO FRANKOPAN NA STRATIŠTU.

Osvanuo je 30. travanj godine 1671.

U Bečkom Novom Mjestu već rano ujutro čuli su se u nekim ulicama oštri povici časnika i teški stupaji vojnika. Kod kapucina zvonilo je na sv. misu; tanki zvuk razlijegao se sad jače, sad slabije, kako bi vjetar dunuo. U samo svanuće bila se naglo podigla proljetna oluja, sijevnulo je i zagrmjelo nekoliko puta, zapljuštila je kiša, sve se brzo izdušilo, zapadnjak je rastrgao oblake. Sunce je provirivalo na mahove, iskrile su se kapljice na krovovima, preko bedema slijevao se u grad miris oranica i livada.

Ljudi su se žurili na bedem, da uhvate mjesta na sjevernoj strani trga, što je bio pred gradskom oružnicom. Svačiji je pogled najprije pao na sredinu trga, gdje se nešto crnilo, nekakav pod, pokrit crnim suknom, do tri stope visok, dug šest hvati, širok četiri. Na njemu pri kraju bila je okrugla i debela klada, a na njoj se sjala velika sjekira. Ljudi su znali, da se na ovakovoj kladi sjeku ruke. Nasuprot onom podu bilo je jedno uzvišeno mjesto od dasaka pokriveno lijepim sagom za kraljevske povjerenike i drugu gospodu. Na popločanom trgu ponarasla je trava između nekih ploča. Gradska oružnica bila je na zapadnoj strani trga, a kapucinski manastir, velika zgrada na dva krila, na istočnoj i južnoj strani. Mnogo se djece popelo na manastirski krov; na prozorima i prozorčićima sve glava do glave, kao i na bedemu.

Oko sedmog sata dođe na trg gradska domaća garda pod oružjem, i svud naokolo nasta veseo žamor, jer se mnogi raduju, što vide svoje rođake i prijatelje, gdje onako ponosno stupaju, opasani širokim žutim remenjem, pod golemim dlakavim tulcima.

Garda se razdijeli na četiri jednake četice, pa svaka u jedan kut. Malo zatim eto kopljanika, bit će ih do dvije stotine; brkati su, plavokosi, ponajviše krupni; stupaju zbijeno, oštro. Sve je na njima široko: i čižme i hlače i rukavi i klobuci s perjanicama. Oni se poređaju na zapadnoj strani trga pred glavnim pročeljem oružnice, spuste koplja, naslone se mnogi o zid, pa neki gledaju one ljude na bedemima i na krovovima, a neki zijevaju. Opet nasta žamor: na shod iznad glavnih vrata oružnice izašao je gradski načelnik Matija Eierl von Eiersberg s gradskim sucem i s njegovim prisjednicima Mihovilom Marklom i Hanusom Grubelom. Sve domaći ljudi, odjeveni kao na blagdan. Razgovarali su se na onom shodu veoma ozbiljno i dostojanstveno, kao da su htjeli uvjeriti onolike svoje sugrađane, da su u vječnom službenom poslu, da je njihovo djelo sve ono, što se danas zbiva, da se sve obija o njihove glave.

Sunce je bilo već osvijetlilo pročelje oružnice i nešto trga pred njom, i lagano se primicalo k onom crnom podu, gdje se sjala sjekira na kladi.

Na kapucinskom zvoniku odbije osam sati, a na trg dođeću povjerenici Abele i Molitor, dvorski tajnik Podesta, vladin izaslanik Juraj Domhofer i bilježnik kaznenoga suda Maksimilijan Hanugel. Sad sađu na trg i oni, koji su bili na shodu, naklone se duboko onoj gospodi iz Beča, najdublje kraljevskim povjerenicima. Oni im milostivo pruže desnicu. Svi su bili odjeveni u crno, neki s mačem o boku, drugi s dugim vlasuljama. Razgovarahu se pred oružnicom, gdje je bio i kapetan von Ehr sa svojim kopljanicima. Povjerenik Abele upita gradskog suca Pavla Pleyersa:

— Kad je došao Nikola Mohr?

— Sinoć, ravno iz Šopruna, odgovori sudac.

— Gdje je sada, opet će Abele.

— U oružnici. Vojnici su mu dali dobru pečenku i vrč vina. Vrlo je veseo, šali se s vojnicima.

— Samo da se ne bi opio! pogleda Molitor zabrinuto suca.

— Neka pije poslije... Čuo sam, da je jednom, u Požunu, došao pijan na stratište. Ne bih htio, da se to i danas... posmjehne se Abele.

— Ne bojte se, dična gospodo povjerenici. Nikola Mohr već je odsjekao sto sedamdeset i tri glave! nakloni se sudac.

— Nije svaku spretno, saže ramenima Abele. Molim Vas, ne dajte mu mnogo vina.

— Gle, koliko radoznale i glupe svjetine! reći će Molitor prevrgnuvši okom po bedemu i krovovima. Počasi pa dometne: Ja želim, da već jednom svrše te proklete parnice!

— Danas će dakle i Nadasdy?... zaklima gradski načelnik Matija Eierl.

— Ja mislim, da je već mrtav, nasmijulji se Molitor. Danas je četvrtak, 30. travnja, da, za danas bilo je odlučeno, u osam sati. Njegova je glava dakle pala u bečkoj gradskoj vijećnici, u koju su ga prenijeli iz tamnice pred tri dana u noćno doba. Kad sam ga vidio posljednji put prošle sedmice, bio je blijed i modar, pravi mrtvac. I grof Tattenbach ne će dugo čekati...

— Osam je sati minulo, da, Nadasdy je mrtav, zijevne Abele. Njegovo je ime izbrisano iz plemićke matice. Njegova su djeca dobila ime: Kreuzberg.

— Pročulo se, da će premilostivi cesar dati onaj krasni Nadasdy-ev grad Pottendorf s golemim posjedom slavnomu i prezaslužnomu generalu grofu Montecuculiu, oglasi se tiho sudbeni prisjednik Grubel, mršav i grbav starac.

— Čuli ste istinu, potvrdi Abele. I pravo je, da se nagrade svi oni, koji vjerno i neumorno služe premilostivom cesaru.

— Dakako, pravo je, da se obilno nadare, doda dvorski tajnik Podesta.

— A jesu li Nadasdy-u i desnicu?... upita ponizno sudbeni prisjednik Markl, sitan i blijed starčić.

— Nijesu mu je odsjekli. Cesar ga je pomilovao pred tri dana, kad i Zrinskoga i Frankopana, odgovori Abele.

— Zrinski i Frankopan ne znaju, da im se ne će odsjeći desnice, žurno će gradski sudac.

— Nijesmo im htjeli kazati, da ih je cesar pomilovao.

— Htjeli smo, da budu u strahu, pohvali se Molitor.

— Dosta su vam posla zadali! hukne Hanugel, bilježnik kaznenog suda, visak i krupan, zažarenih obraza.

— I ja ću mirnije spavati, kad ne bude Zrinskih i Frankopana na svijetu, reče tiho Podesta.

— O, i ja! sipljivim će glasom vladin izaslanik Domhofer, debeo čovuljak na valjkastim nogama.

— Vele, da je mladi Ivan Gnade grozan, kao što mu je i otac, doda Podesta.

— Mladi Gnade!?... raskolače oči sudac i načelnik.

— Ivan Zrinski, sin Petrov, zvat će se odsada: Ivan Gnade. Tako je odlučio premilostivi cesar, razjasni Molitor. Na sve misli Njegovo Veličanstvo.

— Čuli smo, da je premilostivi cesar platio mnogo sv. misa za Zrinskoga, Frankopana i Nadasdy-a, reći će prisjednik Markl gotovo tronuto.

— Dvije hiljade za svakoga; svega šest hiljada! potvrdi izaslanik Domhofer.

— Sav svijet znade, da je premilostivi cesar najveći uzor svakomu pravomu kršćaninu! uzdahnu Markl.

— Jeste li vidjeli jutros Zrinskoga i Frankopana? zapita Molitor gradskoga suca Pleyersa.

— Vidio sam ih prije jedan sat, nakloni se sudac. Kako su mi kazali kapucini, Zrinski je cijelu noć probdio, a Frankopan je spavao nekoliko sati, sve do dana; tvrdo je spavao, dok ga nije probudila ona grmljavina. Poslije šestoga sata bili su kod sv. mise, svaki za sebe. Slabi su, ali posve spokojni. Neprestano se mole Bogu.

U taj čas podigne se bruj glasova s bedema i s krovova: na trg je izašlo iz oružnice deset ljudi, a svima je na licu crna krinka, svi su ogrnuti dugim crnim kabanicama. Vjetar je razagnao sve oblake, nebo bijaše čisto i sjajno. Oni okrinkani pođu, dva po dva, lagano na onu stranu, gdje se dizao bedem, i tu se poređaše nijemi, ne izustivši ni riječi.

Žamor se slegne: nekoliko časaka za onim okrinkanima korakne iz oružnice na trg visok i snažan čovjek noseći nešto na ramenu: nešto dugo, omotano crvenim platnom. Na velikoj glavi struši mu riđa kosa, nakratko ošišana; lice mu je glatko obriveno, nabuhlo i rumeno; oči veoma krupne, plave i bistre, neizrecivo bezazlene i spokojne. Po debelim daskama kao po mostiću uziđe na stratište, odloži ono dugo s ramena na kladu, nasloni se na nju i podvije ruke na prsima. Tako stoji i gleda u nebesko plavilo onamo preko bedema.

— Krasan dan! vjetar sve slabiji. Gle, kako mirno stoji Mohr na stratištu! Čini se, da nije mnogo pio, blagim će glasom Abele prignuvši se k Molitoru.

— Zna se on svladati šane Molitor, pogleda na kapucinski toranj, pa glasnije: A što čekamo?...

— Da, već je vrijeme, odgovori Abele. Gospodo, svak na svoj posao, kako je dogovoreno. Obrativši se k vladinom izaslaniku Domhoferu umoli ga: »Pođite k Zrinskomu i Frankopanu i javite im, da su izbrisani iz plemićke matice, i nesamo oni nego i njihovo potomstvo.

Dok im se to ne javi, mi ne možemo po zakonu da ih odvedemo na stratište«. Zatim reče Abele biljezniku kaznenoga suda Hanugelu: »Pošto im pročitate osudu, kažite im, da je ovaj čas stiglo pomilovanje iz Beča, da im se desnice ne će odsjeći. Nemojte na to zaboraviti«.

Sad pođu u oružnicu s dvadeset kopljanika i s kapetanom von Ehrom ova gospoda: gradski sudac Pleyers i njegovi prisjednici Markl i Grubel pa vladin izaslanik Domhofer i bilježnik kaznenoga suda Hanugel.

Abele, Molitor, Podestà i domaći načelnik Eierl uziđu na ono uzvišeno mjesto posred trga nasuprot stratištu.

Gradska garda i kopljanici, koji su ostali na svojemu mjestu, svi se bolje poređaše, svi se osoviše i primiše oružje po određenju. Pet bubnjara već je sada uprlo oči u povjerenike, jer im je kapetan von Ehr zapovjedio, da ih moraju oštro gledati, te odmah svi u jedan mah silno zabubnjati, ako im povjerenici mahnu rukom, da to učine.

— Jesu li dobro zatvorena sva gradska vrata? zapita dvorski tajnik Podestà posve tiho Abela.

— Ne bojte se, dragi prijatelju: dobro su zatvorena.

— Danas je u ovom gradu mnogo vojske, šane Abele.

— Nijeste li pomislili na kakvo izdajstvo? ... opet će dvorski tajnik.

— Na sve sam pomislio. Ne bojte se ...

— I vi ste nešto smućeni, osmjehne se usiljeno Podestà.

— Ja nijesam ali mi se čini, da je Molitor problijedio, odvrati Abele drhtavim glasom.

Sad dođe k njima vladin izaslanik Domhofer iz oružnice i pripovjedi im veoma smeteno, da je svršio svoj posao, da su ga posve spokojno slušali, kad im je javio svakomu posebice, da su izbrisani iz plemićke matice.

— Kada će dovesti starijega? upita Molitor.

— Ja mislim sad, odmah, — odvrati Domhofer.

Na trgu i okolo njega svud grobni muk. Povjetarce ispod sunca tihano je lahorilo i nanosilo mio miris proljetnoga cvijeća i mlade trave s okolnih livada. Sunce je već osvijetlilo polovicu stratišta; krvnik je mirno odmatao svoj mač, koji sijevnu dug i širok. Ljudi pogledaju sat na tornju, vrata od oružnice i onaj mač — pak svi pogledi panu na onaj shod na pročelju oružnice u prvom spratu. Na shod su

izišli gradski sudac, njegovi prisjednici i bilježnik kaznenoga suda Hanugel. Na bedemu sve se pripelo jedno na drugo.

Još jedan čas i škripnu teška vrata oružnice, trgne se mlado i staro, sve pridigne glavu, bruj poleti zrakom pa opet grobni muk ...

Vrata su se otvorila, na trg su stupila dva sijeda kapucina pognute glave, svaki nosi malo propelo; za njima ide kapetan von Ehr pa deset kopljanika, onda opet dva kapucina: jedan lijevo, drugi desno Petru Zrinskomu, koji lagano stupa s propelom u rukama. Sunce mu kruni otkrivenu glavu, onu valovitu crnu kosu, na modroj dolami blistaju se krupne toke. Korak iza njega ide sluga Tardić pa opet deset kopljanika.

Na kapetanovu zapovijed svi stanu pred oružnicom, netom što su izišli iz nje.

Bilježnik kaznenoga suda pročita osudu sa shoda jakim glasom pa javi, da je stiglo pomilovanje od premilostivoga cesara i kralja Leopolda I., da se osuđeniku ne će odsjeći desnica.

Petar pomisli na Frana i zahvalno pogleda put neba.

Gradski sudac slomi sada jedan štapić i baci ga sa shoda na trg.

Na kapetanovu zapovijed krenu prema stratištu.

Sve su oči uprte u Zrinskoga, svi se čude njegovu spokojnom licu, koje prosijeva neizmjernom dobrotom i milotom, onako blijedo, onako sveto, jer njegova bljedoća zanosi na onu velikih mučenika. Iz dubokih očiju proviruje mu neka svijetla nadzemaljska snaga, jer dok idu lagano trgom, on ne vidi nego malo propelo, on ne čuje nego riječi svojega ispovjednika, koji ga tješi, da će domalo stupiti među blažene na drugom svijetu.

Već su kod stratišta. Zrinski pogleda krvnika i njegov mač, pritisne srce rukom pak izusti tužno:

— Časni i dobri moj oče, molite se Bogu za moju otadžbinu. Oh, da znate, kako je pogažena! Molite se za nju!

— Ja se za sve patnike ... uduši se starcu riječ od velikog tronuća.

— Molite se Bogu za moju ženu, za moju djecu!

— Molit ću se ... zajeca tiho ispovjednik.

— Molite se za moju dušu! uzdahne Petar pa uzađe stalnim korakom na stratište, a odmah za njim ispovjednik i sluga.

Krvnik stoji nepomično, drži mač na golom ramenu.

Zrinski svrne očima po trgu, pogleda povjerenike i reče svojemu ispovjedniku:

— Više se ovi siromasi boje moje strašne smrti negoli ja.

— Oprostite svima...

— Opraštam... drhtne Zrinski, preda propelo ispovjedniku, svuče dolamu, dobaci je slugi, izvadi iz žepa svilen rubac, prekrasno izvezen zlatom, ogleda ga, poljubi ga pa uzdahne s najvećim bolom:

— Oh, Katarina moja!...

Na kapucinskom tornju odbije devet sati.

Zrinski klekne, pogleda sunce poljubi onaj svileni rubac, dade ga slugi i umoli:

— Jure sveži mi ovim rupcem oči. Zbogom, dobri moj Jure. Taj rubac dala mi je moja Katarina na Petrovo prije tri godine. Njezine su ga ruke tako lijepo...

— Dobri moj kneže!... zaplače sluga.

Pridigni mi kosu sa zatiljka na tjeme i dobro je sveži! Sastaneš li se gdje s mojom Katarinom, s mojom djecom — daj im taj rubac. Jure, ne reci im, koliko sam trpio... Sastat ćeš se možda s mojim sinom... Tvrdo sveži... Njega možda ne će pogubiti...

Sluga skuplja valovitu crnu kosu, u kojoj nijesu već rijetke srebrne niti, i pridiže je na tjeme, a njegove se suze toče na nju i na onaj jaki i lijepi vrat... Kad zaveže oči i kosu istim rupcem, odmakne se od gospodara i pokrije lice rukama.

Zrinski se sad prekrsti, sklopi ruke, prigne glavu i glasno izusti:

— Bože, primi dušu moju!

Svud grobni muk. Trgom struji proljetni mio miris, s vedra neba sije sunce na onu pognutu glavu i cjeliva onaj otkriveni vrat... Srca ne kucaju: krvnik podigne svoj veliki mač silno zamahne, mač sijevne, zazuji i zahvati Zrinskoga niže zatiljka po jakoj kosti. Petar pane na ruke, odmah se pridigne na koljena, a krvnik, sav smeten, naglo zamahne, ali i po drugi put udari krivo, zasiječe tek do pol vrata. Zrinski se sruši na prsa, protegne se, krv poprska crno sukno, zapuši se na suncu, mrzli trnci prolete one ljude naokolo, mnogi proklinju krvnika, koji tako muči krštenu dušu. Zrinski se trza na onom suknu, pridiže se, glava mu visi, njiše se na sve strane, krv šiklja iz grozne rane, kosa mu se razvezala, i ona visi, okrvavljena vuče se po suknu, a krvnik, sav izvan sebe, bijesan, hvata kosu, lovi glavu, da je odreže. Ljudi se zgražaju, neki urliču, mnogi bježe s bedema. Krvnik napokon odreže, otpili krvavu glavu pa odskoči, nasloni se na kladu, zadrhta, grčevito se zguri, prezavo prevrati očima. Sad pohiti k stratištu ono deset okrinkanih ljudi, svi rastegnu crno sukno, veliko poput najveće ponjave, omotaju i truplo i glavu, sve ostave ondje, povrate se na svoje mjesto. Sluga Juraj, prestravljen, zakloni se u kapucinsku crkvu — —

Ne prođe ni četvrt sata, vrata oružnice opet zaškrinu i zacvile. Na trg dovedu kneza Frana sve onako, kao i Petra. Tješi ga ispovjednik o. Oton, paž Bernardino stupa iza njega oborene glave, blijed kao smrt. Na bedemu se opet nakupilo svijeta.

Bilježnik pročita osudu, gradski sudac prelomi štap i baci ga sa shoda na trg.

Kad začu knez, da mu se ne će desnica odsjeći, malko se gane i duboko odahne.

Sa željeznim propelom u rukama krene prema stratištu posve skršen nakon onolikih patnja. Sunčani sjaj od plôčâ bio je prežestok za njegove oči. Kad je ugledao krvnika i njegov mač, trgnuo se malahno, stao je čas u hodu, ali ne od straha nego kao začuđen, pomislivši na Petra.

Tiho reče svojemu ispovjedniku:

— Onaj je mač njegovu glavu...

— Petar se za nas moli Bogu. Domalo sastat ćete se s njim.

Pišite mojoj Juliji, da se nijesam bojao... umoli jačim glasom, kad dođu k stratištu.

— Hoću, dobri kneže. Iz dubine svoje duše zahvaljujem Bogu, što vas je cesar pomilovao za desnicu. Jedan sat možete se sa mnom razgovarati. To vam je dopušteno.

— Pomilovao!... Mene mrtvaca?... Hoće li Petra i mene u isti grob?...

— Hoće zastalno.

Da, meni je, kao da počivam s njim u grobu i osjećam, kako je mrzlo njegovo tijelo, njegovo lice. Glava leži do glave, truplo do trupla, pomiješale su se naše okrvavljene kose... Sve je oko mene mrtvo, samo ovo sunce bode me u oči... Eno, na onom suknu crveni se Petrova krv, ja je gledam, a srce me ne boli... Mrtvo je moje srce. Blažen bih bio, da mogu proliti jednu suzu za Petrom. A Julija?... San, ništa nego rajski san. A ono naše milo dijete?... Jadna, kako je sa mnom plakala, kad je umrlo! I mrtvo dijete i ono cvijeće, kojim smo ga mrtva okrunili, i ona bijela haljinica i naše suze — sve je san, samo san... Sinoć sam još mogao plakati, znao sam, da sam živio, da sam sretan... Smrt je, gdje nije suza. Prazna su njezina očišta. Krvnik me gleda...

Knez je govorio tiho, kao sam sobom, prekinuto, teško dišući.

— Kneže, pomislite na Golgotu...

— Proljetno sunce pali mi oči, a led siplje na moje tijelo. Želim počinuti, leći u grob. Naš grob? . . . Hoće li Hrvati znati za njega? . . . Moja Julija ne će se na njemu moliti Bogu za moju dušu . . . Tuđinac razmetnut će naše kosti. Grob u tuđoj zemlji! . . .

— U blagoslovljenoj zemlji počivat će vaše kosti. Groblje je carstvo smrti, a ova je Božja. U grobu svi su ljudi braća, svi jednako miruju, svi jednako muče.

— Krvnik me zove očima. Sjetite se moje duše!

Naglo to izreče, uziđe na stratište, a odmah za njim ispovjednik i Bernardino. Sad pane njegov pogled na crno sukno, u kojemu je bilo Petrovo truplo. Stane, zadrhta, protegne malko ruke pa ih sklopi pred licem i uzdahne:

— Oh, Petre! . . .

— Kneže, kneže, . . . jecao je Bernardino gusto.

Frankopan poljubi propelo, preda ga ispovjedniku, skine dolamu, prekrsti se, sklopi ruke, klekne i umoli:

— Bernardino, zaveži mi oči, odmah, odmah! Ne plači! Ondje leži moj Petar, ondje leži hrvatski ban . . . Oh, tužna moja sestro, jadni moj narode! Daleko je Hrvatska, ona ne vidi ovu krv . . . Hvala ti, Bernardino! Zbogom, zbogom! Pridigni mi kosu. Ti ćeš u Italiju, znaš, što ćeš reći mojoj Juliji . . . Jadna, kako je plakala, kad nam je umrlo . . . uduši mu se glas.

Ljudi su gledali, kako se vrat mladoga kneza bijeli na suncu. Bernardino zaveže oči i kosu, korakne na drugu stranu stratišta, pokrije rukama lice, pane na jedno koljeno, na drugo spusti glavu. Na bedemu u naručaju neke žene plakalo je malo dijete, na krovu kapucinskog tornja gukala je siva golubica — visoko u sjajnom i bistrom nebeskom plavilu plovilo je sada nekoliko sitnih i bijelih oblačića.

Knez Fran opet se prekrsti, sklopi ruke, prigne malko glavu i glasno izreče:

— Sveti Bože, smiluj mi se, oprosti mi sve grijehe, primi dušu moju!

Krvnik se raskorači iza kneza, malo postrance, digne objeručke mač, visoko nad svoje desno rame, silno zamahne, mač sijevne, zazuji, zasiječe se u rame, u kost.

— Isuse, Marija! jaukne knez, od grozne boli skoči na noge, oslobodi se mača, posrne na prsa, a već je krv okrvavila pleća, rame, vrat i tekla je niz svileni zobunac.

Svijet je protrnuo, neki s bedema siplju užasne kletve na krvnika, neki dižu ruke, zovu Boga u pomoć.

Krvnik zamahne po drugi put, svud grobni muk, mač se zakrene malko, jače sijevne, zakrši iznad zatiljka po glavi i razmrska kost. Knez je tresnuo prsima o daske, trza se u krvi, hvata se za glavu, za ranu. S bedema šumi huka, ježnja steže srca, strava grči lica, mnogima strši kosa, odnekud čuje se vrisak. Krvnik, razjaren, mahnit, omjeri oštro, zamahne po treći put: glava odleti, muklo udari o daske, odbije se malko, prevali se sa stratišta na ploče i okrene se jedamput do crnog sukna, u kojemu je bilo ono truplo, do Petrova ramena . . . Povjerenici protrnu, sve im se pred očima zacrni. Svijet otire znoj sa čela, mnogi plaču, okolo stratišta čuju se dugi i duboki uzdisaji i udušeni jecaji. Truplo se zavaljalo samo groznim trzajima na rub stratišta, omastilo se svojom krvi i još je jednom pridiglo ruke i zgrčilo noge pa se proteglo. Iz njega je tekla topla krv na ploče; tanka maglica vijala se okolo vrata na sunčanom sjaju i gubila se uvis.

Oni okrinkani omotaju truplo i glavu crnim suknom i polože mrtvaca uz ono drugo truplo. Na kapucinskom tornju zazvoni, o. Oton glasno reče: »Pomolimo se za njihove duše«. Svi kleknu, i kapucini i vojnici i povjerenici. Zvuk zvona razlijegao se trgom, Bernardino je glasno jecao, sunce je zlatilo krv na onom crnom suknu . . .

Odmah donesoše oni okrinkani iz oružnice dva lijesa od bijelih dasaka, položiše u njih mrtvace pa krenuše s njima u stolnu crkvu, a odavle nakon kratke molitve na groblje. Sve je ulice zatvorila vojska. Na sprovodu bilo je nekoliko kapucina i svećenika pa do dvije stotine kopljanika pod kapetanom von Ehrom.

Nešto prije podne sahraniše Zrinskoga i Frankopana u isti grob. Na humak položiše ploču, koja je već više dana bila gotova . . . Na njoj je isklesan krvnički mač, a nad njim dvije mrtvačke glave. Latinski natpis kaže, da u grobu počivaju knez Petar Zrinski, ban Hrvatske, i markiz Fran Frankopan, posljednji od svoga roda. Slijepac je vodio slijepca i oba su pali u jamu, a njihova nesreća neka nauči ljude, da moraju biti vjerni i kralju i Bogu. Častohleplje da vodi u grijeh. Ploča kaže godinu, mjesec, dan i sat pogubljenja.

XV.

JANKO LESKOVAR.

1. Životopis.

Rodio se je g. 1861. (12. prosinca) u Valentinovu kraj Pregrade od seljačkih roditelja. Pučku je školu svršio u Pregradi i u Zagrebu, tri niža razreda gimnazije u Zagrebu, a četvrti u Karlovcu, učiteljsku školu opet u Zagrebu. Bilo mu je tad 18 godina, a s 20 godina se oženio. Služio je kao učitelj u Valpovu šest mjeseci, a poslije u Šljivoševcima. G. 1883. bude premješten u Hum (Sv. Petar) na Sutli, gdje je bio ravnajući učitelj i zalazio u dom umnoga baruna K. G. 1891. bude premješten u Krapinske toplice, g. 1897. u Krapinu, a g. 1899. u Karlovac, odakle je g. 1907 premješten u Zagreb, u školu u Krajiškoj ulici; onda je godine 1908. postao županijskim školskim nadzornikom u Osijeku, odakle je opet u istom svojstvu premješten u Zagreb. Sada se posve povukao i bavi se ekonomijom.

2. Književni rad.

Pojavio se Leskovar g. 1891. svojom prvom novelom u »Vijencu« »Misao na vječnost«. Tad mu je bilo trideset godina.

Druge godine (»Vijenac« 1892.) izlazi ulomak pripovijesti »Bez nade, bez utjehe« pod natpisom »Katastrofa«, gdje mutnim bojama slika bijedu, bolest i smrt sušičava pučkoga učitelja za tmurnih jesenskih dana; za ovu žrtvu »borbe za kruh« imao je dosta primjera iz svoje okoline. — God. 1894. donio je »Vijenac« njegovu najsnažniju i najdublju novelu »Poslije nesreće«, gdje opisuje, kako se uz lijes djeteta nađu muž i žena, koji već dvije godine živu svako za sebe; ona u kajanju zbog svoga grijeha (nevjere), a on u čitanju filozofskih knjiga, u kojima traži utjehe. Ni u tom strašnom času ne oprašta on ženi, već je tjera u mračni ledeni hodnik, a sam (kako je prije bio teolog) nađe knjigu psalama i čita nad mrtvim djetetom »Laudate pueri dominum«. (Obje su ove novele izišle u posebnoj knjizi tiskom Dioničke tiskare u Zagrebu g. 1892. pod jednim natpisom »Katastrofa«, gdje je pomutnjom izostao kod druge pripovijesti natpis »Poslije nesreće«.)

Matica Hrvatska izdala je god. 1896. njegove »Propale dvore«, gdje nema više tmurnosti, već svijetla i topline, ali i iza ove novele ostaje bolni trag rezignacije. Ekonom Petrović razvrgava zaruke svoje s bogatom udovicom zbog ljubavi prema plemenitaškoj djevojci, koju je negda ljubio. No otac njegov uvrijedi te plemiće, koji padaju, a tako se razvrgne i ta ljubav. Petrović je tako slab i neodlučan čovjek, da nije nikad više pošao za tom djevojkom. Zanimljivo bi bilo povući crtu od Šenoina »Vladimira« do Kovačićeve »Baruničine ljubavi« i Gjalskoga pa onda do »Propalih dvora«, da se vidi, kako je naše ponajznatnije pripovjedače živo zanimala opreka između zagorskih starih plemića i novih plemenitaša i pogospođenih seljaka; ipak nije Leskovar poput ovih drugova svojih književnih uskrisivao aristokratske generacije, da ih cjelovito prikaže, nego poglavito da psihološki istakne njihovo zgražanje nad prostotom (»oh quel peuple!«) i da baš u toj razlici osjećaja načini novelistički konflikt. — Dvije godine kasnije (g. 1896.) štampa Matica umjetnički još dotjeraniju novelu »Sjene ljubavi«, gdje isto tako književnik Bušinski u svojoj neodlučnosti ostavlja svoju Ljerku, učiteljicu, jer se pored te ljubavi javila druga, prijašnja ljubav u prilici bujne žene, Helene. Bušinski ostavlja Ljerku u času, kad bi mu ona bila oprostila. — Godine 1897. donosi sarajevska »Nada« Leskovarove »Jesenske cvijetke«, pravu psihološku studiju, gdje se prikazuje, kako udovca Imrovića muče, upravo ubijaju misli na pokojnu ženu i djecu u času, kad je na dohvatu sreći, kad treba da ode na odlučni sastanak mladoj djevici; on ne ide na taj sastanak, jer joj ne može donijeti netaknutu dušu, kao što je njezina, i jer se boji, da bi danas sjutra prošlost njegova mučila i nju, kao što muči njega. I ako je tip takova čovjeka u neku ruku fatalističan ili telepatičan, Leskovar ga finim crtanjem približuje vjerojatnosti. »Nada« (g. 1903.) donijela je i Leskovarovu »Kitu cvijeća«, u kojoj ima dobrih opažanja iz zagorskoga društva s nešto ironičke primjese. — U »Životu« (g. 1900, druga knjiga) izlazi kratka novela, upravo nacrt novele »Priča o ljubavi«, gdje je osobitom finoćom ocrtana tiha i tajna ljubav mladoga vlastelina prema ženi prijatelja svojega, koji mu je baš našao »bogatu zaručnicu«. U času kad bi taj vlastelin imao poći u prosce, dolazi ona, žena vlastelinova, k njemu u prvi i posljednji zagrljaj, jer ih zateče muž i ubije handžarom ženu svoju; nasilni taj konac zahtijevao bi širu obradbu. — Još je od Leskovara isto tako više u nacrtu kratka misaona novela »Izgubljeni sin« (u »Vijencu« od g. 1904.), koji se zanesen negda idejama socijalizma vraća slomljen i razočaran u rodni dom i tu umire, a na smrti mu prašta stari, inače praktični otac, koji ga je bio negda potjerao od kuće. — U Strossmayerovu koledaru od g. 1907. ima crtica »Bez doma« (preštampana iz »Domaćega ognjišta«), gdje je nakratko ocrtana tragika jednoga trgovačkog agenta, koji je snivao o tihoj porodičnoj sreći, a nikad je nije dočekao. — O Leskovaru su pisali: Čedomil Jakša (»Vijenac« 1899.), Milan Marjanović (»Nada«, 1901.), Nehajev (»Život«, 1900.).

3. Karakteristika.

Janko Leskovar prvi je od hrvatskih pisaca, koji je obradio modernu psihologijsku novelu s dubokim unutarnjim, upravo intimnim duševnim životom, u kojemu se odigravaju bez buke i bez efekta tragike rezignacije. Lica, što ih on odličnom mirnoćom i pomnom finoćom iznosi, nijesu toliko objekti vanjskoga svijeta, koliko osjetljive duše. Sve su njegove novele varijante iste teme, naime vlastitih duševnih doživljaja, a ti su nutarnji

doživljaji samo odjek srodnim pobudama iz vanjskoga života — kao zvek strune na finim guslama. Drugim riječima: Leskovar je subjektivan, on hvata simfonije (u mol-akordu) svoje duše i iznosi ih u svojim novelama ostavljajući i u našoj duši sličnu dispoziciju. A ta dispozicija nije razmišljanje nego, što se kaže »Stimmung«, u kojemu tražimo i sami u sebi srodne tonove. Dati sebe u umjetnini, a u isti mah posebnim načinom primorati i drugoga, da u njoj nalazi dijelove svoje duše, — eto to je ideal modernoga umjetnika, kakovim se pokazao Leskovar od prvoga početka. Ljubi prirodu, kao i Turgenjev, ugled njegov, a umije je i oslikati blagim i umilnim šarama, bez afektacije i bez težnje za efektom.

Kako se iz toga kratkog prikaza može vidjeti, lica su Leskovarova neki »osamljeni ljudi«, neki »Hamleti u fraku«, pasivni, kontemplativni motrioci, koji stoje zapanjeni pred vječitom zagonetkom života i sreće. Svi su oni veoma savjesni, osjetljivi i nemirni, te im i najmanji grijeh iz prošlosti muti užitak, što bi im ga imala dati budućnost; svi oni naime hoće neki čisti, viši, duševni užitak i upokoj, koji je upravo nemoguć, dok su budni momenti iz prošlosti.

MISAO NA VJEČNOST.

I.

U selu Druškovcu živio učitelj Đuro Martić.

Ljudi držahu, da je bolestan, no zapravo on to nije ćutio, ali se opet nije osjećao, kao nekad prije. Sada su mu veoma izbile modre žile, koje su se fino razmreškale oko očiju pa se protegle preko sljepočica i visoka čela. A i njegove usne nekud povenuše i uši se utanjiše, poblijediše no ipak još ne kašljuca pa svoju službu vazda točno vrši. Što više — školski nadzornik, »poglaviti gospodin«, posve je zadovoljan s njime.

Djeci bijaše doduše dobar, no često bi ga spopala neka čama, kojoj nije mogao naći uzroka ni imena, a te čame ne bi se mogao otresti za čitava poučavanja. Da smije, najbolje bi bilo, da tada djecu pošalje kući, no to ne može biti.

U takim prilikama nije znao uzdržati mira u školi, bijaše nestrpljiv, razdražljiv, pa bi znao koje dijete nazvati magaretom, bukvom — ili bi ga ščepnuo i za uho i za kosu.

Kad bi ga ta nesvjestica minula, žalio je i odlučio nikad više, no naskoro pao bi opet u istu pogrješku.

To je bivalo kod njega valjada s prevelikog napora.

Bijaše sam u školi s poludnevnom obukom pa je stoga morao još nekoliko sati više poučavati, — a zimi nije dosta ni dana bilo. No zato bi se još našlo časa i vremena, da se i odmori: ali njemu nešto

nije dalo da odahne, nešto ga uvijek tjeralo, da razmišlja — razmišlja bez oduška, dok ga najzad ne bi zaboljela glava. Tada bi mu živci stali na vjeđama trzati, žile na sljepočicama poigravati, i on bi se dokraja izmoren, bacio na krevet. Njegov bi ga sluga Daša umolio, da ustane, da se svuče, da će mu krevet raspraviti — on je to čuo, ali se dugo, dugo nije micao, ni riječi progovorio, premda sam željaše sna.

On je neizmjerno žudio noći, jer su mu donosile sanje, a sanjama podavaše drugo značenje, negoli ga je nekad učio njegov učitelj pedagogije u učiteljskoj školi. Koliko se sjećaše, već od djetinjstva imađahu njegove sanje neko značenje, no on se još dugo držao teorije, što ju je učio u učiteljskoj školi.

Ali pred četiri godine dogodio se prelom, i on se raskrstio s naukom Herbartovaca. Jedne večeri legao kao obično i usnuo. Da li je uistinu spavao, to ne bi znao nikad reći: bijaše budan, tako mu se činjaše. Noć je tamna; opazi oca, gdje se vraća kući sa svjetiljkom u ruci. Dođe do potoka, koji je nabujao s jesenske kiše. Prelazi preko brvi i već će biti prijeko; no sad mu se oskliznu noga, i on iščeznu u mutnoj, zablaćenoj vodi... Njega u srcu zazeblo i trgnu se. Opipa čelo, a na njemu hladan znoj. Hvala Bogu, san...

Drugi dan, baš izlazila djeca iz škole, opazi, gdje dolazi mužek obučen na seljačku njegova kraja. Prođoše ga srsi. Mužek dođe, i on mu se zagleda u lice.

— Znam, znam, — reče muklo — a gdje ste ga izvukli?

— Malo niže brvi, zapeo o staru vrbu.

Od to se doba podao Đuro Martić posvema noći, koja mu nosila u svom krilu neki tajanstveni život. Njegove sanje bijahu tako žive, vjerne, da se često smućivao, što li je zapravo san, što li život. Jedna sanja, dosta neobična, često mu se vraćaše.

On se sastajaše s pokojnicima.

Bijahu to njegovi drugovi: jedan, koji je tri godine s njime redovito samo jedanput na dan jeo i to u pučkoj kuhinji, a umr'o je još u trećem tečaju (nijesu znali od česa), drugomu izjeli pluća crvići, a treći — no taj bi mogao i sada živjeti, da se nije ubio. S tom trojicom — sada već nijesu bili tako suhi — sastajaše se često. U početku bi znao, da sanja, pa bi im rekao: — »Prijatelji moji to je sanja, nije moguće, vi ste mrtvi«. — No oni bi ga stali uvjeravati, da to nije san, da je to život, pravi život. — I šta ti ne pada naum, rekoše, ta mi smo ovdje, evo ti ruke! — I činjaše mu se, da je to prava istina, pa kad je jednom iza takove sanje ustao, toliko se smutio, da nije znao, dokud seže san, dokud život. Bilo mu je, kao da je negdje sanjao, da su mu

prijatelji pomrli i da je u snu čitao tu vijest u svom pedagoškom listu. Ipak pođe da potraži onaj broj pedagoškoga lista, no ne nađe ga. Tad stade u pomoć dozivati različne uspomene, no to ga još većma pomuti i tad sjedne pa napiše pismo Ivanovu ocu na Rijeci, u kojemu ga moli, da mu kaže, što je s Ivanom, da li živi ili je mrtav. I već je htio da pismo odašalje, kad mu se stadoše predodžbe opet rađati, pojmovi bistriti.

— Da, mrtvi su, mrtvi!

No to nije uvijek bivalo tako, — imađaše on i svijetlih dana. Tad je bio kao preporođen: udisaše duboko svježi zagorski zrak, nosnice mu se širile, grudi nadimale pa se sa zanimanjem ogledavaše po krasnoj prirodi, i tad mu se vidio smiješak na tankim usnama.

II.

Bijaše jedne subote mjeseca prosinca, a kasno poslije podne. Već pred četrnaest dana bješe zapao snijeg i dobro se ustalio, a zima pritisla ljuto. Nebo bijaše začudo vedro, a sunce još na obzorju, pa se njegovi zlatni traci ljeskahu na snježnoj bjelini.

Đuro Martić bijaše u svojoj sobi pa nešto pjevuckaše. Već je treći dan, što ga ne ostavlja dobra volja. U četvrtak bijaše pozvan na objed k susjednom vlastelinu; društvo ga razvedrilo, i on ga poslije i zabavljaše. No u početku bijaše mrk. Svi bijahu dobro ugojeni, samo on suh, žut. Dosad nije na to ni mislio, no tu mu je prvi put izbio jače na površje njegov vlastiti »ja«. I oči mu neprestano pogledahu na tanke noge i suhe ruke, na kojima se opažaše svaka žilica, a tad bi kradom promatrao i svoje susjede; a kakove pune ruke i snažna bedra bijahu u njih!

Namrgodi se.

No kad je čuo, gdje se gospoda s velikim zanimanjem razgovaraju o vrstama jela, kad je čuo riječi: pikantno, sočno, božanski miris, poče ga ostavljati zlovolja. Ono »pikantno, sočno, miris« — to je ono, to..., a on na to prije nije ni mislio; no pa njegov Daša tako i ne zna.

Društvo pa ono »pikantno, sočno, miris« brzo ga udobrovoljiše, a smiješak mu se stade rađati na licu.

Sučelice njemu mlada učiteljica iz susjednog sela. Oni se često pogledali, i on oćuti, kako ga nešto oživljuje. Po objedu razgovarahu se dugo, dugo. Ona reče, da će buduće nedjelje doći sa svojom prijateljicom na misu u njegovo selo. To mu je godilo, a bijaše valjda i uzrokom, što ga od četvrtka nije ostavila dobra volja.

Dakle će doći! Nešto ga poticaše, da se sjutra u crkvi iskaže. Potraži kajde pa sjedne k staromu glasoviru. Još je vidio svoje tanke noge, suhe ruke, no već kod prvih akorda stade zaboravljati i sebe i sjutrašnji dan, a kad je počeo igrati Volkmarovu D-dur fantaziju, sasvim se izgubi; veličanstveni završetak, premda ga nije prvi put čuo, smuti ga dokraja. Još dva, triput ponovi isto mjesto, a tad se zagleda nekud daleko, daleko.

Ispred njega izgiboše i šiljata koljena i suhe ruke, soba i oni brežuljci vani; on bijaše u svemirskoj praznini, u kojoj još dugo, dugo odzvanjaše posljednji akord udaljujući se sve dalje i dalje, dok negdje daleko, daleko ne izginu.

U njegovoj duši nastade mukla, bezutješna praznina. Dakle zauvijek ga nestalo, nije moguće; on je čuo, osjećao, kako se nekamo daleko, daleko udaljivao, on mora još negdje tamo biti...

Prenu se.

Opet opazi svoje suhe ruke, tanke noge, a kroz prozor ugleda sunce već na zapadu. Već se ticaše snježnog vrhunca Kune gore.

Ustade i opet se zagleda.

Ah, to je samo obmana. Sunce mora da je već osam minuta i po za obzorjem; toliko treba, dok mu svijetlo do nas dopre. Sa sjeverne polarne zvijezde svijetlo treba do nas trideset godina. Trideset, trideset, ah, gle, trideset godina treba i svijetlo naše zemlje dok dospije na polarnu zvijezdu. Vidi, vidi, po tom bi se za trideset godina vidio današnji dan na sjevernoj polarnoj zvijezdi. To onda nije današnji dan nikud izginuo, propao, ah, za trideset godina vidjet će se na sjevernoj polarnoj zvijezdi, za pet tisuća godina u mliječnoj stazi; dalje, sve dalje u svemir, sve dalje bez kraja, bez konca, padat će svijetla slika zemlje današnjega dana.

Oh, Bože, Bože, ništa ne izgiba, ne propada, sve, sve je vječno. Ah, što me to samo toliko glava boli... Kad umrem, možda će duša poput misli prhati sa zvijezde na zvijezdu! Ah divote, ona će saznat prošlost svih vijekova; sve, sve je to zabilježeno u svemiru, ništa nije izginulo; svijetla slika svakog trena otisnuta je u svemiru...

— Evo, gospodine, svjetiljke! — javi se Daša.

— Dobro, dobro!

— A što ćete večerati?

— Ništa, ništa, pusti me!

III.

Đuro Martić opet sjedne na stolicu pred starim glasovirom. Laktovima se naslonio na koljena, a glavu spustio i podbočio rukama. Oči mu zatvorene, disanje se ukratilo. — Jedan krasan dan i taj negdje u svemiru.

Na zemlji leži zlatni sjaj sunca. Zelena bukova šumica tamo prijeko tako je divna, a ubava dolinica, kojom protječe potočić, tako je mila, mila. On se vratio iz škole, sam je u sobi, svi su negdje na polju, rade. U sobu pada sjajno svijetlo sunčano kroz malene prozorčiće. U sjeni u kutu visi raspelo. Neizrecivo lagodno bijaše mu u srcu. I sunčev sjaj i zelena šumica i ubava dolinica, sve bijaše neopisivo čarobno; on nije znao zašto, no to bijaše osjećanje nevinosti.

I mnogo bijaše takovih dana, dok ga jednoga jesenskog jutra ne odveze otac u Zagreb, da postane gospodin; bit će mu dobro danas sjutra.

I u Zagrebu je sunce sjalo, ali bez čara; drukčije sja ono na rođenoj grudi.

Lagano su prolazili dani — prošla i ljeta. I jednoga proljetnog dana sjeđaše on u tijesnoj sobici gore pod krovom u —skoj ulici. Laktove spustio na stol, a rukama podbočio čelo, i bijaše kao bez misli, kao bez čuvstva.

Polagano se otvore vrata, a na njima se pokaza kćerka gospodarova. Ona uzdrhta i htjede da se vrati, no nije mogla. Neodlučna, oklijevajući uđe.

Nije digao glave, ali je sve čuo i osjećao. Čuo njene lagane korake, šuštanje haljina pa i disanje. Ona je drhtala, prignula se i kleknula.

— Oprostite, ja sam tu, oprostite, ne mogu dulje . . .

A njemu nato potekoše suze i na glas zajeca kleknu do nje, gladio joj ruke lice, čelo, vlasi; ona mu otirala suze, a i njoj samoj niz lice kapahu. I zagrebačko sunce dugo sjaše čarobno i milo.

Ali jednoga jutra opet je klonuo u svojoj sobici. I opet je ona došla i opet preda nj kleknula.

— Ah, što od mene bježiš, što me se kloniš?

On mučaše.

Ona ustade.

— Nemoj, nemoj, zavapije očajno. Sve si mi uzeo, sve, sve, sve . . .

I opet nije imao riječi, da je utješi.

— Ah, pojmim. Ja sam tebi odurna, nećudoredna, iskvarena. Ah, znam, no vidjet ćeš. Ti ćeš vidjeti . . .

Ona se brzo udalji, on pođe za njom, htjede je vratiti, ali nje već ne bijaše.

Uze šešir i ode pa se istom uveče vrati.

On uđe besvijesno.

Pred njim ležaše ona mrtva, poškrapana krvlju . . .

— Oh, Bože, Bože, i taj dan je u svemiru i s njime ću se gore sastati.

I njezina haljina bijaše na grudima otvorena (na hitac dotrčaše i potražiše ranu), vide se gole grudi, u dubini između sisa crna je rana, sve poškrapano krvlju. Njezine su oči otvorene i gledaju ga stakleno . . .

Na tornju seoske crkve udaraše dvanaest sati, — on to nije čuo.

Oblijevao ga znoj.

Da, gledati u vječnosti! Grješnici, grješnici ne će vidjeti ondje ništa, ništa; oni će gledati samo svoje nedjelo, svoju žrtvu na sve vijeke vijekova . . .

Njega poče tresti zima. Obučen baci se besvijesno u krevet.

On je opet ugledao otvorene crne oči, mrtvačko blijedo tijelo poškrapano krvlju . . . On je buljio i buljio, a ta se slika nije više micala ispred njega. I kao da je izginuo sa površja zemlje — nigdje nikoga, nigdje ništa . . . samo ona leži pred njim mrtva, poškrapana krvlju. On bulji u njene mrtve, staklene oči i tako tone u svemiru . . .

IV.

Drugi dan uistinu dođe mlada učiteljica.

Ona je već mnogo čula o tom učitelju, koji živе sam sa svojim slugom, a nikad nije veseo pa ništa ili malo govori.

Kad ga je ono u četvrtak prvi put vidjela, obuze je neko neobično čuvstvo.

Danas je nešto neodoljivo tjeraše u Druškovac i sve je nekako slutila: dogodit će se nešto.

Pođe odmah u crkvu.

Orgulje zasviraše, no već kod prvih akorda podiđe je žalost i nekakav strah. Glazba bijaše čudnovata neobična, a kad je on gore uz orgulje zapjevao, u crkvi nastade smutnja, komešanje. Ona se prenerazi, i potekoše joj suze od samilosti.

Bijaše advenat, a učitelj pjevaše uskrsnu pjesmu: »Haleluja«.

Đuro je Martić poludio.

XVI.

BRANKO MAŠIĆ.

1. Životopis.

Branko Mašić rođen je godine 1887. u Ogulinu. Njegov je otac tu bio učitelj na građanskoj školi, a stekao je pedagoške kvalifikacije u Beču; zbog nacionalnog rada Khuen ga je progonio, pa je zato kasnije prešao u Srbiju.

Prvo djetinjstvo proveo je Branko Mašić u Srbiji, i spominjanje Srbije i Srbijanaca ostalo je u obitelji uvijek živo. Sa 19 godina otišao je u Crnu Goru, i u pola godine, što je tamo boravio, proputovao ju je svu. God. 1908. bio je u Parizu na konzervatoriju, jer se od mladosti bavio muzikom i htio biti muzičar.

God. 1909.—1912. proveo je u Srbiji — prošavši je u to vrijeme unakrst cijelu, obišavši ujedno Makedoniju, Solun, Svetu Goru (Mont Athos) i Carigrad. U Beogradu je kao vanredni slušalac polazio predavanja iz francuskoga (IX. grupa), a inače je bio praktikant u ministarstvu pravde, u direkciji željeznica, učitelj u Jadru (nedaleko od Tršića, Vukova rodnog mjesta) i t. d. Za balkanskog rata bio je ratni dopisnik »Obzora«, i kao takav je prošao Crnu Goru, Srbiju, Bugarsku, Albaniju i Grčku. Poslije toga je teško obolio na plućima i otišao na liječenje u fruškogorski manastir Grgeteg i sanatorij Aflenz u Austriji. Tu ga je zatekao svjetski rat. Na anonimnu denuncijaciju uzet je 1915. u vojsku; izvlačio se tako, što je služio kod muzike 53. pukovnije i povlačio se po bolnicama. Kad su izašli iz tamnice Bartulović, Andrić i Ćorović, počeo je zajedno s njima izdavati god. 1918. reviju »Književni Jug«, kojega su zasluge za naše nacionalno buđenje i zbližavanje poznate. Poslije ujedinjenja list je propao, a Mašić je sebi natovario dug od 100.000 dinara. Većina njegovih drugova iz te periode rada i borbe došla je poslije na istaknute položaje u državnoj službi, dok na Mašića zaboraviše svi — i on je stao i dalje živjeti životom bohema, za književni rad i od mršavog književnog pera. Neko je vrijeme bio urednik »Novina«. Sada živi u Zagrebu i sprema nova djela.

2. Književni rad.

Branko Mašić počinje se vrlo rano javljati na književnom polju. God. 1907. izađe mu crtica »Besa« u božićnom broju »Obzora«. Kasnije mu osječka »Narodna Obrana« štampa novelu »Gluvi pukovnik« (g. 1909.), »Vijenac« »Peruniku« (g. 1910.), »Narodne Novine« donose

mu pripovijesti »U kolibama« (g. 1911), »Preko Halkidike« i »Jevrejku« (g. 1912.), beogradsko »Delo« »Fleretu« (g. 1912.), »Izvolite na večeru« (g. 1913.), »Očajanje Pavla Runjanina« (g. 1914.). Sve ove pripovijesti izašle su u posebnoj knjizi »Lutanje« (Zagreb g. 1917.).

Svoje utiske sa ratišta iznio je u knjizi »Ratne slike i utisci« (Zagreb g. 1913.); komitske priče sabrao je u zbirci pod naslovom »Bojne priče« (Zagreb g. 1923.).

»Humoristička knjižnica« u Zagrebu izdala mu je g. 1917. u sv. 102. Mašićevu novelu »Školovanje Alekse Miščevića«, u kojoj je prikazao tip našeg studenta, seljačkog sina, što prerano bježi od svojih dužnosti, instruira, dobiva badava hranu i tako ostaje »talmiinteligenat«. Prima se učiteljske službe, ali na koncu pada na teret ispaćenim seljačkim roditeljima.

God. 1921. napiše roman »Deda Joksim« (s ilustracijama Joze Kljakovića, 1923. II. izd.), koji znači pravi literarni događaj. Preveden je na češki. Najprije je izlazio u podlistku »Narodni Listy«, a zatim objelodanjen u posebnoj knjizi. Deda Joksim Branka Mašića jedna je gorka i žučljiva satira na naše prilike. Sadržajem svojim vezan je uz istočne krajeve, uz predratnu balkansku i radikalnu Srbiju. Deda Joksim je narodni poslanik, lihvar i predsjednik svakojakih društava za pomoć i humanitarnost. On imade u sebi puno lokalnih crta i zato ne će u zapadnim našim stranama možda naići na puno razumijevanje, ali u srži svojoj — dakako uz nužne modifikacije i ograničenja uvjetovana drugom kulturnom sredinom — taj tip nalazi se posvuda, a danas, poslije rata, više nego igda.

Deda Joksim, veli sam autor, potpuna je i zaokružena slika ili ako hoćete roman nasrtanja, sudara, borbe i preliva izvjesne grupe ljudi i prilika oko njih, koji su nažalost odveć mnogobrojni i preuzetni u ovo nesrećno naše doba. »U glavnom sve je strogo ocrtano po živim modelima, duhovno strasno proživljavano, neposredno stvarano. Najveći trud ipak je uložen na to, da se iza svega toga osjeti onaj čudesni huk, strujanje i smisao života, koji su još jedini u stanju da pokrenu u nama daleke velike slutnje i tiha samoodricanja«.

Nedavno je izdala »Zabavna biblioteka« Mašićev roman »Ljupče« (knj. 370.) s predgovorom od dra. Antuna Barca o Mašićevoj književnoj fiziognomiji. Od »Dede Joksima« produžuje se roman naših dana na »Ljupče«, a odatle, tko zna kuda će pisac krenuti, ali jasno je, da poslije srbijanske palanke i srbijanskog grada treba da dođu na red i ostali naši krajevi. I onda, nakon četiri, pet daljnjih knjiga, nadamo se, pojavit će se pred nama čitava ova čudna i draga naša zemlja, prebogata tipovima, o kojima Evropa sa svojom jednoličnom civilizacijom nema ni pojma.

Dosad je Mašić zahvatio tek u Srbiju i tamo je poslije gazde Joksima Popadića, narodnog poslanika i lihvara, koji je predstavio pokrajinu, fiksirao tip varoške veličine, koja se izrađuje u velikoj kuhinji prijestolnice. Draža Polimac, zvan Ljupče, glavni junak romana, otputi se u pokrajinu i ondje do kraja uživa plodove svog prijestolničkog djelovanja. Između tih glavnih tipova svrstavaju se sporedni, kafedžija Bencion Bajaji, policijski pisar Vasiljko, pa novinar i ucjenjivač Arsa Maksimović Špartalj.

No sve te muške glave ne bi oživljele bez svojih ženskih nadopuna, bez patrijarhalne i gramzive majke Tićine Ruže, bez čuvene ministarke Juce Medenjarke i bez patničke, vazda eksploatisane Nine Stojačke, koja stalno biva obmanuta.

3. Karakteristika.

Branko Mašić poput velikih humorista i satiričara Rabelaisa, Cervantesa i Gogolja ne zanima se jedino maljušnim i tričavim zapažanjem sitnih ljudskih griješaka i malih zloba, nego svoje realističko gledanje uzvisuje jednom moralnom pozadinom. I budući da je ta pozadina opće idealna, uzvišena najprostijim i najuzvišenijim ljudskim moralom, bez trunka naročite, tendencijozne orijentacije, može se tu, kao i u »Mrtvim dušama«, govoriti o povišenju i pojačanju vrijednosti. Kao i Gogolj Branko Mašić, kad se ruga, kanda pomalo i plače. Njegov humor specifično je slavenski.

Osobe Mašićeve, i sam taj gazda Joksim, kome u prevari, podvaljivanju i lisičarenju ne bi premca, na dnu duše imadu neko otajstvo, neko svetište, doduše jako obraslo korovom niskih zloća i strasti, ali u izvjesne časove predviđanja, ganuća i skrušenosti, ovo lijepo i duševno u njima likuje i pobjeđuje. Onda se busaju i kaju za grijehe svoje i, kao da im je toga malo, navaljuju na sebe još i tuđe, spremni, ako ustreba, da čine svaku pokoru. Ti nastupi skrušenosti i samooptuživanja, hotimičnog blaćenja i ponižavanja griješnog tijela, nešto su tipično slavenskog. Branko Mašić smatra se u velikom dijelu naše kritike i javnosti najboljim našim piscem.

Vezanje Ljupčeta s Dedom Joksimom — veli dr. Rudolf Maixner u »Obzoru« od 17. listopada 1925. u članku o »Ljupčetu« — jasno odaje namjeru piščevu, da nam u jednoj seriji slika i tipova pruži srbijansku »Comédie Humaine«. S gledišta ove više osnove treba dakle i prosuđivati Mašićevu tehniku. Oba romana upotpunjuju se u jedno jedinstveno, definitivno i veliko djelo, upravo klasično djelo.

LJUPČE.

Epizoda iz školovanja Draže Polimca — Ljupčeta.

Dospevši u gimnaziju, u čitav jedan novi svet, gde su povlastice, obziri i dobronamerne predusretljivosti sezale i do njega kao do siromašna i čestita đaka. Draža Polimac za čitavo to vreme osećao se kao mlad bucov, koji je iz mutnih i dubokih voda dospeo u bistre i bezopasne pličine. Odmah je upao u oči svima. I prvi, koji se usudio da ga »načne«, bio je Tošica Brođanac, obešenjak iz bogataške kuće, koji je, po osobitoj milosti i rešenju samog ministra Prosvete, već po

[1] búcov (riba) bolan, koji jako napada sitne ribe.

drugi put ponavljao prvi razred. Odeven kao gospodičić, sitna rasta, pune glave, kudrave kose, obraščića kao nadojenih, a očica tičjih, zlobnih, podrugljivih, zbog čega su ga i prozvali »paticvrk«, on iz ćoška s uživanjem promatraše, kako kod razrednog starešine pridolaze njegovi drugovi; i gledaše svakomu ponešto da prišije. Kad se kroz gomilu protisnu Draža Polimac, za čitavu glavu veći od ostalih, ošišan »na stepenice«, kvrgava čela i radoznalo-splašena pogleda, Tošica pršte u smeh:

— Kakav je ovo — surgunlija?![2] Tshr, shrr, srrrrr...

Draža se osvrte i kad viđe na njemu kao sneg beo ovratnik, a oko njega žive boje kravatu, on jako poželi, da bi i on takva šta imao. Još, kad bi taj kićo gospodski bio malo bliže, pred njim, recimo, ovako u stisci, možda bi mu kako odostrag i neopazice mogao izvući to žuto naramče. Ali ovako predaleko je; i još je bezobrazan i ruga mu se, mangup balavi! I sve tako: Paticvrk zbijajući šale na račun Draže Surguna, a ovaj izigravajući prostaka i nevešta, njih dvojica spetljaše se nekako i sprijateljiše žestoko.

Toga istog dana popodne Draža Polimac jedva nadje ulicu i broj, gde mu Tošica rekao, da će se sastati kod jednog njihovog starijeg druga, Crnogorca. Na dnu puste i porušene avlije sa niskim i napuklim vratima, išaranima kredom, on s mukom pročita: »Ovde boravi i pati se Lazar Nikčević iz Piperâ, ubogi sirotan i vrijedni đak druge velike beogradske gimnazije«. I on uze opipavati oko vratâ, kako da ih otvori. Kad se iznutra prodera krupna glasina:

— A da nu koji si?

— Ja sam... drug Draža iz gimnazije. Molim, je li Tošica.... Tošica....

— Aha, Paticvrk, anatemnjak! Upri samo, upri u vrata, pa naglo povuci sebi, — dolazio je sad već blaže isti glas.

Draža tako učini, i istog časa bubnu nešto teško i tupo unutri. To je bila cepanica, kojom su vrata bila podbočena. Odmah potom pade mu u oči grdan i olupan sanduk u ćošku,[3] a na njemu: knjige i beleške, dogorelo parče sveće, zemljan bardak[4], drvena žlica, nekoliko ostruganih kožurica i ostataka od beloga luka. A kad koraknu unutra: sred sobe, na slamnatoj asuri[5] u crnogorskim ritama[6] ispružila se nauznačice potavnela i usukana klipančina, sa obim rukama, sastavljenima pod glavom. To je bio Laketa Nikčević. Iako su mu

[2] surgun = protjeranik. [3] ćošak = kut. [4] bardak = krčag, posuda s drškom. [5] asura = rogožina. [6] rît, rîta = tršćak, njem. Röhricht.

se usnice tek počele garaviti, a na glavi bujala gusta mladićska kosa u neredu, izraz lica i očiju bio mu je već starački zreo i napregnut, Čak i krupna jagodica iz grla, na tanku i žilavu vratu, pomaljala mu se ružno i prerano kao posuvraćen klin.

Čudno i bez reči zgledaše se ova dvojica.

Draži bi neprijatno i odmah pomisli, da će to biti pasjaluk kakav od onog balavka, Paticvrka. Opatrnuti i išamaraće on njega zbog toga, pa makar da je on još jednom gospodski sin. Nego da mu je sad čim očistiti nogu odavle.

A Laketa Nikčević najpre mu pogleda u šake: ne nosi li šta? Potom mu dobro omeri žepove i nedra: ne bubre li se gde? Kad ništa od toga ne zapazi, namršti se, uzdanu i očajno gledajući u tavanicu, zausti više kao za sebe:

— Ao, Laketa Piperu, sinji kukavče i u Boga sirak![7] U što si oči uzeo i gde li ćeš danaske za mali lijek uginuti ni od puške ni od dušmanske ruke van, na pravdi Boga jakoga, od prazne iznutrice i nebratske bezbrižice, seme im poginulo i guba ih razgubala, ka i oće, ako Bog da!

Za sve to vreme jako su mu krčala creva i Draža Polimac, slušajući tu neobičnu muziku, pomisli, da taj momčuljak mora da je jako gladan, jer od reči slabo mu je što razumeo. Baš kad se spremao, po nesreći svojoj, ovamo, svratio je kod ujne Nine, u kujnu. Kafedžika Jordanovica i njegova ujna razgledavale su prema prozoru neke čipke. A ovamo na klupi pušila se i hladila puna činija[8] rasečene pite. Ne skidajući očiju sa žena, a pevuckajući glasićem svojim, on levom rukom napipa i smota tri parčeta, pa ih odostrag turi u pantalone. Zatim, zviždukajući veselo, odskakuta na jednoj nozi kao da mu je pet godina. I sad bi on trebao bar jedno parče od te pite da odvoji ovome ovde gladovu i, kako se očito vidi, smetenjaku. Ko će znati, možda bi mu još i gore po njoj bilo? Za njega nije pita van mleko ili čorbice da je kakve? Najzad, ako mu je naspelo umiranje, umreće i bez njegove pite. Ali koji ga đavo samo doneo ovamo!

I već htede da se digne, ali u avliji krupno zatabana neko, vrata zaškripe i sav ulopan blatom i razigran kao jarčić, pomoli se Tošica Brođanac, nasmejana i jako zarumenjena lica.

Laketa Nikčević, kako ga vide, raskrivi se i zabugari:

— Ao, Paticvrče... bezdušnjače! Gde si evo već četvrti dan, ne bilo te da Bog dâ! Tako ti mene, druga i Láku svog da ostaviš? E, posada ti neću više vjerovati, ma lijepo na vatri da zacvrčiš.

---

[7] sirak = sijerak = metlaš (u Hrv.). [8] činija = zdjela.

Tošica stade vaditi iz žepova svežnjiće hartije, iz kojih se pomoliše palačinki, beli i dugački kao sudžuci[9]. Potom sinu i prigano meso, »šnicli«, žuti i potpečeni, da bi ih anđeli jeli. Laketi Nikčeviću pođe voda za usta, i već htjede ispružiti ruku, ali mu ne dade tvrd i muški ponos crnogorski, dok se baš sasvim ne iskali rečima:

— E, ne ću ti sad, uz inat, đavolji zalogaj izjesti, ma imao još ka pašče lipsavat ovudije. Ti mene, gladna i bona, u velikom dobru svom, da zaboraviš? To ću ti do groba upaziti!

— Pa što nisi kud izlazio, zaiskao ili javio se?

— Ma kud ćeš sa praznim crijevim medju svijet, kumim te Bogom? Ni u školu nijesam iša. Pa ondak, htio sam baš da vidim, dokle ide kaštig božji i drugarska vaša bruka? Čekaj tako danaske, čekaj sjutra, pa sve do na ovi čas...

I tu već ne mogaše izdržati van sa dva prsta uhvati jedan palačinak, koji mu kao jegulja htede izmaći, ali ga on drugom šakom poduhvati i gurnu alapljivo u usta. Dvaput pregrize — i palačinka nestade.

— Pa i onaj preskubeni Vićko, — nastavlja Laketa daveći se u »šniclu«, — ni prismrdio nije ovdena za sva četiri dana.

— Hi, hi, hi! — smeje se nekako naročito Tošica.

— A što? Da mu se nije što žlje zbilo? Nešto sam ružno sanjava o njem. Amana[10] ti božjeg, imaš li hljeba koji vavoljak?[11] Poginuo sam ti bez ljeba. Nemaš? Ih, lizunâ li i nakota gospodskog! Nikad ljeba ka ni magarad ne trošite. Anu, da mi je bar onda krtole, kr-to-lee? — zapjeva on od srca, — ili zelja, zelja, jal slatka, jal kisela? Aoh, majko moja, sve bi mi šija pucala, kako bi se nakrka!

Od svega mesa ostade još jedno manje parče. Da je bilo hljeba ili prismoka, ne bi se to desilo, ali ovako Laketa ne znadijaše kud bi s njim. Ostaviti za posle — nije ga šta, a gutati ga ovako nasuvo, ne ide više baš nikako. Od mačke ili paščeta kakva nigde ni traga. U nedoumici okrenu se Draži Polimcu:

— Ne bi li možda ti čalabrcnuo,[12] druže? Kako te ono zovu?

— Surgun! — upada bezobrazno Paticvrk.

— Dragoljub... Draža Polimac, — ispravlja uvređeno ovaj. — Nije svak surgun, ako je on paticvrk!

— Ha, ha, ha! — roglja se sit Laketa i isteže po asuri.

---

[9] sudžuk = kobasica. [10] aman = milost. [11] vavoljak je ono, što se svalja među prstima ili ustima. [12] čalabrcnuti (šaljivo) okusiti jela ili pića.

— Ručao sam ja ... i da sam baš znao, bilo je lepe pite u nas, poneo bi ti koje parče.

— Ni magarac nije znao, da ima vode na pojilu, pa je ipak pio! — ruga mu se opet Paticvrk.

— Muč' ti, galijote jedan! ... E, ta ti valja, druže Polimče, gje čuo i gje ne čuo! Ništa zato, već ćeš ti drugi put donijeti. Znaš, kako se veli: Ponuđeno, kao i počašćeno. Ovako ti hvala! — dotače se kape.

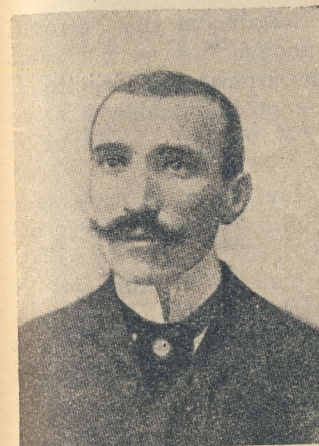
— If, if, ča-prrrr! — smešno oponaša neku ticu Paticvrk i pucketa prstima.

XVII.

ANTUN GUSTAV MATOŠ.

»Mi bo ljubimo Hrvatsku, jer ljubimo sebe«.
(Kod kuće: »Plač drugi«).

1. Životopis.

Antun Gustav Matoš rodio se dne 13.(!) lipnja u petak(!) g. 1873. u Tovarniku (kod Šida) u Srijemu. Godine 1875. pređe mu otac u Zagreb, gdje je A. G. Matoš i odrastao. Inače je Matoš porijeklom Bunjevac. Djed mu je bio Grga Matoš, po Srijemu i Bačkoj čuveni meštar (učitelj), izvrstan pjevač i orguljaš, zvan Ljeljo. Po majci potiče Matoš iz jedne od prvih porodica u podravačkoj Slavoniji, iz porodice pl. Schams. Djed je njegove majke, čuveni slavonski ekonomski pisac Schams, posjednik jedne ljekarne u Našicama, jedne u Zagrebu. Jedan je ujak Matošev bio imućan trgovac u Beču, a drugi srpski državni kemičar, a kasnije vlastelin kraj Beča. Po svom djetinjstvu i odgoju Matoš je Zagrepčanin. On sam piše Ogrizoviću: (»Hrv. Smotra« 1907.): »Ja sam iskren i dobar Hrvat i branim ljepotu našeg dragog, dragog Griča. Dobar sam Zagrepčanin, prem nisam »rođeni kajkavac«, prem sam Fruškogorac (selo Tovarnik u Sremu), jer sam u Zagrebu dobio prve batine, doživio prvu ljubav, štampao prvu priču, slušao Janeza, Broza, Šrepela i Arnolda, poznavao babaša Pogledića, bana Mažuranića Staroga, jer mi je tu tatek orguljao kod sv. Marka«.

Svršivši pučku školu pođe u gimnaziju, koju svrši samo do šestoga razreda. Poslije toga upiše se u veterinarski fakultet u Beču, ali uskoro zanemari tu svoju »konjsku znanost«. Iz Beča otputuje u Prag, gdje je drugovao s guslačima braćom Pečić.

G. 1894. je A. G. Matoš kao vojni bjegunac prešao u Srbiju, živeći u Beogradu kao književnik i glazbenik (čelist). G. 1897. je preko Münchena otputovao u Ženevu, a odovud ljeti 1899. u Pariz.

U Parizu je Matoš stradavo grozno i malo da ne umrije od gladi. Spasio ga Kosta Hörmann, učinivši ga za doba izložbe neke vrsti sekretarom bosanskog paviljona.

Ljeti 1904. vrati se u Srbiju, a g. 1908. pomilovan stigne u Zagreb, gdje je živio kao književnik i novinar i neko vrijeme kao učitelj više pučke škole. U jesen 1913. otputuje u Rim i Firencu. Pred Božić se vrati u Zagreb, gdje umre u bolnici milosrdnih sestara dne 17. ožujka 1914. Iste je god. pretrpjela hrvatska kultura uz ovaj gubitak još smrt dvojice svojih velikana: Tadiju Smičiklasa i Franju Markovića.

2. Književni rad.

U početku svog književnog stvaranja surađivao je Matoš u časopisima i novinama: sarajevskoj »Nadi«, u »Brankovu Kolu« (Sr. Karlovci), »Zori« (Mostar), »Vijencu« (Zagreb), »Narodnim Novinama« (Zagreb). Prve svoje crtice sabrao je u knjizi »Iverje« (Mostar 1899). U ovoj se knjizi nalazi 6 crtica. U prvoj crtici, u »Moći savjesti« prikazan je simbolizam štapova, koji se dižu u snu na općinskog pisara kao osvetnici varanih seljaka, a pisar ih daje spaliti s primitivnog razloga, jer »u san dođu, pa mu prijete«.

U crtici »Nezahvalnost?« ocrtan je nezahvalni tip, Petrović, kojemu je uspjelo, da se digne do velika gospodina. Još su mu samo stari roditelji smetali, pa da čisto zaboravi svoje siromašno podrijetlo. U jedno društvo dođu i njegovi roditelji, koji su se vladali onako, kao što su i bili. To bude Petroviću veoma teško, i on pobjegne, a roditelji ga prozvaše nezahvalnikom.

U »Čestitci« je opisano jedno djevojče, kao da je od Andersena došlo, čisto i nevino, koje bježeći pred pijanim poljupcem odvratnog grofa — spahije, pogiba — smrznuto u snijegu.

Četvrta novela je »Pereci, friški pereci«, koju je Lj. Wiesner objelodanio u svojoj zbirci »Tisuću svjetskih pisaca«. Sadržaj joj slijedeći: Dragica poštarica u selu Lipovcu poznavala se samo s nekim kapetanom. U nju se zaljubi husar, plemić, kojega je kapetan mrzio, mučio i progonio. Husar se nakon nekih peripetija oženi s Dragicom, a kapetan prodavaše perece.

»Kip domovine leta 188*« prikazuje tragičan udes jedne porodice. U Zagrebu bukne buna radi grbova na državnim zgradama. Jednu piljaricu zgnječiše u gunguli. Muž umre odmah za njom i skupa ih pokopaju.

Crtica »Miš« opisuje ljubav jednog medicinara, koja svršava smrću oboje ljubavnika.

G. 1900. izda Matoš u Zagrebu svoju drugu knjigu »Novo Iverje«, u kojoj se nalazi 6 skica i sličica. Najveći je medju njima »Nekad bilo, sad se spominjalo«, u kojoj opisuje vesele doživljaje Petrinovića u selu Hrastovcu u gostoljubivom domu svog ujaka župnika i tužnu epizodu sa Smiljkom.

Novela »U čudnim gostima« donosi lik anarhiste Špire, koji priča, kako se bježeći pred policijom sklonuo u vilu nekog grofa i sakrio se pod krevet na očigled toga grofa. Progonitelji su ga tražili u kući, ali ga vlasnik nije predao, već ga je poslije lijepo podvorio, napio i dao mu postelju. Međutim drugo jutro bio je svezan, a neki Kinez sluga opako mu se cerio. Vlasnik je također došao i rekao mu, da mu je upravo zgodno došao i, da će ga on ubiti, jer to prija njegovim živcima. Kad ga je zarezao

u ruku, posrnu od slasti ugledavši krv i prereže konop. Špiro tada prihvati nož, prereže uže, a čudak se onesvijesti. Tako je pobjegao u šumu i prosjačeći putovao deset dana, dok nije stigao prijatelju.

Novela »Camao« veoma je čudna. Na živom modelu, na neobičnom umjetniku, pianistu, inače svom vjernom prijatelju i supatniku, I. T. sazdaje Matoš svoju valjda najljepšu novelu. Mlad čovjek, Hrvat (zapamtite gotovo svi su Matoševi junaci Hrvati ili Srbi, koji ponajviše živu u tuđini), upravo Zagrepčanin (Kamenski), virtuoz u glasoviru, poslije stradanja i putovanja, pustolovina i vratolomija, nađe konačno u Ženevi dobročinitelja Diamanta, kod kojega svirajući na glasoviru tako zanese njegovu ljubovcu, da ga ova upravo mahnito zavoli. Papiga Camao ponovi jednoć ljubavne riječi, što ih je tepala žena svome ljubavniku i on njoj. Njezin muž se razbjesni i ubije i Kamenskog i svoju ženu.

U »Božićnoj priči« — kojoj model nije teško pogoditi — gladuje čovjek, ali upravo užasno gladuje i pošto je napisao posljednji ljubavni list svojoj nekadanjoj zaručnici Marici, u očajnim trzajima duše, izmučene od gladi i groznih misli, traži u mraku svog psića, da ga pojede.

U taj čas eto mu matere i Marice. Upravo zabruji ponoćno zvono — a on poludi i izdahne u Maričinu zagrljaju. »Samotna noć«, nešto između najljepšeg, što je Matoš ikad napisao, sa svojim osebujnim sumorno-mrtvim nastrojenjem, čini se na prvi mah kao plod kakve starinske romantičke lektire, kad ne bi bila — doživljena i to u više noći, rujanskih noći u Parizu 1899, kad je Matoš gladovao, stanujući u najlopovskijem kraju radničkog Saint-Antoine-a, gdje je tek jednom dnevno jeo kruh, trpio zimu uz svijetlo blijede lampe u magli beskrajne, beskrajne ulice.

»Iglasto čeljade« je novela, u kojoj je iznesen čudak čovjek, opet živi model. Taj čudak pogine od igle na šeširu svoje zaručnice.

Svoje kritike i fejtone sabra Matoš u knjizi »Ogledi«, studije i impresije (Zadar 1905.). U »Ogledima« su sabrane Matoševe putopisne crtice s njegove Odisejade po zapadnoj Evropi. Među njima je »Imaginarno putovanje«.

G. 1907. izda u Zagrebu »Vidike i putove« eseje i impresije. U ovoj je zbirci publicirao svoj esej »Kod kuće« u četiri plača. U njima je Matoš sabrao najjače i najkritičnije svoje otadžbeničke i zavičajne osjećaje. Razdijelio ih je u četiri plača imitirajući suze gospara Gjiva Gundulića onoga, što napisa »Mru kraljevstva, mru gradovi...«

Kad su izašli »Vidici i putovi« napisao je o Matošu zanosnu i laskavu ocjenu pokojni dr. Milan Ogrizović u »Hrvatskoj Smotri« (god. 1907.) u tri nastavka.

G. 1909. izda Matoš »Umorne priče« u kojima je sabrao 18 pripovijedaka, među kojima su najljepše »Poštenje«, i »Put u ništa«.

G. 1910. izda Sokolova biblioteka u Zagrebu Matoševu knjigu »Naši ljudi i krajevi« portreti i pejzaži.

Društvo hrvatskih književnika izda mu »Pečalbu« (g. 1913.) kaprise i fejtone sa slikom i prikazom Matoševe književne ličnosti. Knjiga sadrži 27 kraćih i duljih skica, te nekoliko prikaza Matoševih suvremenika (Cady Šram, Paderewski, Isadora Duncan, Kuropatkin i dr.). Značajne su mu crtice »Zagreb i Zagrebi« »Martin iz Zagreba, Martin u Za-

greb«. To je zadnja knjiga za Matoševa života. Poslije njegove smrti izdao je nakladni zavod »Jug« u Zagrebu »Fejtone i eseje« (1917.); Vlad. Lunaček priredio je i s uvodom popratio »Umorne priče«, te »Vidike i putove« s Matoševom slikom od Ljube Babića.

Pjesme su mu sabrane u posebnu knjigu. Većinu pjesama objelodanio je Matoš u »Savremeniku«, »Hrvatskoj Smotri«, koju je uređivao Zvonimir pl. Vukelić (pseudonim: Zyr Xapula), zatim u »Mladoj Hrvatskoj« i »Hrvatskom đaku«.

Brat pokojnog A. G. Matoša g. Milan Matoš priređuje sada skupna bratova djela. Matošev sonet »Pri svetom kralju« komponirao je Rudolf Matz, te se prilikom brojnih proslava tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva uspješno izvodio po svim hrvatskim krajevima.

3. Karakteristika.

O Matošu su pisali prikaze i informativne članke Lunaček, Prohaska, Wiesner, Ujević (nekrolog u »Savremeniku 1914.), Hrčić, dr. A. Barac (o pjesmama) i drugi. Najjezgrovitiji i najsnažniji prikaz o Matoševoj književnoj ličnosti dao je dr. M. Ogrizović u »Hrvatskoj Smotri« (1907.) Dr. Milan Ogrizović u glavnom karakterizira Matoša ovako:

Iza Šenoe ostala je jedna tipka, netaknuta i gotovo već zaprašena: Fejton. Mislimo, dakako Šenoin fejton, plastičan i lapidaran, ukusan i začinjen, prodahnut humorom i satirom, osjećajem za ljepotu i za rođenu zemlju (Zagreb-grad). Gotovo već zaprašena tipka. Trebao je opet, da dirne-prognanik, »sam i strašno nesrećan«, koji samo katkad i kradomice dođe u otadžbinu da je zagrli, pa da o njoj iz tuđine — još topao od zagrljaja — pošalje u smijehu sa suzama po koju impresiju kao što val baci pjenu na obalu. Prognanik, koji se sunčao na evropskom artizmu i zebao upravo romantičnom čežnjom za rođenim krajem, traži u ovo-literarnoj raboti zapravo u kultu ljepote, svoju »utjehu i okrepu«. Iz otadžbine pak ponio je osim neutažive ljubavi za nju, još smisao za jezik i glazbu njegovu, pa humor i uspomene, koje su iz daljine plave i mile, kao što su plave i drage zavičajne gore.

Zapadnjak i Hrvat — Matoš je modernizirao Šenoin fejton. On ga je ne samo nastavio, nego i razgranio. Matoš poput svoga miljenika Baudelaire-a osjeća, da »boje zvuče, zvuči mirišu, mirisi sjaju«. Matoš, muzikalan i senzitivan operira s najfinijim nijansama umjetničke iluzije, postaje sugestivan i kako je u njega jaka individualnost, ostaje unatoč svega originalan, upravo sam.

Pravi protivnik banalnosti, prosječnosti, konvencionalosti, naličenosti, maske, laži, — Matoš je prirodan, iskren, subjektivan. U njega je bio jako razvijen osjećaj, da se sve senzacije ne mogu izraziti u svakoj književnoj formi. Zato se i javlja u eseju i noveli, a u kasnije doba i u pjesmi.

Matoš je artista u davanju patriotskih osjećaja. Ma da su jaki, ma da su upravo elementarni, Matoš ih kroz svoju individualnost s estetskim ukusom projicira i iznosi pred nas postizavajući tako ideal umjetničkog stvaranja: naravitost t. j. život i umjetničku formu.

Nemate od njega stvari, gdje ne će biti makar kakova aluzija na Zagreb i Hrvatsku. »Nekad bilo, — sad se spominjalo« najkarakterističnija je u tom pogledu. Tu ćete naći prave naše i žive provincijalne tipove, u svojoj smiješnosti i zbilji, tu je uz pričanje đačkih vragolija, svježa slika naše domaće idile, tako svježa i naravna, da poslije Šenoe i Kovačića nema u našoj književnosti slična opisa sela i seoskih ljudi.

U Matoševim novelama naći ćete i ljubav i bol, i smrtni strah i bijeg, i krv i suze, svu skalu čuvstava od trzaja »luđačke uplašenosti« do najsrebrenijeg titranja božanske iluzije, potrebne duši, kao što zdravlje treba tijelu« — sve to samo u različnim varijacijama, sad oštrije sad nježnije udarenim akordima.

U osjećaju za Hrvatsku, a napose za naš Zagreb grad, preuzeo je Matoš barjak od Šenoe. U Matoša je bilo rasplamsano neobično jako čuvstvo za rođeno tlo.

Literarna Matoševa erudicija (poznavao je iscrpivo Poëa, Meriméa, Balzaca, Dostojevskog, M. Barrésa, K. Hamsuna) i upravo univerzalnost najljepše se ogleda u »Ogledima«.

POŠTENJE.

Na gimnaziji se odlikovaše od drugova jedino time, što bijaše bradatiji od profesora Ivića i što dobi u sedmom razredu prve pô godine drugi, a druge treći red. I K. postane pisarčić, spremajući se za ispit općinskoga bilježnika.

Bijaše vam to običan mladenac, a ako je bilo u njega što neobično, bijaše to neobična njegova običnost i lijevo stakleno oko, sa kojim nije bio nezadovoljan, jer ga nije boljelo, jer ga je spaslo od vojne dužnosti i jer je zbog njega mogao nositi cviker. Cviker je sitnica, ali K. je baš do sitnica mnogo, najviše držao. Uvjerio se, da je cviker jedino, što daje njegovom — i licu mnogih uglednika — važan izraz, ozbiljan karakter i opazio je, da ga ljudi nikada prvi ne pozdravljaju, kada nema na nosu cvikera. Pored toga zlatnog pinceneza najviše mu zaokupljaše duh odijelo. Vazda se divio iz daleka sjajnoj braći plem. Pajcekovićima, Gejzi i Arpadu, jer su — osim najvećih glupana — bili najveći fićfirići u Trojednici.

I K. uze nositi zelen šeširić sa bradicom od divokoze na potiljku; pantalone sa kockicama ili bez kockica iz Oršićeve radnje; svijetle prsluke; sat sa zlatnim lancem u džepu od čakšira; narukvicu na lijevoj ruci, — poput oficira; lakovane, žute — i zelene cipele, a kosu dijeli u dvoje, maže pomadama i zaklisio je »dajčmajsterski« na sljepočicama. Pisarska plaća, dabogme, ne stizaše i momče pored nje trošaše materinu mirovinu. U lijevom mu džepu od redingota posjetnice za fukaru: Ivan pl. K., činovnik, a u desnom: Ivo K., bilježnički kandidat. Na ulici pozdravlja duboko i lojalno sve zname-

nite Hrvate, to jest sve poznate i nepoznate, više činovnike, i cijele im noći »kibicuje« po kafanama — samo da bi mu se pružila prilika priskočiti kojemu u pomoć sa 15 do 20 for., bez kojih nikada ne bijaše njegova novčanica, ukrašena likom poglavara zemlje. Pošto je jedared ovako izvukao iz škripca dra. Futača, narodnog zastupnika na zagrebačkom i peštanskom parlamentu, i odnio ga »vlastoručno« zorom, iza srećnog »ferbla«, u fijaker, — jer se Njegova Velemožnost ne mogaše služiti svojim organima za kretanje, — opije se i K., prvi put u životu, jer ga čekaše stalno biljezničko mjesto.

— A znate li Vi praviti izbore? — zapita ga, zaplićući jezikom dr. Futač, pošto mu K. šaputaše o protekciji, o lojalnosti.

— Ustrijeliti dva tri muža, što je to, illustrissime? Muž mora tako i tako crknuti, a bolje da crkne brzo i lako od žandara, nego od teškog beteka.

— Ta ti je pametna, Vi ste zgodan dečko....

Od listova čitaše tek službene novine (sve okrom »Izroka« i »Natječaja«) i »Interessantes Blatt«. Montépin i Marlitt su mu najveći evropski pisci, Bijeli Kos najbolji roman. Grofovi i grofice mu postadoše tako visoka bića, da govoraše »grofovski« gotovo iza svake druge riječi, kao neki što često govore »reko«, »kazati«, »domine«, »brate«. Zbog toga ga prozvaše Grofom. Upoznavši jedared na Vrazovom Šetalištu najmlađu kćerku propalog grofa N-a, K, se u nju zagledao, »zatelebao«, te je stao ćelaviti od silnog »brenovanja« kose i mirisati kao barbirnica ili apoteka.

Svijet, ljude smatraše neopisivo glupima jer je dosele svakoga nasadio, premda sam sebe ne držaše Bog zna kako prepredenim. Vjerovaše, da kanonici na Kaptolu živu od vjere, kao rodoljubi što živu od patriotizma; vjerovaše, da cijelim svijetom vlâda — vláda i da će ljeto biti vlažno, ako na Medardovo padne kiša. Knjigama ne vjerovaše, jer mišljaše da opisuju stvari drukčije nego što jesu, — jer mišljaše, da lažu, otvoreno, kao na primjer Vražje lutke. Antuna Starčevića, svog komšiju, prezíraše kao sve ljude bijedno odjevene i smatrao bi ga najluđim čovjekom na svijetu, da nema Strossmayera, koji je tako bezazlen, da narodu daje novaca, ma da ga grde novine.

— Šetajući jednoga kišovitoga dana Opatičkom ulicom, nađe krupan denjak adresiran na Ministarstvo Financija u Budimpešti i odnese ga, skanjući se, na policiju.

U zamotku bijaše oko 50.000 for.

— O, ja bolvan! — udaraše se K. na ulici u čelo, a kod kuće ne mogaše ručati i gledati majci u oči. Poslije podne se ne mače, i

ako bijaše muzika na Zrinjevcu. U veče, izišavši radi duvana, čuje trućanje dvojice, s ulice, ispred dućana.

— Aaa — to je dakle on!... Ne izgleda ipak tako glup, kako sam mislio.

Došavši u Narodnu Kafanu »kibicovati« gospodi činovnicima, dočeka ga sa svih strana tišina, pa šapat, pa smijanje... Pogleda se u ogledalo i zarumeni se od stida. — Prvi put otkad ode iz škole, — zaboravio je kod kuće cviker, zlatni, važni svoj cviker i — stakleno svoje oko, za koje ovdje niko nije znao, a bradicu od divokoze navalio na čelo mjesto na potiljak!

— Kako ste mogli biti tako glupi! — reče mu povjerljivo konobar, posluživši ga kao »štamgasta« bez zapovijedi bijelom kafom. Plašljivi bi ga K. ovaj put zacijelo bio ošamarao, da mu se sučelice ne prikuči crnobradi sudija Puklerović, veseljak i »vicmaher« od zanata, kojemu K. često pomože — razumije se bez kamata — pri taroku.

— Je l' istina, moj Grofe, što trube novine? — zapita ga Puklerović svojim šeretskim naglaskom.

— Šta kažu novine? Ja rijetko kada čitam novine, — veli K., sakrivši desnicom oči, žut kao mrtvac.

— Ne pravite se, moj Grofe, luđi nego što jeste! Je l' istina, da nađoste na sokaku pedeset hiljada rutavaca i da bijeste tako —

— Tako glup — —

— I da bijaste, kako velite, tako glupi, da odnijeste taj grdan novac na varošku kuću. Ej, moj K., moj K.! Biti pošten, K. moj, ja to, moj K., razumijem. Ali biti, moj K., prepošten, odviše pošten, to je K. moj — —

— Glupost — dahnu K. i udegeneči se suzna oka na divanu.

— Glupost da... glupost, tako je, moj K. Vi ste sa tim novcem mogli u Ameriku, u Tursku, K. moj. Mogli ste, najposlije, ostati i ovdje, da niste glupi, — oprostite mi, kad je na žalost, tak — da niste glupi kao pandur, ka budža, K. moj.

— Državni novac, gospodine Puklerovíću!

— Državni novac? Šta je to? Državni novac je ničiji novac. Čiji je to novac? Taj je novac, Grofe moj, novac svih državljana, dakle novac moj,... novac vaš, moj Grofe. Vi ste bacili u Savu vaših pedeset hiljada rutavaca. Vratiti novac državi je luđe nego vratiti pare Rotschildu. A s tim ste kapitalom, moj Grofe, mogli postati slobodan čovjek... kô ptica. Ovako ostajete vječan papirolizac, vječan rob. Govorim vam, Grofe moj, u četir oka, prijateljskí, kâ prijatelju,

i tako misli sav pametni svijet. Nikada ne bih bio pomislio, da ste tako glupi, Grofe moj...

K. se one večeri silno opije — po drugi put u svom životu. Došavši dockan kući, nađe majku budnu, uplakanu.

— Kaj im je, mamica?

— Kak si mogel biti tak bedast, tak strašno bedast? Ti si preveć bogčec za biti preveć poštenjak...

K. zalupi vratima, ode u svoju sobicu i nađe na stolu pismo!

»Velecijenjeni gospodine!!!

»Sa ucviljenim srcem sam čula za Vašu nesreću! Naći pred sobom sreću, odrinuti ju nogama, to je glupost, a kada ju učini čovjek koji ljubi, kada ju učini jedan siromašni diurnist koji ljubi jednu plemenitu, ali ubogu djevojku, — onda se glupost pretvara u opačinu, u zločin!!!

»Da ste povratili peneze kakvom siromahku, ja bih Vas razumjela, — ali vratiti peneze hrvatskom vjekovitom lihvaru i guljaru, vratiti naš narodni novac nesitom Mađaru, to je — to je tako glupo, to mi je tako nepojmljivo, te mi se čini da ste sve to učinili samo radi Vaše paklene slavohlepnosti, samo zato, da o Vašoj malenkosti pišu jedno popoldne novine. Ah, ja bih bila još bedastija od Vas, cijenjeni gospodine, da još dulje ljubim ovakovog taštog gizdelina, ovakovog talmi-gigerla i talmi-plemenitaša!!!

»Vaša nesuđena

»Ivka kontesa N . . .

P. p.

»Broš, koji ste mi poklonili za imendan, poslati ću Vam prvom prilikom. Nije mi mi najmanje žao, jer je tandler Levi ovih dana rekao, da nije zlatan, nego od mesinga. Vi ste dakle, hudi čovječe, rekli neistinu, kada ste govorili, da je taj nakit kupljen kod draguljara. Ne, gosp. Grofe. Vaš broš je iz sekskrajcerbazara, a Vi ste ga mogli dati kojoj kuharici, a ne jednoj povijesnoj plemkinji. Ja Vas prezirem!!!«

K. ispije iz jedne boce ostatak šljivovice, izađe iz kuće i doteturavši do prvog policiste, stane vikati:

— Vodite me do najbližeg komisara!

— Zašto?

— Da mi vrati mojih... mojih pedeset tisuća! Mojih, čujete li, mojih, jer što je državno... to je naše, to je moje, glupane!

Otmeni pisarčić pade na pločnik, pijan, sulud. Prenoći kod »Crvene lampe«. Iz zatvora ga otpremiše u bolnicu.

Preboljevši jedva jedvice tifoznu groznicu, dobije jedno od najboljih mjesta općinskog bilježnika u Slavoniji.

Za nedjelju dana iza toga uhapsiše ga na Rijeci — zbog pronevjerenja. Dok čamaše u istražnom zatvoru, umre mu samohrana majka.

Kada ga na nekoliko godina Lepoglave osudio njegov kafanski znanac, pupavi veseljak i »vicmaher« od zanata, Puklerović, zaškripi K. zubima i cikne: — Hulje! — tako glasno, da se dobričini Pukleroviću učinilo, e kresnu iskrom i lijevo stakleno oko K-vo.

Vrata se za bivšim općinskim bilježnikom još ne sklopiše, a on pade porebarke, krvav, modrih nokata i usta, pod tvrdim ličkim pijesnicama pandurskim.

— Zdipio carske pare, pa još vežga na čestite sudije! Tako ćemo mi tebe, krivorepa patarice, pas ti se mesa napotezao!...

IMAGINARNO PUTOVANJE

Konac.

Crni lav kraj crkvice sv. Jurja sunovratio se, potonuo, iščeznuo u crno, u mrak, u smrt. Skočim preko zida na groblje, legnem u gusti, vlažni drač i stanem zvati i dozivati smrt. Nikada niko nije žalosnije cvilio od cvrčka ove kobne noći. Nijedan vjetar nema grobničkog hlada i samrtne spokojnosti poput onog žalostivog lahora, što mi te nesrećne ponoći sipaše licem mekane, bijele, nestašne pahuljice od maslačka i slatki miris od ivanjskog cvijeća. Uto čujem mekane korake i na humak spram mene sjedne žensko stvorenje. Laknulo mi, pomislivši, e je to Smrt, i ako nije imala ništa strašno i koštunjavo, kao Smrt našega puka.

Obraz joj kao ženi, koju sam ljubio, samo što je star, strog i skrban, dok joj gusta kosa prije roka osijedjela. Odijelo joj više seosko nego gradsko. Bijedno, tragično ruho, a na njemu razbirah tek tri blijede, bolesne boje — crvenu, bijelu i modru. Oči joj sjaju dubokim sjajem duše. Još nikada ne viđeh sjati toliku dobrotu ispod ženskog žutog i zabrinutog čela. Da, to je Smrt, kako sam ju vazda željkovao: milosrdna, tiha, sa najdražim, s hrvatskim licem, odmorna, sjetna i tiha kao gluvo kraljevstvo tihih, umornih sjenâ.

— Što je čovječe? Ti ne sanjaš? Ti ne spavaš? — rekne mi grlom Katarine Zrinjske.

— Čekam, čudna ženo. Učini da umrem, što prije.

Zar me ne poznaš, razmetni sine? — rekne nebeskim milosrđem i prostre mi za uzglavlje svoj stari, ali mekani i topli rubac.

— Kroacijo, majko moja! — padnem ničice i obujmim joj koljena. — Hrvatska, bakljo mojih tamnih putova, tvrdi kruše mojih nevolja, suzno uzglavlje mog progonstva! Kroacijo, jedina, posljednja boginjo mog buntovničkog bogomračja! Pruži mi kraljevsku, prosjačku ruku i ti ćeš disati i bitisati donle, dok bude biti i disati posljednje tvoje dijete. Diži se, Hrvatsko! Jer i ako smo sami i slabi, u početku bijaše hrvatska riječ i riječ Hrvatska će biti djelo!

Iz: »Ogleda«. Hrvatska knjižara. Zadar 1905.

PABIRCI IZ ESEJA „KOD KUĆE".

Znate ga bolje od mene finog, dosjetljivog zagrebačkog senatora, sa glavom Alfreda de Musseta, fantazijom Waltera Scotta i toplinom bukovačkog samotoka, odraslog — biser u školjci Ribnjaka — u sjeni sv. Kralja. Jer ko te ne zna, najzagrebačkiji, zagrebački sine, vedri i veliki naš Šenoo! Orfej, ti si dao riječ tome kamenju, te iz tih starih gorica kao iz stare dobre knjige čitamo i upoznavamo jezgru duše naše. Jer ti si svijest ovog gričkog brijega, unutrašnje njegovo svijetlo, sjajući jasnije od varoških fenjera. — Nek bude Zagreb! — reče i Zagreb bi. Jer gradovi bez svojih pjesnika nisu gradovi. Stara Atena i danas živi, dok je Kartaga mrtvo slovo.

* * *

Sva narav ubavoga i krasnoga Zagorja jedna je pjesma. I u toj pjesmi nema ništa tuđe najintimnijem karakteru hrvatske duše. Poezija starih sa zemljom i vegetacijom izjednačenih krovova, prijazni Hvaljen Isus ispod krotkih očiju, mirišući na bagoš — brjegovi, oj sjetni, bijedni naši brjegovi!

Duša moja čaroban je kraj
Gdje jablan čuva gnijezda plemića
Gdje vjetar nosi lipe miris žut
I blage pjesme predvečernji sjaj.

Polje, žubor, brežuljak i gaj
Od tajne boli ko da vječno pate
Jer tu se rodi Kovačić i Gaj
Taj krasni kraj je Gupčev zavičaj
I krvav uzdisaj.

(»Vidici i putovi«).

XVIII.

FRAN MAŽURANIĆ.

1. Životopis.

Od oca Matije rodio se 28. ožujka g. 1859. naš Vladimir Fran Mažuranić. Porodica Mažuranića drevna je hrvatska porodica. Već od trinaestoga, četrnaestoga li stoljeća naći joj je spomena u listovima splitskih građana. Bit će, da se odovud kasnije naselila u Senj, a zatim u Novi Vinodol, otkada im se već rodoslovlje može pratiti. Pučku je školu polazio Fran u rodnome Novom (Vinodolskom) od god. 1865., pa je i danas u tamošnjem školskom izvještaju zabilježeno, da je poradi osobite marljivosti bio i nagrađen. Učitelj, Čeh Franjo Stjepanek, kasnije školski nadzornik u Varaždinu, lako je mogao otkriti u živahnom dječaku velik talenat i proricati mu lijepu budućnost Mažuranić se toga svog »dobrog starog Frana« sjeća u jednoj crtici (»Gospodin učitelj«), koja je ovdje priopćena. Realku je svršio u Zagrebu, jer mu je otac želio, da odabere njegovo zanimanje: građevne pothvate. Poslije ga je otac dao na tehniku u Prag (već godine 1876.). Tu je živio punim đačkim životom polazeći mnogo političke sastanke pa je pri tom zanemario nauke, poradi čega je došlo do razmirica s ocem. Poslije je sam vidio, da je pogriješio, pa se izmirio s ocem i prešao u kadetsku školu u Bijelu Crkvu (Weisskirchen). Otud je kao časnički zamjenik stupio u 12. ulansku pukovniju, brzo postao poručnikom i dotjerao do kapetana. Kad je trebalo ići u kakova odaslanstva, svagdje je bio i Fran Mažuranić, koji je uz svoju lijepu vanjštinu imao još i gospodsko kavalirsko vladanje. Tako je dospio u viša društva, a kako je od oca baštinio lijep imutak (otprilike 60.000 kruna), mogao je i živjeti aristokratski. Putovao je vrlo mnogo. Jednom ga zadesi zima u Nizzi, gdje je šetao uz morsku obalu, a s njim mnogo drugoga svijeta. Najednom pane u more mali jedan dječak, sin odlične francuske porodice. Dok su se svi smeli i zbunili, Mažuranić smjesta skoči u more, duboko zaroni i iznese dječaka, dakako onesviješćena, sretno na površinu. Dječak se poslije povrati k svijesti, a Mažuranića zbog tog junačkog čina francuska vlada odlikuje redom, valjda »počasne legije«.

Kasnije je ostavio vojničku službu i otišao u svijet. Sada živi u Berlinu, a posljednji je put bio u domovini 1895. god.

2. Književni rad.

Mažuranićevo »Lišće« najbolje su hrvatske crtice, pjesme u prozi, koje se svojom dubinom i umjetničkom izradbom mogu staviti uz crtice njegova uzora — Turgenjeva. Počele su izlaziti u Vijencu g. 1885., samo po nekoliko njih kao rijetki biseri, koji su počeli zadivljavati svojom osebnošću. Ima ih i kasnije u Vijencu g. 1886. i 1887., dok nije te godine (1887.) tiskom Dioničke tiskare izišla knjižica »Lišće, crtice Frana Mažuranića«, gdje su bile odabrane ponajbolje i ponajljepše. Još se Mažuranić javlja u Vijencu g. 1888. »Novim lišćem« i po kojom kraćom stvarcom, a onda je umuknuo. Društvo hrv. književnika je izdalo 1916. u knj. 38. Mažuranićevo Lišće i druga djela.

3. Karakteristika.

Kad čovjek pročita makar samo tri četiri Mažuranićeve pjesme u prozi, osjeti odmah svježi patriotizam bez banalnih fraza, opazi ugodnu i milu intimnost, fin ukus, oštroumno opažanje — ono katkad prelazi u sarkazam, — vedru plastiku, a nada sve jednostavan, a slikovit, upravo klasičan jezik. Čovjek uistinu ćuti duševnu okrepu, pošto je pročitao nekoliko tih crtica. Po svim su tim značajnim znacima te crtice nešto sasvim zasebito u našoj književnosti. Fran je Mažuranić sam.

Na prvom listu Mažuranićeve knjižice ima jedan »motto« iz Turgenjeva: »Neka (čitatelj) čita svaku crticu po sebi, danas ovu, sutra onu... Možda mu onda s kojega lista štogod kapne u dušu...« A uistinu kapne nešto u dušu, nešto lijepo. — O porodici Mažuranića (Ivanu i Antunu), koja je toliko zaslužna po hrvatsku kulturu, pisao je iscrpljivo Tadija Smičiklas (Spomen-knjiga Matice Hrvatske 1892.)

KOD KUĆE.

»Djedi vaši rodiše se tudijer
Oci vaši rodiše se tudijer
I vi isti rodiste se tudijer
Za vas ljepše u svijetu nema«.
Ivan Mažuranić.

Stari moj grade, kako te ljubim! Ti si mi i svojom burom i svojim morem i svojim kamenjem srcu prirastao! — Pod svakim kamenom leži koja mila uspomena, — ta moje najmilije uspomene i leže pod kamenom!...

Ti si moja prva ljubav.

Ljubim te, — zato mi i jesi tako lijep! Ljubim te, — zato mi odlane uvijek u tvom krilu.

Kad se otisnem u more, kad krenem u polje, kad sjednem ispred kuće, — opsjenjuju me vesele slike mojega djetinjstva.

Te slike skaču oko mene, viču, vrte se i smiju, — dok se i ja s njim u kolu ne uhvatim... Lagano, lagano! Odvikao sam kolu, veselju i sreći...

Nedjelja je. Svijet ide u crkvu. Sprijeda čopor vesele, čisto obučene dječice.

Kako mi se poznati čine!

Čini mi se, da smo se jučer skupa igrali!

Bio sam od svih najtvrdoglaviji...

Onaj mali vragolan je sigurno Petrov. Ona mala, ohola paunica. bit će Milkina.

Djeca me radoznalo gledaju pitajući se: tko sam?

Roditelji me njihovi prepoznavaju, pitaju za zdravlje i čude se, kako sam visok — i miran. E da, ukrotiše me!...

Sjednem. Prema meni puzi djetešce, na sve četiri. Moglo bi već i hoditi, ali mu se puzanje prikladnijim vidi. Smiješi mi se!

Bože moj, čiji je to smijeh? I te sam crne, vesele oči već negdje vidio. Čije je to dijete? Pitat ću ga!

»Mali, kako se ti zoveš?«

— »Mene mama jove«.

»A kako te mama jove?«

— »Odi ćimo.«

Poljubio bih ga!

... Zašto ne može ta idila vječno trajati?!

MOJI SNI.

Čudili se, što još hrvatski znadem, premda sam već toliko godina od kuće. — Pa kako to da nijesi zaboravio?

— A kako bih?! Ako i ne govorim hrvatski, to ipak hrvatski snivam, — a snivam vrlo često...

Bog zna, hoće li se ti moji hrvatski sni ikad obistiniti?!...

XIX.

VLADIMIR NAZOR.

1. Životopis.

Vladimir Nazor, čija je obitelj starinom iz Poljica kod Splita, rođen je dne 5. svibnja 1876. godine u Postirama na otoku Braču, gdje mu je otac bio posjednik i carinski činovnik. Realku je polazio u Splitu, a sveučilište (prirodne nauke) u Grazu (jedan semestar u Zagrebu). God. 1898. bio je namješten kao suplenat u Splitu; od g. 1900. do 1904. u Zadru; do 1906. u Pazinu; do 1909. u Kopru, a otada pa do 1917. u Kastvu, najprije kao profesor, a zatim kao ravnatelj hrvatskog učiteljišta. Od 1918. do 1920. god. boravio je u Zagrebu kao profesor učiteljske škole, a odonda je pa do danas u Crikvenici kao ravnatelj »dječjeg doma«.

2. Književni rad.

Nazor je počeo pjevati još g. 1892. kao gimnazijalac. Svoje pjesničke prvijence objelodanio je u zadarskoj »Istri«. Tada je prevodio na talijanski pjesme hrvatskih pjesnika (Preradovića, Arnolda i dr.). Nazorov književni rad započinje upravo g. 1893. Od g. 1897. svraća na sebe pažnju biblijskim legendama. (»Ruta Moapka« i druge), od g. 1898. slavenskim legendama (»Perun« i druge). G. 1900. izdaje knjigu »Slavenske legende« (Zadar). »Slavenske legende«, prva knjiga Nazorovih pjesama, značila je u svoje doba uz Begovićevu »Boccadoro« jedan snažan program i znatan književni događaj. Ova je zbirka pjesama, kako veli Marjanović, donijela radosne, svježe, poletne, jake i zdrave Resurrecturi — motive, nagovještala je uskrs, preporod, osvit, kakav još u hrvatskoj književnosti nismo imali.

Bibliografija: a) Štampane knjige.

Nazorov je rad obilan i obuhvaća sve vrsti pjesništva. Prostor nam ne dopušta, da se na nj osvrnemo iscrpljivo. Donosimo stoga ovdje njegovu bibliografiju hronološkim redom, a zatim pak sadržaje glavnih njegovih djela u prozi.

Slavenske legende (Zadar, Vitaliani, 1900.) — Pjesma narodu hrvatskome (Zadar, 1902.) — Živana, mitski epos (Zadar, Vitaliani, 1903.) — Knjiga o kraljevima hrvatskim (Zadar. 1904) — Krvava košulja, balada iz istarske povjesti (Pula, Krmpotić, 1905.) — Krvavi dani, historički roman iz istarske povjesti (Zagreb, L. Klein, 1906.) — Veli Jože, istarska priča (Ljubljana, Mat. slov. 1908.) — Lirika, Zagreb D. Hrv. K., 1910.) — Hrvatski kraljevi (Zagreb, M. H. 1912.) — Istarske priče (Zagreb, M. H., 1913.) — Nove pjesme (Zagreb 1914.) — Intima, lirske pjesme. (Zagreb, 1915.) — Medvjed Brundo, životinjski ep (Zagreb, Vodnik, 1915.) — Stoimena priče (Zagreb, M. Hr., 1916.) — Utva Zlatokrila, romantički ep (Zagreb, Vodnik, 1916.) — Pjesni ljuvene (Zagreb, 1917.) — Pabirci, pjesme (Zagreb, 1917.) — Shakespeare: Macbeth, prevod (Zagreb, 1917.) — Gospa od Snijega, lirska drama (Zagreb, Vodnik, 1918.) — Tri priče za djecu (Zagreb, Breyer, 1920.) — Arkun, priča iz slavenske prošlosti (Zagreb, Breyer 1920.) — Legenda o sv. Hristoforu (Zagreb, Kugli 1922.) — Carmen Vitae, antologija pjesama (Zagreb, Nar. knjiž., 1922.) — Niza od koralja, pjesme (Zagreb, Tipogr., 1922.) — Paun, priče (Zagreb, Kugli, 1923.) — Crveni tank. Svjetionik, priče (Zagreb, Kugli, 1924.) — Veli Jože, istar. priča. Izd. za djecu (Zagreb, Nar. Knjiž., 1924.) — Priče iz djetinjstva (Zagreb, Hrv. Št. Zavod, 1924.) — Lirske pjesme (Beograd, Srp. Knjiž. Zadruga, 1925.) Potonja knjiga izaći će naskoro. Prema tome Nazor je objelodanio 29 knjiga.

2. Nova, dotjerana izdanja:

Lirika I. (Zagreb, Vodnik, 1918.) — Lirika II. (Zagreb, Vodnik, 1918.) — Lirika III. (Zagreb, Vodnik, 1918.) — Epika I.: Sunčeva djeca, Biblijske legende, Slavenske legende, Hrvatski kraljevi, Hrvatski gradovi, (Zagreb, Vodnik, 1918.) — Mrtvo Ostrvo, priča iz Stoimene (Zagreb, Knjiž. Novosti, 1914.) — Istarske priče (Zagreb, Vodnik, 1917.) — Medvjed Brundo (Zagreb, Vodnik, 1916.).

3. U časopisima:

Bjelouška, priča (Beograd, Srp. Knjiž. Glasnik, I., 1921.) — Prsten, priča iz djetinjstva (Zagreb, Jugosl. Njiva, 15. I. 1924.) — Voda, priča iz djetinjstva (Zagreb, Jugosl. Njiva, 1. i 15. III. 1925.) — Prelazak preko Crvenog mora, priča iz djetinjstva (Zagreb, Jugosl. Njiva, 1925.) — Šarac, priča (Zagreb, Književni jug) — Divić-grad, priča (Savremenik, Zagreb) — Genovevina košuta, priča za djecu (Zagreb, Omladina). Ove godine izašle su Nazorove pripovijetke i pjesme u zagrebačkim časopisima »Jugoslavenska Njiva« i »Mladost«. Sve ove priče i pjesme nisu još objelodanjene u posebnoj knjizi.

Sadržaj djela u prozi.

Kako je Nazor u svom književnom razvitku sve više zalazio u epiku, dade se na pisanje historijskog romana iz istarske prošlosti. Roman »Krvavi dani« nazva Ogrizović istarskim Zlatarovim Zlatom.

U 16. stoljeću gospodarili su u Istri različiti talijanski i njemački plemići. Vodili su brigu samo o sebi, a ne nastojahu, da obrane zemlju od ljutih neprijatelja, Mlečića. Mladi plemić Ivan Sinković vrati se iz Senja. Došavši u Lupoglav odluči ohrabriti okolišne plemiće na savez protiv Mlečana, ali se naskoro uvjeri o neizvedivosti svoje namjere. Plemići su živjeli jedino zato; da muče i gule jadnog kmeta. Grofica Klelija Barbo za-

ljubi se u Ivana i kad je vidjela, da Ivan želi dići na otpor cijelu dragu Istru, obeća mu uspjeh, ako je uzme za ženu. Grofovi Barbo imaju najveću moć, pa će ih tako najlakše skršiti. No Ivan odbi groficu, jer je ljubio Margaretu Marencijevu, koja ga je spasila iz tamnice Kršanskoga. Sinković se oženi s Margaretom i na sve strane otvori mu se sreća: suzbije Mlečiće i zadobi većinu kaštela u Istri. Međutim je grofica Klelija kovala osvetu prezrene žene. Nagovori svoga rođaka Bernardina Barbo, da ostvari misli Ivanove i da zavlada Istrom. Da posve skrše Ivana nagovori Mlečane, da navale na Sinkovićeva kaštela, a štede Barbova imanja. Neki vitez Geyer, koji mrzi Sinkovića, jer je spasio jadnu Geyerovu ženu od njena opakog muža, izdat će ga Mlečanima. Mlečani su se baš spremili na navalu na uskoke, koji im mnogo jada zadaju. Štoviše i nadvojvodin komesar Rabatta nastojao je u Senju, da ih uništi, dok ga nije ubila ruka nekoga jadnog kmeta iz osvete, jer ih je silno mučio porezima. Sinković je zapovijedao mnogim hrabrim uskocima, a kako je bio dobar i plemenit, bili su mu i kmetovi odani. Mlečani doista navališe, ali se Sinković junački branio. Klelija je promatrala iz svojeg grada sve užase. Zgrozi se pri pomisli, da bi hrabri junak mogao poginuti, pa pohiti k njemu na bojište. Spasi ga od neprijateljskoga taneta i sama bude ranjena. Sad je tek Sinković vidio, što je izgubio u toj hrabroj ženi. Sad ju je zavolio i oprostio joj na njenoj samrtnoj postelji njezin grijeh. Mlečani se povukoše opljačkavši i popalivši sela i kaštele. Sedamnaest godina branio je još Sinković sa svojim uskocima Istru. Tad odlučiše Mlečani i nadvojvoda, da sklope mir u Madridu. Pri tom bi odlučeno prognati uskoke i ukoriti hrabrog Sinkovića. Kad je to Sinković čuo, — bolovao je i onako od silnih rana — umre od tuge, što je zaludu proliveno toliko krvi i toliko suza.

Istarska priča »V e l i J o ž e« simbolizira u glavnom junaku sve latentne orijaške snage naše rase, koje se ne mogu u pravo doba i na pravom mjestu iskoristiti.

Pod naslovom »I s t a r s k e p r i č e« izda M. H. (1913.) ove četiri Nazorove novele: Facól rakamáni, Šuma bez slavuja, Albus kralj, Crven-lišaji. »Facól rakamáni« sjajan je prikaz sudbine male Halugice. Stari ribar nađe u moru krasno dijete i prozove je Halugica. Pred smrt se zaželi svoga doma, koji je bio u šumi. Ode i povede Halugicu, koja se je s njegovim unukom Jablankom igrala. On joj je predočivao ljepote šume, a ona njemu čare mora. Ribar se vrati natrag k moru. Halugica postane krasna djevojka. Iz daleka su joj dolazili prosci, ali ona obeća ruku onome, koji joj donese facól rakamáni t. j. vezeni rubac njezine majke. Jednom proscu uspije da dođe do toga rupca. Halugica ga metne na vrat i postane vodenom vilom. Jablanko, koji ju je ljubio nada sve, išao je i tražio je, ali uzaludno. On se baci u more, da tamo nađe svoju Halugicu.

Novela Š u m a b e z s l a v u j a značajna je sa prekrasnih opisa prirodnih ljepota. Šuma slavi proljetni pir. Sve je veselo. Kako i ne bi bilo, kad sam Bog Bjelobradi hoda po šumi, čuva je i pazi. Slavujeva se pjesma širi šumom i sve je ushićeno od toga pjevanja. Lugarev sin ukrade im slavuja i iskopa mu oči. Sva šuma zanijemi. Sve je tužno i zamrlo, jer nema pjevača. Bjelobradog također nestane. Ali doskora sve ptice svojom lupom krila i kljuna prisile dječaka da pusti slavuja. Bjelobradi se opet pojavi u šumi, i on povrati vid slavuju. Slavuj zapjeva još ljepše nego ikada prije i cijela šuma opet oživi.

»A l b u s k r a l j« i »C r v e n - l i š a j i« opisuju Albusa kralja, koji je vladao moguć i silan na sinjemu moru. »Crven-lišaji« prikazuju, kako je poganin Albus obraćen na kršćansku vjeru. Placida, kćerka ugledna patricija, pođe najmoćnijem i najokrutnijem kralju Albusu u nakani, da ga smekša i da ga obrati na pravu vjeru. Nakon mnogih zapreka dođe do dvora. Govorila mu je o pravom Bogu, ali njegove bogove time nije vrijeđala. Kod jedne svečanosti spali kip boga Gromovnika. Albus je baci u šumu, da je zvijeri rastrgaju i da pogine. Ali ona osta na životu, a gdje je njena krv kapnula, izraste novo cvijeće, crven-lišaji. Albus vidje to čudo i pođe Placidi, da ga pokrsti. Ona sretno umre zadovoljna, da joj je uspjelo najokoreliju dušu obratiti na pravu vjeru i smekšati.

»Matica Hrvatska« (1916.) izda pod naslovom »S t o i m e n a« ove Nazorove priče: »M r t v o o s t r v o« (sa 9 poglavlja), »O t a c«, »S n j e ž a n a« i »S t o i m e n a«.

U noveli »O t a c« prikazana je ljubav mladog i jakog ovčara prema nekoj sirotici i njegova tragedija radi ženine sterilnosti i nevjere.

»S n j e ž a n a« je krasna i nježna priča, od koje su varijante poznate i u svjetskoj književnosti.

Na sam Badnjak dvoje staraca igralo se u dvorištu gradeći od snijega onako dijete kakvo bi si oni željeli. I najednoć obrub snijega pane, a izađe bijela i krasna djevojčica, koju prozovu Snježana. Snježana je voljela zimu, jer vrućina joj bijaše nepodnosiva. Majka joj umre, jer se je bila prehladila tražeći nju jedne hladne noći u planini. Zadnje riječi majčine su bile, da Stanka, koji je bio došao k njima na Badnjak kao malo djetešce, voli kao brata svoga. Stanko je propadao i svi ga u selu zamrziše radi nevaljala života. Jedino čista Snježana ga je uvijek voljela, pa i onda, kad je postao ubojica jedne bludnice. On izdahnu na Snježaninim rukama na bijelom, mekanom, snježnom sagu u planini. I ispuni se njezino proročanstvo, da će im vjenčanje biti bijelo.

Naslovna novela »S t o i m e n a«, zaodjenuta je u simboličko ruho, a sadržaj joj je ovaj:

Inoča kraljeva rodi mu sina. Kralj pošalje sinu pastirski štap, bič i srp kao znak, da ne će nikad moći do prijestolja doći. Kraljević je rastao i jačao u šumi. Od starca guslara slušao je priče. Od njega je čuo i onu o Stoimeni, koju je njegov otac bacio u ponor i od toga doba su svi ljudi nesretni. Starac mu reče, da bi je jedino on mogao opet vratiti na vrhunac planine, odakle je ona vladala. Svi čeznu za njom. Robovi je zovu Sloboda, bolesnici Nada, ustaše Pravda i t. d. Kraljević se dočepa kraljevstva u Maglenim Planinama i zaljubi se u kćerku tamošnjega kralja. Otac mu ode, da je isprosi, a dotle je on vladao kraljevstvom. — On pusti sve ljude iz tamnice i dade im dobro jesti i piti, ali svijet se uzobijesti. Kad vidje to kraljević, ode žalostan tražiti Stoimenu, da je spasi. Njemu napokon uspije, da je izbavi. On umre, a svijet postane opet sretan, kad je Stoimena zavladala njim.

Posljednjih je godina izdao Nazor »A r k u n« divnu priču iz davne prošlosti Slavena, »T r i p r i č e z a d j e c u«, te »L e g e n d u o s v. H r i s t o f o r u«.

Najveću je pažnju svratila na se posljednja Nazorova zbirka proze pod naslovom »Priče iz djetinjstva«, koja sadrži uz posvetu i pjesmu »Bez povratka« dvanaest priča.

Među ovima je najljepša priča »Čovjek, koji izgubi dugme«. Neki čovjek šetao je uvijek gledajući samo nebo i njegovu ljepotu. Nikada ne bi pogledao na zemlju ni na ostale ljude. Pri tom je neprestano vukao dugme na svome odijelu. Tako ga jednom izgubi. Sašio je drugo, ali nije imao mira. Pošao je, da traži izgubljeno. Tada pogleda prvi put na zemlju. Vidio je sad, kako je priroda lijepa i zanimljiva, no dugme nije našao. Stade ga zatim tražiti po kućama kod ljudi. Neki bježali, a neki se rugali, govoreći da je i sad lud kao i prije. Tako je vidio njihovu bijedu. Ali dugme nije ni ondje našao. Napokon ga potraži u ponoru. Ljudi ga spustiše u ponor i on ugleda dugme, uze njega i nešto, što je bilo do njega. Bila je torba puna zlatniša. Čovjek se sada popravio, pomogao je najprije svojim bijednim susjedima, sašio je dugme i šetao gledajući ne samo nebo, već i prirodu i ljude.

U drugoj priči »Klesar Angelo« ocrtan je lik Klesara Angela, koji je došao iz Italije u Velo selo, da potraži zarade u kamenolomu. Po danu radio je s ostalima klesarima. Kad se spusti suton, odjekivala bi u klancu neka lupa. To je Angelo klesao neki kip, konja s konjikom. Pričao je, da je to sv. Juraj, međutim malom Vladi odao je tajnu. To je bio kip Garibaldija, osloboditelja Talijana. Angelo se divio tome junaku. Njegova sobica bila je puna Garibaldijevih slika. U svojoj mašti nadao se, da će konjika odvesti u Mletke na trg. Tamo će mu se svi diviti i Angelo će se proslaviti. Kad se međutim taj kip nije svidio nekoj gospodi iz Italije, raznio ga je Angelo dinamitom. Za ratovanja Talijana u Africi pošao je i Angelo onamo i pao u Abesiniji.

Za upoznavanje Nazorova djetinjstva i okoline, u kojoj je proveo prve dane svog života, valja čitati priče »Zmija«, »Paša«, »David i Golijat«, »Boginja«, »Ante Pivalo«, te napose »Prodika na moru«, u kojoj pjesnik opisuje svoj odlazak u srednju školu. Prekrasno se crtaju život, događaji i ljudi, a sve je to protkano poezijom prirode, mora i primorja, smreka i maslina, sunca i mjeseca, pa onih tisuća cvrčaka, što se iza krša glasaju svojom pjesmom žarkoga ljeta.

3. Karakteristika.

Vladimir je Nazor pjesnik sunčanog zdravlja i vedre snage. Njegova je poezija zora prije dana, što se rađa, jutarnja rosa, pravi trak sunca, što izlazi. Najbolji poznavalac Vlad. Nazora, Milan Marjanović, u svojoj studiji »Vladimir Nazor kao nacionalni pjesnik« piše ove značajne retke:

»Nazor nije samo pjesnik od genija, pjesnik sav, u svakoj žilici, pjesnik do kraja, nego je on još i pjesnik nacionalan, pjesnik nacionalnih energija i nacionalnog optimizma«. On je i u svojoj lirskoj i epskoj poeziji, te u novelama ne samo simbol nacionalne vjere, nego je i dio pokretne nacionalne snage.

Učenje narodnog jezika i poezije i bogatstvo motiva, koje je našao u Nodilovoj studiji o slavenskoj mitologiji, dadoše mu vanredna nadahnuća. Ljubav prema prirodi, koju je kao prirodoslovac proučavao još na

univerzi i u koju roni kao svaki samotar, vječno je za nj vrelo svježine, simbol plodnosti, milinâ idile i gorostasno rvalište vječnih snaga. Kroz sve boje tih naočara i sa svim tim shvatanjima i osjećanjem on posmatra i narodno hrvatsko tlo i gradove i povijest i suvremenost i, kako je posve prirodno, vidi i osjeća i shvaća i prikazuje sve znatno drugačije nego drugi. Tako postade Nazor pjesnik legende i mita, pjesnik plodne idile i snažne divljine prirode, pjesnik heroizma i borbenosti, pjesnik sunčanog žara i oluje, pjesnik zdravlja i energije, bič kukavštine i slabosti, pjesnik volje i vjere, primitivnosti i elementarnosti. Tako je on postao kao kaki gordi prosvjed protiv dotadanje mekunjavosti, plačljivosti ili napirlitanosti u poeziji. Tek u novije doba diže se u sve više, pa zato i nešto prozračnije, protančanije i duhovnije sfere.

U knjizi »Savremena Hrvatska« (»Srpska Književna Zadruga« 1913.) Milan je Marjanović ukratko karakterizovao V. Nazora ovim riječima: »Najjači, najširi i najnacionalniji pjesnički duh, pjesnik najviše i najbujnije pjesničke intuicije, pjesnik s najviše životnih sokova i s najviše stvaralačkoga genija u cijeloj novijoj hrvatskoj poeziji. U dvadesetak godina pjesnikovanja on je pokazao vanrednu plodnost, stalno napredovanje, stalno ispunjavanje svoje pjesničke krvi novim živim snagama... On nije pjesnik patriotske, nego pjesnik nacionalne poezije. On nije narikač narodne volje, nego podstrekač narodne energije; on nije pjesnik bola i tragedija, nego propovjednik snage, krepčine, stapanja s prirodom. On je pjesnik velikih, herojskih podviga. Nije Prometej, koji sapet kune bogove, nego je živa i slobodna energija, koja ne razumije, kako mogu druge energije da se dadu sputati. Paganizam njegove poezije osvježuje i diže. Monumentalnost njegove kompozicije i široki ritam njegove pjesme, šarenilo i sočnost njegovih boja u pleinaireu, bogatstvo njegovih slika i prispodoba, nabujalost njegove dikcije, sve to zasjenjuje nekoje nedostatke stihova i izvinjava obilatost i nagomilanost njegovih epiteta, figura i tropa. Nazor ne pripada ni jednoj školi. On je u izvjesnoj mjeri poetski pendant Meštrovićevoj plastici. On znači prevladanje i preboljenje Kranjčevićeva sarkazma i pesimizma. On je pjesnik nacionalne snage i nacionalnog zdravlja«.

God. 1923. navršila se trideseta godišnjica prebogatog Nazorova pjesničkog rada. Velikan naše suvremene književnosti stvara još i dalje, te će još mnogim djelima obogatiti hrvatsku književnu njivu.

Glavniji prikazi i ocjene o Nazorovu književ. radu.

O Nazorovoj su poeziji izašli brojni članci iz pera naših i stranih kritičara. Donosimo samo glavne: Jakša Čedomil: V. N.: Živana (Zadar, Glasnik Mat. Dalm., 1902., str. 316.—318.), — Petravić Ante: Studije i portreti (Zagreb, 1905.), — Milčinović A.: V. N.: Veli Jože (Zagreb, Savremenik, 1909., str. 169.), — Dr. Branko Gavella: V. N.: Lirika (Zagreb, Agramer Tagblatt, 1910., br. 271.), — Mitrinović Dimitrije: Lirika V. Nazora (Sarajevo, Bosan. Vila, br. 7. i 8.), — M. Nehajev: V. N.: Lirika (Zagreb, Savremenik, 1911., br. 3.), — A. Wenzelides: Hrvatski kraljevi Vl. Nazora (Beograd, Srp. Knj. Gl., 1912., XXIX., 12.), — Vl. Čerina: Hrvatski kraljevi (Zagreb, Savremenik, 1913., str. 30.—32.), — Lj. Maraković: Nazorovi Hrvatski kraljevi (Zagreb, Luč, 1913., br. 7. i 8.). — Fr. Galović:

Nazorove Istarske priče (Zagreb, Savremenik, 1914., br. 1.), — Vl. Čerina: Pjesnik nas sutrašnjih (Zagreb, Savremenik, br. 6. i 7.), — M. Marjanović: V. N.: Nove pjesme (Zagreb, Književne Novosti, 1914., br. 6.), — M. Marjanović: Dobrota i jakost (Zagreb, Glas Juga, 1914., br. 1.), — Zd. V.: Ein nationaler-Dichter (Zagreb, Agramer Tagblatt, 1914., br. 13.), — Milan Pavelić: Prigodom Novih Pjesama Vl. Nazora (Rijeka, Riječke Novine 1914., br. 15.—20.), — Lj. Maraković: Nazorove Nove Pjesme (Zagreb, Hrvat. Prosvjeta, 1914., br. 1.), — A. M. (Milan Marjanović): Vl. Nazora Intima Studija (Zagreb, Savremenik, 1916.), — Br. Vodnik: Vladimir Nazor: Uvod k »Medvjedu Brundu« (Zagreb, 1916.), — P. Grgec: Novije Pjesništvo V. Nazora (Hrvat. Prosvjeta, 1916.), — V. Blažinčić: V. N.: Medvjed Brundo (Hrvat. Prosvjeta, 1916.), — Dr. M. Stojković: Odabrana djela za školu (Zagreb, Hrvat. Njiva, 1917., br. 12.), — Dr. D. P(rohaska): Bijeli Vrtlar (Zagreb, Hrvat. Njiva, 1917., br. 37.), — Donadini: Pesnik sunca (Kamena s ramena, Zagreb, 1917., str. 35.—42.), — Dr. D. P(rohaska): Nazorova Stoimena (Zagreb, Omladina br. 1., god 1918.), — Vl. Lunaček: Dekadenca naše književnosti (Savremenik, 1918., br. 1.), — A. Wenzelides: V. N. (Sarajevo, Književne studije, 1918., str. 53.—78.), — G. Krklec: V. N.: Lirika III. (Zagreb, Književni Jug, 1918., br. 10.—12.), — Fran Barac: V. N., studija (Zagreb, Jug, 1918.), — M. Soljačić: Erotika Vl. Nazora (Zagreb, Hrvat. Prosvjeta, VIII. (II.), br. 2. i 3., 1921.), — G. Krklec: V. N. i njegova poezija (Beograd, Srp. Knjiž. Gl., 16. VI. 1923.), — A. Bonifačić: V. N.: Niza od koralja (Jugosl. Njiva, Zagreb, VII. 1923.), — M. Begović: (Obzor 31. XII. 1923.), — M. Marjanović: V. N. kao nacijonalni pjesnik (Zagreb, Hrv. Štamp. zavod, 1924.), — A. B. Šimić: Nazorova lirika (Zagreb, Vedrina, 1923. n. 3. i 4.), — A. B. Šimić: Prepirka o Nazoru (Zagreb, Književnik, XII. 1924.), — N. Bartulović: More u našoj književnosti (Beograd, Srp. Knjiž. Glasnik, br. 1. juna 1925., str. 207.—212.), — M. Urbanaz-Urbani: Vladimir Nazor: Scrittori Jugoslavi 1925. (Jugoslavenski pisci). — »Slovanský Přehled« X. 1925. (Prag.)

HALUGICA.

U šumi.

1. Gnijezdo.

Uraniše jutros Halugica i Jablanko, pa uzeše kotarice i pohrliše u šumu, da naberu gljiva. Dječak je uvjeravao drugaricu, da ih mora biti danas sva sila iza jučerašnje kiše.

Na rubu šume naiđoše na grmenje kupinovo i ciknuše od radosti, ugledavši na onim grančicama svu silu sočnih plodova. Dječak preskoči začas jarak i uđe u šiprag. Stane na prste žilavih bosih nogu, pruži ruku prema grani, s koje ga mamile krupne maline, tamne i svijetle kao oči djevojačke.

— Dobre li su, je li? okrenu se dijete prema Halugici, a iz ugla ustiju curio mu mlaz slatke kupinove krvi.

Djevojče je još stajalo usred šipražja i borilo se sa dračama, koje ga držahu za skutove; ljutilo se i silom kidalo suknju od trnja...

— Al si nezgrapna! kliknu on. Počekaj... ne drpaj odijela.

U tren oka nađe se kod nje, liši je jada i povede ka kupinama. Sada je Jablanko brao jagodice objema rukama, trpao ih u kotaricu i zviždukao kao kos.

— Halugice, gle, onu ondje! kliknu odjenoć pa pokaže malinu, što je visjela nad njim noseći na sebi kap crna soka. Đipnu kao jarčić i otkine u skoku zubima plod sa grančice.

— No što ti je opet? upita je, kad se okrenu, da vidi, začudi li Halugicu svojim junaštvom.

Ona bijaše bacila kotaricu u travu i sazimaše palcem lijevi kažiprst; iz rupice na koži izbijala joj kap krvi.

Ni za to nisi... Pusti... Istrgni draču te obliži... Iscijelit će slina.

— Ne ću — otrese se ona, uvrijeđena što je Jablanko već po drugi put kara. — Sve me bode i plaši u toj tvojoj šumi... Ne marim ni za gljive ni za maline... Idimo natrag, doma.

Ali je on smiješeći se pogleda i tisnu joj u usta dva kupinova ploda, pa je primi za ruku i povede kroz šiblje i cestu u šumu.

U hrastiku bijaše još vlažno. Kapi i kapljice jučerašnje kiše ležahu jošte na vlaću trava i na lišću paprati iskreći se i blistajući. Muk i polutama vladali u lugu. Prve su zrake sunčane kucale na njegova zelena vrata i prodirale kroz hiljadu okanaca na visoku gustu svodu, što bijaše već počelo da žuti.

— Pa tu nema gljiva. Ružno je i mokro, reče Halugica.

— Ustrpi se. Moramo dalje, gdje su velike bukve... odgovori dječak, te zaigra po rosnoj travi i potrča naprijed.

Trčali su dosta dugo i dizali se naviše, dok je u hrastiku bivalo sve svjetlije. Pramenovi sunčanih zraka išli su koso od krošnja hrastovih u mračne kutove šume, tjerali su polutamu i padali na ležaje bujadi i oslada, kojima se otvarale na naličju velikih listova one malene sjajne očice: zelene rupice, pune zlatna praška... Hrastik se budio i otvarao sva svoja okna i vrata. Valovi svjetlosti udarahu s istoka. Plavili su sagove rosne trave i preskakivali već požutjele lješnjake i porumenjele drijenke, pa se onda razlijevahu po deblima i krošnjama cerova.

Ono se dvoje šuljalo kroz grmenje kurikovo, puno crvenih plodova.

— Čuj, viknu Jablanko, nabujao je potok.

Stigoše k potoku, što je grmeći i pljuskajući valjao mutnu vodu niz korito.

— A što ćemo sada? upita Halugica.

— Ja ga se ne bojim, odgovori dječak. Ali što ću s tobom? Odnijelo bi te.

Ona plane u licu i čudno ga pogleda velikim zelenkastim očima.

— Što se hvališ! ... reče. Ja se nisam bojala morskih valova.

— I opet to tvoje more, u kojemu nema no riba i trave.

Djevojče se namrgodi. Bilo bi opet reklo, da se vrate, ali da pokaže, da se ne boji, pođe ustopce za Jablankom, koji je tražio kakav gaz.

— Izuj noge. Tu ćemo preko, reče najednom on i skoči u vodu.

Ona se izu i siđe u potok. Voda je tekla tromo u nisku koritu, studena kao led, žuta kao vosak. Gacali su po njoj, roneći nogama u gnjecavo blato.

Kako je gadna ta vaša voda, reče Halugica. Gdje joj je pijesak i mahovina?

Ali joj on ne odgovori, nego zakroči življe pa se uspe na drugi brijeg i zatrkne se kao vižle po travi na prisoju, da ugrije noge i da ih očisti od blata. Njegova obijest razdraga ovaj puta Halugicu, pa se zaigra i ona, takmeći se s njime u trku. Puštala je, da je on goni po šiblju, krila se iza debla, zvala ga iz sevara, — a kada bi on dojurio, bježala je dalje u šumu, lagana kao srnče ... Najednom smalaksa i klone na mahovinu.

— Vidiš, ludo, da je lijepo u šumi, reče on, pošto kleknu uza nju.

— Gladna sam, odgovori djevojče.

— Počekaj, ostavio sam sve dolje, uskliknu Jablanko, pa skoči i pojuri niza stranu.

— I moje su postole tamo ... i kotarica, klicala je ona, dok ga ne izgubi iz vida.

Ležala je sama u šumskome miru i gledala oko sebe jesenje šarenilo drveta. Problijedila je krošnja mekoj lipi i krhkoj lijeski, požutio je šareni javor, i zacrvenio se drijen i svib. Među njima crni se tamo amo po koja čupava omorika zategnutih kosa. Sunce se diglo visoko na nebo i baca po šumi kratke, ali tamne sjene. Daleko negdje kriči ptica i netko lupa — možda žuna — o usahli panj. Ta dva glasa ističu još više mrtvilo i ukočenost u toj golemoj zgradi, punoj jakih boja i živih odsjeva, a ipak hladnoj i pustoj ... Halugici bude čudno pri srcu ... Osjeti još jedamput, da joj nešto ne da, da se sprijatelji s tim stablima, koja su dva duga mjeseca lila na nju mirise i šumjela

joj neke tihe pjesme ... Danas za prvi put uvuče joj se u srce u toj osami neka nepojmljiva strepnja, i ona se sva uznemiri.

Jablanko stajaše pred njom i pružaše joj kotaricu punu malina i drenulja.

— Vidiš, reče on, imam i kruha. Na, obuci se! Ali tvojoj kotarici nigdje ni traga .... Ništa zato, naći ćemo je na povratku.

I djeca počeše da zoblju plodove i lome kruh.

Dječak se valjao i skakutao četveronoške po travi. Halugica se glasno smijala njegovoj obijesti i klicala mu: Stoj, kozliću! Hi jarčiću!

Kad mu dodija, Jablanko legne do nje, ali domalo opet skoči.

— Halugice, našao sam ti novu kotaricu za gljive.

— Kakvu to?

— Pogledaj tamo gore, reče on i pokaza joj gnijezdo na visokoj grani velika stabla.

— Zar ćeš ga povaliti kamenom?

— Tako bih ga skršio: rasulo bi se. Idem na stablo.

— Ne, Jablanko, ne ... kliknu ona. Ne marim za gnijezdo. Ja ne ću da ideš.

— I opet mi zanovijetaš. Pusti me.

Ali ona bijaše ustala i držaše ga čvrsto za lakat.

— Ne smetaj me, ti — riba jedna! gurne je on od sebe.

Na tu uvrijedu Halugica plane kao vatra i navali na dječaka. Zgrabi ga za prsa i zasadi mu zubiće u obraz.

Jablanko ciknu i poskoči natrag. Iz dviju rupica tekla mu na licu krv. Čelo mu se smrknu, u očima mu zasjaše suze. Peklo ga na obrazu, a nešto ga bolo u srcu. Htio je da udari i kazni, ali ugledavši strah na Halugičinu licu, ne reče ni riječi. Pogleda čudno djevojče, pođe k stablu i poče se penjati uz deblo.

Povaljena na travu djevojčica je jecala više od ljutine, što je Jablanko ne ukori i uspe se ipak na drvo, nego od kajanja, što se tako prenaglila. I opet je on uvrijedi svojom ohološću i dobrotom. Zašto mora svaki čas priznati, da je on jači i bolji od nje? Nije li zar ona pametnija od toga dječaka, koji je uvijek živio u šumi? ... I sada hoće da joj dokaže, kako je ona crvić prema njemu: penje se na visoko stablo, da donese njoj, ludome djetetu, gnijezdo, da ne tuži za kotaricom. Htjela je ustati i pobjegnuti u šumu, pa neka je onda traži, on, za koga je sve lako. Ali joj se oči otimahu za onim stablom, kojemu su grane sizale ispod neba. Gle ga, gmiže uz koru kao gušter Popuzne li mu noga, past će i ubiti se .... Stao je; smalaksao možda.

Ali se dječak dočepao prve grane, digao se i iščeznuo je u krošnju. Halugica ga više ne vidi; čuje samo, gdje grančice pucaju.

— Jablanko, Jablanko... kliče ona. Javi mi se!

Halugica se digla i potekla dalje od stabla, da bolje vidi... Eno ga: izlazi iz granja, pa se iznova penje okretno i lagano kao vjeverica. Krošnja je gore rjeđa. On je sinuo gologlav i bosonog u sunčanoj svjetlosti, na kojoj mu blista plava rudasta kosa i crveni se ona krvava ljaga na desnom obrazu. I Halugici se pričini, da to nije više njezin drug Jablanko. To je netko drugi, koji bježi od zemlje, da se popne na one vršike i poleti prema suncu.

— Mene bi stablo streslo na zemlju, ali njemu je ono prijatelj, pomisli djevojče.

Visoko na stablu Jablanko je već došao do gnijezda, metnuo ga u njedra i sio mirno na granu. Šćućurio se kao ptica i gleda dugo naokolo poda se... »Zar ne će više dolje? Ostavit će me samu u toj šumi«, pomisli ona i suze joj navru na oči.

— Jablanko, siđi... kliče Halugica.

Oprezno i polako poče dječak da se spušta od grane do grane. Nestade ga opet u srcu krošnje. Začu se kako se nešto niza nju šulja. Vanjski, krajni ogranci tresli se i šumjeli, a vrh stabla zibao se jošte na suncu. Halugica potrča k deblu i ciknu, kad ga vidje iznad sebe.

— Bukova je šuma odmah desno. Prepoznao sam je, viknu joj on odozgo.

Ali ga ona samo gledaše, tresući se kao prut, a iz njezinih je velikih očiju izbijala radost. A kad se dječak dotakne zemlje i izvadi iz njedara prazno gnijezdo, Halugica ga zagrli svom snagom i poljubi ga u oči:

— Jablanko, dragi....

BOŠKARINA.

2. Krava.

Štale se nalažahu odmah iza kuće. Ne potraja dugo i dovedoše obje krave pred gospodu.

— Oh blago moje! Boškarina zlatna! viknu seljak, skoči do krave i stade joj cjelivati oči i čelo.

Gospoda prasnuše u smijeh.

I zbilja, pokraj čiste i gojne šjor-Momolove Roše kmetova se Boškarina pričinjala gnusnijom i mršavijom nego uistinu i bijaše.

— Izbroji joj, kmete, prstom rebra... sigurno joj koje fali.

— Što si pustio, da joj psi odgrizu rep?

— Okladimo se, da će šjor-Momolove sluge prepiliti gredu na njezinu hrptu!

Gospoda se sve žešće rugaju s Boškarinom, a s kmetovih oči skotrljaju se debele suze.

— Ćete videt... ćete videt... veli kumpar Zvane pa se spušta na koljena i hvata objema rukama kravu za vime.

— Nemoj je jadnu, i tako joj netko svu krv ispio!

Ali seljak ne sluša više zadirkivanja gospode; kleči pod kravom, nešto joj tepa, gladi joj dlanovima vime, pa je hvata za sise i počinje musti.

Boškarina stoji nepomično i gleda svojim velikim, blagim očima u gospodu. Njezino se vime pod dodirom kumpar-Zvanetovih dlanova zaoblilo i nadulo. Sise u kmetovim šakama nabreknuše: i dva mlaza mlijeka šiknuše iz njih.

— Per Dio! Nešto je ipak kapnulo.

— I to je sve, kmete! Ne muči je više.

Ali mlazovi mlijeka šibaju iz vimena sve jedrije i jače. Mlijeko rije pruljice u zemlji, pjeni se i šumi; odskočilo je od kamena i poprskalo lice gospodinu prisjedniku, koji se bio prignuo, da bolje vidi to čudo.

— Pusti je, Zvane, ta izmuzao si je! veli šjor Momolo.

Kmet se maša drugih dviju sisa i muze snažnije. Procurilo je iz njih mlijeko; novi su mlazovi još nagliji i deblji. Mlijeko pljušti, pjenuši se i šumi. Suha zemlja ne pije više mlijeka, i seljak kleči sada u lokvici, pred kojom gospoda odmiču, da ne smoče postole.

— Daj, Boškarina daj! kliče seljak pa ustaje i tucka kravu po bedrima.

Iz četiriju sisa ide mlijeko, teče samo i neprekidno u četiri debela mlaza, bijelo kao snijeg, mirišljivo kao breskva i jagoda. Kao da je vrelo udarilo iz četiri grla, u četiri žile, iz kamena gorskoga, pa se blješti i bjelasa, romoni i pjeva, kako će ono da oživi sve, što je sunce opržilo i žeđa ubila. Vri, toči i curi sve naglije Boškarinino mlijeko i šumi o slačini djeteline, o mirisu kadulje na našim pašnjacima i o snazi sokova, što ih ljetno sunce tvori i zgušćava u vlaću trava. Romoni Boškarinino mlijeko o znoju naših seljaka, o snazi njihovih mišica, o vedrini njihova duha, koji znade mnogo pretrpjeti i podnijeti. Velika lokva bijeli se nasred vrta ,uski potočići vijugaju se od nje prema uglovima vrtlića a mlijeko teče dalje i šumi: »Ja sam

bijelo i mirišljivo, ja sam toplo i hranivo! Znate li za sokove, što ih u meni sažela jar sunčana na zelenim sjenokošama? Pretakam se od iskona iz žile u žilu, iz vimena u vime, ali sve gušće i slađe, da zadojim vaša čeda, da vas krijepim i hranim!«

— Kumpar Zvane, šteta za mlijeko! kliče šior Momolo.

Ali kmet šuti i gleda. Njegovo se čelo vedri motreći, kako se ta gospoda čude. Oni su potočići iz mliječne bare nabujali i brzaju po vrtu, da ga poplave. Razlijeva se mlijeko sve naokolo, diže se kmetu do ispod koljena, a gospoda se penju na stolice, da izbjegnu toj čudesnoj plimi.

— Sluge dajte brente i bačve. Grabite!

— Kmete, jesu li sve vaše krave takve?

— Koliko ćeš za nju, kumpare Ivane?

— Mi daju premiju, gospodine? odgovara seljak.

Gospoda vade iz džepova novce i prstenje s ruku, skidaju zlatne lance s prsluka, kupe srebrno posuđe po stolu pa sve to bacaju u široki kmetov klobuk.

— To ti vrijedi za deset nagrada, a kad ushtiješ, dobit ćeš i dvostruko — samo nam pusti kravu. Ti ćeš uzgojiti drugu.

XX.

VJENCESLAV NOVAK.

1. Životopis.

Rodio se 1. rujna 1859. god. u kamenom Senju od oca Josipa, rodom Čeha iz Kraljeva Graca i matere Ivke Seifelt, rođene Senjanke iz doseljene bavarske obitelji; oca je izgubio godine 1868., a god. 1884. majku, koje se sjeća ganutljivom pjesmom iz Praga g. 1887. »Majci« (Vijenac) kao i lijepim spomenom u pjesmici »Tako mora bit?« (Vijenac god. 1897.). Pučku je školu i dva razreda gimnazije svršio u rodnom gradu, a druga dva u Gospiću. Nato je svršio učiteljsku školu u Zagrebu i služio pet godina u Senju kao pučki učitelj. Kako se mnogo bavio glazbom — napose teorijom i estetikom glazbe —, pošalje ga vlada g. 1884. u Prag na konservatorij, gdje je slušajući još uzato opću estetiku na sveučilištu, svršio svoje ispite za tri godine i tako od god. 1887. služio kao učitelj (a od g. 1897. kao profesor) u zagrebačkoj učiteljskoj školi gotovo do smrti svoje. Posljednje je naime dvije godine ozbiljnije pobolijevao, dok ga ne snađe nemila smrt 20. rujna g. 1905. u snu, kojim je zaspao popravljajući rukopis i udešavajući ga za štampu.

2. Književni rad.

Prvu je pjesmu spjevao u svojoj 15. godini »Lavoslavu Vukeliću« (Vijenac god. 1874.), a prvu pripovijest »Macu« — iz bosanskog života — g. 1881. u Senju (u posebnoj knjizi). Prve mu pripovijesti i crtice, što su odštampane u »Balkanu«, »Hrvatskoj vili« i »Vijencu« odaju plodna i zanimljiva početnika. No istom »Pavao Šegota«, prva pripovijest, što mu ju je štampala Matica Hrvatska (g. 1888.) — pobudila je opću pažnju. To je upravo roman mladića Pavla Šegote, sina uboge udovice iz Podgorja, koju nenadano zapadne baština od 10.000 forinti (romantični motiv!). Pavao ode na nauke u Prag, tu zapadne u zlo društvo, potrati imovinu zaboravivši majku, sestre i prvu svoju ljubav — Evicu. Satrt duševno i tjelesno, upravo kao prosjak, vraća se kući, gdje vidjevši sve unesrećeno, očaja i baca se u more, dok Evica ide u samostan. Premda

nije ova pripovijest Novakova umjetnički — poglavito u kompoziciji — dotjerana, ona je po svom sadržaju duboko zagrabila u život i iznijela mnogo zanimljive građe iz piščeva okoliša. Od to je doba u Novaka sigurnije pero, što se osobito vidi u pripovijesti »Klara« (Vijenac, god. 1892.). Kraj toga zalazi Novak među one bijedne prosjake podgorske, te u nizu crtica uvodi u neku ruku to Podgorje u hrvatsku književnost, s toplim čuvstvom i sa suzom u oku. Te je »Podgorske pripovijetke« izdala Matica Hrvatska godine 1889., a u njima je nesamo vjerno snimljen onaj bijedni kraj, nego je tu i samilosti za ove patnike, što s prijegorom živu i s prijegorom mru. Pripovijest u ovoj knjizi »U prosjačkoj kući« uzeta je iz te zbirke. — Poslije ovih radnja izlazi oveća pripovijest iz senjskoga života »Pod Nehajem« (Matica Hrvatska, g. 1892.), u kojoj je toliko ljubavi za rodni kraj, da Novak počinje postajati za Senj ono, što je bio Šenoa za Zagreb. — Iz g. 1894. značajna je pripovijest »Prva plaća« (Vijenac), crtica »Rad majčine ljubavi« (Prosvjeta), »Socijal-demokrata« (Vijenac), kao i crtica »Nezasitnost i bijeda« (Vijenac); sve više izbija težnja Novakova, da zaviruje u život oko sebe, kakav jest, u one mnogobrojne nepravde, što sirotinju progone od povoja do pokrova s onim neumoljivim, neriješenim: zašto to? — Kao nastavak »Podgorskim pripovijetkama«, samo što je umjetnički dotjeranija, izlazi nakladom Matice Hrvatske Novakova »Podgorka« (g. 1894.) s obilatim opisima mora i ribarenja. — S humorom i prikrivenom satirom pisane su »Sličice iz moga vojnikovanja« (Prosvjeta, g. 1895.), a značajna mu je pripovijest »Pod prijekim sudom« (Vijenac, g. 1896.). Društvo sv. Jeronima izdaje god. 1895. Novakovu pripovijest za puk »Majstora Adama«.

No te, kao i druge neke crtice, ostavlja daleko iza sebe oveća pripovijest, upravo roman »Nikola Baretić«, što ga je izdala Matica Hrvatska (g. 1896.). Tu je glavnim junakom inteligentan, obrazovan čovjek — idealist —, koji nailazi na nesklad i nesuglasicu u životu i društvenom poretku, pa ni u braku ne nailazi smirenja i sreće: sasvim običan i svakidašnji sižej, ali ga je Novak živim i upravo porazno realističnim prikazivanjem podigao do umjetnine. Od ovo doba priteže svakidašnji život Novaka sve više, i on se u njegove prerazličné momente zamišlja donoseći ih vjerno prema svojim doživljajima; može se mirne duše reći, da nijedan naš pisac nije u toliko prerazličnih sižeja iznio svakidašnjost naših — radničkih i građanskih — krugova i svu onu prozaičnost svakidašnjih patnja (naročito u porodičnom životu), kao što je Vjenceslav Novak. Tako je nicalo obilje raznoličnih crtica, od kojih je svakako najznačajnija »Caritas« (u Vijencu, g. 1898.), gdje se Novak dao na temu o milosrđu, što ga prepredene varalice izrabljuju izmišljajući kojekakve bajke o svojoj bijedi; tu su eto prvi put njegovi altruistični osjećaji došli do razočaranja. U njegovo gleđanje na svijet ulazi pomalo i gorčina, koju kadšto izrađuje reskom satirom i gotovo cinički; u tome je obziru karakteristična crtica »Ostavit ćeš oca i majku...« (Vijenac, g. 1899.), gdje muž, visoki činovnik, potrati sav miraz ženi svojoj, tuče je i muči, a ona ipak, premda je mati zove, ostaje uza nj. Sakrivene satire na samilost ima i u maloj crtici »Slovo zakona« (Vijenac g. 1899.). — Altruističke i socijalne tendencije također su Novakove crtice »Iz torbice doživljaja« (Nada, g. 1897.), kao i one dvije pripovijesti, što ih je izdala Matica Hrvatska g. 1897. (»Francuzovo raskuće« i »Što je krivo?«). Rak-rane našega političkog života: svađe za »hrvatstvo« i »srpstvo« dotiče se Novak u pripovjesti »Dva Drinića« (Vijenac g. 1899.); jedan je Drinić — Mojo — ekskluzivni Srbin, a drugi je — Prokop — pravoslavni Hrvat iz Like.

Novi odsjek u Novakovu radu čini njegova oveća pripovijest »Posljednji Stipančići« (Matica Hrvatska, g. 1899.), koja zasijeca donekle i u historiju grada Senja, naime u doba, kad valovi ilirizma dopiru i do provincije, gdje se počinje osjećati odvratnost vojničke uprave. Senjski patricij Stipančić protivan je novom preporodnom duhu, ali ne uspijeva; budući da mu je pak i sin Juraj na naucima potrošio silan novac, pada ta porodica sve na niže grane, pače i jedinu mu kćer zavede sinov prijatelj, neki gizdelin, našto ona umre. Iza potpunoga raspada odbio se sin od kuće, a mati po Senju prosjači. — Novaku je uspjelo na osnovnoj ideji propadanja patricijstva pred razvijenim demokratskim elementima sazidati čitavu jednu zgradu zanimljivih konflikata i oštro ocrtanih značajeva. — Godina 1900. donosi također nekoliko crtica i pripovijesti, u kojima Novak podiže glas za svijet svojih patnika; s umjetničke je strane od tih svih najkarakterističnija alegorija »Na nenapučenom otoku« (Prosvjeta), gdje se uz političku primjesu apelira na humanizam. No kao pravi primjer, kakove probleme postavlja Novak i kako ih upravo neumoljivo donosi, može služiti majstorska i upravo u našoj književnosti sasvim osamljena pripovijest »U glib« (Vijenac, g. 1901.). Šta tu zanima Novaka? Talentiran đak, načelnikov sin, dobio na sveučilištu stipendij, a drug njegov, također talentiran — nije dobio, pa kad vidi, da mu drug strada, žao mu je, bori se i konačno piše ocu, da će se odreći stipendija u korist bijednome drugu, jer — tako je u školi učio, da mora biti milosrdan. Otac ga u pismu odvraća, da su to tlapnje, i sin napokon popusti, a savjest mu se konačno umiri u životnoj buci. Ovu gorku razliku između teoretskog (školskog) morala i praktičnog (zbiljskog) — nije još nitko prije Novaka ovako na običnom, svakidašnjem primjeru iznio, kao što se uopće nijedan naš pisac nije toliko bavio đačkim životom i njegovim problemima, koliko Vjenceslav Novak. Značajne su iz ovoga doba Novakove »Sličice iz moje bilježnice« (Vijenac, g. 1901.) opet s novim opažanjima iz najbližega svijeta, zatim »Makso Borčec« (Nada, g. 1901.), gdje prikazuje jednoga »suvišnog čovjeka«, koji je samo tuđe pritucalo. Sve je pak te stvari nadvisio roman »Dva svijeta«, što ga je izdala Matica Hrvatska g. 1901., gdje je Novak prikazao onu tešku razliku i opreku između svijeta sanja i zbiljskoga života oko nas — sve to u licu jednoga glazbenika, koji poslije različitih muka, stradanja i nauka vani dolazi u domovinu i tu nailazi na zlobu i nerazumijevanje, gubi vjeru u sve, pače i u svoju ženu, a onda mu se pomalo mrači pamet. Zadnja poglavlja toga djela — upravo dnevnik poludjeloga glazbenika — pisana su vanredno razigranom fantazijom, pa imaju upravo genijalnih mjesta. U psihologiji ovoga romana najviše se očituje duša Novaka kao pisca.

Preskočit ćemo sve daljnje radnje Novakove, od kojih su jošte ove najznatnije: »Lucija«, slika iz hrvatskoga primorskog života, »Janko

Dripalo s pridjevkom dobričak« (obje u Vijencu, god. 1902.), zatim iz društvenoga svijeta: »Ženidba Marka Kraljevića« (Prosvjeta, g. 1903.) i »Draganove ljubavi« (Prosvjeta, g. 1905.), napokon prekrasna crtica »Iz velegradskog podzemlja« (Hrvatsko Kolo, g. 1905.), gdje opisuje život radnika u gradu — dà, sve to moramo preskočiti pa ćemo prijeći još na dva posljednja romana, što ih je izdala Matica Hrvatska, a to su »Zapreke« (g. 1905.) i »Tito Dorčić« (g. 1906.).

U »Zaprekama« je glavni junak iz svećeničkoga staleža, te osjećajući odviše okove svoga staleža hoće da ih se riješi, ali konačno se smiri. Pojedinosti neke (kao požar šume pa život u župnom dvoru) izrađene su vanrednom vještinom, dok je sama stvar u cijelosti svojoj nedotjerana. Tendencija je naperena protiv onoga, u Primorju običajnog silenja djece u svećenički stalež, gdje ne može svaki naći sreće. Isto je tako i »Tito Dorčić« optužba onih imućnijih ljudi iz nižih slojeva, koji svoju djecu hoće silom da izuče za »gospodu«, premda ta djeca nemaju talenta nego za ono, što im je prirođeno, kao što je i Titu Dorčiću prirođeno i od oca naslijeđeno ribarenje. Takovi netalentirani ljudi ne mogu kao gospoda koristiti kulturi ni civilizaciji; štoviše oni im smetaju, jer drugima, talentiranijima otimlju mjesta, a prirođenom lukavošću i drzovitošću proturavaju se naprijed, te samo škode društvenom poretku. Tako je i Dorčić primorani »gospodin«, koji i kao apsolvirani pravnik, dakle sudac, treba tuđe pomoći. U braku s inteligentnijom od sebe ženom ne nalazi sreće, jer je brutalan; ostaje sam, a kad jednom jednoga čovjeka krivo osudi na smrt, stane ga gristi savjest i potamni mu um. Strmoglavljuje se i pogiba u onom moru, za koje je upravo bio stvoren i gdje bi bio sretniji, da je brodio i ribario. Svršuje kao i Pavao Šegota.

I ako ova dva posljednja Novakova djela pokazuju neke nedostatke, koji idu na račun bolesti i brzoga rada, opet nam valja vrlo žaliti smrt Novakovu u tom za njegov književni razvoj najodlučnijem času. Sad je baš stupio bio na ono polje, gdje je općenito mogao zahvatiti najbitnija pitanja i probleme našega društvenog života, te oko njih nizati sva svoja oštroumna opažanja. Stupio je bio na polje socijalnoga romana, samo nažalost na kratak čas. Uza sve to ostat će Novakove pripovijesti i crtice i one velike, kao i one male, zaseban jedan svijet: svijet bijednih ljudi, u koji se valja zadupsti i čuvstvovati s njim, ne bi li se jednom pokrenulo u srcima ostalih ljudi ono plemenito, ono ljudsko. A to i jest bila glavna svrha Novakovu pripovjedačkom radu.

3. Karakteristika.

Novak je svakako najplodniji hrvatski pripovjedač; pero mu je neumorno, a fantazija neiscrpljiva: u pravome smislu riječi radnik, trijezan, ustrajan i poput svoga Primorca žilav. Onamo od god. 1883. pa sve do smrtne mu godine 1905. nema jednoga godišta, da se bilo gdje ne susretnemo s njegovim imenom. Bez odmora, bez odaha, kao da je znao, da ne će dugo živjeti, žurio se, da kaže sve, čim ga je zanimao i zanio život i okolina. Mnogo šta je u toj žurbi ostalo tek skicirano, nedovršeno, natuknuto; ali glavnije su mu misli izišle ipak u cjelovitom obliku, neke

pače od njih dotjerane i izdjelane tako, da se mogu brojiti među prava umjetnička remek-djela. Ipak — Novak nije onako osebujno izrazit pisac, koji bi zasebice označivao odsjek u razvitku naše književnosti; on nije osnivač nikakove nove struje ili škole, on nema učenika, kao što nije imao ni učitelja. Od početka, kao i u onim pripovijestima, gdje se dotiče historije svoga rodnoga grada, još je u sjeni Šenoina romanticizma, u kasnijim pripovijestima postaje realističan kao Gjalski, davajući se i na psihološke probleme, kao Leskovar. Pri tome ipak čuva originalnost i utire sebi svoje putove sam, pa nalazi svoje pravo polje u opisivanju socijalne bijede, u razjašnjavanju na oko sitnih događaja svagdašnjega malog života, u kojem živimo. I najmanja sitnica, makar i časovitom impresijom, mogla ga je zavesti na razmišljanje — na daleko i nedosežno more još neodgonetanih problema. Sociolog i psiholog po uzoru ruskih beletrista s neiscrpljivim darom mekoga, toplog i ugodnog pričanja — eto to je Novak. Dodajmo k tomu, da je imao nesamo izvrsno oko za karaktere i tipove najraznoličitijih, osobito nižih društvenih slojeva, već i srca za njihovu životnu borbu, za bijede im i slaboće, — zatim da su ga zanimala opća narodna i društvena pitanja kao problemi i kao faktične činjenice: onda ćemo u glavnom dobiti najznačajnije crte Novakove literarne fiziognomije.

U PROSJAČKOJ KUĆI.

O Božiću je, — bura je. Zapjenjeno valovlje i šumi i pjeni se i bije o izdrtu obalu i igra barkom, kao razigrani lav s iznemoglim psetancem. Bura fijuče niz strmu dragu, diže kao u prašinu slanu vodu, a milijuni kapljica rasiplju se poput dragoga kamenja vrhu oskorupljena vala. Opet se pomolila iza oštra rta barka poigravajući na bijesnom moru. Čudne igre, moj Bože! Ta mala barka đisne, skoči, posrne, nagne se, utrne, nestane je, — pa eno se opet poput lake igračke popne na vrh vala i zarine kljunom u debelo more. — U dragi zavije nov bijes bure, trn se savije, kamen odvali, more uzavri, crna sjena preleti preko valovja pa se digne bijelim dimom visoko, do oblaka, a barka iščezne, opet se pomoli pa nastavlja, okrenuta k dragi, očajnu borbu s bijesnom silom vala.

— Drž'!

— Drž'!

— U ime božje!

Pa upru jače.

— Veselo, braćo!

— Veselo-o-o! odazivlju se jedan drugomu. Bura im lepeće košuljom, tuče u oči, bije u prsa — zimska bura!

— Veselo! Mola (spuštaj) sidro!

— M o l a-a ! — Štropočući gine u more lanac, a dječak skoči na izdrtu obalu i vuče barku u luku, kakovih je majka naravi — hvala providnosti — dobrano posagradila u hrvatskom Primorju. — Barka se usidrila i na uzbibanom moru, kao da odiše od napora.

Poskakasmo na obalu — pustu, golu obalu. Ni čovjeka ni kuće ni ptice ni vuka — ni sjene životu: kamen pa klisura pa opet kamen, a za njim klisura.

— Kud ćemo?

— Ima gore kuća, bit će pola sata hoda, dok prevalimo prvi brijeg.

Pođosmo.

Od mora pa sve dalje isti vidik, isto tlo: kamen pa kamen. Nikakve promjene. Ovdje naslagano i nabacano blijedosivo kamenje, ondje nikla klisura, onamo se veličanstveno digla pećina, pa opet dalje — a što dalje?

— Kamen! Siv, pust, mrtav kamen!

Tek najednom, — ne bi očima vjerovao: sred kamena obzidana ograda, a u ogradi strše crni ogranci smokve i breskve, niže k tlu savile se lozine rozge, kao ukočene zmije.

U zaklonu smo prosjačkoga stana, — kuća Ante Mršića. Uđemo unutra: četiri mornara i ja peti.

Na niskom ognjištu gušila se u dimu vatra. Crno je, tamno i čađavo sve u toj kući; čađava je i uzana sobica, u kojoj se nadula ilovasta peć. Na zidu visi šarena i nejasna slika Bogorodice, za njom je zataknuta maslinova grančica; pod slikom visi križić od porculana, na njemu Spasitelj bez jedne ruke. Još je u sobi stol, uza nj klupa i dva stolca pa velika, stara škrinja. Na uzahan prozor, oblijepljen papirom, ne ulazi dosta svijetla; mračno je, tjeskobno nekako u tom stanu.

— Dobar dan, božji ljudi! Ima li koga u kući? poviče mornar.

— Tko si božji? čuo se iz tamna kuta hrapav, izmoren glas stara čeljadeta.

Mornar pođe onamo. Časak prozira̋še u tminu, a onda pozdravi glasno:

— Hvaljen Isus i Marija, djedo!

— Uvijeke, sinko! odgovori djed sa svoga ležišta još muklije pa zastenje.

Bilo je to staro starcato čeljade obraslo neurednom bijelom bradom, žuto, upalih očiju, iznemogle snage — živ mrtvac.

— Tko si?... Čini mi se, da vas je još... Ne vidim, tužio se starac.

— Ja sam, djede Ante: Ivan — Ivan Barilović pokojnoga Jandre! znate li me?

— Znam, Jandrin, Bog ga pomiluj!... Oči mi ne služe, sinko...

— Kako ostariste, djede? Kadno sam preklani ovdje bio, držali ste se, kao stari panj.

Hvala Bogu!... Evo već cijelo ljeto ovako: ni makac!... A jô... Godišta su, sinko, ali kako mi se zamrazila lula, odonda samo joj i joj!... Zlo, sinko, nastavi djed iza stanke sveđ stenjući; molim Boga, da mi se smiluje, jer eto sva mi leđa živa rana, ne mogu nikamo ni rukom ni nogama... A kako ste vi ovamo.

— Bura djede; ne bi se izvezao, nego da je milost božja s tobom. — Ali odoh ja variti objed, a ti, djede, lezi! Ne stenji previše, jer evo s nama i gospodina načelnika, varao ga nestašni mornar.

Približim se k starcu, da ga štošta upitam, ali starcu se nije dalo govoriti; možda od slabine, možda od bolesti, a možda i stoga, što se siromasi više boje gospode, nego se od nje nadaju.

— Tko ti je još u kući, djede? upitat ću starca.

— Baba, poglaviti gospodine!

— Vas dvoje sami?

— M—m! — potvrdi djeda sve jače stiskujući oči.

— Dugo li boluješ?

Ne bijaše odgovora. Promatrah ga još koji časak. Leglo mu nije udobno: pod starim nekakvim prostiračem nešto slame, pod glavom mu torba sijena, a u stari, otrcani biljac bio starac umotan kao malo dijete. Po biljcu rasula mu se rijetka, neuredna bijela brada, iz koje se žutjelo starčevo lice. Starac je ležao mirno prateći katkada hropotljivo disanje muklim stenjanjem. Povukoh se u kuhinju, a zamalo uđe izvana starica noseći u razbitom vrču vode. To staro suho čeljade, zamotano u trošne prosjačke haljine, išibala bura, te su joj upale oči sve suzile. Ušavši u kuću začudi se malo, kad opazi nas četvoricu, a onda mahom pozdravi: Hvaljen Isus i Marija!

— Navijeke, babo Klaro! Gdje si bila? upita mornar.

— Amo iza glavice, išla sam moliti kapljicu vode; meni je bunar daleko.

Brzo se skuhalo meso, a vješti kuhač Nikola uze peći ribu, što su je ubili prije bure — Bog im prostio — dinamitom.

Dotle pođoše dvojica, da potraže »dračevca«, kako zovu podgorsko vino.

Po objedu reče nam stara, da djed spava, pa sjedne k nama, da sluša razgovor mornara.

Pripovijedahu mornari o moru, ribi, vinu i trgovini, glavarini i zemljarini, a starica se uzdišući tužila na svoj udes.

— Eh, da mi je sin živ, ne bi me trla ovakva nevolja; kakav čovjek, a kakvo u njega srce! vapijaše stara.

— Umr'o ti sin? upitam staru.

— Poginuo! Bio čovjek visok kao Nikola — na zdravlje mu bilo — a ljudina jaka i pristao svakuda. Eto ljudi: lažem li?

— Vrijedan je bio, pošten! potvrdiše mornari.

— Pripovijedaj, gdje je poginuo?

— Bio mornar... ukrcao se na staru brodinu i ja ih jadna gledala, kako su zamakli za školj... Srce mi je slutilo zlo, išla sam kući, a suze mi sve same dolazile na oči... Jedva sunce doseglo školj, stali se dizati oblaci sa svih strana: ružno je bilo nebo, valja kao nikada. Strijela bjesni sad na jednoj, sad na drugoj strani, daleko negdje grmjelo, kao da se nebo trese, a visoko u oblacima šumio vjetar, da ti je dušu hvatao strah... Križala sam oblake, bacala blagoslovljenu maslinu u vatru, molila i plakala, — ali ono sve gore... Gdje mi je sin? Jedino dijete, gospodine, sva nada, sva radost starim sirotama! Ta znate, ljudi, što je srce, tvoja krv, dijete začeto pod tvojim srcem, dojeno na tvojim prsima u gladu, zlu i svakoj nevolji! Gdje mi je dijete? sve sam se pitala i letjela iz kuće u kuću kao bez pameti!... Gledam k moru — pakao, oslobodi Bože! Munja bljesnu, u noći se rasvijetli školj, i u duši mi bude laglje. Umirih se, da su za školjem usidreni, ta ljudi su, nijesu djeca!... Vratim se u kuću, sjednem kraj staroga, i tiho se molim svetomu Nikoli (na pomoć nam budi!). Tad najednom prasnu nešto na ognjištu, kao najjača puška... Zamrlo mi srce, skočim i gledam: sve na svom mjestu, sve mirno, samo vani šumi bura, pljuska kiša, a grom za gromom ruši se po nebu... Vratim se u sobu, al na stolu čaša razlupana u sto komada... Vajmeh! pograbim se za glavu i zavapijem: Poginuo mi sin!...

Sjutradan potekoh u grad sva brižna i puna nade...

Poginuli!... Zateklo ih vrijeme sred mora, borili se, ali što će gnjilo drvo na moru u onakvoj noći!

Dvojica se božjim čudom spasla, a od četvorice nikada glasa... Pripovijedali su mi ona dvojica, da su ga gledali, kad bi planula strijela, kako se otimlje s morem, i slušali, kako zove u pomoć.

Otkud pomoći!... Utopio se...

Starica umukne pa prinese rubac na stare, isplakane oči. Bilo nam je svjema tjeskobno. Nikola se razabere prvi, natoči čašu pa poda starici: Pij, babo Klaro! Mrtve Bog pomiluj, a žednima bilo na zdravlje!

Starica srkne. — Vidiš li, ostala sam sama, gola sirota bez pomoći, bez milosti! Svatko ima koga svoga, a meni Bog dao onoga jadnika, da ga gledam, kako od dana do dana čeka smrt. Neka se vrši božja volja. Ali nikomu, ljudi, ne dao Bog ni po rane, što je ja nosim na svom srcu.

Dugo se još razgovaralo, a pod mrak malaksala bila bura, i mi se oprostismo sa starom.

Dugo još iza toga sretao sam babu Klaru u gradu, gdje bi prosjačila. A koliko je, Bože, ljudi zagledalo ranu na srcu iznemogle prosjakinje?

XXI.

MILAN OGRIZOVIĆ.

1. Životopis i književni rad.

(Autobiografija i autobibliografija).

»Rođen u Senju 11. veljače 1877. — kao posmrče.

Otac krajiški seljački sin, mati uskočka mornarska kći.

Djetinjstvo provede na Zavalju kraj Bišća, kod ujaka župnika.

Gimnaziju svrši u Gospiću.

Sveučilište pohađa u Zagrebu (najprije matematiku, poslije klasičnu filologiju); paralelno s tim objelodanjuje manje crtice i kazališne kritike u »Hrvatskoj« i »Hrvatskom pravu«.

G. 1898./99. pod utjecajem Ibsenovim nastaje dramatski prvijenac u tri čina »D a h«, predan hrvatskom kazalištu 24. prosinca 1899., a prikazivan prvi put 25. svibnja 1901. (štampan u sarajevskoj »Nadi« god. 1902.). Osnovna je ideja: treba već na zemlji da se počne živjeti onim životom, kojim živu duše poslije smrti.* U to vrijeme izdaje sa Zvonimirom pl. Vukelićem književnu satiru »T r g o v i n u i d e j a« i poslije »N o v u t r g o v i n u i d e j a« gosp. Čičikova.

Od g. 1900. služi kao profesor u Zagrebu, od g. 1902. oženjen. God. 1904. postaje doktor na temelju dizertacije: »K a k o j e E m e r i k P a v i ć p r e v e o K a č i ć e v »R a z g o v o r u g o d n i«.

God. 1903. piše za diletantsku predstavu književnika u hrvatskom kazalištu (1. travnja) rokoko-šalu u stihovima, koju Srđan Tucić okrsti »P r o l j e t n i m j u t r o m«, a 22. listopada iste godine prikazao se romantični mu pendant »J e s e n j e v e č e«. (Oboje štampao dr. Dežman u »Vijencu« god. 1903.). Tim dvjema aktovkama — kakve je onda gajio dramaturg dr. Andrić — pristupila je doskora i treća »L j e t n o p o d n e«, dne 28. travnja 1904. (štampao dr. Nehajev u »Lovoru« 1905.) a nešto kasnije »Z i m s k a n o ć«, koja je izišla u Vukelićevoj »Hrvatskoj smotri« god. 1906. i tako dovršila tetralogiju »G o d i n u l j u b a v i«.

---

* Ista je misao istaknuta u posmrtnom dnevniku Lava Tolstoja.

Pod tim se imenom prikazivale sve četiri aktovke 19. ožujka 1907., a štampala ih je u zasebnoj knjizi »Moderna biblioteka« god. 1909. (s uvodom i posvetom »Mojoj ženi«).

S Marijom Kumičić dramatizira roman njenog pokojnog muža »Kraljicu Lepu« pod imenom »P r o p a s t k r a l j e v a h r v a t s k e k r v i«, prikazanu prvi put dne 16. veljače 1905., a nigdje štampanu.

Za 14. listopada iste god., za 10-godišnjicu nove kazališne zgrade, slaže prigodnicu »S l a v a n j i m a«, dramatsku ilustraciju Bukovčeve zavjese, koju štampa istog dana »Obzor«, a izlazi i u zasebnoj knjižici.

Inače se priključio hrvatskoj »Modernoj« i istupio s drom Dežmanom iz odbora »Matice Hrvatske«; piše u sve beletrističke listove, no glavni je suradnik Vukelićeve »Hrvatske smotre«, ponajviše kao kritičar i kazališni recenzent (pseudonim »Vanja«). Biran je i u odbor Društva hrvatskih književnika, iz kojega je također poslije istupio.

God. 1906. dne 10. ožujka izlazi na pozornicu njegov psihologijski dramolet »S u j e t«. Donosi ga »Savremenik« iste godine u svom prvom godištu, a malo zatim i dramu u četiri čina »P r o k l e t s t v o«, koju je napisao zajedno s Andrijom Milčinovićem. Cenzura je prikazivanje iza več nekih pokusa zabranila, a posebna je knjiga (s prologom A. G. Matoša) izišla god. 1907.

God. 1908. izabere ga kotar Otočac zastupnikom stranke prava. (Govori: lička željeznica, otočki vodovod, pasivno izborno pravo profesora).

God. 1909. izdade »H a s a n a g i n i c u«, dramu u tri čina, u stihovima. Prikazana je prvi put 9. siječnja, a štampana iste godine u vanrednim izdanjima »Matice Hrvatske«, od koje je i drugo izdanje, dok je treće priredila knjižara St. Kugli-a. Prevedena je na njemački i češki, a nagrađena Demetrovom nagradom za g. 1909. — Iste godine izvodila se njegova božična priča »Z l a t o k o s i k r a l j e v i ć« (21. prosinca), spomen na preminulog jedinca a po motivu Andersenove Majke, koja traži svoje mrtvo dijete. (Štampana je tek po jedna slika u »Hrvatskoj smotri« i u osječkom almanaku »Mi«).

God. 1910. prigodnica »24. s t u d e n o g a 1860.«, u spomen 50-godišnjice hrvatskog jezika na zagrebačkoj pozornici, prikazivana je po odredbi cenzure samo jedan put (24. studenoga), a izišla je u Lunačekovu »Vijencu« iste godine, kao i u zasebnoj knjizi »V a n s t u đ i n c i m a«. Tad je već pridijeljen kr. hrvatskom zemaljskom kazalištu kao lektor hrvatskog jezika, obavljajući i dramaturške poslove; u tom je svojstvu pisao kazališne predobjave i referate (u »Narodnim Novinama« i »Savremeniku«), prevodio i priređivao komade za scenu (kao na pr. »Lajtmanušku deputaciju«), uređivao »H r v a t s k u p o z o r n i c u« i napisao knjigu »P e d e s e t g o d i n a h r v a t s k o g k a z a l i š t a«, držao konference (o Nemčiću i Vukotinoviću, te o Ferdi Beciću) itd., dok je još prije pisao manje proslove (50-godišnjica prve predstave »Graničara«, Štrossmajerovoj proslavi i dr.), nekrologe, svečane spomen-članke itd.

God. 1911. napisao sa Zvonimirom pl. Vukelićem komediju u tri čina »H r v a t i n a K a r p a t i m a i l i g o s p o đ i c a o d t e l e f o n a«, prikazana prvi put 18. travnja, a nigdje štampana.

Iste je godine napisan »B a n o v i ć S t r a h i n j a«, drama u tri čina, u stihovima, prikazana prvi put dne 4. veljače 1912., u knjizi je izišla god. 1913.

God. 1913. »C a r D u k l j a n i n«, drama u četiri čina, prikazivana najprije u Splitu (u listopadu) a onda u Zagrebu (6. prosinca); zasebna slika u stihovima »S m r t c a r a D i o k l e c i j a n a« izvodila se javno noću na peristilu carske palače uz katedralu. Ta je slika štampana u Splitu, dok je dramu cara Dukljanina prihvatila za štampu »Matica Hrvatska«. — Dramu po posmrtnom nacrtu Silvija St. Kranjčevića »Z a d r u g o g a« nije dopustila cenzura, a nije ni štampana.

U ove posljednje godine padaju i njegove radnje u Matičinu »Kolu«: »B o g, I s u s p r e d P i l a t o m« i »N e z n a n i k r a j«, koje s novelom »L j u b a v I v a n a I v a n o v i ć a« (u Strossmajerovu koledaru) i »M a j - k o m B o ž j o m« (u Lunačekovu »Vijencu« g. 1912.) te ranijom crticom »N a š a m a l a L j e r č i c a« (u »Prosvjeti« god. 1905.) čine vezu s — »Dahom«.

Od naučnih je radnja njegove »H r v a t s k e p r i p o v j e d a č e«, štampalo Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora već u tri izdanja, tu su obrađeni za mladež: Šenoa, Tomić, Jurković, Kovačić, Kumičić, Tordinac, Korajac, Kozarac, Novak, Gjalski, Mažuranić, Turić, Draženović i Leskovar. Od šaljivih crtica štampala je Humoristična biblioteka: »K o d s e d m o r i c e« i »T r z a n j e«; druge su razasute kojekuda. Posljednja je šaljiva izašla u Beogradskim novinama (»J o s i p, s i n J a k o v l j e v, u p r a v i t e l j a p r o v i z a c i j e u M i s i r u«) a ozbiljna u Ženskom svijetu (»M a j k a«). Piše u nevolji i za djecu priređivajući i omanje stvari, a za svu publiku uredio prvi koledar Ćirilo-Metodskih zidara. Predgovor je napisao pjesmama seljaka Mije Stuparića i nedavno »N e č i s t o j k r v i« Bore Stankovića.

Pjesama ima malo, više — polemikâ (književnih: s drom. Tućanom, prof. Pasarićem, drom Dežmanom, Milčinovićem, drom Livadićem, drom Drechslerom, Marjanovićem, A. G. Matošem itd.), no sa svima se »protivnicima« poslije izmirio i uopće se smirio. Nadgrobne je govore govorio Evgeniju Kumičiću, Vjenceslavu Novaku i Franji Galoviću; (njegovu nadgrobnu besjedu Andriji Fijanu govorio Josip Štefanac). Predavao je u Društvu hrvatskih književnika, Hrvatskoj čitaonici, Gospojinskom klubu, Katoličkom kasinu, Klubu učiteljica, kod Braće hrvatskog zmaja, u osječkom klubu, hrvatskom kazalištu, gradskoj vijećnici i dr. (Većinom književne i kazališne teme).

God. 1914. (u travnju) polazi dramaturški tečaj u Jeni.

Mobiliziran od prvoga dana rata — koji ga je zatekao baš usred dramatiziranja Mažuranićeva »Č e n g i ć - a g e« — kao pučko-ustaški poručnik u rujnu g. 1914. na ratište u Srbiju (vidi podlistke u »Hrvatskoj«) i oboliviši u streljačkom jarku vraća se listopada iste godine, da preuzme zapovjedništvo odjela za osiguranje željeznice Karlovac. U svibnju god. 1916. dolazi u Beograd c. i kr. Vojnoj guberniji kao nastavni referent. U ožujku god. 1917. preuzima uredništvo »Beogradskih novina«.

Za sve ovo vrijeme izrađuje na prekide svoj raniji sujet, koji je ratom dozrio i bio najprije nazvan »J a v« (u »Savremeniku« o. g. gdje je izišla skica prvog prizora) a kasnije premetnut u zvučno »O b j a v l j e - n j e«, koje evo izlazi krajem g. 1917. prvi put na svijet. U njem je proširena osnovna ideja »Daha« i mnoge su noći probdivene nad njim«.

Ovu autobibliografiju valja popuniti slijedećim djelima.

Prilikom stote godišnjice rođenja Vatroslava Lisinskoga, autora prve hrvatske opere »Porina«, napisao je Ogrizović »N e p o z n a t«, sliku prošlog vijeka u jednom činu. (Savremenik 1919.) U ovoj je drami prikazana sva patnja mladog i genijalnog umjetnika Lisinskoga.

G. 1919. prikazivana je drama »S m r t S m a i l - a g e Č e n g i ć a«, u kojoj je Ogrizović dramatizirao tako uspješno Mažuranićev epos, da se ni jedna boja nije izgubila.

U posljednjem djelu »V u č i n a« (drama u tri čina, Zagreb 1921.) crta lik starog seljaka, koji fizičkom snagom i neslomljivom voljom otima od svog sina djevojku Stanu.

Iste godine u travnju prikazivana je prigodna Ogrizovićeva drama »U Bečkom Novom Mjestu«.

God. 1925. je za proslave 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva u hrvatskom kazalištu prikazivana Ogrizovićeva prigodna igra »V a n s t u - đ i n c i m a, 24. stud. 1860«.

Ogrizović je pisao libreta: »L o p u d s k a s i r o t i c a« (uglazbio Vilhar) »M i n k a« (uglazbio Franjo Lhotka), »H a s a n a g i n i c a« (ugl. Lujo Šafranek-Kavić.)

K povijesti zagrebačke scene pripadaju: »P e d e s e t g o d i n a h r v a t s k o g k a z a l i š t a« (1860—1910), (Zagreb 1910) i »P e d e s e t g o d i n a h r v a t s k e o p e r e (1871—1921), (Zagreb 1921.). Znatan je Ogrizovićev kritički i dramaturški rad (»Savremenik«, »Hrvatska Smotra«, »Dom i svijet«, kojemu je bio i urednik i dr.)

»T a j n a v r a t a« naslov je Ogrizovićevoj zbirci od 7 novela, koje je Ogrizović poredao hronološki.

»Naša mala Ljerka« (Prosvjeta 1905.), nježna je reminiscencija na svoju kćerku, kojoj otac prikazuje prvi susretaj s njezinom majkom, a svojom ženom.

Najljepšu Novelu »Bog« (»Kolo« Matice Hrvatske 1908.) donosimo u ovoj knjizi skraćenu prema redakciji Ogrizovićeva prijatelja Zv. pl. Vukelića (poznatog pod pseudonimom Zyr Xapula).

U noveli »Isukrst pred Pilatom« (»Kolo« M. H. 1910.) prikazan je čovjek, koji traži istinu u ženi, u sebi, u narodu, smrti. No smrt je beznadna i prazna, a prava istina nije na zemlji, nego u nebeskim visinama, među zvijezdama. Tamo je veliko Isusovo oko, koje je gledalo Pilata, a u njemu je prava istina. Tako se smirio čovjek.

U noveli »Neznani kraj« (Kolo 1912.) opisana je ljubav, koja vuče njega u vječnost«, u neznani kraj kamo je otišla i ona.

»Majka Božja« (Vijenac 1912.) moderna je legenda, u kojoj se riše tragika jednog braka i iluzije bračnih drugova o nekoj božanskoj misiji.

U noveli »Ljubav Ivana Ivanovića« (Strossmayerov kalendar 1912.) ocrtana je nesretna bračna veza s prijateljevom udovicom.

Tužna je pripovijest »Majka« (»Ženski svijet« 1917.). Sin joj je poginuo u ropstvu od tifusa g. 1915. Pokopali su ga u skupni grob u Nišu kod Ćele-kule. Majka je pohodila njegov grob i podigla mu spomenik. Njezini se uvijek bojali, da će sebi štogod učiniti od tuge. Tako je i bilo.

Izmolila je nekako putnicu za Niš i počinila od tuge samoubistvo na njegovu neznanom grobu, da se opet sastane sa svojim jedincem onkraj groba.

Ogrizović je umr'o u rujnu 1923. Sav hrvatski narod ožalio je iskreno preranu smrt svog velikog sina.

3. Karakteristika.

Milan Ogrizović je najveći majstor dramatske tehnike među našim dramatičarima. Ima prirođeni scenski zor, kojim vidi i najneznatnije dramatsko zbivanje. Ogrizović je najaktivniji i najaktualniji naš dramatičar, koji je »inžinirstvo« drame naučio u Ibsena. Svojim dramama doživio je uspjeh u tuzemstvu, te u Češkoj i Poljskoj.

Kao pripovjedač je Ogrizović svakako manje poznat. Pripovijesti su mu pune intimne mistike i opisa najsuptilnijih duševnih stanja, te ih s užitkom može čitati samo aristokracija duha.

BOG.

Spomen iz djetinjstva.

Moj je pokojni ujak bio župnik u selu Zadolju na Krajini blizu bosanske međe. U njega sam sproveo one prve godine djetinjstva. On me je prvi učio, da ima Bog i da se taj Bog ne vidi, ali da se katkad javlja ljudima i među ljudima. On je to govorio sa žrtvenika, a ja ga nisam pravo razumio. Uvijek sam mislio, da ću kad vidjeti Boga bilo ondje otraga iza žrtvenika, iza svetog Franje, bilo u našem vrtu između jabukovih i kruškovih stabala, bilo pak noću na mjesečini, kad bijeli tamno-srebrni oblaci tihano zaplove nebeskom pučinom nad mračnim gorama.

Jedne noći — sjećam se — nisam mogao spavati, pa sam došao k prozoru, klekao uza nj i dugo molio Boga da mi se pokaže. Žmirio sam kroz sklopljene ruke u daleki veliki oblak sve očekujući, da će se iza njeg pomoliti Bog i govoriti sa mnom kao ono s Mojsijem, Saulom i svetim Pavlom, kako sam to u bibliji učio. No nije ga bilo — i ja sam sjetan legao u krevet misleći, da će mi se bar u snu javiti. Ali nije mi došao ni na san.

Već sam htio ujaka o tom pitati, ali — Bog mu prostio! — on je bio neke čudne ćudi. Većinom otresit i mrk, malo je govorio sa mnom, a i tad je on prvi počimao, a ja se nisam ufao ništa priupitati, samo da se na me što ne otrese. Kad me mati izgrdi ili makar i istuče, to meni nije ništa, ali kad ujak samo jednu oštru reče, meni odmah suze na oči i sav se zagrcam. Odlučio sam dakle ne pitati

ništa — osobito kod takve stvari, koja se tiče Boga — nego ću, mislio sam, čekati, dok on jednom sam o tom počne.

Međutim desilo se nešto, u čem sam i bez ujaka — ako ne vidio — a ono osjetio Boga među ljudima i tako razumio ono, što je on sa žrtvenika propovijedao. Bar tako mi se činilo.

Od to doba prestao sam izgledavati Boga u oblacima i nad gorama. Tražio sam ga u očima ljudi i nalazio više puta, makar samo na čas, makar samo kao odbljesak daleke, svijetle zrake.

No prvi put je bilo to tad u djetinjstvu — u jednoj trošnoj seljačkoj kućici, a na bolesničkom logu...

Jednog naime kišovitog jesenjeg dana pred »plovanijom« — tako tamo zovu župni stan — stala kola. Nekakvi slabi konjići jedva se uzverali uz brijeg, pa zastali kao ukopani pod onom našom malom kruškom. Prokisli su dobro i sve se iz njih pušilo. Seljak skočio s kola, izvukao ispod sijena otraga iz koša gunjeve, pokrio konje, dao im nešta sijena, da pregrizaju, a onda se stao otresati od kiše i od sijena — sve i kapu i zobunac — zalupio nekoliko puta teškim opancima po mokroj tratini, pa pošao prema »plovaniji«.

Ja sam odmah, čim je kiša malo prestala, izišao iz kuće i gledao, nije li koja kruška pala, da je ne bi tko prolazeći cestom prije mene uzeo. Mi smo osim one male dolje imali i veliku staru krušku tik pred vratima — mahovina joj je već bila po deblu — a svake su godine obadvije dobro rađale. Kako je bio jak pljusak, napadalo ih dosta. Ja sam ih sve onako mokre i od pada raspucane metao u džepove i u njedra, a koja je osobito lijepa, otarem je o odijelo i zagrizem u nju. Uprav ja tako — kad eto onih kola!

Bit će sigurno bolesnik, pa ujak mora k njemu! Ovo nekoliko dana, otkad su učestale kiše, uvijek netko oboli ili u našem selu ili pod gorom. Ujak se redovito s početka i nasrdi — jer zna, da ga više puta i za malu bolest zovu, ali onda ipak ide. Katkad i mene zovne sa sobom. Bože moj, hoće li me i danas zovnuti? Ništa to meni, što je kišovito i oblačno — samo da se vozim!

Dok ja tako pod kruškom čekam i premišljam, čujem naglo iz ujakove sobe njegov jaki, oštri glas, gdje me zove imenom. Od veselja skočim — ne marim, što mi kruške stale ispadati — i za čas se stvorim pred njegovom pisarnom, na kojoj su bila otvorena vrata, a uz njih onaj seljak s kapom u ruci. Ujak mi mahnu rukom, da čekam, a zatim je dalje gledao po izdrtom već i starom imeniku župljana, a ja sam odmah prepoznao taj stari imenik, to je od sela Maljevca. U duši sam se poveselio: hvala Bogu, ići ćemo u Maljevac.

To je tamo pod gorom; vozit ćemo se podrug sata tamo, a podrug natrag. Krasno!

— Koja je to Lulić? — okrene se moj ujak seljaku.

— Kata... Kata Lulić, gospodine!

— Kata! Koja Kata, magare? — izdere se. — Tu su tri Kate. Jedna je Jandrina, rođena godine 1878.

— To je curče, molim vas... A ova, što je bolesna, to je stara Kata.

— Josina?!

— Ne, molim vas! Joso sam ja. To je moja. Nego ova — ovo je moja strina. Pokojnog Marka — znate li — onoga, što no ga zvali »šaran« — proiznese taj Joso sve okrećući u rukama kapu od neprilike. — U mojoj je, znate, kući — i eto sve ljeto groznica... pa groznica... ova dva dana jedva i govori i onda ja posudio konje...

— Šuti, šta tu sad?... Dakle Markova! Tako si mogao odmah reći, smetenjače! Tu je Kata Markova, rođena godine 1828., prvi put udata Markovac u Donjoj Tuzli, dovedena iz Bosne 1863.

— To je, to je, molim vas.

— Hajde — okrene se ujak k meni i zaklopi knjigu — spremi se! A mogu li ti konji odmah? upita Josu.

— Mogu, gospodine, odmah... mogu. Počinili su dosta u Zečjaku, dok se onaj veliki pljusak spustio. A nizbrdo je...

Moj ujak pogleda kroz prozor na nebo, koje se nešto vedrilo, i stane skidati kućnu haljinu, da se presvuče. Joso je izišao, a i ja sam našao svoj ogrtač, pa se obukao, da mi ne bude putem studeno. A onda sam brzo našao i pripravio, što trebamo. Izvadio sam torbu za sveto ulje i zvonce, pripremio sam za ujaka gornju košuljicu, »stolu«, i »kvadrat« za glavu i »ciborij« za sveto tijelo. Kad je ujak došao u sakristiju, bilo je već sve pripravljeno. On se — bez i jedne riječi — obukao, a onda smo pošli do glavnog žrtvenika.

Kleknuo sam dolje, a on se uspeo na žrtvenik, prignuo koljeno, izvadio kalež sa svetim hostijama i jednu uzeo, pa stavio u »ciborij«, koga je objesio oko vrata, a onda opet kalež spremio i opet prignuo koljeno. Ja sam pozvonio, a on se okrenuo i blagoslovio me. Onda sam ja išao naprijed, a on za mnom kroz sakristiju, gdje se je zaogrnuo kaputom, a ja sam sveudilj zvonio uzevši sa sobom torbu sa svetim uljem. Kad smo izašli van iz crkve i pošli prema kolima, onda sam ja još jače stao zvoniti, veseleći se, kako taj nešto otužni zvuk odjekuje po našem voćaru i čuje se zacijelo dolje u selo, jer je zrak miran, pa ni lišće — od kiše mokro — ne miče se. Svi će čuti i svi

će znati: idemo bolesniku. Moje veselje, dok sam sam sa zvoncem prolazio, teško je opisati.

Na vrata »plovanije« izišla moja mati, pa kleknula na prag. Ujak blagoslovio i nju. Kad smo je minuli i primakli se kolima, vidim, da ona hoće k meni, kao da će mi nešto kazati — ali ja znam: ona će mi sigurno reći, da pazim na se, da se čuvam u kolima i takove stvari — pa sve odmičem od nje i okrećem glavu. Ne ću ništa da čujem. Ta ja sam u službi!

Ja sam sjeo zajedno s Josom na široku vreću sijena, ali se nisam okrenuo tamo s njim prema konjima, već ovamo prema ujaku, koji se smjestio u pleteni koš, pun sijena, na koji je Joso metnuo one gunjeve s konjâ. Ja zvonim još uvijek i rado bih nadglasao lomot kola, koja su drndala o kamenje i grabe stare one ceste podno naše kuće. To ja moram još zvoniti, jer su između onih oraha kuće, pa da ljudi čuju. Neki su već ispred kuća klekli između trnja na cestu, a neki gore na visokim kućnim vratima poklečali uz prag. Najviše je ženâ, a ima i djece, pa se natiskala između starijih; po koje i padne.

Kod groblja sam uzeo zvonce u lijevu ruku, a desnom se prekrstio, — baš ispred kapelice, — a kad smo i groblje prošli, onda mi je ujak mahnuo rukom i ja sam istom pravo pogledao ujaka. On je jednako držao u ruci sveto tijelo i molio. Oči su mu bile sklopljene, pa se činilo, kao da spava — tek usne su mu se micale. Na njegovu licu nije bilo ništa mrko, ništa onako nemilo kao inače i ja se ga taj čas nisam bojao. Djetinjom vjerom i pobožnošću nisam više gledao onc na njegovim grudima kao »ciborij«, nego kao Boga. Ipak — još nisam osjećao blizinu toga Boga.

Nad nama su se bili razagnali oblaci i razilazili tamo za mrku goru, prema kojoj smo se vozili. Nebo je bilo svijetlo i meko. Konji su korakom išli, a Joso ih je morao po više puta oplesti bičem i doviknuti im »hijo«. Meni je bilo nekako nespretno sjediti na vreći. Namještao sam se polagano, ali badava; sve sam više upadao u sijeno, a noge mi se skučivale. Najvolio bih Josi reći, da stane, pa da mi popravi — jer i on je nekako i sam upao, pa se navalio na me — ali opet bojao sam se, da tim ne narušim mira u našim kolima i ujakove molitve. »No, pa sve jedno«, pomislim, »strpjet ću se još do Kraljevca. Šta za to?! Glavno je da se vozim«.

Napokon smo iza dugotrajnog drndanja — da mi je već prošlo veselje na vožnju! — došli do prvih kuća u Maljevcu. Ma da su mi se već noge umrtvile, skupim se nekako, potražim zvonce u torbi i stanem zvoniti. Kod treće već, četvrte li kuće ustavi se — hvala

Bogu! — Joso. Iz kuće, trošne i neizgledne, izišli ljudi i žene, a tako i iz susjednih kuća. Neki su nam pomogli izići, a drugi su već poklecali što po zemlji, što po kamenju, što po nekakvim gredama kraj kuće. Mi smo preko klizavih i trošnih stepenica ušli u kuću, koja je bila tako niska, da ujak malo te nije udario glavom u dovratnik. Ljudi su nas svi upratili u kuću i natiskali se oko nas, a ja sam prestao zvoniti.

Uz samo ognjište podno zadimljenih naćava ležala na trošnoj slamnjači — kao da bi na goloj zemlji — stara ženska sva izmučena i suha, da su joj se sve kosti vidjele. Veliko siromaštvo opažalo se odmah u tom uskom prostoru, koji je bio svojom desnom stranom namijenjen za ljude, a lijevom za životinje. Nekakva greda upoprijećila se lijevo i branila onim dvijema kravama, da ne iziđu. Krave su pregrizale iz jasala, a između njih trčkalo malo bijelo tele uplašeno od ljudi, što su stajali na onu gredu. Od te se strane osjećao jak vonj gnoja. — Na ognjištu je umirala cjepanica dogarajući, a nad njom je visio mali kotlić. U uglu zdesna bile su nekakve vreće i hambar — šta li — a iza njih prislonjene ljestve na tavan.

Starica se malo kao pridigla podbočivši se laktom, no onda opet polegla. Plahta, kojom je bila pokrita bila je čista i bijela — to je valjda zbog nas, pomislio sam ja — a s isto tako bijelim i čistim stolnjakom bio je pokriven mali i okrugli stol na tri noge, a na taj je metnuo ujak »ciborij« sa svetim tijelom i sveto ulje, što sam ga ja iz torbe izvadio.

Ujak je najprije izmolio neku kratku molitvu, a ja sam na kraju odlučno i odriješito istim glasom kao i on odrezao: »Amen!« — tako da su neki od onih blizu mene s počitanjem pogledavali u me, a meni je to godilo.

Sad je imala doći na red ispovijed. Ujaku su rekli, da je starica gluha, pa da će morati nešto jače govoriti, kad je bude ispovijedao. Ujak nam dade znak, da odemo, i mi svi stanemo izlaziti iz kuće odmičući sve dalje prema obližnjoj tratini, samo da ne trebamo ništa čuti.

Ljudi su razgovarali o onoj starici, kako je već prvu noć zamirala, a kako će ovu noć za sigurno umrijeti. Do mene je dopirao nejasan glas moga ujaka, koji je nešto vikao i slabi glas starice. Jedanput sam jasno razabrao, kako ujak pita: »Jesi li — krala?« a ona slabo i kao razbijeno odgovara: »A? — Kako?« — »Krala — jesi li?« — »Nisam . . . nisam . . .«

Dugo je trajala ta ispovijed. Kad smo se vratili ležala je starica gotovo nepomično na krevetu, no ne kao prije već nekud posve smirena. Na licu joj je blagi, spokojni izražaj, a oči su bile zaklopljene kao u snu. Tiho je disala. Na ognjištu je bio od one cjepanice samo ugarak bez vatre, a ono malo bijelo tele veselo trčkalo oko krava i smirilo se istom onda, kad se kuća napunila ljudi, žena i djece. Sad je bilo još više ljudi tako, da se vrata nisu mogla ni zatvoriti. Djeca su se proturavala naprijed, a ja sam ih sustavljao. Onda smo svi kleknuli; ja pred svima, tik do ujaka.

Do mene je klečala jaka ženska s malim djetetom u naručaju; to je dijete počelo plakati, a žena ga mirila. Ja sam priredio na stolu posudice sa svetim uljem, a uzeo sam u ruke zvonce.

Kradimice sam pogledivao staricu, koja kao da već nije osjećala nikakve boli, nego u vedrom miru nešto očekivala.

— Pomoć naša u ime Gospodina — počeo je moj ujak mekim, mirnim i blagim glasom, kako ga dosad još nikad nisam čuo. Jedva sam ga i prepoznao — ta kano da je i zadrhtao.

— Koji stvori nebo i zemlju — odvraćam ja istim glasom u velikoj tišini oko sebe. Oko mi se ne miče sa starice, kojoj kao da su oči sve dublje upadale u očnice. Obuze me tjeskoba. Zaboravim na zvonjenje i na ono veselje, s kojim sam išao ovamo. »To je dakle smrt?!« pomislim i stresem se. Prvi put je tako blizu vidim.

— Bože usliši molitvu moju!

I vapaj moj k tebi da priđe!

— Gospodin s vama.

I s duhom tvojim.

— Pomolimo se!

Svi smo tiho, samo se čuje glas mojega ujaka, kako moli. Onda je uzeo »ciborij« i nakon što sam ja tri put zvoncem dao znak za udaranje u prsa, sagnuo se k starici i drhćućom je rukom pošao pričestiti.

Ne mogu razabrati lica staričina taj čas. Ono se rasjalo sve, a na oku se javila suza. Ja sam poniknuo glavom i zažmirio kao ono onda one noći na mjesečini, kad sam htio vidjeti Boga. Nisam ga ni sad vidio, ali sam imao potpuni osjećaj, da je on sad tu, da je sašao i starici i meni i ujaku i ovim ljudima i ženama oko nas, i onomu djetešcu u naručaju majčinom, pače i onim kravama i malom bijelom teletu, kao ono onda u Betlehemskoj štalici.

Kratak čas je trajao ovaj osjećaj. Ljudi su počeli ustajati, ujak je još nešto kratko izmolio, a onda podijeli sveto ulje, i to žureći se,

jer je bolesnica bila jako slaba. Ja sam mu pomagao — a on je zatim skinuo sa sebe bijelu gornju crkvenu košulju i »štolu«, sklopio »kvadrat«, a iz torbe izvadio šešir, doviknuo ženi »S Bogom«, izišao na vrata i tu zapalio cigar ostavši malo s ljudima u razgovoru.

Njegovo je lice postalo opet obično. Ja sam teškom mukom htio u duši svojoj povratiti onaj njegov prijašnji izraz u licu, — ali nisam mogao. Kamo je otišao? Kamo je otišao? Kamo je uopće nestao onaj od čas prije osjećaj o Bogu? — Ja sam se snuždio. Što je to bilo malo prije?

Ujak im je posve ravnodušno govorio, kako će starica sigurno još prije mraka izdahnuti; razgovarali su zatim o njezinom pogrebu, onda prešli na ove kiše, na ljetinu i druge stvari. Zatim se ujak oprostio od ljudi.

A gdje je onaj osjećaj o Bogu? — pitao sam se ja sveudilj — pa mi se na čas pričini, da sam valjda samo ja to oćutio. A kako da njega pitam, da li je i on osjetio?

Ne, ne! To sam valjda samo ja oćutio — ja i starica.

I opet smo bili u kolima. No sad nijesam sjedio s Josom sprijeda, nego s ujakom otraga u košu. Tako mi je on već jednom razložio, da onda, kad nosi sveto tijelo, nije u redu, da s njim zajedno sjedim. Natrag — to je šta drugo!

Ja sam šutio i nisam se ufao, da ga išto upitam bojeći se, da se na me ne otrese. I tomu zabavljao sam se uvijek s mislima o onom času, kad se starica pričešćivala. — Nije mi baš ni trebalo razgovora s njim.

Meni su se misli neprestano vraćale na onaj čas. Što je ono bilo? Je li uistinu Bog? Bio je, bio je. Ta ono lice staričino, to je nezaboravno. Kad smo ušli, bila je sva izmučena, mrka, a poslije — kad se ispovijedila — tako spokojna i vedra. To se njoj javio Bog.

Grijesi!

I tad se sjetim, kako je gluha i kako je mučno odgovarala na ujakova pitanja.

— Ja sam čuo, kad je starica rekla, da nije krala ... — javim se ja posve nehotice i odmah požalim, jer sam obično kod ujaka nastradao, kad sam sâm započimao razgovor.

— Šta? — otrese se ujak na me i pogleda me, da sam ga se upravo uplašio. — Nisam li ti, nesretni sine, rekao već jedamput, da su to ispovijedne tajne, pa ti, ako si šta čuo, moraš se učiniti, kao da nisi čuo. On pak još o tom govori ... Bljezgan nekakav!

U meni zamrla duša. Još se jače skutrim u svoj ogrtač i odmaknem se od njega. Na oku sam osjetio suzu, ali sam je brzo utr'o. U grlu me je nešto peklo — a u prsima stezalo. Zar je ovo isti ujak od malo prije? I gdje, gdje je onaj Bog? Zar se samo na čas javlja?! I je li se uopće javio?

Je li se uopće javio? — ponavljao sam snuždeno. Na čas mi se činilo, da nije bilo ničesa, jer, koliko se god naprezao onoga časa i onoga osjećaja nisam više mogao nikako vratiti, kao što se za tmurnih dana ne može jasno povratiti u duši osjećaj sunčeve zrake. — A starica negdje već i umire, dok se mi vozimo, i njezino je lice još vedrije, još ljepše ...

Do kuće više nismo progovorili ni jedne riječi.

XXII.

AUGUST ŠENOA.

1. Životopis.

August Šenoa starinom je iz češke porodice, koja se dovodi u svezu s prezimenom »Šejnoha«, (djed mu se negda potpisivao »Scheynoha«). Otac mu je Vjekoslav došao iz Beča g. 1830. u Zagreb biskupu Alagoviću za slastičara pa ostao i kasnije kod nadbiskupa Haulika i oženio se Terezijom pl. Rabačevom iz Ugarske od porodice slavenskoga izvora. Iz toga se braka rodio August Šenoa dne 14. studenoga god. 1838. u Vlaškoj ulici. Svršivši pučku školu u desetoj godini izgubi ljubljenu majku, koja mu je u prvo djetinje doba čitala pjesme iz strane, poglavito iz njemačke književnosti učeći ga deklamaciji, u kojoj je poslije bio tako vrstan; no nesamo od majke, već i od oca primao je mladi August pobuda za lijepu knjigu. Za onih burnih godina pošalje ga otac rodbini u Pečuh, gdje je svršio prvi gimnazijski razred na koncu srpnja godine 1850., a drugi i ostale u Zagrebu. Prve četiri godine bio je još hrvatski jezik nastavni, no u šestom razredu već je bio pretegnuo njemački jezik. Ali unatoč germanizacije pod tuđincem ravnateljem Premrù-om ipak se sve više budila u omladini hrvatska svijest zaslugom profesora: Antuna Mažuranića, Vebera, Mesića, Torbara i Katkića. Uzmemo li k tome, da je mladi i zanosni Šenoa uz ovake učitelje pohodio još i preporoditelja Ljudevita Gaja posuđujući iz njegove knjižnice stare hrvatske pisce, onda ćemo razumjeti njegovo opiranje u šestom razredu gimnazijskom, kad nije htio dugo odgovarati novo uvedenim njemačkim jezikom. U ono đačko doba pada i njegov ferijalni put u Mletke i Sloveniju, kadno su prvi put zaromonili njegovi stihovi, i ako još mladić. To je onaj »vijenac soneta«, započet g. 1855., a dovršen g. 1857. Od toga puta jekne koja uspomena i u kasnijim radovima, a naročito u pripovijesti »Karamfil s pjesnikova groba« (od g. 1879.). Ta novela je odjek pjesnikove ljubavi spram braće »preko Sutle«. Gimnaziju je — uvijek kao odličan đak — svršio g. 1857. i naučio uz propisane nauke još francuski i talijanski jezik, a i risanje, što mu je i poslije vrijedilo, kad je kod romana i novela olovkom risao glavnija lica, da ih ne pomjeri ili zaboravi.

— Svoje đačko doba prikazao je Šenoa u »Književnim pismima«. (»Vijenac 1879.) — Ne dobivši pitomačkoga mjesta u orijentalnoj akademiji bečkoj, premda je načinio prijamni ispit, dade se na pravne nauke i svrši dva tečaja u Zagrebu, a ostale u Pragu, za kojim je gradom kao za žarištem slavenske misli već davno čeznuo. Tu se upoznao s prvim ljudima iz političkoga, književnoga i umjetničkoga svijeta (Gregrom, Janom Nerudom, Halkom i dr.), pa kako je sve disalo novim, svježim životom nakon pada apsolutizma, a Šenoa osjećao snagu svoga pera — dade se on sa svom dušom na književni, u prvom početku publicistički posao i ostavi misao, što su mu namjenjivali njegovi, da bude naime danas sutra profesorom prava. Marljivo je pisao članke kulturnoga i političkoga sadržaja za »Pozor«, koji je baš počeo izlaziti (g. 1860.), pa se njegovi praški listovi mogu držati prvim hrvatskim fejtonima. Uzato je slao pjesme u »Naše gore list« (Hrvatulje i dr.), u Leptira, Slavonca — većinom s pseudonimom Veljko Rabačević (po majčinu imenu) — a u isto je doba radio za češke listove »Narodni listy« i »Zlata Praha«. Već se u prvim radovima njegovim opaža humoristička žica i lak, duhovit stil, a druženje sa slavenskim prvacima davaše mu šire poglede, kao što je uopće boravljenje u Pragu probudilo na život mnoge klice Šenoina talenta. Neki s pravom vide u onom prvom Šenoinu novinarskom radu zametke kasnijemu snažnom razvoju njegovu u kritici, satiri i — historijskom romanu; mladi širitelj ideja slobode i ustavnosti našao je kasnije na širokom polju romana maha i poleta svojim osjećajima, ali je našao i ustaljenosti u historijskim pogledima, koji su bili posljedak njegovih političkih nazora u mladosti. Godine 1865. ide Šenoa na poziv Lukšićev u Beč, da uređuje »Glasonošu« i »Slavische Blätter«, gdje je prevodio u njemački neke hrvatske pjesme, pisao o Trnskome i Preradoviću i dr. Početkom g. 1865. dovršio je svoju satiričku komediju iz zagrebačkoga života »Ljubicu«, a g. 1867. izlaze u Dragoljubu prva dva prizora započete tragedije iz povijesti polapskih Slavena »Slavke«; no dalje od tih dramskih pokušaja nije išao Šenoa, jer je u svojem radu bio više pripovjedačke negoli dramatske prirode. Godine 1866. eto opet Šenoe u njegovu Zagrebu, da uređuje u Pozoru »Listak« usavršujući hrvatski fejton i dotjerujući hrvatsku kazališnu kritiku prema iskustvu, što ga je stekao u Pragu i u Beču; tom je prilikom pisao i studije o hrvatskom kazalištu izdižući francusku klasičnu konverzacionu dramu protiv Demetrove sklonosti njemačkoj klasičnoj i romantičnoj dramatici. Uzato su u Pozoru stale izlaziti njegove većinom satiričke »Zagrebulje« s potpisom: Petrica Kerempuh. Godine 1868. za obnove gradskoga poglavarstva zagrebačkoga postade Šenoa prvim gradskim bilježnikom i oženi se Slavom pl. Ištvanovićevom iz Velike Gorice; od to je doba u službi gradskoj sve do svoje smrti primajući na prekide dio u upravi hrvatskoga kazališta, gdje je pokazao odlične vrline svoje. Hronologijski je to išlo ovako: godine 1871. postao je Šenoa velikim gradskim bilježnikom, g. 1873. gradskim vijećnikom i ostao to do smrti, a bio je više godina i gradskim mjesnim sucem; službenoga je posla bilo i odviše. U hrvatskom je pak kazalištu postao nakon odstupa Demetrova g. 1868. artističkim ravnateljem, a od kolovoza 1870. pa do siječnja 1873. bio dramaturgom; tu treba istaknuti, da je znatno unaprijedio glumačku vještinu, da je kazališni repertoar obogatio s više od 20 uzornih prijevoda

iz različitih književnosti (ponajviše iz pisaca sjevernoslavenskih, francuskih i — Shakespearea), započeo publikacije »Hrvatskoga repertoara«, izbora dramatičnih djela narodnoga hrvatskoga kazališta, a sudjelovao je i zborom i tvorom kod osnivanja hrvatske opere, za koju je osim toga preveo i udesio mnogo libreta.

Drugi mu je književni rad usredotočen oko Vijenca, komu je još od početka njegova (g. 1869.) suradnikom, a od g. 1874. sve do svoje smrti urednikom; baš Šenoa podigao je taj književni list do najveće visine. U preporođenoj Matici Hrvatskoj Šenoa je od god. 1874. odbornik, a od g. 1878. trajni potpredsjednik. U g. 1876. mjeseca travnja pada Šenoin put po gornjoj i srednjoj Italiji, a u g. 1878. smrt oca njegova. Nakon onoga velikoga potresa — 9. studenoga 1880. — izmorio se mnogo gradskim poslovima i procjenjivanjem štete, te je u veljači g. 1881. obolio na srcu, poslije od vodene bolesti, kojoj podleže dne 13. prosinca u 8.30 sati ujutru u Mesničkoj ulici broj 34. — upravo u času, kad je došao k njemu dječak iz tiskare »Narodnih novina«, da odnese rukopis, nastavak romana Kletve, što ga je s kreveta kazivao u pero svojoj ženi i 12-godišnjem sinu Milanu. Milan je hrvatski pisac, a drugi mlađi, Branko — hrvatski slikar. Dne 15. prosinca zakopali su Šenou na Mirogoju saučešćem svega naroda, a g. 1889. otkriven mu je spomenik, što ga je izradio hrvatski umjetnik Ivan Rendić. Godine 1901. o proslavi 400-godišnjice hrvatske književnosti otkrivena je na kući, gdje je Šenoa umr'o, ploča s relijefom glave njegove, što ju je izdjelao hrvatski umjetnik Rudolf Valdec. Godine 1921. proslavio je hrvatski narod 40-godišnjicu Šenoine smrti. Medju brojnim časopisima i dnevnicima, koji se sjetiše spomen-člankom A. Šenoe, ističe se »Dom i svijet«, koji je u redakciji pokojnog dra. Milana Ogrizovića posvetio čitav svoj broj ličnosti i književnom radu Augusta Šenoe.

2. Književni rad.

U bečkom su Glasonoši izlazile Šenoine pjesme (ljubavne »Posavke«) i prva mu novela »Turopoljski top«, kojoj je sadržaj uzet iz doba »povratka ustava« (g. 1860.), a prikazuje ljubav dvoje mladih ljudi iz zavađenih porodica u Turopolju — jedna je madžaronska, a druga ilirska — koje se ipak izmire domišljatošću staroga župnika; rodoljubnim osjećajem, poezijom seoske idile i prirodnim humorom odlikuje se prvi ovaj Šenoin novelistički pokušaj, a te će vrline prosjati još jače u kasnijim radnjama njegovim. U Glasonoši je izišla humoreska, upravo fejton »Blijedi mjesec«, prema istinitomu događaju.

U ljubavnim je pjesmama Šenoa iskren, prirodan, vedar i jednostavan, bistre čuvstvenosti, više puta šaljiv i obijestan (Zagrebulje), a manje refleksivan (Pokladna noć, Na poklade, Zimzelen). U patriotskima je snažan i retoričan, zanosan i jedar, lijepe i plemenite dikcije, pun originalnih figura (osobito poredaba i metafora), a što je glavno, provijava ih topao rodoljubni osjećaj, koji se često promeće u gnjev. (Klevetnicima Hrvatske, Budi svoj, Na Ozlju gradu, Glasna jasna, Munja od Gabele, Lanac, Grobovi Hrvata, Hrvat Bosni). Ritmom i srokom vlada bez muke, jer mu u uhu zuje još od onoga doba, kad je bio tako vrstan deklamator; zato mu se i mogu pjesme lijepo deklamirati. U pjesmama se njegovim osobito ističu povjestice ili pjesničke pripovijesti, ponajviše iz hrvatske prošlosti, jer je Šenoa bio epska pjesnička duša, pripovjedač, fabulator. U njima je najjače probuktio rodoljubni ponos sa slavne prošlosti, a u njima je mogao dati i maha svojemu osebnom umiljatom i originalnom humoru, kojim Šenoa začinja sve radove svoje, i ako epizodički. Taj humor nije u njega takav elemenat, da bi stvorio komediju, već je više nakit, začin. — Kao najljepše povjestice nesamo Šenoine, već uopće cijele naše književnosti, bit će i ostat će: Smrt Petra Svačića, Propast Venecije, Vinko Hreljanović, Zmijska kraljica, Fratarska oporuka, Kugina kuća, Kameni svatovi, Strmogled, Vilin prsten, Vivat constitutio, dok su isto tako vrijedne i ako pretežito šaljive: Opat i žetelica, Postolar i vrag, Kakvu Hrvati djecu jedu, Junaci gologlavci, Šljivari, Crnogorska štamparna, Brzojav itd. Nema Hrvata, kojemu ne bi bile bar neke od tih pjesama poznate. Izdala ih je Matica Hrvatska s pjesničkim uvodom Franje Markovića (g. 1882.), a neke (»Razne pjesme«, pod uredništvom Huge Badalića, g. 1892.) Hartmanova knjižarnica, koja je spremila cjelokupno izdanje (drugo) svih Šenoinih pjesama.

Pravu su lovoriku oko Šenoine glave svile njegove pripovijesti i romani. S njima je on prodr'o u najšire slojeve hrvatskoga naroda. Šenoa je upravo osnivač našega historijskog romana. U tom je pogledu značajna uistinu epohalna godina 1872., kad je u Vijencu izilazio njegov historički roman »Zlatarovo Zlato«, plod marljivih arhivskih studija i velike Šenoine stvaralačke snage; s tim se romanom otpočela njegova pripovjedačka slava. Jezgra je romanu tragična ljubav mladog velikaša Pavla Gregorijanca i krasne Dore, kćerke zagrebačkoga zlatara Krupića; protiv te su ljubavi Pavlov otac: silni gospodar Medved-grada Stjepko Gregorijanac, kao i ljepotica Klara Gruborica, vlasnica grada Samobora, koja otruje Doru, dok Pavao pogine u boju. Tu su još figure zagrebačkoga brijača i spletkara Čokolina, uskočkoga junaka Miloša Radaka i nezakonskoga sina Gregorijančeva: nijemaka Jerka. Uz romantični ljubavni splet dolaze još i političke borbe: parbe Zagrepčana s Gregorijancem, koga potkapa Tahi susjedgradski, pad bana Draškovića itd., ukratko: slika hrvatskoga javnoga života od g. 1574. do 1590., oživljena snažnim opisima historijskih momenata (kao spaljivanje slike poturice kanonika Filipovića, sastanak velikaša kod kanonika Vramca, gozba gradske gospode kod Krupića, burna rasprava u saboru, svečana instalacija bana Ungnada, juriš banskih četa na Samobor, deputacija građana kod bana, bojevi s Turcima, opisi tadanjega Zagreba, Samobora itd.). Osobito su Šenoi uspjeli nekoji tipovi iz staroga Zagreba, kao na pr. »paprenjarka« Magda, »literat« Ivan Jakopović, brico Čokolin, suban nakazni, ali odrješiti Gašo Alapić itd. A sve je to protkano živim patriotizmom i vrućom ljubavlju prema njegovu Zagreb-gradu, koga na koncu romana Šenoa apostrofira upravo himničnim zaglavkom.

Drugi mu je historijski roman »Seljačka buna«, a obrađuje događaje između g. 1564. i 1574. to jest: povod, postanje, tečaj i tragični konac znamenite seljačke bune pod vodstvom stubičkoga kmeta Matije Gupca, kao i velikaške razmirice Susjed-grada i Stubice. Početak je bune izrađen našire, epski, sama provala i konac kraće, dramatski. I ovdje su politički događaji prepleteni ljubavnom romantikom, samo što su ovdje

d v i j e nesrećne ljubavi: jedna iz seljačkoga svijeta, a narušava je nasilno silnik Tahi, koji oskvrnjuje djevojku Janu, dok je druga iz plemićkoga svijeta, a strada zbog razmirica između Heningovice i Tahoga. I u ovom romanu ima izvrsno ocrtanih kontrastnih tipova, iznad kojih se tragičnom uzvišenošću izdiže lik »seljačkoga kralja« Matije Gupca, i ako je to tek priprost seljak. Jednaka je snaga i živost piščeva u ovom romanu kao i u »Zlatarovu Zlatu«, pače je u idejnoj jezgri svojoj, kao i po predmetu, što ga obrađuje, »Seljačka buna« još veličajnija! — Treći je historijski, upravo kulturno-historijski, roman Šenoin »D i o g e n e s«, po nekima najveće djelo njegovo, a izišao je g. 1878. u izdanjima Matice Hrvatske. Historijski je kolorit vjeran (izrađen po Krčelićevim »Annuama« i izvornim gradskim ispravama), dok je glavno lice, bogati plemić i patriot Janković, »Diogenes«, — izmišljeno. Taj inteligentni i oštroumni Hrvat razbija spletke Nijemca Klefelda i Madžarice Baćanke, a to je i sva sadržina romana. Ovi naime tuđinci gramze za banskim namjesništvom u Hrvatskoj i svaki od njih hoće da dobije za zeta bogata krajiškoga časnika Pakića, a služe se pri tom različitim spletkama, koje osujeti Janković dovedavši Pakića njegovoj Ružici, a tuđince političkomu porazu, pri čemu mu pomažu patriotski plemići i čestiti građani. Među kulturnim slikama onoga doba ističe se osobito prizor zavjere hrvatskih rodoljuba, maskerada u Jankovićevim dvorima i glasoviti »Olimpski ceh«; pretežu slike iz gospodskoga svijeta, gdje je Šenoa pokazao osobitu eleganciju i duhovitost u dijalogu, ali ima i karakterističnih »purgarskih« tipova, kao na primjer bravar Magić, žena mu Kata, kći Marica itd. — Posljednji veliki historijski roman, s kojim je Šenoa legao u grob, njegova »K l e t v a«, izilazila je u lisku Narodnih novina, a potpuno je dovršena izišla u posebnoj knjizi g. 1882. Šenoa je izradio oko 700 stranica (s posljednjom riječi »Hrvat!«), a ostalih otprilike 200 dovršio je prema Šenoinoj osnovi prijatelj mu Josip Eugen Tomić. Obrađen je u »Kletvi« onaj znameniti hrvatski pokret na koncu 14. vijeka, upravo veličajna narodno-politička borba, kadno su hrvatski velikaši: zagrebački biskup Pavao Horvat, brat mu ban Ivaniš i vranski prior Paležnik, ustali protiv ugarske kraljice Marije i majke joj Jelisave i njihovih doglavnika Gorjanskih tražeći pomoći u bosanskoga kralja Tvrtka i u Napuljca — Karla Dračkoga. Uporedo s ovim velikim događajima teče svađa između Griča i Kaptola, koja se završuje crkvenom »kletvom«, interdiktom nad Gričem. Nesrećna ljubav Anđelije, Horvatove nećakinje, i mladoga Berislava Paležnikaršće sred tih burnih događaja kao plam kandila sred olujne noći; katkad se pače čini, da ta ljubav stupa u prvi red ispred prikazivanja velikih historijskih događaja, no to dolazi otuda, što Šenoa pišući u bolesti i pred smrt nije mogao potpuno provesti jedinstvo radnje i izgraditi onu arhitektoniku, kojoj se inače kod drugih njegovih romana (za ono doba!) divimo.

Uz ta se četiri historijska romana prislanja Šenoina historijska novela »Č u v a j s e s e n j s k e r u k e«, izišla u Vijencu g. 1875. Događaj je uzet iz početka 17. vijeka, kadno se uskočki junaci osvećuju generalu Rabati za nasilja njegova, što ih je činio po Senju tajnom pomoću Venecije i biskupa Talijanca de Dominisa. Snažno su orisani prvaci uskočki Martin Posedarić, Juriša Orlović i Đuro Daničić, a osobito se dojima zaglavni opis historijske slike: paljenje biskupova trupla u Rimu s potresnim refrenom »vanitatis vanitatum vanitas«, kojemu odjekuju valovi hrvatskoga mora s poklikom: »čuvaj se senjske ruke!« — Od novela valja još spomenuti s osobitom ljubavlju pisanoga »M l a d o g a g o s p o d i n a« (Vijenac g. 1875.), gdje su upravo vezane četiri novele oko staroga čudaka kapelana, »mladoga gospodina« iz Velike Gorice, koji ljude usrećuje lutrijskim zgodicima i šaljivim načinom izmiruje raznolike svađe; prva je pripovijest iz života turopoljskih i posavačkih seljaka, druga iz života hrvatske aristokracije za prvih decenija prošloga vijeka, treća iz aristokratskoga i građanskoga svijeta od g. 1820. do g. 1850., a četvrta o posljednjim danima »mladoga gospodina«, koji je Šenoi pripovijedao one prve tri pripovijesti, tri svoja »terna«. — Novela »P r i j a n L o v r o« izišla je u Vijencu g. 1873., a u njoj crta Šenoa tragični konac nesrećnoga a umnoga svog druga, seljačkoga sina iz Kranjske, Mahniča; u ovoj je noveli od svih Šenoinih najviše mraka i krutoga realizma, pa je ona upravo osamljena pored pretežito vedre romantike ostalih novela. — God. 1876. donio je Vijenac novelu iz zagrebačkoga građanskoga života »I l i j i n u o p o r u k u«, gdje je Šenoa obradio jedan događaj iz svoje sudačke prakse: Dalmatinac trgovac Ilija (u početku 19. vijeka) došao u Zagreb i obogatio se, a raskalašena žena potrošivši nakon njegove smrti sve svoje novce okrade i svoju kćer; ona i njezini ortaci zaglave, a prijatelji Ilijini pomognu njegovoj kćeri do sreće. Od svih je tih novela ipak najznatniji »V l a d i m i r« (u Vijencu g. 1879.), gdje je Šenoa prikazao pad plemićke porodice madžaronske u opreci prema snazi i životu ilirske vlastele godine 1848. i kasnije. Ilirac Vladimir ljubi Luciju, kćerku propaloga plemića Dobranića, a dok je on u boju god. 1848., prisile Luciju roditelji, da uzme bogata raskošnika, koji Luciju bezdušno prevari i ostavi. Vladimir poslije boja odlazi u Ameriku, gdje se oženi i opet vrati kući s porodicom na svoju očevinu, da sa svojim prijateljem, uzornim gospodarom Eugenom Petrovićem, radi za domovinu. — Za Maticu Hrvatsku izradio je Šenoa g. 1879. svoju najznamenitiju seosku pripovijest »P r o s j a k a L u k u«, gdje je karakter toga seoskog lihvara »prosjaka« zasebna psihologijska studija. Jezgra je pripovijesti: svađa dviju susjednih seljačkih porodica, koje se uništavaju parnicama, a uza to rastavljaju ljubav svoje djece, Andrije i Mare. Prosjak Luka ljubi Maru i podjaruje te parnice s pomoću nadripisara i ciganina, no kad oni učine još više, nego što je Luka mislio, okaje on sve te grijehe time, što dade župniku sve svoje novce za baštinu Mari, a sam zaskočen od nadripisara i ciganina strmoglavi se u Savu; one se dvije porodice poslije izmire. Prizori sa sela i neki tipovi izvrsno su i po istini ocrtani, a osobito se ističe opis parbenoga očevida, izborne pijanke, požara u selu i izbor gradskog zastupstva. — U »Vladimiru« i »Prosjaku Luki« ima mnogo realističkoga prikazivanja, premda im je fabula još uvijek romantična. — Uz »Prosjaka Luku« mogla bi se po svom sadržaju prisloniti još i novela »B a r u n I v i c a«, gdje je prikazano rasulo imućne seljačke kuće kod Sv. Duha (kraj Zagreba); ovamo pripada i poučna pučka pripovijest »K a k o d o š l o, t a k o p r o š l o«, što je izišla u koledaru Danici 1875. — Posljednja je Šenoina novela »B r a n k a«, koju je kazivao u pero svojoj gospođi, a izlazila je u Vijencu g. 1881. Branka je uzor pučke učiteljice u zabitnom selu zagorskom, koja radi za preporod zapuštenoga puka odolijevajući spletkama

pokvarene »seoske inteligencije«, dok je napokon ne usreći mlad hrvatski velikaš, uzoran gospodar, u kojemu je vatreni Ilirac župnik razbudio hrvatsku svijest. Ta je novela izrađena u obliku listova, što ih Branka piše svojoj prijateljici.

K novelističkim radnjama Šenoinim može se pribrojiti još: »Karamfil s pjesnikova groba«, — zatim: »U akvariju« ljubavna novela pomadžarene međumurske vlastelinke, udovice Petrovićke i vatrenoga hrvatskoga rodoljuba, kapetana Petrovića, sve u izvrsno ocrtanoj slici šarolikoga kupališnoga svijeta i života (prema Šenoinu boravljenju u štajerskom kupalištu Dobrni). Obje su ove novele izišle u Vijencu g. 1878., kao i »Pruski kralj«, karakteristična crta vlaškoulićkoga bubnjara, koji zbog toga, što mu je pobjegla kći, poludi i počinje misliti, da je »pruski kralj«. Uz te radnje može naći mjesta »Kanarinčeva ljubovca« (Vijenac god. 1880.), novela o staroj siromašnoj gospođici, posljednjem ogranku stare plemićke obitelji zagorske, koja poslije različnih porodičnih neprilika ostaje sama nesrećna a dobra, nemajući nikoga na svijetu do svoga — kanarinca, koji konačno pogine, a malo za njim i »gospodična«.

Ostale su novelistične i pripovjedačke radnje Šenoine većinom humoristične ili satirične. Kakogod je počeo još g. 1862. svojom političkom satirom »Vječni Žid u Zagrebu«, tako je u tom duhu g. 1868. napisao pripovijest »Do tri puta Bog pomaže« (u Dragoljubu), koja je uzeta iz seoskoga života na vlasteoskom dvorcu za Bachove vlade, gdje je u glavnom junaku Milivoju iznio Šenoa mnogu svoju crtu iz života u Beču i u Pragu, zatim »Dusi narodne straže« (Vijenac 1869.) ili zgode i nezgode zagrebačke narodne garde u godini 1848., gdje je iznio svoje uspomene na dječačke igre. Ostale su mu humoreske: »Turci idu« (Vijenac g. 1879.), originalna slika iz časničkoga života u gornjoj Krajini; zatim »Zvonar tobdžija«, gdje je s mnogo humora prikazano pogađanje zagrebačkoga gradskoga vijeća sa zvonarom Sv. Marka, koji ima biti bombardirom u sisačkoj bitki, to jest na koncu 16. vijeka.

Sve ove romane (osim »Kletve«) kao i novele izdala je nanovo Matica Hrvatska u »Sabranim pripovijestima«, kojih je počevši od g. 1883. pa do g. 1897. izišlo u svem osam svezaka. Po njima je Šenoa ušao u sav narod, i u one najniže slojeve, i tako uvelike proširio krug naše čitaće publike. Pomislimo li još, da se iza smrti njegove našlo u njegovu stolu još 45 natpisa za različne romane i novele (među njima kao najznačajnije: Cvijeta Zuzorićeva, Krsto Frankopan, Zvonimir, Ljudevit Posavski, Kata Nelepićeva, Kata Zrinska, Ivan Zrinski, Stjepan Bosanski) — onda razumijemo njegov poklik na smrtnoj postelji: »Ne dajte mi umrijeti, imam još toliko toga napisati«, i dvostruko više žalimo njegovu smrt, koju mu je uskorio prekomjerni rad njegov, i službeni i literarni. Ta koliko ga je puta zateklo jutro s perom u ruci! — Tko hoće da nađe na okupu sav Šenoin mnogostruki rad izbrojen i ocijenjen, neka potraži Spomen-knjigu Matice Hrvatske od god. 1892., gdje je prof. Franjo Marković to sve naširoko izveo, što je ovdje ukratko kazano.

3. Karakteristika.

U prvom je redu Šenoa pjesnik i pripovjedač, a u drugom fejtonist i pisac raznoličnih kulturno-političkih, književnih i kazališnih ocjena i članaka. Kad bi se sve skupilo u jedno, što je Šenoa napisao u dvadeset godina svoga književnoga rada, jedva bi stalo u neko četrdeset omašnih knjiga — primjećuje pisac njegova života u Albumu zaslužnih Hrvata. Samih je lirskih, što otadžbeničkih što ljubavnih pjesama do dvije stotine, a pjesničkih je pripovijesti oko četrdeset. Izvornih pripovijesti ima osamnaest, a velika romana četiri, ne uračunamo li ovamo humoreske i izvorne fejtone pa pjesničke prijevode (do četrdeset), kazališne prijevode (do trideset), prevedene pripovijesti (jedanaest) i mnoštvo drugih radnja.

Šenoa je po svom temperamentu bio čovjek društva, a radom, naročito kritičkim, došao je do prve riječi u hrvatskom društvu. Samo jedna njegova riječ uspalila je i Hrvatsku i Sloveniju: »Nas dijeli samo Sutla — Sutla je voda, a krv nije voda«. Jedno je vrijeme on kao »vladar samac« na našemu književničkom Parnasu; poticajem njegovim stvara se naš mlađi književnički naraštaj, koji vidi u Šenoi svoga učitelja, odgojitelja i pjesnički uzor. Danas epoha Šenoe i njegovih epigona pripada već u historiju, ali mi i danas moramo tu epohu držati jednom od najznačajnijih u razvoju hrvatske beletristike. Pa i ako Šenoine pripovijesti idu većinom u onu romantiku, kojoj je — kao književnom tipu — već zapalo sunce, ipak ćemo i danas rado uzeti knjige njegove u ruku i to nesamo zato, što se u njima vraćaju drevni dani hrvatske slave i prošlosti živući ponovnim, pjesničkim životom; nesamo zato, što ih je stvorila bujna fantazija, udružena s finim osjećajima za umjetnost; nesamo zato, što se lako čitaju zbog svoga lakoga i slatkog pripovjedačkog sloga, protkanog patriotizmom i čovjekoljubivim humorom, — već i zato, što ćemo čitajući Šenou iskazati počast znamenitomu kulturnom momentu iz naše nedavne prošlosti: stvaranju našega pravoga, to jest umjetničkoga romana i pripovijesti. Šenoa je osim toga stvorio hrvatski feuilleton, dotjerao hrvatsku kazališnu kritiku i pomogao usavršiti artističku upravu kazališta. Stoga će duh Augusta Šenoe oblijetati ljubav i štovanje hrvatskog naroda, dok god bude obasjavalo sunce bijeli Grič, njegov mili zavičaj.

KLETVA.

Govor biskupa Pavla Horvata.

U uzanoj, silno posvođenoj sobi opatije požeške sjedio na klupi za širokim hrastovim stolom biskup zagrebački, premećući velik kup pisama, na kojima bijahu utisnuti u vosak plemićki pečati, a pred njim stajao je podnimljenih ruku brat mačvanski razban Ivaniš, promatrajući i brata svoga i pisma.

— Da, brate moj, progovori biskup, prebirući dalje, izgubismo sestru, milu, dragu sestru našu.

— Ali toli brzo, tako iznenada.

— Odavna sam to slutio, produlji biskup. Čim joj umrije muž bijaše sestra posvećena smrti. Badava sam sve kušao, da skinem s duše tešku bol, ne mogaše se nikako utješiti. Bol duše posta u nje i bolešću tijela, i to ju je ubilo. Katkad je doduše hinila veselje, bezbrižnost, nikad ne bi se potužila na svoje zdravlje, ali moje oko nije me varalo. U zakutcima njezinih očiju, njezinih ustiju opazih ne jedan put tajnu onu strahovitu sjenu smrti. Već prošle zime, kadno ono zajedno sklopismo ligu, bilo joj se, kako ti onda rekoh, pozlilo, morala je leći. Anđelija bila joj anđelom čuvarom, probdijevajuć dane i noći kraj bolesnice. Divio sam se toj djevojci, njezinoj naravi i strpljivosti. Pobojavši se, da bi od tolike muke sama mogla oboliti, htjedoh ju maknuti od sestre, te je poslati k tvojoj ženi u Cernik. Badava. Ni Anđelija, ni njezina mati ne pristaše na to ni za živu glavu. Uvidivši, da se mojoj volji ne će pokoriti, nisam već trošio jalovih riječi. Po novom ljetu bivalo je sestri sve to gore, i sama je slutila na svoju blizu smrt. A koliko puta složi trudnu od vrućice glavu na moje ruke te se naplakala gorko. Jedno, te jedno mi je vazda govorila, neka za Boga pazim na Anđeliju, neka je nikome ne dam, van kad bi se udala, ali za vrijedna muža, doda, toli vrijedna, kao što je sama djevojka.

- A ti ćeš zbilja pridržati djevojku kod sebe?

- Hoću.

— Zašto je ne bi nama dao. Ti si svećenik. Što će jedna samotnica u tvojoj kući. K tomu idu, bojim se, burna vremena, važni ti se namiću poslovi, ti ćeš morati paziti na svijet, ne ćeš imati kada paziti na djevojku.

— Pravo govoriš, Ivane, ali ja to obećah sestri i ne smijem krenuti vjerom. A djevojka ne bi izašla iz moje kuće, toliko mi se je priljubila. Kad klonu na postelju, mišljah, da će Anđelija poginuti od teške muke. Nu uz taj narijek i plač, nagnu mi se jadna djevojka kraj mrtve majke na prsa i kriknu: »Ujače! Ujače! Evo izgubih majčicu svoju, sve mi je bolnoj propalo osim tebe. Oh ujače! Jelte ti me ne ćeš ostaviti, ti me ne ćeš goniti iz svoje kuće. Zaklinjem te, nemoj!« Tako govoraše kroz plač djevojka, ali toli milo i gorko, da mi je srce pucalo i obećah joj, da će ostati kod mene. Vidiš, Ivane, moje sveto zvanje mi ne da, da okusim sreće obiteljske, nemam žene, nemam djece, ali imam tu djevojku, koja mi vedri mutne časove života, koju želim uzgojiti k sretnu životu. Povedoh je sa sobom amo. Ta istom joj pred mjesec dana umre mati, još gori u njezinom srcu živa

rana. Nisam je htio ni smio ostaviti u svom zagrebačkom dvoru, blizu majčina groba, bez utjehe.

— A ne kaniš li je udati? zapita Ivaniš.

— Ne kanim je ja udati brate, neka se sama uda. Znam, da to jako srce ne bi podnosilo zapovjedi, vjerujem, da je ljubav minuti ne će, ali nikad ne će zavoliti nevrijednika, ne će birajući vojna pitati samo oči, već srce, ne će tražit samo plemenito slavno ime, već i plemenito srce. Nu ostavimo za sada svoju obitelj Ivane, govorimo radije i poslovima domovine u ovaj važni tren. Preša je, večeras dolazi kraljica, a s njom i Nikola Gorjanski. Evo zavjernih pisama, naš savez je jak, i po tom se dobru nadam.

— Dobru se nadaš, Pavle, odvrati Ivan, zavrtivši glavom, otkad tvom velikom umu, tvom oštromu oku ta slatka nada, ta brza vjera? Ti zbilja vjeruješ svemu, što nam Gorjanski obećaje i Jelisava govori?

Ali prije nego će Pavao odgovoriti, otvoriše se vrata i u sobu banu prior Ivan Paližna.

— Dobro došao, brate od mora, kliknuše Pavao i Ivan u jedan glas, priskočivši došljaku.

— Bolje našo, braćo moja, odzdravi Ivan prihvativši ruke braće Horvata. Evo u hip dođoh, i vrijeme je. Ne otepoh ni praha, pohitih k vama, toliko je moje srce čeznulo za vašim.

— Sjedni, počini Ivane, ponuka ga Pavao, jer si, vidim, sustao.

— Kako naša sreća i nada, kako vjera u naše braće? zapita Paližna sjednuvši kraj Pavla.

— Vjera među braćom je dosele tvrda, odgovori Ivaniš, ni jednoga ne mogaše do sada predobiti milostivim mitom, ni cigle duše otkinuti od našega bratstva, još stoji svaka karika tvrdo u lancu. A kušali su i imaju čim kušati, u njih je sila i vlast. Nada, sreća nepoznate su mi riječi brate Paližna, i upravo sam pitao brata Pavla, da li svemu vjeruje, što se obećaje?

— Ah pravo si pitao, reče Paližna, skinuvši svoj šljem i postaviv ga preda se, sad pitam i ja tako.

— Vi kušate moju dušu, moju pamet, kao što učitelj dječarca. Ja u svjetskim poslovima ne vjerujem ništa, čega ne znam, nego sada moram vjerovati barem onoliko, koliko znam. Njihova slabost naša je sreća. Gorjanski htio je poput pauka rasplesti oko nas mrežu. Pisao je kralju Tvrtku, »svomu dragomu kumu«, neka nas pomogne proti nama, snubio gospodu mletačku, neka se svežu s njim, proti komu? Dakako proti nama. To ide ponajprije tebe brate Paližna, jer sjediš pri moru. Znam to i dobro znam. Imam dosta znanaca u Mlecima, a

pred svima Jakoba Quidini-a, koj mi dojavi tu zasjedu našega prijatelja Gorjanskoga. Ali Tvrtko reče: »Ne ću!« i gospoda mletačka rekoše: »Hvala«, pauk se prevario. Sad dakako snubi nas, nu mi nismo lude muhe. I velim vam to. Gorjanski mrzi na Sigismunda luksemburškoga.

— Što se ima njega bojati, upita Ližna ta nema mu više od sedamnaest godina, jošte je dječak.

— Ali opet je muška glava, koja ima uza se zrelih muževa sa dvora pokojnoga svoga oca. Evo zato hoće, da se palatin snama veže.

— A ti bi s njim? S krvnim našim vragom? planu Ivaniš.

— Ne varaj se, brate, nasmjehnu se biskup. Ne brojim se ja u ovaj račun, što su našemu plemenu, što su tebi Gorjanski krivi, ja to pitam samo za domovinu našu. Moja nada nije veća nego moja bojazan. Ali spregnuti valja tu žensku vladu, punu hira i nestalnosti, koja pod vidom vlasti i milosti živi samo od milosti ohola milosnika. Dići se moramo svi na noge, da u ovoj domovini vlada red, vlada zakon, da se krivudajuć ne izvine banskomu sudu ova ili ona kukavica, da tuđe ruke ne trgaju kus po kus od domovine naše, da čast i vlast ne bude plijenom lakomih pustolova, koji od svoje zaboravljaju opću sreću, te su jaki u svojoj sili, a slabi proti tuđoj! Braćo! Jaki smo. Većina plemstva u Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji grne pod naš stijeg u našu ligu mnogi mađarski boljari pristaju uz nas. Sve je to pošteno, uzdiše za redom, svi zaziru od Sigismundove vlade, koje se plašim i ja. Proti nama stoje dvije ženske, jedan milosnik i četa ulizica, koje će se klanjat danas Bogu, sutra vragu, proti nama — ali nas snube. Hoćete li odbit i jarit ih na novu silu, na nove spletke? Ne, to ne valja ljudi. Mudar vojskovođa ne stoji prikovan na mjestu, srće u vjetar kao dijete, već ide korak za korakom, da osvoji što više otete mu zemlje. Tako valja i nama. Ne uzdam se ja u vjeru Gorjanskoga, znam, snubi nas, da dobije vremena, ali dobit ćemo vremena i mi. Popuštati hoće, mora, inače nas ne bi ročio amo, a dok on popušta, postaje i slabiji, a mi po tom jači. Zato se valja mirit.

— Badava, Pavle, badava, planu Ližna. Lijepo i kićeno govoriš, ali ti predeš paukovu mrežu, dok Gorjanski pod slatkim licem u zasjedi sprema gromove na nas, na našu slobodu. Mirit ćemo se, ali će nas oni iz tiha mira prevariti.

— Da, pravo reče, potvrdi Ivaniš, iz tiha mira. Dok ti o miru propovijedaš, drhće moja sablja u koricama, jer glatkost njihova lica, krotkost njihovih riječi uči me, da slutim na himbu njihovih riječi. Pamti to Pavle, sjećaj se mojih riječi.

— Ej, ej! Divim vam se, reče biskup uz preziran posmjeh, vaša mudrost daleko vidi, a ja sam slijep, vjere mi moje, niste marili birati slijepca za vođu, povest će vas u jamu, propast ćete.

— Brate! mahnu Ivaniš.

— Šta, produlji biskup strasno, nisam li više Pavao Horvat? Mislite vi, kad se dadoh vama za dušu, kad izađoh na buru svijeta iz svoga posvećenoga mira, da sam bio djetetom, koje grabi za svijetlim mjesecom, koje bez obzira leti za šarenim leptirom, da nije moje oko zapelo na svakoj zapreci, koja nam se može nametnuti, da nisam sračunao svaku zasjedu, na koju možemo naići. Dobro, ja nisam više taj Pavao Horvat, za čiju se hitrinu otimao sam hitri mudri Ljudevit, dobro, ne pamtite što je bilo. Reći ću vam riječ. U meni ima srca za ovaj zavičaj, koji me rodi, tu zemlju ljubim, nju želim viditi slavnom i sretnom i tako mi Boga, tako mi svete vjere, u tom svetom poslu je razum robom moga srca, a bijaše već robom i onda, kad sam tjerao Mlečiće u škrip, one potajne rovare, koji su radi otkinuti nam naše hrvatsko more. Ali šta? Da se sad vrgnemo u krvavi boj, da furija razdora plamti nad našim plemstvom, da smrtonosni plamen posegne i u kolibu zgaženoga puka, a međutim, da se otkine udo za udom domovine naše, a nama da ostane jedva pedalj rodne zemlje, da u nju zakopamo sebe i svoju slobodu! Oj vi mukom prosnivani dani, vi brigom probdivene noći, vi gorke suze žalosnice, koje u dalekom kraju padoste za moj dom na posvećenu grobnicu spasitelja svijeta, vi mi budite svjedokom, koliko sam ljubeći svoj dom mislio, koliko sam misleći, ljubio ga. Mislite li, da svetinju stavljam na kocke. Ne! Tako mi živoga Boga, produlji Pavao svečanim glasom, dignuv obe ruke, moje oči dopiru svakamo, i spaze li varku, tako mi Boga, prije nego li se dosjetite pokucat ću na korice svoga mača, doviknut ću vam: Ližna-Ivanišu! došla je bura na nas, planuti će boj. Preko mora u Napulju žive čovjek, vi ga znate svi. Ondje se hrva mukom i trudom za napuljsku krunu, ali njegovo srce uz nas je. Među nama je živio, s nama se borio, bivši vojvodom kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sudio je pravedno, priljubio nas. Ako nas prevare ženske i ženski mitnik, dignut ću iz daljine, iza mora Karla Dračkoga, neka ih satre, neka bude on kraljem, rođak zakonske loze, jer, pravo ću reći, žena je po odredbi božjoj podložna mužu, a ne rodiše se muškarci, da budu podložni ženi.

— To je riječ! viknu Ližna, udariv šakom u stol.

— Da, planu Ivaniš, posegnuvši za mačem, i ti ćeš pokucati na naše korice prije, nego li misliš. Sada sam tvoj.

— I ja dušom i tijelom, doda Paližna, nu jesu li i ostali?

— Evo vaše mudrosti, odvrati biskup, je li svaka sablja od čista čelika, ne zahrđa li gvožđe nikada, ne možeš li ga nikada previnuti? Poznam ja sve u dušu, i ne bih za svakoga dao glavu, jer vjerujte, sebičnost je istočni grijeh čovječanstva. Mnogi buči uz nas, i najviše buči među nama radi uvrijeđene koristi svoje. Jedna riječ, jedan kus pergamene može takova risa ukrotiti i prebacit će se na drugu stranu. Ne pitajte tu za imena, vrebam na njih, na njihove strasti i slasti, dovest ću ih u škripac, da ne mogu napred, natrag, da moraju s nama milom ili silom do groba. Ha čujete li! Zvona zvone, kraljica se primiče gradu. Dignimo se na noge, poklopimo hatove svoje, izađimo pred nju kao junačka vojska, neka omjeri u miru, što bi biti moglo u nemiru.

— Izađimo, reče Ivaniš mirno, nu vidiš, kako mi sablja drhće za mira, to sluti na nemir.

— Idemo, da vidimo! završi Paližna i junaci se digoše da pozdrave kraljicu.

DIOGENES.

Složan poklik plemstva: »Živio hrvatski dom«.

Jednu uru i više od sela Kurilovca na zapad proteže se Vrhovlje, kraj brežuljast ispresijecan dolinama, pokriven s veće strane hrastovom šumom, gdjegdje i vinogradima. Uzbrdo, nizbrdo ide put u mjesto Dubranac, gdje stoji crkva i drveni župni dvor na osamljenu vršku. Daleko se prostire odavle vidik u Pokupje, a oko zapinje čak o Jamnici. Bliže prelijevaju se zeleni brežuljci, a po njima bijele se razasute kućarice turopoljskih plemenitih seljaka gorskoga kraja. Ni blizu nema plemićkoga dvora, a puk je ovuda jak kao što i stabla drevnoga hrašća, koje se kraj puta diže pod nebo. I kao što taj hrast niče, raste i razvija jake grane i trese sa sebe čitav dažd plodonosna zrnja, kako poslije to granato stablo padne, te nedirnuto od sjekire leži kraj puta, dok se ne pretvori u zemlju, tako i taj puk, ne mareći za svijet, živući reći bi van svijeta, niče, živari, te se, puštajući za sobom slično potomstvo, vraća neopažen u zemlju. Kraj je divlji, samotan, zađi ovamo, nitko te ne će vidjeti, svijet će te zaboraviti, a puk će te u čudu pogledati, nu jedva pitati, tko si.

Bilo je mjeseca listopada godine 1752., kada je u to gorsko zaklonište zabludila četa čudnih lovaca, te se smjestila bez velike vike i buke na maloj čistini sred guste šume u malenu prodolu, gdje se po zemlji protegnulo bilo nekoliko oborenih hrastovih divova. Na okolo prostiralo je šumsko široko granje ugodnu sjenu, sunce nije prodiralo do dna čistine, samo su mu žive zlatne zrake podrhtavale zelenim lišćem, koje se je gdjegdje u sjeni tamno spajalo, a nad čistinom vidio si samo krpicu modroga neba. O bližnje hrastove stajahu privezani gospodski konji, a kraj njih ležahu sedla, sred čistine pako gorio je veliki oganj oko kojega se bjehu stojeći, ležeći, sjedeći razredili lovci, a kraj njih su ležale lovačke puške i lovački noževi. Čudnih li lovaca! Puni su oružja, sve konjanici u tom brežuljastom kraju, u jutro digoše se amo, a nema ni jedan u svojoj torbi lovine, ni jedan da je izbacio puške, pa već su sjeli kuriti vatru, peći na drvenu ražnju meso, već su počeli vaditi čepove omašnim čuturama. Čudnih li lovaca, koji nemaju ni hajkaša, ni puškara, ni slugu, ni pasa. Bog zna, što ta gospoda kane uloviti.

Prigušeno gustim granjem danje svjetlo sipalo se drkćući na lovačku četu. Tu na oborenu hrastu sjedio je poniknute glave barun Malenić, gospodar dvora kurilovačkoga. Lakti mu počivahu na koljenima. Crne mu se oči zabuljile u vatru, brkovi mu visili kao orlova krila. Bog zna, kakove se misli savijale po naborima njegova čela, koje nije podnosilo vlasulje. Kraj njega na travi ležaše na trbuhu poduprt laktovima mladi grof Fran Patačić, čovjek širokih pleća, velike glave, nad kojom se savijala crna glatka kosa. Prema Patačiću stajaše raskrečenih nogu Fran Kušević, oble glave, prosijede, kudrave kose, protisnuta lica, gledajući modrima očima kao da će pojesti vraga. O bližnji hrast naslonio se pod nabijeljenom kosom stasiti barun Troilo Sermage. Skakutavi Antun Bedeković, prisjednik banskoga stola, obraćao je neprestano drveni ražanj, taruć rukama znoj sa zavinuta nosa. Na panju prema njemu sjedila je, motajuć palce, bijela glava, lice od mjedi — Nikola Škrlec, komu bi kadšto zadrktali bijeli podrezani brci, dok je Vuk Jelačić ležao na leđima, te podvinutih pod glavu ruku buljio u nebo. Crnobrki Krsto Stolniković šetao je, držeći se pod rukom sa visokim kanonikom Ivanom Kukuljevićem, amo tamo. Gjuro Pogledić promatrao je, sjedeć na bačvici, sumornim okom cijelo kolo, a njegovo oko gubilo se među stabalja hrašća, gdje su mladi i stari plemići šljivari u polumraku zapodjeli živahan razgovor.

I bijeloglavi Nikola Škrlec dignu se, lice mu se zažari, sva četa prikupi se oko vatre, a starac će im tako:

»Plemenita braćo! Mi dođosmo loviti lov. Tko je lovac, što li je zvijer? Lovci smo svi tu kraj ove vatre. Što smo? Znate li jošte, sjećate li se jošte? Ja bih rekao: Hrvati smo, stari dobri Hrvati. Ili nismo?«

»Jesmo!« dignu Malenić ruku.

»Jesmo!« odazva se čitavo društvo.

»A što lovimo?« nastavi starac. »Jelena, srnu, zeca...«

»Vuka i lisicu«, zaškrinu Kukuljević.

»Varaš se, brate,« produlji Škrlec, »ne povedosmo pasa«.

»Da,« planu starac, »mi stari Hrvati pobjegosmo iz grada u šumski zaklon, pod vedro božje nebo, gdje je zrak čist, gdje nema izdajničkoga uha, pobjegosmo amo, da potražimo — ah! — domovinu svoju. Tu, gdje još ne krliješte šarene papige, gdje soko vije visoko gnijezdo, tu jošte stoji, tu živi Hrvatska«.

»I hrvatski ljudi,« skoči Malenić.

»Regna sumus, non manucipia,«[1] podignu Kušević pest.

»Ja sam star«, Nikola će dalje, »i amo sam morao doći, amo donijeti stare kosti, da je potražim. A zašto? Jer nam je otrovana krv, jer nam je presanulo srce, jer je djedovsko poštenje pred očima svijeta postalo ruglom«.

»Da, ruglom!« udari se mladi Franjo Patačić šakom po čelu.

»Mi se grizemo, mi se koljemo,« reče Škrlec, »mi se, braćo,« — starac se dignu visoko, njegovo tamno lice zadrhta, njegova se zjenica raširi širom, — »mi se prodajemo strancu, sebe i svoje pravo.«

Mrtva tišina zavlada, za koje je starac plamenim okom okružio društvo. Drhćućim glasom nastavi:

»A to vidi Bog, naš stari hrvatski Bog, Bog poštenja, Bog pravde! A što veli Bog? Ništa, ništa. Šuteći odvraća od nas desnicu svoju, a stranci trgaju se za staru djedovinu našu, rastepoše kolijevku našu, da nam sagrade — mrtvačku škrinju. Ali ja sam stari Hrvat, star sam i živ, ja vičem do Boga: »Ne!« ja vičem: »Ave resurrecturis!«[2]

»Ave resurrecturis!« zagrmi društvo, zagrmi šuma, zagrmiše hrvatske gore.

»Ni lijevo, ni desno,« planu starac, »to nam je pravi put. Ja vam govorim onom riječju, koju smo pili iz majčine sise, onom riječju, kojom se molimo Bogu. Čemu nam druga riječ? Čemu nam drugo pravo? Bog nas je stvorio takove, ostajmo takvi.«

[1] Mi smo kraljevstvo, a ne županije. [2] Da su zdravo oni, koji će uskrsnuti!

»Amen!« viknu kanonik Kukuljević.

»Zato se zavjerismo na tu vjeru, zato dođosmo amo,« reče Škrlec, svi dođosmo, jedan nas je izdao — Antun Janković«.

»Nije,« iziđe pred starca barun Troilo, »za njega jamčim vam ja. Čujte me braćo, moje ime nema pri repu »ić« ili »vić«, ja se zovem »Sermage«.

»Pustite te »iće« i »viće« na miru,« nasmjehnu se Pogledić gorko, »cijelu ih košaru možeš dobiti za pišljivi groš. Izvana huj, iznutra fuj!«

»Moj otac je bio Francuz,« progovori Troilo, »ali ja sam Hrvaticu sisao. Nosim u sebi dvojaku krv, ali samo jedno srce, i ovo srce dati ću rado zemlji, gdje ugledah svijet. Ipak sam nešto pridržao od francuske mode, i Janković se je naučio francuski. Pazite, što ću vam reći. Recite pravo, maleni smo. Na nas idu veliki.«

»A mi ćemo na velike!« koraknu napred Kušević.

»Jesi li ti David, dragi Kuševiću?« nasmjehnu se Troilo. »Sablja ne prudi, oštar je i um. Tomu se zakleh ja, toga se drži Janković. Njega nema, rekao je, da će doći. Ne znam, zašto ga nema. Ali hulja nije. To mi srce kaže. Zato pustimo to. Klanjam se tebi, vrijedna starino,« okrenu se prema Nikoli, »sve je istina, što si rekao. Ali pita se, kako. Ne sunimo u propast, ne lupimo glavom o zid, kako Kušević misli. Pameti treba. Skupimo se u se. Dosta nas ima. Protiskujmo se ljutim klancem, izići ćemo na kraj. Ako propadnu Hrvati, propalo je hrvatsko pravo, ako ostanemo živi, živit će naša sloboda. To je francuski, ili recite, da nije istina?«

»Istina živa!« klikoše svi u jedan mah.

»Istina da, braćo!« dignu se Malenić. »Treba li vam reći, kako stojimo? U koga ima srca, ne bi mogao odgovoriti, nego plakati. Treba li vam nabrojiti sve nevrijedne sinove, koji se odmetnuše od našega stabla? Porumenili biste. To je, da se ubijamo sami. A u ovo nesretno prodajno doba skupila se evo daleko od spletke i himbe šaka hrvatskih plemića, jerbo se sjetiše, da su Hrvati. Malenu tu četu nuka poštenje u boj! Dugačak bit će taj boj, oprezno valja stupati naprijed. Ni osobna strast ne muti nam vida, ni strastveni zanos ne prevari nam duše, i onim oružjem, kojim se bore protiv nas, onim se borimo mi protiv njih. Pođite u županije, u sabor, u crkvene zborove, u pukovnije svoje i ondje služite domu. Budna nam duša neka ima vazda pred očima, da pobijediti moramo, pa ako ne mi, a ono naša djeca, unučad naša. Ali zato ne kloni vam duša! Ta to je prava nesebična plemenština duše naše, koja ne traži ni ploda ni drveta, što ga je za-

sadila, već se veseli, da će muka oca osladit život djeci. Prokleta bila ona nesebična čežnja, koja će svetinju pogaziti griješnom nogom, prokleta ona luda taština, koja se hvata tuđih običaja, jer da su domaći prosti, jer da samo izdajstvom vlastitoga plemena može čovjek savršen biti. Složimo srca i ruke, zakunimo se pred licem božjim, da ćemo stajati vjerno i tvrdo na pravu domovine naše.«

Kao da je munja dirnula četu, digoše svi ruke svoje i kliknuše svi iz svega grla: »Kunemo se!« a stari Nikola Škrlec, komu suza zatrepti u oku, raširi ruke:

»To da je zakon nam, i najsvetiji zapis našemu potomstvu. A mi se prenimo u sveti taj boj. Hora je blizu, zgoda je dobra!«

U boj! U boj, za svetinje naše!« izvinu se gromoran klik iz duše plemstva, i svi se prihvatiše rukom i svi se izljubiše bratski, te zagrliv se od srca kliknuše: »Živio hrvatski dom!«

Dugo jošte žamorio je govor po šumskoj tišini, a ptice su u čudu gledale te neznane goste, koji im kvare pokoj i mir. Ali kad se javi prva zvijezda na nebu, ozva se topot konjâ nad brežuljcima. Neopazice raziđoše se gospoda, apoštoli hrvatske budućnosti u doba zdvojenja. Samo oganj sred čistine plamćaše jošte. Amo se dovuče mlado pastirče pod prostim gunjcem i pjevaše čudne pjesme o bijelim vilama i grijaše se o gospodskoj vatri.

PROSJAK LUKA.

Luka i Marino djetešce.

Jutrnja studen protrese Luku. Probudi se, ali iz prva nije smio izaći iz svoga skrovišta. Plašio se je svijeta, bojao se je, da će svi svjedoci svijeta na njega prstom pokazat. Razmišljao je sjedeć u kutu o tom, što je vidio, što je snivao. Sad bijaše trijezan, hladan, al samo časak. Za kratko spopa ga zavist, ljubomor, mržnja. U njegovu srcu probudiše opet stare zmije, sikćuć mu u uho: »Osveti se ljudskom rodu, ljudi nisu nego zvijeri! Ljudi su prokleti! Drugi grli žensku, koju ti ljubiš, a ona vraćajuć mu cjelov, ruga se u duši tebi? Oni sjede mirno u svojoj kući, a ti obijaš svijet po vjetru i buri. Njim kuca srce lagodno, a tebi prijeti razbiti rebra. Osveti se svijetu, koj nema za te ni suza, ni smijeha ni imena!« Sve jače i jače kuhala je krv u čovjeku. Osokoli se. Tad se izvuče iz zaklona. Već se je bilo jutro dobrano pomaklo, već se je rosa osušila bila. Luka pogleda prema selu, gotovo nije bilo ljudi, sve je na polju radilo. Nešta je čovjeka gonilo

napred. Vukuć se jamom uz živicu priđe bliže k selu i baš do vrta Mate Pavlekovića, blizu onog prelaza, gdje je Mari ponudio bio sve svoje novce. Pogleda preko živice na zavrtnicu. Nešto ga spopa, oko mu sjevnu, obazrijev se skunjem, skoči preko živice. Nasred zavrtnice sjeđaše u zipci Marino dijete samo, posve samo. Od kuće nije bilo čuti ni glaska, valjda su ljudi za poslom bili. Nedaleko od djeteta stajao je badanj vode, kojom seljaci polijevaju vrt, kad u zdencu nestane vode. Luka dođe do djeteta.

— Ha! Jesi li tu muko moja! šapnu si zlorado čovjek. Ti crve, ti me najviše mučiš, truješ mi srce, otimlješ san, a njim si najveća radost. Da tebe nije bilo, ne bi mi nada na vijeke uništena bila, ti si očit dokaz moje propasti. Da tebe nestane, da pogineš, bolilo bi ih to, ljuto bolilo. Saznali bi, što znači žalost i muka, koja poput crva ruje u srcu i glavi do groba. Dà, dà tako se mogu osvetit, ne će se više veselit, ne će nikad! — Dijete gledaše nepoznatog čovjeka velikim očima.

— Što si na mene izvalio oči, nasmija se Luka, u snu mučilo si ti mene, sad ću ja tebe. Čekaj! Čekaj! Kako bi bilo, da te bacim u onaj badanj, da te ondje nađu, da se naplaču. Dà, dobro će biti.

Luka izvadi dijete iz kolijevke, uze ga na ruku i pokroči k badnju. U jedanput se ustavi.

— Ne bi li bolje bilo, umovaše dalje, da te ne bacim. Znali bi, da si mrtvo, vrijeme bi izbrisalo suze, došla bi druga djeca. Ne, ne, ne ću te bacit. Bolje će biti, da te daleko ponesem u svijet, da te ciganima dadem. Tvoji ne će znat, jesi li živo, jesi li mrtvo, žalost i nada neka se hrvaju u njihovu srcu, to boli jače, to peče ko vječna vatra. Dà, odnijet ću te, ti ćeš sve trpit što ja trpim. Hodi crve!

Već htjedne pokročit, al nehotice svrnu okom u vodu, koja se je od sunca poput ogledala ljeskala. Spasi sebe; to žuto, nabrano lice, te blijede usne, te mutne, zdvojne oči, to čelo puno pečali, tu ružnu glavu. I učas pogleda dijete, a maličak raširi rumena ustašca do jamica, malene ružičaste nosnice, te drobne očice sjevnuše veselo i djetešce nasmjehnu se prosjaku, toli milo, toli slatko. kan da je zvijezda na nebu zatreptila. Ljudi slikaju anđele kao dječicu, ljudi ne vide anđela, al vide djecu. Luka pogleda opet sebe, pa opet dijete. Ruke mu počeše drhtati, na to lice, nagrđeno zloradim bijesom, spusti se duboka žalost, kan da mu je ruka božja izgladila obraze. Jedan jedini stvor na svijetu nasmjehnuo mu se milo, stvor, koji ne zna za himbu, za predsude svijeta, stvor — prilika ženi, koju ljubi, stvor, komu je Bog stavio rajski posmjeh na drobna ustašca, dà, dà

jer na tim sitnim ustima cvate još nevina ljubav za svakoga čovjeka. Pa taj stvor, da Luka uništi, to dijete, koje mu tim posmjehom više učinilo dobra, nego svi ostali ljudi zla? Smiješ li drobnu ružu kraj puta zgazit, jer ti milo miriše? Zato da pati čedo sve one muke, koje je on pretrpio, da ga hladna srca baci u ponor, iz kojega se sam nije podignuti mogao, jer je kušao zlim putem postići dobro! Ne, ne, ne! jecaše njegova duša iz dubine svoje! Sam ću nosit tu kletvu, nitko drugi nek je ne nosi, nikomu na svijetu ne želim toga. Ne crviću moj! Rasti sretno među svojima! I srce poče mu polaglje kucati, njegovim žilama prostruji nikad neoćućena blagost. Polako donese dijete do koljevke, stavi ga nježno u posteljicu. »Pozdravi majku svoju!« šapnu tiho, poljubi čedo u čelo i vrela suza kanu mu iz oka na rumeno lišce dječarca kao rosa nebeska na ružicu. Zatim se trgnu i uminu naglo među živicom, sve dalje i dalje preko polja. Koracao je lahko, hrlo, kao da krila ima, smiješio se svakomu cvijetu i drvetu, iz tog šuma lišća kan da su šumila krila anđela. Oprošteno mu je, to dijete mu je oprostilo, našao je dušu svoju a u čas, kad ju je na vijeke potratit htio đavolskim činom.

Bijaše toplo, a Luka putem sustao. I zađe u šumicu podalje od puta, zavuče se za grm i legnu u travu. Mirno i lahko, reć bi veselo, spavao je čovjek, toli slatka sanka nebje nikad osjetio. Sanak bijaše to bez sanje. Kad opet pogleda, — sunce već se bilo odmaklo od poldneva — bio je vedar i miran. Hrlo se dignu i pođe veselo u grad.

XXIII.

DINKO ŠIMUNOVIĆ.

1. Životopis.

Rodio se mjeseca rujna 1873. u Kninu. Poslije svršene pučke škole u Koljanima kraj Cetine, gdje mu je otac bio pučki učitelj, postade pitomac učiteljske škole u Arbanasima kraj Zadra. Od godine 1892. učiteljevao je u selu Hrvacima kraj Sinja, a poslije u Dicmu. Danas je nastavnik na umjetničko-obrtnoj školi u Splitu. U rujnu godine 1923. proslavio je Dinko Šimunović trostruki jubilej: pedesetgodišnjicu svoga rođenja, tridesetgodišnjicu učiteljevanja i dvadesetpetgodišnjicu svoga književnog rada.

2. Književni rad.

Prva je beletristička radnja Šimunovićeva »Mjesec dana na vojničkim vježbama« (u kalendaru Bog i Hrvati i u Prosvjeti), a druga »Mrkodol« (»Lovor«, Zadar 1905.). »Mrkodol« je briljantna satira na Mrkodočane, u kojih se »i podne i večer i ponoć, — i zima i proljeće i ljeto i jesen, u kojih se sve rasplinjavalo u neku tužnu jednoličnost«. Kapi su im života kapale bez žurbe i zatezanja iz neizvjesnosti. Ni potres ih nije mogao trgnuti iz njihove jednoličnosti. Jedino mala crkvica sa zvucima zvona trgne ih na neki duševni život.

Šimunović je objelodanio svoje novele u »Savremeniku«, koje kasnije sabra i izda u knjizi pod naslovom »Mrkodol« (Savr. hrv. pisci 1. Zagreb 1909.).

God. 1911. izda mu Matica Hrvatska oveću pripovijest »Tuđinac«, koja je bila nagrađena iz zaklade A. Veber-Tkalčevića. »Tuđinac« je roman, u kojem je Šimunović obradio sujet iz života inteligencije. Stankov otac bio je graditelj, koji se neprestano selio iz mjesta u mjesto; nigdje nije ostao više od dvije godine. Porodica stoga nije imala pravoga doma. Stanku je bilo tuđe, gdje god bi došao. Kad ga i u rodnome mjestu smatrahu za tuđinca, bi mu neizrecivo teško. I zbog toga i u ljubavi nije bio sretan. Zaljubio se u Madu Bonićevu, dubrovkinju, koja je radi

njega mogla i svoj život žrtvovati. Ona je pošla na Vilino vrelo, da sakupi vode sa svojih prsa i da dade njemu piti, da ga pridobije za sebe. Tako su radile djevojke u onom kraju, koje su bile nesretne u ljubavi i htjele da dragoga zalude. Tako učini i Made. On je zaruči i htjede se s njome u što kraće vrijeme vjenčati. Odluči kupiti kuću u jednog dubrovačkog gospara. Made se snašla među svojima u Dubrovniku, ali Stanko nikako. I tu mu je bilo sve tuđe. Zato pobjegne u Ameriku, a Made ostade kod svojih, ne mogavši se od njih odijeliti. Kad joj se Stanko nije nikako javljao, pokuša se ubiti, ali je u tome spriječiše. I nadala se i čekala Stanka, da se povrati, ali prestade jednoć i nada i čekanje.

Godine 1914. izda mu Matica Hrvatska četiri novele pod naslovom »Đerdan«. Te su novele također nagrađene iz zaklade Adolfa Vebera-Tkalčevića. U prvoj noveli »Đerdanu« opisana je djevojka Petrica, koja je imala bogata ujaka. On joj je uvijek davao talir ili zlatan cekin za đerdan. Tada bijaše naime običaj, da djevojka nosi oko vrata đerdan. Ako je bogatija, nosi od samih talira. Jurica je htjede isprositi, ali zahtijevaše, da mu da talire za trgovinu, a ne da ih probuši za đerdan. Ali ona to ne htjede. Pa ni Juricu nije baš jako ljubila. Činio joj se tuđ. Pastir Boško je nju ljubio i obećao joj, da on njezin đerdan ne će dirati. I ona pođe za Boška, jer se i inače mogla s njim lakše slagati nego s Juricom. — Druga novela »Ljubav« melankolična je karaktera i opisuje udes jedne porodice. Katinka i Lino su živjeli veoma dobro. Ona bijaše još mlada, a imađaše već devetero djece. Zato se to i na njezinu licu i stasu opažalo. Lino je htio mladosti i ljubavi, ali Katinka mu od mnogih briga ne mogaše više to pružiti, nego Zorka, mila djevojka, koja je bila u ovome kraju s roditeljima i zaručnikom u lovu. Zaručnik je bio vrlo egoističan i ubije se, kad je vidio, da ga Zorka ne ljubi, nego ljubi oženjena čovjeka Lina. Linu umrije žena, a Zorka ode zauvijek i on osta sam. I učini mu se, da je sa Zorkom i ljubav prošla. On posveti odsada cijeli svoj život djeci.

U noveli »Mati« prikazao je Šimunović nerijedak tip majke. Mati Danila bijaše jako čudnovata. Muž joj je bio rasuo imanje. Ona je zato pošto poto htjela, da joj barem najmlađi sin postane gospodin, kad ona više nije mogla živjeti gospodski. I to joj uspije. Ona je mislila, da ima svako pravo nad sinom, kojega je odgojila. Nije joj bilo pravo, što je njezin sin odlazio Jelki, kćerki liječnika. I zato je ona okleveće po cijelome selu. U Danila isprva nije bilo ljubavi spram Jelke, ali se i ona doskora rodi, te se oni uzeše, a majka okaje svoj grijeh.

U pripovijesti »Krčma« ističu se ponajviše dva tipa: kaluđer nazvan Kale, koji je imao konja i napajao ga vinom i Jozo Vilović, nekadanji jurist — sada propalica. Propao je zbog žena. Inače je bio vrlo pametan. Jednu večer slavili su u krčmi Veliki Blagdan i samo im je Jozo smetao svojim moralnim prodikama u pijanom stanju. I zato ga baciše van. Ujutro ga nađoše smrznuta.

God. 1916. izdao je dr. B. Vodnik zbirku Šimunovićevih novela za školu. Uz klasičnu novelu »Mrkodol« (to je i naslov knjige) nalaze se i slijedeće novele: »Muljika«, »Duga«, »Rudica«, »Alkar«.

U ovim novelama prikazuje nam se Šimunović kao vrstan i minuciozan poznavalac ženske duše. U »Muljici« je ocrtan manastir Draga, u kojem su živjeli ljudi svojim posebnim životom. Djevojke toga kraja bile su jedre, rumene, a jedina je Boja, kćerka mlinara, bila vitka i bijela. Radi te osobite bjeline, koja je imala sličnosti s muljikom t. j. bjeložutim kamenom prozovu je Muljika. Muljika bijaše dijete s mora sjajnih i blagih očiju. Majka joj rano umre. Muljika osta sama s ocem Jovišom, koji se poslije smrti ženine propio. Krčmar je stajao odmah do mlina. I on malo pomalo pomiješa svoje imanje s Jovišinim. U krčmara bio još samo najmlađi sin za ženidbu, koji je upravo došao iz vojništva. Zaljubi se u Muljiku i opet se prihvati posla, kojega se je bio odučio u vojništvu. On se dogovori s njezinim ocem o ženidbi protiv volje svojih roditelja. Muljika je molila oca, da je ne da, ali otac je bio nepopustljiv u svom naumu. Krčmar mu je bio uzeo sve, pa je on baš tražio, da mu i kćerku uzme za ženu krčmarev sin. Muljika je zato mnogo trpjela i smrću završila svoje muke. Otac je istom poslije njezine smrti došao k pameti, ali bilo je već prekasno.

Pripovijesti »Duga«, koju neki smatraju najljepšom novelom, što je Šimunović napisao, slijedeći je sadržaj:

Srna bijaše jedinica u svojih roditelja, koji su je pazili kao zjenicu oka svoga. Srna bijaše lijepa i vitka desetgodišnja djevojčica. Srnom je prozvaše radi njezine osobite živahnosti. Ona nije smjela ono raditi, što druge djevojčice. Ona nije smjela skakati i pjevati, kad je htjela. Jednoć su izašli njezini roditelji s njom u vinograd i tamo se je smjela naskakati do mile volje, jer je nije nitko vidio. Tu je bila bezruka Savka, od koje je čula pripovijedati, da mala djevojčica može postati dječakom, ako ispod duge proleti. U to baš sunce zasja, i kiša se spusti, a na nebu eto krasne duge. Srna leti i leti i nikad dostići dugu, a čini joj se tako blizu. Dođe i do močvare, u koju poče propadati, ali ona ide opet dalje, dok je blato sasvim ne pokrije. Htjela je da postane dječakom, jer bi onda smjela dati oduška svojoj živoj prirodi. Roditelji ne vidješe više svoga djeteta. Jedne burne noći dokončaju si i oni život, jer im se činio besmislen bez njihova blaga, njihove Srne.

U noveli »Rudica« prikazan je lik Rudice, krasnog djevojčeta, koje je živjelo u selu Lipicama. Prozvali su je tako radi kovrčastih kosa. Mnogi se momci zagledaše u nju, a jedino momku Sabljaru s nadimkom Pričalo uspije, da je otme. Ona mu je bila dobra žena i rodila mu 8 sinova i jednu kćer, koja je rano umrla. Oskudijevali su na svačemu, ali za piće je Sabljar još uvijek imao. Baš kad mu se osmi sin rodio, žena sama kod kuće leži, a on u krčmi sa svojim drugovima slavi rođendan najmlađega sina.

God. 1919. izda i nagradi Andrićeva Zabavna biblioteka Šimunovićeve »Mlade dane«, autobiografijske dojmove iz prvih dana mladosti. Šimunović opisuje svoje djetinjstvo. Otac mu je bio učitelj u Koljanima. Djeca ga nijesu voljela, jer nije bio iz njihova mjesta. On nije znao, kamo da se ubroji, ili među gospodu ili među seljake. Roditelji su mu govorili, da je on gospodsko dijete, rođeno u Kninu. Ali on to ne mogaše shvatiti. Kod njega su se uvijek javljala dva »ja«. Jedan, koji čini i radi, a drugi, koji samo promatra. U djetinjstvu je upoznao i sva tri lica, koja nam je kasnije u svojim pripovijestima iznio, i to: Muljiku, Rudicu i Srnu. Srna je bila

njegova majka, koja je htjela da se pretvori u dječaka i time ugodi ocu, koji je želio sina. Pisac je onda dodao onaj tragični svršetak. Prijateljevao je s Nazorom i Begovićem. I odonda se zakopao među knjige i samo čitao, jer ga roditelji nijesu dali u školu. Pisac je prisustvovao i Alkaru, igri na Sinjskom polju, koja se održaje na Veliku Gospu iz zahvalnosti Majci Božjoj, koja ih je spasila od Turaka. Ukratko, pisac nam je iznio okolinu, u kojoj je proživio svoje djetinjstvo.

Ovom djelu dodana je i novela »Kukavica«, koju sam autor smatra najljepšim svojim umotvorom. Tu pripovijest donosimo u ovoj knjizi.

G. 1920. izda Šimunović »Mladost« (Novi ilustrovani »Dom i svijet« Zagreb 1920.) kao nastavak »Mladih dana«.

U Beogradu je izašao Šimunovićev roman »Porodica Vinčić« (1923.). I u ovom je romanu prikazao Šimunović selo onim svojim širokim, epskim načinom, onim prianjanjem uz dušu, što tog pisca čini jednim od najboljih naših pripovjedača. Tu je, kako veli dr. Ante Barac u svojoj studiji o Šimunoviću, najjasnije izbila »poezija sela i apoteoza prirode i nesavladiva nostalgija za onim životom, što se razvija daleko od prašine ureda, pognutih šija i licemjerstva«.

Najveću je popularnost stekao Šimunović novelom »Alkar«, koja je već mnogo puta objelodanjena i koja je upravo veličajna epopeja junačke cetinske krajine. »Mrkodol« i »Alkar« i neke druge Šimunovićeve pripovijesti prevedene su na njemački, ruski, poljski, engleski i na esperanto. Tako je ugledni krakovski dnevnik »Nowa Reforma« (od 16. i 17. IX. 1925.) preveo Šimunovićevu novelu »Prvo Razočaranje«, koja je u srpnju 1925. bila objelodanjena u književnom »Obzoru«.

Značajne su Šimunovićeve novele »Pojila« (»Hrvatsko kolo« 1912.), »Dvije ceste« (splitsko »Novo doba« božićni prilog 1921.) i dr. Šimunović je zastupan i u »Antologiji hrvatskih pripovjedača«, koju je izdala Srp. knjiž. zadruga (s novelom »Mrkodol«).

Najbolja i najopsežnija studija o Dinku Šimonoviću svakako je ona od dr. Ante Barca, štampana u »Jugoslavenskoj Njivi«, a kasnije pretiskana u »Esejima« od istog pisca u posebnoj knjizi. O Šimunoviću je još pisano: A. Petravić: »Četvrte studije i portreti«, Hrv. knjižara Split, 1923; Dr. M. Perković, »Narodni list, 2. VI. 1909.; »Obzor« 18. VI. 1909.; »Učiteljski glas« 15. III. 1909.; »Novi List« 12. V. 1909.; »Hrv. dnevnik«, 17. V. 1917.; »Agramer Tagblatt« 16. I. 1912.; »Novi list 8. V. 1913.; »Novine« 4. V. 1917.; Prilog »Jutru«, Ljubljana, 11. IX. 1923.; »Pokret« Split, 15. XI. 1923. br. 11.; »Kritika« maj, 1921. br. 5. Zagreb; »Kokot« lipnja 1917. br. 11. i 12. Zagreb; »Hrv. Njiva« trav. 1917. br. 5.; »Život« 28. V. 1921. br. 426, Split; »Novo Doba« Split, 3. VI. 1921. br. 125; »Novo Doba, 12. IV. 1923. br. 85.; »Behar« Sarajevo 1. i 15. juna 1909. br. 1. i 2.; »Dan«, Beograd-Novi Sad, 1. VIII. 1919.; I. br. 3; »Hrvatska smotra« travanj II. knj. V. sv. VIII. 1909.; »Savremenik«, rujan 1919. br. IX.; »Jugoslav. Njiva« God. III. 9. VIII. 1919.; »Novo Doba«, 19. VII. 1919. br. 157.; »Mlada Hrvatska«, 10. I. 1912.; »Savremenik«, ožujak 1913. br. 3.; »Ljubljanski Zvon«, 1921. Številka 8; »Književni Jug«, god. II. br. 18, 16. sept. 1919.; »Život u umjetnosti«, božićni prilog »Života«, Split, 1920.; »Agramer Tagblatt«, 22. VI. 1919.; »Novosti« 8. V. 1921.; »Dom i Svijet« br. 9. 1921. 1. V.; i t. d. i t. d.

Ovo je samo nešto, što imamo pri ruci. Prigodom Šimunovićeva književnog jubileja pisali su opširnije o njegovu radu u »Savremeniku« Milan Begović i Arsen Wenzelides. O Šimunoviću je pisano također u »Slovanskom Přehledu« još davno i u predgovoru češkog prijevoda »Mrkodola« (Veverka).

3. Karakteristika.

Najpregnantniju karakteristiku o Dinku Šimunoviću dao je A. G. Matoš u ocjeni »Mrkodola«:

»Šimunović imađaše sreću roditi se u kraju primitivnom i još danas legendarnom, na ugasnulom ognjištu hrvatskih narodnih kraljeva; gdje vladahu Nelepići, vranski templari i prvi Šubići; gdje sjaše grebeštak hrabrih Lenkovića, Jankovića i junaka pjesme Kačićeve. Kraj je to današnjom kulturom neolizan i zapušten, ali zato je tu i narodna duša hrvatska ostala netaknuta, starinska i starovinjačka, jezik čist kao sred Hercegovine, a žitelj kršan i krasan kao u stara, u junačka vremena«. »U tome silnom, zdravom, u cijeloj Evropi najjačem i najljepšem narodu, gdje se kod gorskih staraca i sada pamte perčini, živi se kao prije trista godina, i čitajući te priče čisto ne vjeruješ, da se mogahu desiti u naše doba. Šimunović nam je otkrio misterij duše najhrvatskijeg hrvatskog plemena, i taj pripovjedački realizam djeluje poezijom narodne pjesme. I Ujević opisuje taj puk, znajući mu jezik i običaje još bolje od Šimunovića, ali ni jedan dalmatinski pripovjedač nema toga osjećanja za sve, što je u toj jakoj rasi još silno, energično i zdravo. Tim svojim razumijevanjem hrvatskih arhaizama i hrvatske primitivne energije vrlo nalikuje taj pripovjedač na Nazora«.

Svako djelce Šimunovićevo usko je s njim vezano. Dokaz su tomu dvije njegove autobiografijske knjige. Kao učitelj potucao se Šimunović od nemila do nedraga: upoznao je dušu seljakovu, dušu najsiromašnijeg društvenog sloja i zavolio je. Šimunović je slikar sela, njegova heroizma, zdravlja i ljepote, koje prikazuje u simpatičnom svijetlu.

Najosnovniji je stimulans čitavom Šimunovićevu stvaralačkom radu: selo kao svijet ljepote, slobode i snažnog duha. Šimunović tvori posebno odlično poglavlje u hrvatskoj književnosti, od kojeg je samo tek jedan dio ispisao.

KUKAVICA.

Tako je lijepa ova hladovina i težak miris orahova lišća, pa umalo što ne zaspah. Ali kad me pitaš, pripovjedit ću ti sve o mome čudnom dolasku u ovaj starodrevni manastir. Pogledaj most, pod kojim voda šumi, ali ja je ne vidim, da bliješti na suncu: preko njeg donese me iguman Tanasije na svom krilu, pa sve otada služim narodu u slavu božju.

Sve ću reći, što se spomenem o tome dolasku, pa da ne vjeruješ mlađim kaluđerima, kad gonetaju o meni i lažu. Neki dan ti je onaj

olčina i mudračina Tanasije kazao, da me zovu »Kukavica«, ali ne reče, zašto.

U nas svako dijete, još prije nego prohoda, steče nadimak: — nekoga dopane ljepši, a nekoga grđi, kao što je eto mene. Istina, bijah strašljiv, ali ću pripovjediti, što je bilo, neka i ti znadeš, kako se živjelo u one zemane. No sada se ne mislim pravdati ili dičiti junaštvom i znanjem, pa neka me zovu, kako ih volja. Ne znam pisati, a i ne treba mi, ali me je blagopočinuvši u Gospodu iguman Tanasije naučio crkvenu knjigu i liturgiju čitati, a vladika me zakaluđerio kao i njih

Kako sam bio sin mlinara, turskoga kmeta, neka ti novi mudroznanci znadu, da sam i ja nešto vidio i čuo za dugoga svoga vijeka. Ne vjeruju ničemu, što nije pisano u toj njihovoj đačkoj istoriji, pa se smiju i samome starom junaštvu, jer nikada ne vidješe, što sam vidio ja.

Neka mi je više od devedeset godina, a deseta, što sam slijep, pamet mi je bistra i ne želim uoči smrti lažju ogriješiti dušu. Samo se bojim, da ne ću znati potanko i jasno pripovijedati sve, kako je bilo, ali se nadam pomoći od Hrista, koji može zasvijetliti i u tminu moga djetinjstva.

I njima sam, mladim kaluđerima našim, pripovijedao, ali ne vjeruju, veleći, da tako samo narod priča, a ja da utuvih, kako se to baš meni zbilo! A je li moguće, da se oni događaji u pamet zavukoše sami, kad se mnogih stvari sjećam kao od lani, iako mi se neke pričinjaju snom. Nije ni čudo, jer tada bijah jako malen, a sada mi je devedeset i nekoliko, i deseta je godina prošla, što ne vidim sunca božjega, ni lica ljudskog.

Ne bijah ni na oca ni na mog starijeg brata Spasoja, jer se ne bojali ničega, a ja mnogo trpljah od straha i u snu. Čim bih zaspao, a meni pred oči neke strahovite zmije, aždaje i vukodlaci, pa ništa već da me proždru!

Tako strašljiv postadoh od najranijeg djetinjstva, kad mi je bilo dvije i pô ili tri godine. Malo se spominjem, ali su mi pripovijedali, kako me je na čudnovat način bilo nestalo. Sjećam se jedino, da sam na ledini kućicu od pločica i drvcâ gradio, kad li oćutim silan vjetar i šum. Nešto me udaralo po očima, zgrabilo za leđa i ponijelo u vis. Ne znam, što je dalje bilo, ali kazivahu, da me istog dana nađoše čobani, daleko i visoko u staroj Gradini i napô živa. I sad mi se evo poznaju brazgotine i rupe na rukama i licu!

Ne mogu reći, što je to bilo, jer neki govorahu, da sam zapao u vilinsko kolo i da su me vile ponijele, a drugi, kako to bijaše orao krstaš, jer i njih oko Gradine mnogo imade. Samo znam, da se je moja mati od tog dana, kad me nestade, teško razboljela. Ili od žalosti i straha, ili pak zato, što ju je babo teško izbio, jer me nije bolje čuvala — ne mogu po duši reći. Kako bilo da bilo, ona se razboljela i poslije godine dana umre.

Drugi put (bio sam nešto veći), pošalju me u šumu, da nađem kozu, što je zaostala. Kad ja tamo, a ona se uzverala na strm i visok kûk. Mamio sam je i mamio, da sađe, ali ne htjede, pa se nekako uzverem k njoj. Koza pobjegne strmo, ali ja ne mogoh za njom i ostanem na kuku.

Mučio sam se dugo, i kad se već počela spuštati noć, ugledam malu, okruglu spilju, pa odlučim se tamo zavući. Uverem se s teškom mukom, a unutri bilo nešto šire. Ali da!... Čim se počeh migoljiti, očujem šum i zuj, a onda kao da me stala paliti živa vatra po licu, rukama i svukud. Ipak mi pođe za rukom izvući se, te pred spiljom stanem kukati i zavijati cijelu noć. U zoru stiže i moj babo, pa se po uzlovitu užu spustim dolje u šumu.

Bijaše u spilji roj divljih pčela, ali nijesam znao, da su to pčele, već mišljah, kako sam se opet namjerio na koje đavolje čine.

Ele, još od onoga dana, kad me je nešto u Gradinu ponijelo, postadoh strašivica.

Bojao sam se i mrtve matere, pa za sve vrijeme, što je ukočena ležala u mlinu, zavijao sam kao vuk. Ne od žalosti, već od straha, i tako grdno, da me je pokojni babo kandžijom mlatio, sve dok ne zamuknem.

Već tada prozvaše me Kukavica: najprije babo i Spasoje, a za njima i svi drugi. Strašio sam se jer bijah nejačak, ali mi ovo grdno ime ostade i do danas.

Nema čuda, sinko, što mi u kosti zađe strah, jer i naš gospodar, beg Mehmed, bijaše golema ljudina. Imađaše silne brčine, čupavu bradu i nakostrušene obrve, a gledaše kao ris. Kad bi nenadno prispio i zavikao: — »Mali, gdje ti je bábo?« — sva bi se mlinica potresla. Mi bijasmo njegovi kmeti, a moj stariji brat Spasoje begov čobanin.

Stao bih drečati, dok je progovorio, a on, govoreći tiše, dobacio bi mi kolač medenjak:

— Evo ti, kukavico, samo ne revi!

Opet ti velim, kriv sam bio, jer bábo i Spasoje poklonili bi se gospodaru, ali se ne bojali. Govorili su oštro, kao što bi govorio i on njima, i sve mu u oči gledaju. A ja bih zamotao glavu, čim bilo, samo da ga ne vidim, i srce mi u prsima lupa.

Po dugim noćima zavijali oko mlina vukovi i ne jedanput čeprkali na vratima, dok bi planine lomila mećava. Bábu je bilo drago, kad bi ih Spasoje glavnjom i pušćanim hicima rastjerao, a meni se rugali, što se i vukovâ bojim. A što ću? Onda mišljah, da će nas razdrijeti!

Uto se i hajduci pojaviše. Sada ih nema, pa otac Panasije misli, da ih nikada nije ni bilo, kao što sada nema ni vukova.

U onaj zeman, ti hajduci pobili bi se često s Turcima baš nedaleko od mlina, a onda bi grmile puške i odjekivale pod klisurom; psovke i jauk čuo bih jasno i kroz kabanicu, zamotanu oko glave.

Odmah više žljebova bijaše jezero, a povrh njega, sa svih strana, nadstriješila se golema hridina, kojoj ne mogosmo sagledati kraja, pa u mlinu čula se grdna jěka. Od svake puške kao da je stotinu hitaca jedan za drugim izmetnuto, a zavikne li ranjeni hajduk ili Turčin, kao da je zarežalo deset srditih grla!

Zatrnuvši od straha plašila me i tišina, pa bih prisluškivao prědajući i čekajući, što će se dogoditi iza toga podmuklog mira.

Tako smo živjeli sad nemirno, sad mirnije, i dani prolažahu jedan za drugim kao i naša voda: ispod hridi u jezero, iz jezera niz slapove kroz mlin, pa ispod mosta, nijesam znao ni ja, kamo dalje teče. Orlovi krstaši vijali se povrh jezera i nestajali prema Gradini, a golubovi pećinari, vrane i druge ptice, lepršali i krili se u pukotine hridi, s dana na dan svedjer jednako.

Kadli, neke večeri, zavije mećava tako gusta, pa bi se reklo, da smo lebdili u snježnom oblaku.

Moj bábo sjeđaše uz vatru mrk. Samo koji put izišao bi, da posluša i brzo bi se vratio tresući s kabanice snijeg. Spasoje podalje na ražnju vrtio ovna, a i nad vatrom ključao kotlić, pun suhog mesa. Ne govorahu među sobom, a meni još manje, te naslućivah, da se ima nešto dogoditi. Vrlo sam se bojao toga teškog očekivanja i mûka, ali ne smjedoh, da ih što pitam.

Dugo smo tako sjedili, i već me počeo hvatati drijem, kadli netko u daljini podmuklo zvižne, a moj bábo zgrabi glavnju s ognjišta i na vratima mlina njome zavitla. Šćućurim se i stanem očekivati.

Ispod mene tutnjila voda, a kroz otvorena vrata sipao snijeg sve do ognjišta. Led me hvatao a ne htjedoh zamotati se, neka bolje vidim i čujem, što se događa.

Uto su pred mlinom zatoptali mnogi teški koraci i netko se nasmijao tako strašno, da se potresao i ležaj poda mnom. Skočim i počnem vriskati, ali Spasoje se razljuti, udari me cjepanicom po bosoj nozi i odmah se prestanem bojati.

— To ždrijebac hrže, kukavico! — reče mi, a ja se zagledam u otvorena vrata, ne bi li vidio toga ždrijepca. Čekam i čekam, ali ne dočekam, jer ga provedoše kraj vratâ u staju: jedva sam nazrio, kako se nešto zacrnilo prama snijegu. Netko se je pleo i meo na pragu, a tada uđoše i kraj ognjišta spustiše — nosila!

Na njima ležao golem, okrvavljen čovjek, posut snijegom te zelenkast od muke i leda. Za nosilima dođe moj bábo i drugi momci, a po uzrastu, odori i oružju, pomislim, da su hajduci.

Čovjeka, što na nosilima ležaše, sjednu, svuku do pasa, te spazim grdnu ranu na vitkim rebrima. Brzo su je nečim povili, a najstariji se nasmija i reče:

— Kakva je to rana, u koju ne može oka stupe!

Nasmiju se i drugi pa i ranjenik te zaredaše piti, ali ja stanem ljuto plakati i ne prestadoh, dok me ne zališe rakijom. Onda se smirim i zadrijemam, ne čekajući večere.

Ipak na mahove čuo bih razgovor. Divanili o nekakvu Turčinu, što ga ubiše i odvukoše na granicu, da zametnu trag. Novce su brojili, a onda čujem, da netko mome bábu kaže:

— Ždrijebac, jabučarka i bjelosapac ostaju tebi!

— Ali, što će reći beg, kad sve to vidi? — veli mu babo.

— Pa zašto će vidjeti? Pušku i nož sakrij, a ugleda li ždrijepca, reci, da si ga našao u Manitom potoku: ako li se nađe, čiji je, da ćeš ga vratiti. Ostalo, što ostavismo u tebe, čuvaj i šuti!

Onda zamuknu i poslušam, kako praskaju meso oštrim zubima te iz plosaka glogoću.

Bijah gladan i počnem se migoljiti i kašljucati, sve dok se babo ne dosjeti, pa mi dobaci komadinu mesa i ulomak pogače. Sad se već ne bojah ničega, te sam mirno žvačući slušao razgovor.

Jedan hajduk oglodao pleće i stao kroz kost u vatru piljiti, a onda ga pomnjivo razgledao, sagibajući se k plamenu, i rekao:

— Braćo, nije dobra: evo na pleću »muški grob!«

— A čiji je ovan? — zapita drugi hajduk.

— Ne znam, — odgovori mu babo, — ali Mićun ga jučer donese.

Pogledaše tamo, gdje je Mićun ležao kraj nosila, a najstariji se prigne k njemu: pridizaše mu sad glavu, a sad ruke, i u najvećoj tišini reče:

— Braćo, Mićun je umro!

Svi se šuteći prekrste, poklone se i stanu redom mrtvaca ljubiti.

— A sad? Sad će Turci sve lako doznati! — dosjeti se prvi moj babo.

— A da mu kamen oko vrata svežemo i u jezero ga bacimo? — zapita najmlađi.

— Zanijemio, da Bog dâ! — vikne harambaša. — Svi ćemo izginuti, ali ga moramo još noćas ponijeti k njegovima. Ne smijemo ga izdati ni živa ni mrtva. Taka je naša zakletva!

Zatrnem, pa ni glasa ne pustih, ali kad mrtvaca stadoše opet uz nosila vezati i kad mu se glava s okrvavljenim ustima k meni prevrne, od straha zacvilim.

— A što je tome malome . . . ili ga boli? — vikne jedan, a brat se zastidi, ošine me, pa iznova zalije rakijom.

Uto iznesoše mrtvaca i ja zaspim, a sjutradan ne smjedoh ni spomenuti, da je što bilo.

Drugi dan povede me Spasoje, da vidim ždrijepca. Spasoje bijaše lijep i kršan momak, no ždrijebac još ljepši: sjajan i vitak, i brz kao lastavica.

Brat mi htjede da ga projaši, a babo, da se ne izvodi već čuva, te morade ostati na bábovu.

Ali, jednoga dana kad bábe u mlinu ne bilo, Spasoje jabučarku i handžar za pas, pa na ždrijepca!

Odjaši Spasoje očiju veselih i sjajnih, a vrati se mutnih i krvavih pješice! Susreo ga naš beg i:

— Nije to za kaura! — vikne. — Prodaj mi i ždrijepca i oružje!

Ali brat nikako, a beg Spasoja za šiju! Uzme mu i konja i oružje, pa reče:

— Mlin je sada vaš. Evo vam mlin za konja!

Toliko mu se vranac dopao! Ali i Spasoje volio ždrijepcu nego mlinu, pa stade smišljati osvetu.

Tako trajaše sve do proljeća, kad on stade i opet čuvati begove ovce. Prije negoli ode, dogovarao se nešto s bábom, ali ja ne razumjeh drugo, već da će se osvećivati.

Rekoh, da oko jezera bijaše golema i visoka hridina, a ispod nje bezdana spilja, iz koje ključa jaka voda i puni jezero. K tome mlazu podzemne vode usječen je kameni puteljak, i moj babo, svako pet-šest

dana, o zahodu sunca, iđaše tim puteljkom na ono vrelo. I mene bi poveo sa sobom, a prvi put vrlo sam se začudio.

Sjedimo i sjedimo dugo kraj te vode, a babo u nju gleda, pa niti da bi trenuo okom. Uzbojim se, da mu nije što, i zapitam bábu:

— Evo brzo i noći, pa što čekamo ovdje?

A on se na me rasrdi:

— Umukao, da Bog dâ! — vikne. — Čekajmo još, pa što vidiš, ne vidio, jer ću ti zavrnuti glavom kao vrapcu.

Čekamo, čekamo i sve gledamo u onaj mlaz, što iz pećine ključa. Kad li. odjednom nešto se zavrti i zabijeli, a babo objema rukama za ono bijelo, pa ga izvuče na putić.

Bijaše to velik, zaklan dvijezac:[1] i ako ga je dugo kotrljala voda, poznavala se krv na vratu i na drugim mjestima po runu. Babo zapovjedi, neka uzmem prednje, a on prihvati za zadnje noge, i tako ga počesmo nositi. No, poslije malo koraka, meni dotešča te pustim ovna i glava mu ljosne na putić. Ruke mi tada bijahu nejačke, a babo se ipak rasrdi. Nije me udrio već reče, da sam za ništa, pa u svemu i po svemu kukavica. Zametne se ovnom, a ja za njim dotrkeljim k mlinu.

Tako i poslije, svako malo dánâ, ono vrelašce izbacivaše debela ovna, a jedanput pače i dva, te mesa napretek i nama i našim stričevićima u selu.

Ti se čudiš, ali sam se tada čudio i ja: mišljah, da je vrelo začarano, pa rađa ovnove! Kasnije sam, tugo moja, saznao, kako to bješe.

Daleko preko visokog brda s Gradinom ima polje, kojim teče veliki potok, a onda ga nestaje u bezdanu. Tâ voda provire ispod planine te izbija pod klisurom ondje, gdje bismo ja i babo čekali.

Sve polje zvalo se begovo i tamo Spasoje čuvaše ovnove i ovce, a bijaše ih kolik zvijezdâ na nebu. Nebilo mu teško, jer bez straha da zabasaju u tuđe.

Da se osveti begu i pomogne bábi, Spasoje bi zaklao ponajboljeg ovna i spustio u bezdan podno polja, a voda bi ga dovaljala te izbacila na ugovoreni dan. Tako je to bilo!

Brat bi kadikad došao i u mlin, pa bi ga babo grdio, ali ne zato, što mu šalje ovnove podzemnom vodom, već za nešto drugo.

U našeg bega kazivali kćercu Ajku, lijepu kao sunce, ali još prava djevojka ne bila; pripovijedahu, da joj ni lica zakrivati ne počeše. Bit će da i ne trebalo, jer im se kula kočila daleko i visoko u

[1] Ovan od dvije godine.

planini, gdje nitko i ne dolažaše osim kmeticâ, pa koji stari beg ili aga u prijekom poslu.

Ele, Spasoje poče donositi mlijeko i skorup baš onda, kad bega ne bilo, te obijati oko kule i po noći. Je li zato, što se u Ajku zaljubio ili da se begu sveti — ni sada ne znam.

Zato se je eto babo ljutio na Spasoja, veleći mu, da će ludo izgubiti glavu, ali nije pomoglo. Možebiti, da mu u potaji i drago bješe, samo je želio, da se bolje čuva.

Meni je već nastala sedma i babo me poče voditi k crkvi, daleko: sve na istok dolinom, pa na brijeg, dobra dva sata hoda.

Nije ni tada prolazilo bez rânâ i mrtvih glava, a ja premišljah u svojoj ludoj pameti: — Zašto se biju, zlobe i ubijaju? Nijesam razumio, ali počeh razumijevati još onda, kad smo se o Slavama i Krsnom imenu skupljali pod brijestima za crkvom.

Straže bi čuvale, da ne bi tko tuđi došao i čuo, što stariji viječaju i kako narodu spominju stare narodne care i junake. Mišljah, da nas Turci radi vjere zlobe, ali zbog vjere to, sinko, nije bilo.

Na drugom kraju ispod brda bijaše i katolička, rimska crkva, ali Turci ne slali tamo uhode i ne branili im polaziti crkvu. Znali su, kako njihov sveštenik ne govori puku o junaštvu i slobodi, već o svetoj Trojici i o nekojim čudnih imena svecima, što ni Turcima ovamo ni Latinima u Primorju nije smetalo. Još učahu, da je svaka vlast od Boga i da budu krotki kao jaganjci, pa i Turcima i Latinima bijaše taj nauk po volji.

A naš kaluđer i svi naši stariji, govorahu nam uvijek: tko se ne osveti, taj se ne posveti! To je govorio i brat mi svaki dan, otkad mu beg uze vranca, iako mu je za njega sama dao mlin.

Eto, stoga je bilo rana i krvavih glava, a ne zbog vjere, pa su nâs Srbe i Turci i Latini proganjali žešće negoli druge. Htjedoše nas iskorijeniti znajući, da nas ni poturčiti ni polatiniti ne mogu, jer su naše crkve i naši manastiri nesamo božji, već i narodni.

Ali onda ne mogoh inače: plašio sam se i Turaka i hajduka, pa mi zato i govoraše babo, da nijesam njegov sin, već da me je kukavica u srpsko gnijezdo snijela.

Sada je lako, ali onda ne bijahu naši Turci, kakvi su danas. Danas ranâ i mrtvih glava nema, ali našega zloga udesa još imade. Zli je naš udes i otac Panasije, dok se našoj starini ruga!

. . . Svega bi se onda, sinko, zgađalo i mnogo čudnovatih stvari, pa neke ni sada ne razumijem.

Jednoga jutra, u proljeće, i čim je zora cikla, zapovjedi babo, neka odem u polje, gdje Spasoje čuvaše ovce, pa da mu rečem:

— U svetu Nedjelju dva!

Da mu tako kažem i odmah se vratim.

Bijah tamo već dvaput (Spasoje me vodio) i zaputim se prečacem kroz klanac u planini. Tamo blizu begove kule bijaše taj klanac, ali znadoh, da mene, onako malena, ne će ni Turci ni hajduci, pa sam išao veselo i popijevajući.

Idem uz planinu, idem, ali kad ja gore, to pritisla magla, pa ne vidiš dobro ni na tri koraka pred sobom. Ne usprednem ni od nje, pa hajd uz planinu, onako na sreću božju.

Ledina u magli pričinjala se kao jezero, grmlje stogovima sijena, pa ono, što je daleko, kao da je blizu, a što je blizu, daleko . . . Već odavna ne koračah putem, ali sam znao, da od rašljaste bukve moram uvijek nadesno i da ne ću zaći.

Kad ja naviše, magla se prorijedila, pa je sasvim nestade. Ali, neka bijela čudovišta, tamo oko Gradine, podno Babina kuka i povrh Crnog vrela, savijala se i lagano pružala sad ruke sad noge, a sad bijelom kosom obavijala osamljene vrhove planine. Sve to mijenjalo se, a da ne vidiš, ni kako ni kada.

Magla to nije bila, jer sam je ostavio dolje za sobom, niti je ona ikad tako bijela. Pa ni oblaci, jer nebo bijaše vedro i sunce sjalo.

Zinem od čuda i pobojim se, da zađoh u kakav drugi svijet, gdje živa stvora nema: bijaše taka tišina, da ni sama ptica ili gušterica nije šušnula. Preda mnom neki breščić, a kad ja na vrh, mala dolinica poda mnom, drugom maglom podušena. Zađem nizbrdo, u onu tmušu, kadli — začujem mukao smijeh i prestašim se kao nikad prije.

Zagledam se u maglu, kad tamo — bi li mi vjerovao? Moj brat Spasoje gruda se s vilom!

Odakle snijeg? — mislim ja. — Ta cijele ga zime ne bilo, a sada Spasoje na jednom smetu snijega, a vila na drugom, pa se kroz maglu grudaju i smiju. Vila krasna, kaonoti vila: visoka, vitka, a s glave pa sve do peta obavijala je koprena bjelja od snijega pod njom, pa bih se bio zakleo, da je iz snijega nikla. Ne mogoh je pravo razgledati, jer bijaše u magli i često se priginjala, ali sam ipak vidio, da su joj kose zlatne zubi kao biser, a smijeh joj zvečio poput srebra.

No dok me ugleda, nestane je u magli, pa ni traga ni glasa od nje: — zazovem Spasoja, no i on velikim koracima u maglu zamakne.

Što ću, kuda li ću, mili Bože! Uputim se za njim, te oputinom pokraj begove kule, pa niz jarugu medju Glavičinama, i stanem se le-

dinom spuštati u polje. Jedva jedvice prispijem tako oko podne i nađem Spasoja kod blaga: mirno sjedi uz potok i dipli.

— Jesi li ti ono bio? — zapitam.

— Gdje? Što? — čudi se on.

— Grudao si se u planini s vilom: ja sam te vidio!

A on se kune, da je od ranog jutra ondje, pa da se ne mače, otkad je iz staja dotjerao blaga.

Zamuknem, pa što bih mu i rekao? Bit će, da nije smio od vile, jer bi ga ustrijelila, kad bi kazao. No i tako nije svršio dobro, a čut ćeš domalo.

— Poručio ti je babo... tako i tako, — velim ja njemu.

— Razumio sam: u svetu Nedjelju dva! — veli on.

Isprati me komadić puta, dade mi sirac i opet se vrati k ovcama.

To bijaše u petak, a u nedjelju predvečer zovne me babo, da idemo k vrelu. Sjetim se, što je bila ona poruka: »U svetu Nedjelju dva!« Očekivali smo rodbinu iz sela, te babo poručio Spasoju za ovnove.

Sjedimo mi pokraj vrela i u vodu piljimo. Još je dosta rano, ali slabo vidim, jer se oblaci sa zapada nadviše: najprije zagrmi, a onda zarominja kiša.

Grmi i lijeva, lijeva i grmi; sve se više smrkava, a mi to jače piljimo u ono podzemno vrelo, ali ništa vidjeti. Golubovi pećinari i vrane smušeno lijetali povrh nas, htijući se zakloniti u rupe one raspucane hridi, ali se plašili i opet zalepršali nad nama. Još dalje i više vijali orlovi krstaši, a ne čusmo huke velikih im krila, jer pod nama još jače šumjela i ključala voda.

Uto prestade i kiša i vjetar, ali se snoćalo, te vrelo postane crno, a i sve drugo potamni. Domala nijesmo baš ništa vidjeli, te babo odluči u mlin po kakvo svijetlo.

Ali zastane još malo, pljune u vodu i stane grditi Spasoja, da je kukavica kao što i ja, te ode po luč.

Moradoh ostati, da čuvam vrelo, iako me bijaše strah sama u onakoj tmini i pustoši.

Prije no ode, turi babo u zjalo kolac, da ovnovi zapnu i u jezero ne pođu. Ali čim je otišao, malko se razvidi, te ugledam, da je kolca nestalo. Zato još bolje napnem i oči i uši, da voda ne ponese i ovnove u jezero, i spremim se, da ih ščepam i time babi ugodim.

Bit će se zabavio tražeći po mlinu luč, kadli nešto zapljuska, a onda zjalo zaglogota promuklo i drukčije, kao da se nečim davi.

Gledam ja i gledam, hoće li se zabijeliti ovnovi, no mjesto bjelila ugledam, da se nešto crni. Pomislim, da su to crni ovnovi, i čvrsto prihvatim, da ih jâko vrelo ne ponese u jezero. Držim ja čvrsto, ali voda jaka i studena kao mraz, pa mi ručice zatrnu. Pustiti ne smjedoh, makar mi obadvije pukle, jer znam, što bi od mene bilo.

Uto evo i bábê s lučem, ali ipak ne mogosmo vidjeti, što je ono crnilo, jer ga voda premetala, a luč je samo pištao i dimio s malo plamena. Babo mi dade luč i sam prihvati ono crno, što je dovaljala voda. Bijaše veliko i teško, pa istom kad treći put nategne svu snagu, izvuče ga na putić.

Prisvijetlim... kadli.... Hriste Bože!.. moj brat Spasoje bez glave! Poznasmo ga po odori i velikoj brazgotini nad šakom. Tu ga ugrizao vuk, kad ga je vadio iz gvožđa još živa.

Bilo strašno vidjeti krvavi, splasnuti vrat, bez mlade, crnomanjaste glave našeg Spasoja! Ali ne bijaše raskidan: valja da je presječen ne handžarom već pravom damaškinjom, a ruka begova morala biti grom!

Misliš, da sam se prepao? Čovjek se, pa i dijete, malih nevolja plaši, a u velikima samo zatrne.

I babo samo dvaput ispruži ruke nad njim, a onda se prigne, prebaci obezglavljenog Spasoja na rame i donese ga u mlin.

Čim ga položi na krevet i pokrije suknom, zamisli se i htjede ga prekrstiti. Ali kao da se je spomenuo, da nema glave, ne prekrsti ga, već sebe zubima za mišicu tako jako ugrize, da je ispod rukava potekla krv. I ode iz mlina, pa niti me pogleda, niti reče, kuda će, ni zašto.

Ostadoh sjedeći pokraj bezglavoga Spasoja tu noć i sutra cio dan, čekajući baba, ali se babo nije vratio.

Istom drugoga dana podnoć dođoše naši stričevići i strine, pa me htjedoše povesti sobom. Ali ne odoh, nego sjeđah misleći kod vatre, sve dok su opremili i odnijeli Spasoja.

Kasno i opet dođe strina Vasilija i tetka Stana, pa stadoše pripovijedati, što se zbilo, te što sam naslućivao i ja.

Beg saznade, kako se Spasoje vrtio oko Ajke, i pođe, da ga u polju traži, pa ga i nađe, baš kad je zaklao ovnove, da ih podzemna voda k mlinu ponese. Uzbjesni, odsiječe mu sabljom glavu, a truplo baci u ponor, neka nam, mjesto ovnova, navečer prispije.

Ali kazaše mi i to, što nijesam znao.

Moj babo, htijući osvetiti Spasoja, pođe k begovoj kuli, a beg ugledavši bábu već izdaleka i pod oružjem, sjeti se, zašto dolazi, i obori ga hicem iz šešane.

Mučao sam, legao kraj ognjišta i pričinio se, da spavam. Strine i tetka govorile još nešto pod glas i naricale, a ja ukutrim, sve dok zaspe. U svanuće još su spavale i tiho se počnem sprematі na ono, što sam preko noći smislio.

A što sam, ludo dijete, mogao smisliti drugo, već samo ono, što sam vidio, da čini babo. Uzmem nekakav stari dževerdan, zametnem se njime i tiho se odšuljam iz mlina. Htio sam iz zasjede ubiti bega ili Ajku ili koga mu drago od njegovih, da osvetim Spasoja i bábu.

Idem ja, idem, sve onim istim putem, kud sam išao onaj dan, kad su se vila i Spasoje grudali, — kadli, susretnem igumana Tanasija, gdje jaše. Začudi se te povikne još izdaleka:

— Gdje to, junače, s dževerdanom, kad je veći od tebe? Kuda ćeš, ludo dijete?

Pripovijedim, kako sam namjerio ubiti bega ili koga njegova, a on se nasmije i skine mi dževerdan, što sam ga po zemlji vlačeći zablatio.

Puhne u cijev, a onda se i opet tužno nasmije pa reče:

— Tä puška ti je prazna, kukavico moja! Pusti osvetu drugima, a ti sa mnom pođi.

Pokunjim se od srama, a on me prihvati jednom rukom te podiže k sebi na konja, a moj prazni dževerdan prebaci na rame.

Meni je bilo tako lijepo u njegovu krilu, da sam tiho zaplakao i jecajući milovao njegovu koščatu ruku. A on me tom rukom stiskao uza se govoreći:

— Ne plači, dijete, ja ću te othraniti i postat ćeš kaluđer u našem staroslavnom manastiru.

Iza dugoga bdenja i od njegova milovanja zaspim, te se probudim istom onda, kad je pod konjskim kopitima zatutnjilo. A to bijaše na mostu, što ga ti dolje vidiš, a ja ne vidim.

Pa, hvala Bogu, dosta sam se nagledao za svoga vijeka. Džaba ti, što sam oslijepio, ali bih želio i oglušiti, samo da ne čujem, što neki dandanas govore.

Ipak su onda ljepša vremena bila: silu smo silom lomili, a sada šuti i trpi, pa da ti i sijedu bradu zapljunu!

Znadem mučati i trpjeti, kad me kukavicom zovu, ali kadgod ispovjedim brata hristjanina, lijepo mu ljubav prama drugom bratu hristjaninu spomenem, ali završim, da ne zaboravi i onu naših djedova, koja nas je spasila i održala sve do danas: — »Tko se ne osveti, taj se ne posveti«, rekoše! . . .

Pođi, sinko, no ako te mladi kaluđeri zapitaju, što sam govorio tako dugo, reci im, da nova mudrost ne dostiže staru.

Ne slušaj, što lažu njihove đačke istorije, već prisluškuj i razmišljaj, što naše gusle kažu.

Čujem, kako orahovo lišće šušti i miriše svedjer jednako, u vo vijeki vjekov. Može li šuštati i mirisati drukčije?

Taki je i narod!

Amin, sinko, i pođi u miru božjem, ali se ne daj svakoj rđi!

XXIV.

JOSIP EUGEN TOMIĆ.

1. Životopis.

Tomić se rodio dne 18. listopada 1843., a umr'o dne 14. srpnja 1906., dok je svoj javni rad započeo godinom 1859.

Život mu je tekao dosta jednolično. Pučku školu i donju gimnaziju svršio je u rodnom mjestu Požegi, gdje su mu bili i roditelji: otac Marko, kotarski sudac, i mati Vjekoslava rođena Jedlička, kći vlastelinskoga upravitelja, slovačkoga roda. Peti i šesti gimnazijski razred svršio je u Zagrebu, gdje je g. 1858. stupio u sjemenište i ostao u njemu četiri i po godine. Kao teolog treće godine svuče mantiju i ode u Karlovac za urednika Lukšićeva Glasonoše; tu se upoznao s vatrenom rodoljupkom Herminom pl. Prešernovom, s kojom se poslije (g. 1868.) i vjenčao. Godine 1863. dade se na pravne nauke pa ih je svršio koje u Zagrebu, koje u Gracu, tako da je g. 1867. bio imenovan kotarskim pristavom u Požegi, a g. 1868. županijskim »podbilježnikom«. Kad se godine 1868. uređivala hrvatska zemaljska vlada u Zagrebu, postade Tomić vladinim perovođom, g. 1875. tajnikom, a g. 1892. pravim savjetnikom i napokon g. 1905. banskim savjetnikom — godinu dana pred smrt.

2. Književni rad.

a.) Lirski pjesnik.

Tomić je i pjesme pjevao, Osobito u svoje najranije doba. Prva mu je štampana pjesma »Plač za Jelačićem banom« izišla g. 1859. u Narodnim Novinama; dalje je nastavio pjevati u požeškom Slavoncu, Naše gore listu i Glasonoši, te ih je sve sakupljene izdao g. 1865. s natpisom »Ljeljinke«, koje je oštri kritičar onoga vremena Adolfo Veber pohvalno ocijenio u Književniku. Kasnije još pjeva Tomić u Dragoljubu i Vijencu, i ako rjeđe, jer ga proza sve više ovladava. Valja još napomenuti, da je tragedija Veronika Desinićka spjevana sva u stihovima.

b.) Dramatičar.

Na dramatskom se polju ogledao iznajprije kao pisac komedija. Prva mu je komedija bila »Bračne ponude«, prikazivana g. 1873. — gdje je stvorio klasični tip staroga hrvatskog šljivara Jurice Dombaja — a druga »Zatečeni ženik« prema njegovoj noveli istoga imena, prikazivana g. 1878. (oboje izdala Matica Hrvatska god. 1882. s natpisom »Komedije I.«). Godine 1882. napisao je još dvije komedije: »Novi red« (nikad još neprikazivan) i »Gospodin tutor«, prikazivan god. 1884. (oboje izdala Matica Hrvatska g. 1883. s natpisom »Komedije II.«). U isto doba počinju Tomića zanimati i igrokazi iz pučkoga života. To je u prvom redu njegov popularni »Barun Franjo Trenk«, prvi put prikazivan g. 1880., a nagrađen raspisanom vladinom nagradom od 800 kruna; taj se igrokaz, u kome ima i komičnih tipova, glumio po svoj Hrvatskoj, pače i u Ljubljani i u Varšavi. Drugi mu je igrokaz iz pučkoga slavonskog života »Pastorak«, također nagrađen, glumljen prvi put g. 1893., a štampan troškom Matice Hrvatske g. 1892.; u »Pastorku« se uz vjeran prikaz pučkoga života iznose neke mane našega naroda u slavonskom kraju. Posljednja mu je oveća drama, upravo historijska tragedija »Veronika Desinićka« prikazivana g. 1903., a izišla troškom Matice Hrvatske g. 1904. — Operni su mu libreti: »Lizinka« (g. 1878.), »Tvardovski« (g .1880.) i »Gospođe i husari«; sve troje uglazbio Ivan pl. Zajc.

Još valja napomenuti, da je Tomić bio već od godine 1872. savjetnikom u kazališnom odboru, dvije godine (od 1872. do 1874.) dramaturgom, a jedno vrijeme (g. 1874.) i upraviteljem hrvatskoga kazališta; poslije toga od g. 1880. pa sve do g. 1890. bio je članom kazališnoga odbora. A nije to bilo tek njegovo službeno ime, nego je on za hrvatsko kazalište radio već od g. 1862. prevodeći marljivo strane drame (navlastito Schillerove, Gutzkowljeve, Sardou-ove) mnoge vesele igre, librete operne i operetne (oko 20). Osim toga je pisao i izvorne drame i komedije (7), tri izvorna libreta, a priredio je za pozornicu Brezovačkoga »Grabancijaša đaka«. Svega blizu 70 kazališnih komada!

c.) Pripovjedač i pisac romana.

No više nas od svega toga rada zanimaju Tomićeve pripovijesti, crtice i romani, po kojima je postao znamenit, tako da, kad se njegovo ime spomene, svatko ponajprije pomisli na pripovjedača Tomića. U prvim godištima Vijenca izlaze omanje pripovijesti Tomićeve, neke iz pučkoga, a još više iz građanskoga (požeškog) života. U nekima od njih izbija zdrav humor i mirno risanje »purgarskih« prilika, nešto slično Janku Jurkoviću. Mnoge od tih pripovijesti i šala izdala je Matica Hrvatska kao »Pošurice« (g. 1887.), a ima u njima osim književne još i kulturne vrijednosti, jer je Tomić zalazio pomalo u onu blizu historiju, o kojoj je mogao čuti od svojih starijih; tako se sačuvao mnogi dragocjen prilog za karakteristiku hrvatskoga života u prošlom stoljeću, naročito iz bivše vojne krajine.

Poseban dio u Tomićevim lijepim radovima imaju pripovijesti iz bosanskoga života: »Zmaj od Bosne« (troškom Matice Hrvatske g. 1879. i 1897.) i »Emin-agina ljuba« (Matica Hrvatska g. 1888.) pa pripovijest »Janko i Jaga« (u koledaru Danici, god. 1882.). Sve su te

pripovijesti nastale za onih događaja god. 1878., kad se sve zanimalo za Bosnu, pa je trebalo naše suplemenike iz onih krajeva predobiti za hrvatsku knjigu. Junak posljednje spomenute pripovijesti, Janko, mora s generalom Filipovićem g. 1878. u Bosnu, da lije krv, a prva dva romana svojom se blagom romantikom prenose posve u bosanski kraj, te su baš te dvije knjige najviše kod nas čitane. Napose je »Zmaj od Bosne« upravo klasičan. Matica Hrvatska, kojoj je Tomić bio od god. 1877. odbornikom, a od god. 1891. »potpredsjednikom«, izdala je god. 1884. njegovu zanimljivu pripovijest »Kapetanova kći« (preštampanu iz Vijenca) pa veliki historijski roman »Za kralja — za dom« (u dvije knjige: g. 1894. i 1895.) Prvi je dio toga romana izišao pod natpisom »Pretorijanac« u Vijencu g. 1890. Valja naime znati, da je Tomić g. 1882. dovršio Šenoinu »Kletvu« i time dokazao svoju spremu u pisanju velikih historijskih romana. On se iza toga dao na prikazivanje za nas Hrvate veoma znatnoga vremena u drugoj poli 18. vijeka, u kojoj se odigrava roman »Za kralja — za dom«. Iz toga je doba: vlada Marije Terezije, ratovi s vanjskim narodima (osobito s Prusima), komešanje u Ugarskoj i Hrvatskoj, gdje »staleži i redovi« pa banovi, vicebani, komesari i locumtenensi nemaju više onoga znamenovanja, kao prije. Tomić je u historijski politički okvir vrlo vješto unio sliku zagrebačkoga društva i života 18. vijeka držeći se starih kronika, a najviše »Annua« glasovitoga zagrebačkog kanonika i opata Baltazara Adama Krčelića. Odatle je uzimao i ljubavne zaplete historijskih lica, kao što je bila banica Baćanka, grof Kulmer, Petar Škrlec itd. Glavni mu je junak mladi i lijepi Nacio Magdalenić, koji se poslije različitih ljubavnih doživljaja u Zagrebu i Beču (s generalovicom Arankom) smiruje ipak u svojem kraju i oženi se s djevojkom, koju je ljubio za svojih mladih dana, pošto je postao »pretorijancem« ugarsko-hrvatske garde. »Za kralja — za dom« najznatnije je djelo Tomićevo. Matica Hrvatska izdala je još g. 1902. historijsku novelu »Udovica« (preštampanu iz Vijenca g. 1891.) »Udovica« s nekim svojim realističkim opisima čini prijelaz Tomićev iz historične pripovijesti u savremenu društvenu, kao što je to na pr. »Melita«, što ju je izdala Matica Hrvatska g. 1899., gdje se prikazuje, kako nisko može pasti žena makar i visoka roda, kad se dade u vrtlog razvratna života. — Koledar Danica donosi g. 1866. Tomićevu pripovijest »Razdjelnici«, gdje se opisuje raspad zadruge nesretnim diobama, po kojima domaći elemenat propada i otvara vrata tuđincu doseljeniku. Ima i drugih još (u Vijencu i Narodnim Novinama i drugdje) većih i manjih, tendencioznih i samo zabavnih, ozbiljnih i šaljivih pripovijesti Tomićevih, koje bi bilo gotovo nemoguće nabrojiti. Nisu sve ni jednake vrijednosti, jer mnogoput piše Tomić, tek da ilustrira koju zgodu iz života, bilo šaljivu bilo tužnu. No svagdje je ostao na domaćem tlu; svagdje su to naši ljudi sa svojim osebinama, vrlinama i manama. Matica Hrvatska izdala je god. 1907. Tomićeva »Manja djela« (I.); to su omanje novele i crtice kao iverje iz njegovih pomenutih većih historijskih, »slavonskih« i socijalnih djela, no svaka uz fabulu ima zanimljivu i pouzdanu kulturnu sliku.

d) Pisac gospodarskih članaka i fejtonist.

Kako je Tomić bio mnogo godina izvjestitelj i pročelnik gospodarskomu odsjeku kod kr. zemaljske vlade, gdje je upravo preporodio ovu kulturnu granu uređujući po zemlji gospodarska društva, zavode itd. — pisao je i mnogo gospodarskih članaka, ponajviše u Narodnim Novinama; u istom je listu pisao mnoštvo fejtona sadržaja etnografskoga, literarno-historijskog (na pr. o Petru Kanižliću, Vidu Došenu, Tomi Blažeku i o brojnim starijim piscima hrvatskim).

3. Karakteristika.

Kao pripovjedač stupa Josip Eugen Tomić stazama Augusta Šenoe. On ga nastavlja u historijskom i društvenom romanu i to većma u širinu ne stvarajući nikakvih novih oblika. Postao je popularan svojim načinom pričanja otresajući se pomalo romantike, a izrađujući više psihološku stranu svojih ljubavnih zapleta, koji su uvijek kod njega vješto udešeni; poglavito u omanjoj pripovijesti ili crtici znao je pokazati svu vrsnoću svoju. U Tomića je lijep narodni jezik, ima u njega smisla za šalu i razbibrigu, pa ako i ne bira osobite siželje, obrađuje ih jednako s mnogo volje i marljivosti, da čitatelja ugodno pozabavi imajući uvijek na umu glavnu zadaću hrvatskoga pisca, da nastoji što više privezati naš čitalački svijet uz hrvatske stvari, da ne seže za tuđima. S Tomićem je hrvatska književnost izgubila plodna i marna kulturnog radnika.

NA VOZU.

Bijaše to godine 185*., upravo u glavnom zemaljskom gradu Zagrebu, dok su još u njemu gospodovali Bachovi husari, neumoljivi zatornici hrvatske svijesti i starine. Obrijana gospoda, bez brade i brkova, s naočalima na nosu, bez gajtana na haljinama, vrludahu po ulicama grada Zagreba, hrvatskoga grada, ismijavajući glasno prostotu, glupost i surovost hrvatsku. Domaći ljudi slušaju to, klimaju glavama, ali ne govore ni riječi. Sada ima drugi vlast govoriti u njihovoj kući, a oni treba da šute kao ribe... Mili Bože, kako će dugo potrajati to sparno, nesnosno vrijeme!

Sinovi hrvatski, koji odabraše činovnički stalež, bijahu svagdje i u svačemu prezreni od nadutih stranaca. I najvrsniji Verböczyanac, koji je malone »jus gladii«[1] izvršivao prije u svom kotaru, morao se u novoj organizaciji zadovoljiti kakovom podređenom službicom i to obično kod — manipulacije.

»Amice, kako ti je?« upitao bi znanac znanca, Hrvat Hrvata, iza ove nesrećne organizacije. »Da li si namješten?«

»In qualitate ultima, qua cancellista!«[2] glasio bi odgovor jadnoga Verböczyanca, koji je morao da zamjeni svoje veliko

[1] Pravo mača. [2] U najnižem svojstvu, kao pisar.

sudačko žezlo s tucetom »schnell-« i »schönschreiberskih« pera. »Dolendum!«[1]

U ovu vrstu nesretnika, koji su postradali s Bachovih reforma pripadao je i Janko Svojtić, prava hrvatska korjenika, izučen ugarsko-hrvatski pravnik, koji je mnogo znao disputirati »de statutione«[2] i o parbama »diabolicae probationis[3], no koji se to manje razumio u nove »Patente« i »Verordnunge«. On bijaše od glave do pete »Horvat« mrzeći na sve, što je zatada novotarenje bilo, što ne bijaše »kak negda!«

Od silne mržnje, što ju je gojio protiv novih krotilaca, starodavne hrvatske šije, koji njega, negdašnjega »primarium vicenotarium inclyti comitatus«[4], učiniše oficijalom opskurnoga ureda, bijaše mu najslađa pjesma i satira, ispjevana od nepoznata pjesnika, na rug novim »kulturtregerima«, koja je otprilike ovako glasila:

»Bili su već rešetari,
Kočevari i sitari,
A sada su vicišpani,
Vorštandi i aktuari, —
Al će doći, braćo, dan,
Da ćemo ih gonit van!«

Nije li to božanstveno! Ta to je moglo uzdrmati svako hrvatsko srce više negoli Maure pjesma o neumrloj »Alhambri«.

Gospodin Svojtić pjevao je tu pjesmu samo doma, ili kao što mi danas modernim, finim jezikom kažemo: »u krugu svoje obitelji i prijatelja«. Ali i tu je bio oprezan. U sobama, koje su gledale na ulicu, nije se smjela pjevati ta buntovna pjesma nego u blagovalištu, koje bijaše duboko u dvorištu, pa i tu uz dobro zatvorena vrata i prozore. Vrag ne spava, a policija svagdje svoj nos imade.

U toga gospodina Svojtića one godine, kad to pripovijedam — a baš je se pravo ne sjećam, no bijaše u mjesecu lipnju — sabralo se lijepo društvo. Bijahu osim njegove gospođe sve sami muškarci, sami njegovi »socii doloris«[5]. Bijaše dakle društvo »prav horvatsko«, ili kako je gospodin Svojtić naviknuo reći: »bez bâb«, — koje su ga uvijek »ženirale«, jer tko će uvijek paziti na svaku riječ i vladati se kao opatica, pa još pri vinu! Šta će tu ženske?

Denique, Hrvati su takovi!

---

[1] Žalosno. [2] O umještenju. [3] Vražjega dokaza. [4] Prvoga podbilježnika slavne županije. [5] Plačidruzi.

Gospodin Svojtić ima svoju kućicu u gornjoj Ilici. Njegove gospodarstvene zgrade bolje su u redu negoli kuća sama, a dvorište — to tekar trebalo bi da pogledaš! — preširoko za svako gospodarstvo! A u gospodina Svojtića osim trsja u Bukovcu i livade od tri rala — nikakova druga gospodarstva. Uza sve to ipak držao se on, da je najvrsniji gospodar, brojio se u članove »gospodarskoga društva« i najradije govorio o ekonomiji!

Ali sve to ne pripada na stvar, bar ne bitno. Hajdemo u društvo!

U urednoj sobi eno je obilno svačega na stolu! Pečenka, salata od koruna i glavatica pa pune zdjele tjestiva nuđahu se gostima, da založe, ako još što mogu. Ali oni su se dosita naužili plodova »hrvatskoga blagoga podneblja«. Puše, piju i kao da preživaju. Ogledajmo se malo po tome društvu! Osim domaćice i domaćina (troje njihove dječice već je tvrdo spavalo, jer je već minulo dvije ure poslije ponoći) ima ih još četvero u društvu.

Prvi je drug »amicus« Bartol Ribojed. Čovjek »klasičan«, kao što se sam zvao. Kad se malo pripije u društvu, onda se obično grohotom smije, pripovijeda o svojem službenom »području« i — puši jednu dugu smotku, koja stoji 1½ novčića, pet do šest sati, u koje vrijeme je bar 200 puta zapali. Izgled mu je impozantan. Njegova plješa zadaje svakomu respetka. Mnogi, jer nije baš star, rugahu mu se zbog te prirodne neprilike, no gospodin Bartol slabo je za to mario; svakoj svojoj rugalici znao bi odgovoriti poznatom latinskom poslovicom: »Stultum caput nec calvescit nec senescit!«[1] Dijalozi se njegovi počinju uvijek s riječju: »Amice!«

Drugi u društvu je graničar »Bruder Stevo«, koji je nekoć na Velebitu koze pasao, a kad je svršio »Oberschule« u Gospiću, primiše ga u kompanijsku kancelariju, pa poslije toga postade doskora »Compagnie-Schreiberom«.

Ono vrijeme, u koje pada naše pripovijedanje, bijahu mu jedva 32 godine, a imao je, ako se ne varam, već 20 godina službe. Od furira postade »oficijalom« kod zemaljskoga suda. Bio je kolega Svojtićev. Nosio je vazda Bachovu uniformu s dvije »rosette«, neka vide njegovi zemljaci, koji u Zagreb dođu, da je Stevo »Oberlieutenant im Civile«.

Treći drug je susjed Svojtićev. Pekar po zanatu, ali jedan od manjih i siromašnijih, koji još nije sebi sazidao kuće od malih žemičaka. U licu je bjeloputan. Kad je došao na večeru, vidjelo se,

---

[1] Luda glava na oćelavi i ne posjedi.

da se pomno oprao od brašna, jedino na ušesima moglo mu se poznati, koji mu je zanat, jer mu bijahu još i sada obrašnjena. On je najponizniji član društva pa je blažen, ako mu se naloži, da ispije koju čašu vina. U ustima cmrče smotku, ali se vidi, da mu je to pušenje tuđe, i neprestano pljucanje odaje, da je naučio pušiti lulu, i to s kratkim, zabagušenim kamišem.

Četvrti je član društva pravnik. Mlad, veseo, prijatelj vinu — oduševljuje on sve društvo pjesmom i ushićenim zdravicama. Društvo pripovijeda kojekakove smješice, i svi se slatko smiju, ponajjače pekar.

»Amice Janko!« uze riječ amicus Bartol »ali sada čuj, šta se prekjučer dogodilo našemu prijatelju Jurici kod »Lovačkoga roga«. A, to ti je lijepa historija, — ovo je sve ništa, što ste dosada čuli«.

Svi navale sada na gospodina Bartola, da pripovijeda, što on i učini nakvasivši prije po običaju grlo.

»Vrlo smiješna stvar« produlji amicus Bartol. »Tu se vidi, što sve ne počini čovjek, kad je natrušen. Sastalo se naime veselo društvo kod »roga«, sve sami Hrvati, pak bogme pričelo se tu živo kuriti. Od mjerice došlo se na poliće, od polića na požunce, a bogme od njih i na orijašice. Pilo se do zore, i svi su bili »tutti«. I naš Jurica, to se zna. Kako čovjeku koješta pane na um, kad je pripit, na što trijezan ne bi nikad ni pomislio, tako i našemu Jurici dopadne se u jedamput orijašica i to tako silno, da je saletio gospodara, neka mu je pokloni. Gospodar mu učini po volji. Raziđe se društvo, ode i Jurica noseći pod kabanicom golemu staklenku sve do kuće svoje. »Kurz um — (tako običavaše gospodin Bartol često reći) — naš Jurica legne spavati i zaspi kao zaklan. Bene!« I tu odbi gospodin Bartol nekoliko dimova iz smotke, koju je opet bio zapalio. Pekar pljuckaše nestrpljivo za to vrijeme. »Ujutro«, nastavi amicus Bartol, »moglo je biti 10 sati, probudi se Jurica, tare oči, obazire se, čudi se i kao da ne vjeruje svojim očima. Ležao je na zemlji, obučen, kako je bio, tik do postelje na vučjoj koži. Koga vraga! pomisli on, to sam ja morao iz društva nekoga sa sobom dovesti, koji nije imao ključa, da kod mene prenoći. Pogleda onako mamuran na postelju, i zbilja netko je ležao u njoj. Pridigne se Jurica i nadviruje se nad postelju. Ne mogavši se nikako dosjetiti, tko to ondje spava, otkrije biljac, ali kad tamo, u postelji leži kao zaklana — orijaška staklenka, koju je jučer sa sobom ponio. Imao je toliko uljudnosti, da je njoj ustupio svoju postelju, a sam legao na zemlju!« Gospodin Bartol je svršio i počeo se sam prvi smijati grohotom.

I ostali udare u smijeh. Pekar se vrtio na stolcu od smijeha, ća mu se u razigranosti i jedna pomanja psovka izmakla. Ali to se jedva i čulo.

»Za to je vrijedno piti!« poviče pravnik. »Do maloga prsta«, prihvati živo »Bruder« Stevo i ispi prvi omašnu čašu; za njim se otisnu i drugi.

Gospodin Janko Svojtić, kad se smijeh slegao i svi iskapili čaše, stade umovati: »Ja sam, do bijesa, već dosta toga pio, ali tako se ipak ne bih mogao opiti, da ne znam, što radim, ili da bi nešto ludo učinio«.

»Eh, oni su pametan gospodin!« — reći će čedni pekar, »kod njih je drugi račun«. Ali ostali gosti ne dadoše gospodinu Janku pravo pa mu uzeše dokazivati ovim i onim, da vino i najpametnijega i najjačega lako prevari.

I ušutkaše gospodina Janka.

Pravniku bijaše ta prepirka najdosadnija. Nije već dugo pio ni pjevao. Zato ustane, uhvati čašu i nazdravi, valjda po četvrti put, starom hrvatskomu prijateljstvu i ljubavi bratimskoj. Čaše zveknu i pravnik zapjeva hrapavim glasom najmiliju Svojtićevu pjesmu: »Bili su već rešetari itd.« znajući, da će njom vrlo ugoditi kuće gospodaru.

Svojtić kao domaćin zahvali na zdravici iz pune čaše, ali u isti mah osjeti, da mu je glava puna puncata, da je jedva drži na ramenima. Počeo je njome klimati, oči mu se stale sklapati, a i neka prokleta štucavica spopala ga tako žestoko, da je mislio, da će mu mozak na oči iskočiti. Vidje, da nije više za bitku, zato prihvativši se čvrsto za stol i pazeći na svaki korak odšulja se polako iz sobe i iziđe u dvorište onako, kako je obučen bio, u papučama i noćnoj haljini, »po domaći«.

U dvorištu već je sve oživjelo. Laste šavrahu oko krova, perad se javlja, i u staji je živo. Kočijaš Miško švrlja sad iz staje, sad u staju. Po gdjekoja goropadna kletva, što je časomice dopirala iz staje, odavaše, da živo konverzira s konjima, svojim gojencima. Nasred dvorišta eno stoji voz sijena, koji je prodan nekomu posjedniku nedaleko Stenjevca pa se tamo jutros mora i odvesti.

Gospodin Svojtić pošeta malo dvorištem i poče udisati čisti hladni uzduh. Uh! kako to godi! Ali glava mamurna, pospana, — a u kući otpočinka nema; probudit će ga gosti. Imao je navadu, da se uvijek sakrije od gostiju, ako je obnemogao s premnogoga pića, — to odluči i danas. Kud će, kamo, hajd uspni se na voz gore! Oj,

kako je na njemu lijepo i krasno! Miriše friško sijeno, kao netom pečeni kukuružnjak; ta to je uživanje! Gospodin Svojtić protegne se malko, savije desnu ruku pod glavu, mozak mu se zaljulja, i on zaspi — zaspi — nijem kao i ona pauzina, na koju se bješe naslonio leđima.

Spavaj mirno, gospodine Janko! Blažio te slatki san!

Iz kuće se čuo sveudilj žagor i zveket čaša. Čuo se pače i po koji put glas pravnikov, koji je počeo ovo i ono da pjeva, ali uskoro bi prestao; izdao ga glas, a drugovi ne mogu da pomažu.

»Hej Janko, hej, gospodine Svojtiću!« oglasio bi se ovda onda na pragu sad ovaj, sad onaj gost s kućnoga hodnika. Osjetiše, da gospodara nema u društvu. Sumnjiva stvar! U sobama ga nema, a kamo se djeo? Ali domaćica znala je sve goste umiriti, da je to domaćinov običaj sakriti se kamogod pred gostima, kad mu je »dosta«. I pri tome je ostalo. Gosti uz veselu domaćicu pili dalje u zoru, a gospodin Janko spavao na vozu. Već je bilo potpuno jutro, kad su Svojtićevi gosti otišli iz njegove kuće. Domaćica uze tražiti svoga Janka, ali ne mogavši ga naći pođe, da i sama malo prilegne, uvjerena, da je Janko u sigurnom zakloništu, kao obično. Kad se ispava, on će već sam doći.

Sunce je već povisoko odskočilo na nebeskom svodu. Moglo je biti između sedam i osam sati ujutro. Na cesti između Sv. Duha i Stenjevca miče se voz sijena, a vuku ga dva Svojtićeva dorata, kojima ravna kočijaš Miško pušeći iz svoje kratke lulice; on ide uz spregu konja, da ih ne pretereti. No koji je ono bijes na vozu, šareno nešto poput salamandre? Ti, sunce žarko, da govoriti umiješ, rekio bi, da je to tvoj stari znanac, koga već 40 godina na ovoj zemlji griješ, gospodin Janko Svojtić. Da, on je to, on od pete do glave, baš onako, kako je legao na voz, dok je voz bio još u dvorištu njegovu u Ilici.

A gospodin Svojtić spava, da je milota Bogu gledati ga odozgo. Jutarnje sunce blago ga ogrijeva, nebeske ptičice cvrkuću mu nad glavom, klik neki kao izmamljen iz čara prirode uspavljuje ga još više; kad i kad zagrmi mu mimo voz stenjevački koji »kumek« grubim »stii, hajs!« goneći spregu volova, što vuku kamen za građu. A izdaleka, rekao bih, lebdeći u zraku, čuje Janko u snu jasni glas sitna zvonca; on pogađa u snu, koje bi to zvonce moglo biti, — jest — jest to je »cinkuš«, stari zagrebački cinkuš stolne crkve Stjepanove, koji gospodu kanonike zove na brevijar i činovnike sjeća na njihove uredovne sate. Gospodin Svojtić, marljiv činovnik, hoće da

se probudi; strah ga je, da ne zakasni u ured, gdje bi ga tad dočekao oštri ravnatelj — tuđin dakako — s ukorom: »Bo steckens denn?... bie kann man beiter kommen, bann man die Amtsstunden nicht einhaltet?« Siromah Janko pokuša, da zovne — u snu dakako — svoju ženu, da ga probudi! — »Marice! Marice!« činilo mu se, da viče iz svega grla. Nitko se ne odziva, samo šum, neki tajanstveni šum, pritište mu zabrinutu dušu. Od silne se brige i uzrujanosti — smilovao se Bog siromahu — Janko probudi! U prvi mah ostavi ga pamet. Zamalo dođe k sebi i tresući se poče se ogledavati. Nad njim nebo visoko, a dolje gore, oranice, livade, seoske kuće, blago, a on se giblje — na visoku! »Koji je to vrag!« zamrmlja gospodin Svojtić i sjedne. Tare oči, ne zna, da li sniva ili bdije. Prekrsti se od silne uzbuđenosti. Vidi udaljeni nekakav toranj (bijaše stenjevački), koji je bar sto puta vidio u životu, ali ne sjeća se, koje je crkve, u kojemu li mjestu. Četveronoške privuče se na kraj voza. Šta vidi! dolje njegovi konji, a tik do njih stupa kočijaš Miško. Sav se zabezeknuo. U isti čas uze nešto razmišljati. Najednom se sjeti i promrmlja: »Jest, jest, tako je«. Dosjetio se, kako se sve to moglo zbiti. Bijaše na čistom!

»Miško!« poviknu zatim s voza kočijašu.

Siromah Miško trgnu se, kao da ga je grom s vedra neba ošinuo. — Ispala mu lula iz usta — i kao okamenjen stao, — stali i konji.

»Pomozi mi dolje!« zapovjedi gospodin Janko na silu se smijući, »koga vraga nijesi pazio?... ja sam se doma gore uspeo, da se sakrijem pred gospodom, pa sam zaspao«.

»Aj, aj — gospodine — pa kako ste se baš ovamo gore uzverali!« Čudio se Miško skidajući s voza svoga gospodara. »A kako ćete u »šljafroku« kući, sada po bijelom danu?« dodade kočijaš zabrinut za čast svoga gospodara.

»Idi k bijesu! Tjeraj dalje!« osjeknu gospodin Svojtić srdito i uskoči u kukuruz kraj ceste i nestade ga.

Miško kimajući glavom pogna konje i dalje.

Što kazujem dalje? Gologlav, onako u papučama i spavaćoj haljini, udari gospodin Janko stramputice preko njiva, vinograda i livada kući. Imao je dosta neprilike od seoskih pasa, a jedna mljekarica iz Vrhovca tako ga se uplašila, da joj je košara pala s glave i sve mlijeko pošlo po zlu. »Poteri ga križ božji!« bijaše blagoslov, kojim je Svojtića popratila.

U Vrhovcu posudi od jednoga znanca, koji je u svojem ljetnikovcu u vinogradu stanovao, odijelo i pojuri, što je mogao, ravno u pisarnu, premda je nekako bio kao tuđinac u odijelu svoga debljega prijatelja.

U 9 sati bio je gospodin Svojtić već u uredu, i Bogu hvala, nije dobio nikakova ukora od svoga predstojnika; jer i njega taj dan ne bijaše na vrijeme u pisarni. I on je dan prije negdje zapao u hrvatsku bačvu.

Amicus Bartol Ribojed obilazio je nedjelju dana prijatelje pripovijedajući o stenjevačkom izletu svoga prijatelja Janka.

A susjed pekar uvjerio se sada, da i »pametan« čovjek, Svojtićeva kova, može u vinu počiniti veliku ludoriju, kao što je bio onaj izlet — na vozu.

XXV.

ĐURO VILOVIĆ.

1. Životopis.

Đuro Vilović rodio se 11. prosinca g. 1889. u Brelima (makarsko primorje u Dalmaciji). U pučkoj školi zapazio ga je splitski biskup kao neobično darovita dječaka i poveo u svoje sjemenište na besplatan odgoj uz revers, da će biti svećenikom. Ova je činjenica usudna za Vilovića i kao čovjeka i kao umjetnika. Sve iza toga kod njega znači traženje čovjeka u sebi i izvan sebe. Maturirao je u Splitu, pošao je i u Zadar u teologiju, pa je i to svršio. Upućen k najširoj crkvenoj karijeri, nakon tek godinu dana službe u duhovnoj pastvi u Rogoznici kod Omiša, dobro zabilježen i kao vrstan govornik, idol svojih duhovnih masa, lomi iz nekih čisto nutarnjih, estetskih motiva i odlazi u Beč, gdje svršava filozofski fakultet (specijalnu filozofiju i povijest). Još u posljednjim zasjedanjima austrijskog parlamenta — 1917.-1918. pojavljuje se kao novinar i parlamentarni izvjestitelj i vrstan fejtonist. Iz ratom izgladnjelog Beča navraća se na duže ferije znancima u hrvatsko Zagorje i još onda madžarsko Međimurje. Napose Međimurje ostavlja duboke tragove. Tamo ga je zatekao prevrat 1918. i skoro da nije bio obješen zbog toga, što su Madžari držali, da je on nagovorio Međimurce, da u jednoj prevratnoj noći spale i unište sve što je u tom kraju bilo madžarsko. Bježi u Zagreb i postaje novinarom. Nakon godine dana pokušava kao suplent u privremenoj gimnaziji u Srijemu u Staroj Pazovi. Niti pun semestar. Vraća se opet k novinarstvu u Zagreb i kao sudski kroničar daje takve tvorevine, da ga čine najpopularnijim zagrebačkim novinarom tog vremena (Zagrebačke »Novosti« pod pseudonimom »Vix«). U proljeću 1925. seli u Beograd, kao informator hrvatske opozicione štampe. Tu je i sada.

2. Književni rad.

Kao pisac Vilović se je javio još 1907. u omladinskoj »Luči« i redom kasnije u skoro svim našim revijama. Prvo mu je štampano djelo roman »Esteta« (1919.). Roman vječnih bohema, nov formom i sadržinom. Baš

zbog svoje novosti ostaje slabo zapažen od kritike. Kritičari kao da nisu znali, kako bi postupali s tim djelom. Tek kad je izišao drugi roman »*Međimurje*«, ispovijest jednog sutona, Vilović se uvodi svečano na hrvatski Parnas, a »Matičina« edicija iste godine (1924.), zbirka novela »*Zagaljeni životi*«, učvršćuje mu to mjesto na Parnasu.

Druga zbirka novela »*Mandorlato*« (1924.) zadnje je, za sada, Vilovićevo djelo. On svakako ima još mnogo da kaže i reći će, jer ne može da bude drugačije.

Kako rekosmo: u svim Vilovićevim umjetninama vanjski su događaji sekundarno, a primarno je duševna drama. Zato je vrlo teško, skoro nemoguće sumarno iznijeti sadržaje Vilovićevih djela. O čemu radi »*Esteta?*« Student se Tvrtko Sanja jedno popodne u svom stanu muči, da nađe sujet za fejton. Treba mu to, da zaradi 10 kruna austrijske vrijednosti. Ne može da ga nađe i odlazi, obilazi jednu gradsku četvrt, pa se ponovno vraća u stan, a da fejtona nije našao. U tom pretraživanju prevrće sebe, svoju sredinu, svoju ljubav, doživljaje, susrete, nade i očekivanja. Prevrćući po samomu sebi izbacuje jedan sintentičan tip Hrvata sa svim njegovim dobrim i slabim stranama. I nema u našoj čitavoj književnosti tako dobro zapažena, ocrtana i dobro proučena prikaza naše hrvatske rase, kao što je baš taj Vilovićev Tvrtko Sanja — esteta.

U *Međimurju* je glavni junak mlad kapelan, koji pod sugestijom susjeda uviđa zamamne čari ravni oko sebe. Bogate, sočne i cvatne ravni. Uživljava se u tu ravan i nalazi u njoj svu opojnost sokova Uzrasta i Ploda. Ona ga toliko povlači za sobom, da mu njega samoga otkriva do golotinje čovječje, u kojoj je sam sebi velik, lijep i sadržajan. U prvom dijelu ovog romana »*Ravan*« crta Vilović majstorski, psihološki i antropološki sav upliv, brigu i nastojanje prirode, da svrne čovjeka kao i sve ostale stanice života u onu vječnu i stalnu kolotečinu — uzdržanja vrste. Kad je priroda s tim gotova, baca junaka u drugi dio romana u »*Majke*«. Taj dio pak u potpunom sustezanju prirode, koja postaje bešćutna i besglasna za sve ono, što je prije igrala, a svoju misiju predaje u ruke »*majki*«, Vilović opisuje to majčinstvo neobičnim bojama i istinama, koje zapanjuju svojim drskim činjenicama. Njegov junak je mrtva i slabašna igračka u rukama ovih sila. One rade, one su aktivne, sam junak je potpuno pasivan. Zato su tu vrlo sitničavi doživljaji i radnje junaka. U prvom dijelu bježi za svojom užarenom fantazijom, a u drugom grca nasrtaje života tako posve oprečne čaru prvih fantazija. On je kapelan. Svidi mu se djevica Muna i bježi za njom. Kad to primjeti majka, tuži ga biskupu, a biskup ga premješta u drugo mjesto. Tamo rođena majka hoće da vodi brigu nad njim i njegovom korektnošću. Dolazi do oštrih opreka, ali ostaju zajedno. Najednom se javlja djevica Muna, majka njegova još nerođena djeteta i on je kao služavku smješta na dvoru. Majka je brutalno ganja, a taj progon pojačava, kad sazna svu istinu. Ganja je dotle, dok djevojka ne pobjegne proklinjući sve. Kapelan ostaje uz majku bolestan i nezadovoljan, kao čovjek, koji je promašio svoj naravni poziv. Umire od masna, besciljna života, ali u toj potpunoj svijesti.

»Mandorlato« sadrži 19 novela, a »Zagaljeni životi« 9. Najljepše su u potonjoj zbirci »Karmi« i »Priča o möri«. Iz »Mandorlata« donosimo »Ptiče«, u kojem se zrcali veliki Vilovićev talenat.

Neštampana mu je zbirka novela iz zarobljenog Međimurja pod ukupnim naslovom: »*Robovi Štefana kralja*«. Sve skupa daju patnički život tog našeg kraja pod Madžarima.

3. *Karakteristika.*

Vilović je ovim svojim djelima dao pune konture svojoj literarnoj ličnosti. Nov je i osebujan. Pisac, o čijim je učiteljima i literarnoj školi vrlo teško govoriti. On svakako stoji sam u našoj literaturi. Nakon savjesne studije njegovih djela može se reći, da je to dionizijski naturalizam* (Nietzscheov izraz) u tragičnom sukobu volje i mogućnosti slobodnog individua s konvencionalnim, dogmatskim i tradicionalnim. Njegov je svijet proživljen, a cilj njegova prikazivanja je proces duševnog očišćenja i oslobođenja. Bori se s mrakom u svojoj duši. Ovaj naturalizam nije u smjeru Zolinog, komu je centar interesa tipično, njega zanosi pojedinac, individuum, svijet, koga svaki za sebe stvara. Kod Vilovića skoro uvijek je drama u *duši*, očitovana samo jednim znakom, jednom riječi. Sve je kod njega *duševna drama*. Stoga je vanjski događaj kod njega sekundarno i on daje samo *katastrofu*. Vilovićeve pojave izdižu se nad naturalizam time što on postavlja probleme, kojima sudi, zločinstvo i kaznu dovodi uporedo, dok se naturalizam zadovoljava samo logičnom vezom uzroka i posljedica i time u pojedinoj pojavi samo tipično razgrađuje...

O Viloviću se pisalo mnogo u dnevnoj štampi. Ozbiljne studije nije još nitko dao.

PTIČE.

Dogodilo mi se, pa sam, dok sam gledao zdravim i otvorenim očima realna čovjeka, u njemu gledao konja, koji put vola, a nekada i psa. To onda nije ni čovjek ni konj. Neka monstruozna kombinacija, u kojoj se nikako ne zna što je realno, a što irealno. Doživio sam, da sam u čovjeku zagledao i pticu. To je rijetko. Sjećam se, da mi se to nikad nije dogodilo za onog cijelog vremena, što sam ga proživio za granicom, u tuđini. Tamo nikada. Vratio sam se opet u domovinu opet mi se dogodilo, da se čovjek pred mojim zdravim i otvorenim očima pretvorio u ticu.

Ima u mome susjedstvu jedna žena... Ime joj je Rajka. Kadgod vidim tu Rajku sjetim se onoga ptičeta pretvorbe, a kad se sjetim

* Izraz »dionizijski« tako je širok da se neda nikako označit kojom drugom riječi. To je termin u velikoj lomnjavi tako kod Nietzschea i njegovih estetskih razmatranja. Dovodi se u opreku s apolinijskim. Razlika između apolinijskog i dionizijskog je skoro kao između umjetnika i filistra. Dionizijski je buntovan, stvaralački, vječno tekući i snažan elemenat.

pretvorbe iskrsne Rajka. Mislim da će se to i drugima dogoditi. Ako se ne dogodi, onda ja trpim na jednoj neoznačenoj bolesti.

Rajka. Ona ima malo, nabrano lice, što skupljeno crveno i veselo prodire iz okrugla vijenca, što ga ona uvijek jednako i tačno obvije rupcem oko svoje glave. Njezine su oči neobično okrugle. Ja još nikad nisam vidio tako okruglih očiju. Okrene se, progovori i poskoči onako mala, zgrbljena i djetinjasta. Neprestano se miče i svugdje ćeš je vidjeti na polju, na seoskim puteljcima, uz potok i najviše u šumi. Tamo sam je gledao jutrom, kako tura ruke u zrake mladoga sunca, koje prodiru kroz krošnje i padaju na šušanj po šumskom tlu. Ona brza od zrake do zrake i u svaku rinu ruku, poigra prstima kao da skuplja onu maglicu sunčana svijetla. Veseli se pupu i ptici, jujuče i vječno razgovara. Razgovara. Gleda stabla i govori im: ej kako su već velika izrasla. Pticama kaže da su danas objesne, brbljave.

Sunce tone za daleke ravnine i kadgod tone, prate ga dva okrugla Rajkina oka. — A sutra? Ona zna da će i sutra biti jednako veliko, sjajno i na vedrom nebu. Ne da to ona tačno zna, ona samo tako pouzdano suncu poručuje neka tako bude. Kad pada kiša, Rajka ispruži kroz prozor ruke, i lovi kapljice, pa im govori, da bi mogle da budu i veće i gušće. Na vrtu okapa zelen. Okapa... Najednom se trgne i okrene: — Jadna, mala sićušna životinjice, pogazila sam te. Prigne se i okopa rotkvicu, pa se ispričava, što ju je pogazila.

Ona ima maloga unuka. Ivić je zdrav, bucmast i napitan unuk, pun mesa i neustaljenih formi. Jutrom ga okupa u vodi. Utopi u nju nekoliko stručaka bosilja, pa ga kupa. Uvijek u jednoj jednoličnoj ceremoniji. — Da mirišiš, da si mlad i crven. Junak... Ti ćeš u vojsku. Imat ćeš crne svijetle čizme, crvene hlače i visoko, visoko pero — Čelenku! Na prsima gajtane, o bedri sablju... Kosančić Ivane, Toplica Milane i Miloš od Pocerja... Sablja mu se po kaldrmi vuče... Rajka protire bucmasto tijelo, pa prinosi usne malomu životu. — Oženit ćemo te, junače! Na daleko curu isprosio. Obrvice mora pijavice, sitni zubi dva niza bisera. Bit će svatovi, a gajdaš će: drli...lili.. drli... lili... Rajka je ostavila gola i mokra Ivića kod korita, pa je skakutala po sobi i tipkala po umišljenoj fruli drli... lili... drli... lili...

Ivić od korita gleda baku u nespretnim, nasmijanim poskocima. Nabuhlim ustima tipka po umišljenoj fruli drli... lili... drli... lili... — Bako? Smije se bucmasti unuk i plešće rukama — Bako?

Kroz prozor i bijele zavjese prodire jutarnje sunce i puni sobu jutrom livada, šume i cvrkuta ptica.

— Drli... lili...

Rajka je prestala da pleše, a onda je živahno i zanosno podigla mokrog unuka u vis. Cjelivala ga i dragala po djetinjim oblinama. Mora da ga je i ugrizla za stegno, jer je Ivić kriknuo i bucmastim rukama oturivao bakinu glavu od svoga tijela.

Rajka je pružila ruke prema daljinama. Tamo se gomilale vunaste naslage od noćnog isparivanja i mjesečeva svijetla. Visile su nad zemljom magle svijetle i razbrbljane o mirisu noćne tajne. Rajka je dugo držala ispružene ruke i grabila maglu u daljini. Ivić joj sjedi na krilu i nepomično gleda gore u veliki okrugli mjesec. Oko njih šuti kućna čeljad.

Ivićev je otac dugo gledao u livadu što se gubi tamo u sjenu nasipa. Prije je s majkom o njoj dugo govorio, vijećao, sanjario. Sad je samo rekao — Kad bi bila naša...

— Kupi je. Rekla je ona. — Prodaj volove, pa je kupi. Trebat će i Božica...

— Jedan, dva, tri, četiri... pa to je osmi mjesec. Odmah je deveti...!

— Prodaj ih...

Rajka se trgla. Pogledala je oko sebe i uozbiljila se. — Da prodate?

Oba... Moj Riđonja, na Prutonja... Oba, baš oba? Usne joj podrhtavale i skupljale se kao na cjelov. — Ne znate vi što su oni vrijedni.

— Livada... Opet je pala riječ »livada«. Kućna je čeljad nijemo buljila u daljinu i mislila o livadi. Pleli su osnove i bili ponosni što će imati livadu. Starica je suštala i razgovarala s volovima u daljini. — Vi znate što oni vrijede... Ja ću njih da prodam.

Sporazumili su se da Rajka proda volove.

Jutrom je otprhnula kao ptica. Tjerala je volove i putem im kazivala da će ih prodati. — Bog zna komu, kamo ćete vi sada? Baš nije lijepo da vas prodamo. Nije ne. Govorila sam ja njima svima, da vas ne prodaju, a oni mene staru ne slušaju... Govorila sam im... Ko zna hoće li na vašoj novoj štali da budu stakleni prozori? U nas je bilo uvijek svijetla i zraka, a jasle pune. Kod nas vam je bilo dobro. O još i kako dobro. Dolazila ja, dolazio Anton i Marija i mali Ivić... E da, ko će vam više dati Ivića? Nema na svijetu drugog Ivića. Na Plutonja... Liđane... Starica je ponavljala kako ih je Ivić zvao, pa se smijala i plakala. — Na zdencu u nas korito, uvijek oprano, uvijek u njemu voda bistra, da se ogledaš. Drugi to omeljaju, pa nije

ni voda slatka. Prutonja je uvijek bio dobar. Dođem u jutro . . . što u jutro, dođem u noći, a on pomakne glavu i gleda me . . . gleda. Dobra životinja, samo što ne govori. Riđan je . . . pa nije bio ni on loš. Onaj se put bio zaletio za Ivićem i bio bi ga natakao na rog, da da bi . . . Proklete muhe, one su ga razbjesnile. Onoga ih je ljeta bilo mnogo, a ljute kao nikada. Srdit je bio, a Ivić nije ništa kriv. Sjedio momak i igrao se na oboru. Ni da bi se maknuo . . . Pa šta Riđan zna ko je Ivić. Bio je srdit. Proklete muhe . . . Oba su ona dobra. Oba! kad se poredaju uz plug, pa koracaju ko vojnici. Dvije prve, pa dvije stražnje . . . Jedan, dva, kao vojnici. Ni da bi zamuknuli ni prignuli se za travom. Dvije prve, pa dvije stražnje. Jedan, dva . . . Pametni i dobri.

Starica je zanijemila. Mislila je na budućnost volova. — Tko zna kamo će dospjeti. Drugi hoće i da tuče životinje i još kako . . . Drugi uzme štap, drvo, kamen, što pograbi, pa . . . Rajka se potresla kao da je na sebi osjetila teške udare. Potresla se i zaplakala. Više nije govorila. Na sajmištu je bila nijema i sa srdžbom je dočekala svakog kupca. Tražila je puno i nije popuštala.

— Dobri volovi, ali puno tražiš . . . Rekao je kupac.

— Puno? Kakvi puno? Toliko zarade za godinu dana ovi divovi.

Rajka je prodala volove. Kupac joj je isplatio cijelu svotu u papirnatom novcu. Velik kup samih papira. Starica sjede na zemlju i naslaže novce u jedan kraj rupca, pa poveže u rogalj. I uzao je napravila. Bila je oduševljena. — Toliko novaca! A šta su oni mislili? Samo onako, evo volovi, pa daj što dadeš . . . A jest. Ne ide to tako, »evo volovi, pa daj što dadeš«. Stane se, pa se govori . . . volovi su divovi.

Sirota će Ivić baš da plače za njima. Starica je prolazila sajmištem i uporno je mislila kako će Ivić da plače za volovima. Prolazila je mimo šatora i gledala stvari, što su ih nudili trgovci. Ona je nešto tražila za Ivića. — Da se utješi, sirota, da ne plače, momak moj . . .

Prolazila je i nije mogla da izabere. Odlučila je da kupi n e š t o. Što? Ona sama nije znala što, ali nešto novo i svakako osobito. — Da mali zaplješče rukama i stane kao ukopan. Vidjela je svakakvih šatora. Trgovci su je nudili. Gledala je i ogledala, onda ju je najednom gurnuo neki stari, oderani čovjek. Nad njom je vijorio oblak crvenih, plavih i zelenih balona. Nad glavom su vijorili i čudno, čudno šumili, kao šum suhih kostura. Rajka je gledala rascvalim, djetinjim smijehom očiju, usana i cijele glave u te balone.

— A! a! a!

Baloni su napuhnuti i obli vijorili, šumili šumom suhih kostura.

— A! Lete . . . lete . . .

— Pa da, da lete, a što si zinula kao da ćeš da ih proždereš? Kupi. Pet kruna komad. Jedan, dva . . . crveni, zeleni . . . Pet kruna komad.

— Crveni. Rekla je Rajka. — Crveni je najljepši.

Oderani je čovjek razdrešivao jedan crveni. Pritegao ih je niže sebi, a oni su šumili još glasnije i vijorili. Starica je driješila rogalj na rupcu.

— Ne bi dva . . .? Crveni i zeleni?

Rekla je, da će samo crveni.

Dao joj ga. Ona ga obuhvati i prodje prstima po tankoj crvenoj oblini. Smješila se i ponavljala tetošenje nad crvenim balonom.

— Kako je obao i crven . . . Ivić . . .

Krenula je, pa ponijela na usnama osmjeh. Brzo je gazila i neprestano se ogledala za onim šumom. Pogledala je na njegovu nasmijanu oblinu i čekala da zašumi kao kod trgovca.

— Ivić će da se skameni. Pljesnut će rukama i zavikat će . . . E da, takva stvar. Toga nije vidjelo još nijedno dijete u selu. Niko nema što će Ivić imati. Sva će djeca da se okupe, a Ivić će da drži uzicu i ponosan da gleda na djecu. Bit će veseo, veseo, momak moj . . . Rajka je opet gledala u crveni balon. Kad je vjetrić jače dunuo, balon je trznuo.

— Da pobjegneš? Pogledala je na ruku i promatrala prst, oko kojega je dva puta namotala uzicu. — Moglo bi da se osklizne, tanko je i vlažno. Rajka je povezala uzicu od balona na rubac, a onda je stisnula u šaci rubac i čvrsto ga držala.

Izlazila je iz grada. Sa širokih poljana dolazio je jači lahor, pa je balon trzao, vijorio i šaputao nad staričinom glavom. Sve je jače mislila o Ivićevu veselju. — Kad to ugleda, ej ali će se veseliti. Pomislila o Ivićevu veselju. — Kad to ugleda, ej ali će se veseliti. Poletit će, raširit će ruke . . . Starica je pobrzala, raširila ruke kao mali Ivić, a crveni je balon brzim zamahom prhnuo u vis. Pod njim je visila uzica, na uzici rubac. Balon se brzo dizao prema visinama.

— A . . . a . . .! Moj balon, Ivić! Vrisnula je starica. — Ivićev balon!

Ljudi su se strkali oko starice i smijali se njezinu očaju. Ona je zaprepašteno buljila za crvenim balonom. Bacila se onda na zemlju i kotrljala se u prašini. — Volovi . . . lete moji volovi!

Ljudi su se jače smijali i ponavljali — Lete volovi!

Starica je u plaču i grču dospjela da ispripovijeda da su u rupcu povezani novci, koje je dobila za prodane volove. Ljudi su se onda trgli i zbunili. — Pušku, brzo pušku. Andreju, ti imaš pušku... Galamili su ljudi i bježali okolo.

— Ne pušku. Ne! Puknut će balon... Ivić! Starica je oštro lomatala rukama i nogama po prašini. Podvijalo joj se odijelo i starica je na mahove bila duboko gola. — Moji volovi... Ivić...

Kovač je Andrej dotrčao s puškom i pucao je. Ljudi su gledali, a balon je sve više letio prema azuru, sve dalje u daljinu...

Rajka je plakala, kotrljala se u prašini i očajno lomatala. Bila je sitna, mala, vrlo mala. Lice joj se skupilo, nabralo i cijelo nakvašeno u suzama. Tada sam po prvi put osjetio da znam i ime tom ptičetu pretvorbe.

Osjetio sam da bi je mogao nazvati d u š a n a š e z e m l j e.

MEĐIMURJE.

Ravan.

Naši su sastanci bili česti i dugi, a ja sam svakiput, kad vrlo jasno i muklo i samo u sitnim gustim trzajima osjetio njezinu blizinu i disaj. S dana na dan živi ona uz mene i ja se ne sjećam, kad je bio čas, da sam zaboravio na crvenog učitelja i onaj njegov smijeh u noći.

Po poljima sipi kiša, a ravan je upija bez glasa i šuma. Ona postaje tamna, hladna i mrgodna. Tada je u mojoj sobi toplo, toplije nego prije, kad je ravan bila suva i topla. Iz vana kroz otvorene šutljive prozore nalijeće onaj izvjesni jaki miris zemlje iza kiše. To toliko draži i širi grudi od same nutarnje oluje i talasanja. Taj miris oprana zemljina tijela... Koliko u njemu šapta i diskretna poziva! Soba mi postaje tijesna, a ruke trzaju na jedan buran i dug, vrlo dug zagrljaj.

Išao bih van, nestajao u noći i neposredno srkao miris te oprane puti. Srkao bi ga do glavobolje i luđačkog krika. Išao bi u ladnu noć, jer mi je toplo, užasno toplo. Uvijek, kad je ona bila hladna i mrgodna iza kiše, meni je bilo i tijesno i toplo.

Pada snijeg po ravni. Tada smo se opraštali jedno od drugoga. Bože, opraštali smo se, jer je vani snijeg i studen, ali je taj naš oproštaj bio trajan. Uvijek kao zadnji i još jedan i opet... Opraštali se, da se tješnje i jače zagrlimo: ja ugrijan, ona u bjelini. Ona mi se snijegom smiješila. Bijelim smijehom punim svijetla i obećanja. Tada

sam dočaravao sve bijele obline, snene tetive, koje drijemaju, da se osvježene probude.

Mi smo se samo dugo rastajali i prije nego smo se rastali, sunce je ispilo snijeg, a ona bi se vlažna od sna i nasmijana od ojačane snage smiješila i protezala.

A kad je došlo proljeće... Izgarao sam, svijao se, vječno žedan pio s njezinih grudiju, pa bio sve žedniji, zapaljeniji. Ona je uvijek ostavljala žeđ i svrbež svih celula u meni. Tada se moj kričavi pop pjenio bijelo i krvavo. Išiban, izrugan, anahronističan svijao se, siktao i proklinjao. Koga? Gospode, zaista samo ovu veliku Snagu u Njoj! Ona je nad popom ispijala mene, kao što ispija Tamar, žena Istoka.

Titrala je u snazi buđenja sočna ravàn bez brežuljka. Nad njom sad sumorno gvire u daljine samo zvonici svojim izcijeđenim, slijepim očima i oni kunu. Proklinju baš onako kao što proklinje moj kričavi žučljivi i bolesni pop. Ona živi jednim bujnim i šumnim životom Rasta i Ploda. Ljubičin miris prati taj život. Taj je miris lagan kao sanja, živahan kao Sada, a ljubica ima toliko i tako mnogo, te su one dah njezina proljetnog života, života Rasta i Ploda. Taj je miris konkretna, bliza mladost. Ona cijela nabuja, iz nje prska i provaljuje...

Poljane su pune pšenice, povrća i klasja. Ravnine pune zelenila, šara i mirisa. Sve raste visoko i gusto, sve puno soka i strasti. Sve neposredno: i Snaga i Strast i Plod. Tad potresuju žile i uvlači se trzavi nemir u ovu tijesnu i okovanu čovjekovu grud. Od same se boli klikće, tuli, zove i plače. Nisam svoj. Cijela Ona živi u meni i burka. Cijela Ona u tijesnomu meni.

I iza toga Ona me u svom Šaptu i Kriku ponese dalje. Nisam mogao, da ne idem. Rekla je A, odjeknuo sam joj A, a kad je progovorila B, tko bi ugušio i spriječio odjek? Nisam ni mislio, da se opirem. Ponijelo me dalje i to je moralo da bude.

Dospio sam u »gorice«.

SADRZAJ.

Strana

Strana

TISAK »TIPOGRAFIJE« D. D., ZAGREB.